

ASOCIAȚIUNEA TRANSILVANĂ PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ
ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN
DESPĂRȚĂMÂNTUL „VASILE MOGA” SEBEȘ

ASTRA SABESIENSIS

Număr 4, 2018

Argonaut
Cluj-Napoca
2018

ASTRA SABESIENSIS

Proiect finanțat de Primăria și Consiliul Local al Municipiului Sebeș

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Harald Heppner (Graz);
Prof. univ. dr. Daniela Lombardi (Pisa);
Prof. univ. dr. Oliver Schulz (Clermont-Ferrand);
Prof. univ. dr. Florin Dobrei (Reșița);
Conf. univ. dr. Vasile Ciobanu (Sibiu);
Conf. univ. dr. Ion Cârja (Cluj-Napoca);
Conf. univ. dr. Ana Victoria Sima (Cluj-Napoca);
Conf. univ. dr. Florica Bohâlța Mihut (București);
Conf. univ. dr. Sorin Bulboacă (Arad);
Conf. univ. dr. Hadrian Gorun (Târgu-Jiu);
Lect. univ. dr. Mihai Croitor (Cluj-Napoca);
CS III dr. Mircea-Gheorghe Abrudan (Cluj-Napoca);

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Drd. Mihai-Octavian Groza - directorul revistei;
Dr. Diana-Maria Dăian - redactor-șef;
Drd. Iuliu-Marius Morariu - secretar de redacție;
Drd. Nicolae Dumbrăvescu;
Drd. Gabriela-Margareta Nisipeanu;
Drd. Andrei Păvălean;
Drd. Oana-Maria Mitu;

Traducerea și revizuirea textelor și rezumatelor în limba engleză:

Dr. Diana-Maria Dăian și Drd. Iuliu-Marius Morariu

Responsabilitatea conținutului materialelor aparține autorilor

ISSN 2457-8150

ISSN-L 2457-8150

Coperta: Costi Ghițulică

Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș, strada Crângului, număr 14, Sebeș, 515800, județ Alba, România, telefon: 0747-920019; e-mail: grozamihai@ymail.com.

Editura Argonaut, strada Ciucaș, număr 5/15, Cluj-Napoca, 400545, județ Cluj, România, telefon: 0740-139984, fax: 0264-425626; e-mail: edituraargonaut@yahoo.ro.

CUPRINS

Editorial 7

STUDII:

Mihai-Octavian GROZA

Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș..... 11

Maria Alexandra PANTEA

Activitatea preoților în lumea rurală românească din Câmpia Aradului în anii
Marelui Război..... 25

Valeria SOROȘTINEANU

Boală și sănătate în Primul Război Mondial. Studiu de caz: comitatul Sibiu 33

Dan PRISĂCARU

Iași-capitala de război a României (1916-1918). Dezastrul și regăsirea speranței ... 43

Cristian CONSTANTIN

Presa din Brăila în timpul ocupației germane (1917-1918)..... 63

Sebastian-Dragoș BUNGHEZ

Nicolae Iorga, susținător al cauzei sârbești în anii Primului Război Mondial..... 79

Ionel SIGARTEU

Prizonierii transilvăneni și bucovineni din Rusia în anul 1918. Voluntari pentru
Armatele Aliate sau angajați pentru Gărzile Roșii 87

Dragoș Lucian CURELEA, Daniela CURELEA

Contribuții noi la cunoașterea demersurilor lui Valeriu Braniște: între atitudinea
social-culturală și manifestarea național-politică în intervalul 1914-1922 97

Iuliu-Marius MORARIU

ASTRA's Contribution to the Event of Great Union 117

Florin DOBREI

Preoți hunedoreni la Alba-Iulia în 1 Decembrie 1918 123

Răzvan-Mihai NEAGU

Preoți din comitatul Turda-Arieș la Marea Unire..... 145

Daniel Aron ALIC

Între dorința de unitate națională și realitățile politice internaționale.

Implicarea Bisericii Ortodoxe în problemele Banatului istoric la cumpăna anilor 1918 și 1919..... 159

CONFERINȚĂ:

Vasile CRIȘAN

Tribuna, tribuniștii și Marea Unire..... 173

RECENZII:

Mihai-Octavian GROZA

Răzvan-Mihai Neagu, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană/Editura Mega, 2018209

Mircea-Gheorghe ABRUDAN

Harald Heppner (Hg.), *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg (Siebenbürgisches Archiv, Band 44)*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2017212

Iuliu-Marius MORARIU

Mihai-Octavian Groza, *Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2018216

Nicolae DUMBRĂVESCU

Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar: 1917-1918*, cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea Dona, ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Editura Humanitas, 2018.....218

Andrei DĂLĂLĂU

Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, București, Editura Humanitas, 2017220

Marian HORVAT

Liviu Maior, *Un părinte fondator al României Mari: Alexandru Vaida-Voevod*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018227

Lista autorilor231

EDITORIAL

În anul centenarului Marii Uniri, Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș a inițiat un adevărat program în vederea celebrării acestui moment atât la nivel local, cât și regional, program desăvârșit prin lansarea celui de-al patrulea număr al anuarului „Astra Sabesiensis”. Începând cu luna ianuarie a anului 2018 a fost inaugurat ciclul de conferințe „Și Sebeșul a făcut Unirea”, în cadrul căruia o serie de personalități ale vieții cultural-științifice românești (precum domnul profesor universitar doctor Ioan Bolovan, domnul doctor Mircea-Gheorghe Abrudan, domnul profesor doctor Răzvan-Mihai Neagu, părintele doctorand Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, domnul profesor doctor Vasile Crișan, domnul profesor universitar doctor Ioan Chirilă) au conferențiat la Sebeș, parte din materialele prezentate regăsindu-se în paginile celui de-al patrulea număr al anuarului „Astra Sabesiensis”; din inițiativa Despărțământului ASTRA „Vasile Moga” Sebeș, la 27 martie 2018, cu ocazia primului centenar al Marii Uniri, într-un cadru festiv, a fost semnată o declarație simbolică de reunire cu Basarabia; în intervalul 19 septembrie-1 octombrie 2018, asociația noastră a găzduit expoziția temporară „Catedrala Încoronării: Istorie și Har” (organizată în parteneriat cu Muzeul Național al Unirii din Alba-Iulia și Colegiul Național „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba-Iulia), eveniment completat, în intervalul 19-25 noiembrie 2018, prin expoziția temporară „Hora Unirii” (organizată în parteneriat cu Despărțământul ASTRA „Dr. Nicolae Căliman” Codlea). Ca o recunoaștere a strădaniilor noastre, începând cu primăvara anului 2018, Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș a devenit membru colectiv al Societății de Științe Istorice din România, cu dreptul de a fi reprezentat și a vota în Consiliul Național.

În paralel, a fost inițiat un proiect editorial generos, concretizat prin publicarea volumelor *Sebeșul și Marea Unire: memorii, acte și documente* (editori Mihai-Octavian Groza, Iuliu-Marius Morariu, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Claudia Fechete), *Țara Năsăudului în timpul Primului Război Mondial. Aspecte memorialistice, socio-economice și culturale*, volum I și II (autor Iuliu-Marius Morariu), *Eruditio et pietas. In honorem Gheorghe Crișan la împlinirea vârstei de 70 de ani* (coordonatori Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu), precum și prin editarea celui de-al patrulea număr al anuarului „Astra Sabesiensis”.

Cel de-al patrulea număr al anuarului nostru, singura publicație din mediul științific românesc care, începând cu anul 2016, și-a concentrat atenția exclusiv asupra Primului Război Mondial și Marii Uniri, abordează tematici din cele mai diverse: de la istoria militară, la evoluțiile economice, confesionale ori național-

politice, la imaginea războiului și evenimentelor premergătoare actului de la 1 Decembrie 1918 reflectate în presă sau memorialistică. Toate acestea, fie completează sau rechestionează cercetări mai vechi în domeniu, fie deschid noi piste de cercetare, inovând, totodată, la nivelul surselor istorice utilizate.

Pe lângă toate acestea, satisfacția cea mai mare este dată de faptul că publicația noastră a reușit să se impună în peisajul științific național și internațional atât prin colaboratorii săi (dovadă numeroasele citări ale articolelor publicate), cât și prin indexarea într-o serie de baze de date internaționale (ErihPlus, Central and Eastern European Online Library-CEEOL, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory) ori includerea în colecțiile marilor biblioteci universitare din țară și străinătate (Cluj-Napoca, București, Iași, Budapesta, Viena, Leipzig, Hamburg, Vechta, Glasgow etc.).

Nu puteam încheia acest cuvânt introductiv, fără a ne exprima grațitudinea față de autorii studiilor și recenziilor redată în acest număr, care au răspuns cu promptitudine și seriozitate invitației noastre, față de membrii colegiului științific care s-au îngrijit de calitatea materialelor publicate, precum și față de membrii colegiului de redacție care au pregătit cu mult profesionalism acest număr. Într-un an extrem de încărcat (din toate punctele de vedere), de-a lungul căruia parcă au „explodat” inițiativele culturale, științifice și editoriale, prietenii anuarului „Astra Sabesiensis” au găsit răgazul necesar susținerii acestuia, sentimentele de recunoștință și apreciere fiind cu atât mai mult îndreptățite.

Gândul nostru cel bun se îndreaptă spre Primăria și Consiliul Local al Municipiului Sebeș care, prin sprijinul financiar oferit, în cadrul programului anual pentru acordarea de finanțări nerambursabile persoanelor fizice sau juridice fără scop patrimonial, pe anul 2018, au făcut posibilă apariția acestui număr al anuarului „Astra Sabesiensis”. Grație acestui sprijin extrem de important, echipa noastră a reușit continuarea și dezvoltarea unui proiect editorial de suflet, devenit din aproape în aproape un veritabil brand al Sebeșului, proiectul „Astra Sabesiensis”.

Nu în ultimul rând, aducem calde mulțumiri editurii Argonaut, Cluj-Napoca, precum și colectivului format în jurul acesteia, pentru disponibilitatea și profesionalismul dovedit pe parcursul colaborării noastre editoriale.

La ceasul aniversării centenarului Marii Uniri, dedicăm acest număr al anuarului „Astra Sabesiensis” generațiilor care s-au jertfit pentru realizarea acesteia, exprimându-ne convingerea că materialele publicate vor rămâne, peste ani, o mărturie a strădaniilor noastre privind cercetarea celui mai important episod din istoria noastră națională.

La mulți ani România! La mulți ani români! La mulți ani sebeșeni!

Drd. Mihai-Octavian Groza
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Președintele Despărțământului ASTRA „Vasile Moga” Sebeș

Studii

MARELE RĂZBOI ÎN MEMORIALISTICA ROMÂNILOR DIN SEBEȘ

Mihai-Octavian Groza
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Comemorarea secolului scurs de la izbucnirea Primului Război Mondial a deschis/redeschis în istoriografia românească un imens șantier de cercetare, istorici și cercetători din diferite centre universitare (din păcate, de cele mai multe ori, neavizați)¹ aplecându-se asupra studierii acestui eveniment cu impact major asupra societății. De departe, cele mai spectaculoase cercetări sunt cele dedicate istoriei culturale a conflictului, emoțiilor, trăirilor și sentimentelor celor direct implicați, reconstituite prin intermediul studierii numeroaselor însemnări memorialistice, la aceasta contribuind și editarea/reeditarea în anii din urmă a unor corpusuri documentare impresionante.² Primul Război Mondial, perceput de contemporani

¹ De-a lungul ultimilor ani au văzut lumina tiparului o serie de cercetări, semnate de arheologi, etnologi, filologi, teologi sau istorici care, pe parcursul carierei lor, s-au ocupat de alte perioade istorice și care, din păcate, compromis tematicile abordate (a se vedea, selectiv: *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița Năsăud*, ediție îngrijită și note de Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017; Mircea Popa (coordonator), *Astra și Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017; Mircea Popa, *Avanposturi ale Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017). Din păcate, apropierea momentului 2018 a dat naștere și unor „practici” istoriografice îndoielnice, mai puțin oneste, vizând recuperarea, într-o formulă anastatică, a principalelor lucrări dedicate atât Marii Uniri, cât și procesului care a condus spre realizarea acestui act. Astfel, din inițiativa editurii ieșene TipoMoldova, editură acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice, au fost preluate și publicate lucrări, într-o formulă anastatică (de cele mai multe ori fără acordul prealabil al autorilor/editorilor). Așezată sub semnul centenarului, colecția, intitulată sugestiv și comercial „România. Marea Unire (1918-2018). 100 de cărți”, din nefericire este girată de un nume greu al istoriografiei contemporane, de istoricul Ioan Scurtu, președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie din cadrul Academiei Oamenilor de Știință din România (a se vedea: Colecția „România. Marea Unire (1918-2018). 100 de cărți”, disponibilă la www.tipomoldova.ro, accesat la data de 3.II.2018, ora 13:18).

² A se vedea, selectiv: Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum I, În Rusia sovietelor*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum II, În Siberia lui Kolceak*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Mihai Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă, Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, II, *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2013; *Marele*

ca un moment de cotitură, a generat o „explozie” a genului memorialistic, textele rezultate prezentând diversele experiențe ale personajelor implicate în război,³ constituind, totodată, un început timid de istoriografie a conflictului.⁴

Din nefericire, participarea locuitorilor orașului Sebeș la susținerea efortului de război nu este decât parțial cunoscută, informațiile statistice lipsind aproape cu desăvârșire. La o populație de 8073 de persoane (4323 bărbați și 4181 femei), dintre care români: 4980, sași: 2345, maghiari: 875, slovaci: 23, ruteni: 2, croați: 7, sârbi: 26, țigani: 246,⁵ Sebeșul a trimis pe front între 400 și 450 de soldați,⁶ încadrați unităților Regimentului Infanterie 23 Sibiu (probabil în unitățile de cavalerie, întrucât pe raza Sebeșului ființa o cazarmă de cavalerie) și trimiși pe fronturile de luptă din Galiția, Serbia, Croația și Italia. Pentru populația rămasă în spatele frontului, anii de conflict au reprezentat ani de sacrificiu, marcați de numeroasele rechiziții și împrumuturi de război, de cenzură și vexațiuni.⁷ Convinși că au luat parte și și-au adus contribuția la unele evenimente majore, românii din Sebeș și-au așternut pe hârtie și publicat propria experiență, fie sub forma însemnărilor memorialistice, fie sub forma corespondenței, documente pe baza cărora, astăzi, poate fi reconstituită percepția acestora asupra Marelui Război.

Demersul nostru își propune să prezinte, într-o manieră succintă, rezultatul studierii amănunțite a memorialisticii de război elaborate de românii din localitatea Sebeș, parte recuperate și valorificate în cadrul unor programe implementate în ultimii patru ani. În atenția noastră au stat însemnările dedicate Marelui Război aparținând filosofului Lucian Blaga, căpitanului Ilie Stricatu, preotului cărturar Sebastian Stanca, inginerului Dorin Pavel și locotenent-colonelului Ioan Guția, elaborate fie în anii conflagrației, fie în cei următori. Parcurgând cu multă atenție

Război în memoria bănățeană (1914-1919), III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015; Petre Ugliș Delapecica, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, ediție îngrijită de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Alba-Iulia, Editura Altip, 2015; Dumitru Nistor, „*Zinariul meu*”, ediție îngrijită de Liana Vescan, Ioana Bot, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017.

³ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 43.

⁴ Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, p. 12.

⁵ Traian Rotariu, Maria Semenic, Mezei Elemer, *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, Editura Staff, 1999, pp. 28-31.

⁶ Cifră estimată pe baza datelor recensământului din anul 1910, ultimul organizat în cadrul monarhiei austro-ungare, care dau o populație militară de 431 persoane (a se vedea: *Ibidem*).

⁷ Despre acest aspect, privit la scara Transilvaniei, a se vedea: Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

însemnările celor cinci memorialiști români din Sebeș, având origini sociale diferite și provenienți din domenii de activitate distincte, am putut constata faptul că avem de-a face cu tot atâtea ipostaze ale memorialistului Marelui Război: studentul în război (Lucian Blaga), elevul în război (Dorin Pavel), preotul în război (Sebastian Stanca) și ofițerul în război (Ilie Stricatu, Ioan Guția).

Un prim text memorialistic asupra căruia ne-am oprit, este cel semnat de Lucian Blaga,⁸ cuprins între paginile volumului autobiografic *Hronicul și cântecul vârstelor* (mai exact, capitolele 28-43),⁹ publicat pentru prima dată în anul 1965, sub îngrijirea criticului literar George Ivașcu. Considerat de mulți un simplu volum autobiografic, destinat elevilor, studenților sau exegezelor literare, hronicul blagian reprezintă un veritabil document istoric, pe baza căruia pot fi reconstituite experiențele, ideile și concepțiile autorului.¹⁰

Proaspăt absolvent al Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, instituție ctitorită de marele arhiepiscop Andrei baron de Șaguna la mijlocul secolului al XIX-lea, în vara anului 1914 Lucian Blaga a fost marcat de vestea asasinării arhiducelui Franz Ferdinand, de decretarea mobilizării și recrutarea fraților săi, Lionel și Longin (primul trimis pe frontul din Galiția, al doilea pe frontul din Bosnia).¹¹ Toate acestea s-au răsfrânt asupra tânărului absolvent de liceu, rămas stâlpul casei, generând o maturizare precoce, sesizabilă în însemnările sale memorialistice: „[...] În singurătatea de-acasă încercam să mă realcătuiesc și mă închinai scrisului. Am umplut, în câteva zile, cu însemnările mele, un caiet întreg. Îmi puneam în funcție metoda „evadării fără de pași”, cum o numeam, care de atâtea ori de aici înainte avea să mă scoată din impasuri [...] M-am retras în desigururile mele lăuntrice”.¹²

Mânat de un puternic instinct de conservare, împotriva propriilor principii și convingeri, pentru a evita înrolarea în armata austro-ungară, Lucian Blaga s-a îndreptat spre Institutul Teologic din Sibiu. Perioada studenției sibiene, petrecută

⁸ Lucian Blaga (1895-1961): poet, filosof, dramaturg, eseist, doctor în filosofie, diplomat (atașat de presă la Varșovia, Praga și Viena, consilier la Viena și consilier de presă la Berna, ministru plenipotențiar la Lisabona), profesor al Universității din Cluj, membru al Academiei Române, bibliotecar șef al Bibliotecii Academiei Române, editor al revistei „Saeculum”, victimă a regimului comunist (a se vedea: Dorina N. Rusu, Marius Porumb, Stelian Mândruț, *Membrii Academiei Române din Transilvania (1866-2016). Dicționar*, București/Cluj-Napoca, Editura Academiei Române/Editura Mega, 2016, pp. 61-63).

⁹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012, pp. 153-244.

¹⁰ A se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80; Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, „Lucian Blaga: Memorialist of the First World War and of the Events Preceding the Great Union”, în *Studium. The Journal of BA, MA and PhD Students in History*, număr X, 2017, pp. 81-94.

¹¹ Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, București, Editura Libra, 1995, p. 114.

¹² Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 161-162.

mai mult în „vacanțe”, este cu atenție reținută, fiind o perioadă a „lecturii” și „scrisului”, dar și a obligativității susținerii examenelor, în urma cărora a așezat „o tablă de azbest izolator” între propria-i persoană și teologie.¹³

Detaliile privind perioada 1916-1918, care coincide cu intrarea Regatului României în Primul Război Mondial, dar și cu începutul studiilor vieneze, sunt mult mai bogate, abundă în detalii legate de situația socială și economică a monarhiei austro-ungare, de deprecierea monedei și permanenta criză agro-alimentară: „[...] *Spectrul foamei umbla pe coturni înalți prin capitala împărăției. Doar la aceste restaurante mărginașe, cu grădini ce se pierdeau în pădure, se mai găseau uneori materii prime ce nu-și dezmințeau numele substanțiale. În oraș s-a statornicit de-a binelea imperiul surogatelor. Dar și la periferiile cu gospodării aproape rustice lipsa era mare*”.¹⁴ Extrem de interesante sunt informațiile legate de prăbușirea monarhiei austro-ungare la sfârșitul anului 1918, de haosul și deruta provocate de aceasta în capitala imperiului, de izbucnirea violentă din acea perioadă. În acest context, la 30 octombrie, secondat de colegul și prietenul său D. D. Roșca, Lucian Blaga s-a întors la Sebeș, motiv pentru care experiența apărării Vienei de trupele române, prin Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților,¹⁵ organism național înființat la 31 octombrie 1918, lipsește (nici măcar nu este pomenită) din *Hronicul și cântecul vârstelor*.

Cele mai spectaculoase informații oferite de hronicul blagian sunt legate de manifestările anarhice consumate în primele zile ale lunii noiembrie 1918, de constituirea Consiliului Național Român din Sebeș și preluarea conducerii orașului de către avocatul Lionel Blaga.¹⁶ Alături de fratele său, Lucian Blaga a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și a consemnat entuziasmul românilor adunați cu ocazia acestui eveniment, „*roirea*” de trăiri și sentimente, în urma acestei experiențe impunând celebra sintagmă „*Trăiască România dodoloață!*”¹⁷

Ultimul eveniment semnificativ reținut de însemnările lui Lucian Blaga este cel al intrării trupelor române în Sebeș, conduse de generalul Gheorghe Dabija, la 1 ianuarie 1919,¹⁸ plasat de memorialist „*într-o seară de decembrie*”¹⁹ (cel mai probabil, pe parcursul anilor, amintirile legate de acest episod s-au estompat, știut fiind că *Hronicul și cântecul vârstelor* a fost elaborat în anul 1946).

¹³ *Ibidem*, p. 176.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 204-205.

¹⁵ Despre acest organism, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015.

¹⁶ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 236-238.

¹⁷ *Ibidem*, p. 240.

¹⁸ Nicolae Dănilă, *Sebeșul și Marea Unire*, Sebeș, 2003, p. 13.

¹⁹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 241.

De departe, cel mai însemnat, complex și complet corpus memorialistic avut în vedere, este cel semnat de căpitanul Ilie Stricatu,²⁰ publicat în anul 1940 și recuperat în anii din urmă, în cadrul colecției „Personalități marcante ale Sebeșului”.²¹ Având la bază un jurnal de campanie, minuțios întocmit (păstrat până nu demult, în arhiva familiei), structurat în 24 de capitole, demersul căpitanului Ilie Stricatu prezintă întregul său parcurs belic, începând cu momentul înrolării în armata austro-ungară și până la momentul demobilizării.

Absolvent al Institutului Teologico-Pedagogic din Sibiu, înrolat în armata austro-ungară la începutul Primului Război Mondial, după cinci luni petrecute pe frontul din Galiția și o scurtă perioadă de recuperare în spitalul din Sibiu, Ilie Stricatu a dezertat și a trecut granița în Regatul României. Însemnările sale memorialistice au reținut planul „evadării”, ticluit împreună cu Petru Moga, originar tot din Sebeș, riscurile unui asemenea plan, punerea acestuia în aplicare, precum și primele contacte cu societatea extra-carpatică, cu reprezentanții Ligii Culturale și integrarea ca învățător la școala din Dudești-Cioplea (astăzi, cartier al Bucureștilor).²²

În vara anului 1916, odată cu intrarea Regatului României în război și cu decretarea mobilizării generale, Ilie Stricatu a răspuns chemării și s-a înrolat în armată, cu gradul de sublocotenent (obținut după parcurgerea cursurilor Școlii Militare Pregătitoare pentru Ofițerii de Rezervă).²³ Încadrat Regimentului 57 Infanterie, parte a renumitului „Grup Cerna”, Ilie Stricatu a participat la operațiunile armatei române din Transilvania, memoriile sale consemnând acțiunile de ocupare a pozițiilor austro-ungare, de patrulare, de cercetare și interceptare a pozițiilor inamice, de ocupare a oficiilor poștale, a posturilor de jandarmerie și a primăriilor, dar și încetarea operațiunilor, înfrângerile suferite de armata română, obligată să se retragă în fața ofensivelor bulgaro-germane (în sudul țării, la Turtucaia) și germano-austro-ungare (în Transilvania).²⁴

Căzut în captivitate, pentru a nu fi deservit curții marțiale austro-ungare ca dezertor, Ilie Stricatu și-a schimbat identitatea, din „Ilie Stricatu” devenind „Ilie

²⁰ Ilie Stricatu (1896-1975): învățător, ofițer, om politic român, participant la Primul Război Mondial, decorat cu medalia „Ferdinand I”, primar al orașului Sebeș în intervalul 1927-1930 și 1932-1938, participant la cel de-al Doilea Război Mondial, victimă a regimului comunist (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 143-144).

²¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940 (variantea reeditată: Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017). În demersul nostru am utilizat varianta reeditată a memoriilor căpitanului Ilie Stricatu.

²² Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 54-78.

²³ *Ibidem*, p. 78, 83.

²⁴ *Ibidem*, pp. 84-95.

Popescu”, ajungând într-un lagăr de prizonieri de pe insula Dönholm,²⁵ mai apoi la Ströhen Moor.²⁶ Memoriile sale au reținut drumul spre lagărul de prizonieri, tranzitarea lagărelor de la Timișoara și Sopronyék, condițiile de internare și tratamentul aplicat, precum și relația cu ceilalți camarazi prizonieri.²⁷ Pe lângă aceste detalii, însemnările căpitanului Ilie Stricatu aruncă fascicule de lumină asupra unui episod mai puțin cunoscut în istoriografia românească dedicată Primului Război Mondial: misiunea colonelului „dezertor” Alexandru Sturdza printre prizonierii români din Germania, în a cărui intenție era formarea unui detașament militar românesc care să lupte alături de armata germană. Ilie Stricatu ne prezintă atât ideea constituirii unei astfel de unități militare, precum și eforturile, de cele mai multe ori zadarnice, depuse de colonelul Sturdza în acest sens.²⁸

Eliberat în urma încheierii păcii de la București (7 mai 1918), Ilie Stricatu a revenit în țară de unde, dezamăgit și revoltat de condițiile impuse României, a ticluit un nou plan de „evadare”, de data aceasta înspre Franța, abandonat în contextul prăbușirii fronturilor în toamna anului 1918.²⁹ Momentul este reținut în însemnările sale, întregit de prezentarea datelor referitoare la periplul său prin Basarabia, unde a fost trimis împreună cu unitatea sa pentru a fortifica malurile Nistrului. La 1 Decembrie 1918, pe când la Alba-Iulia se vota unirea Transilvaniei cu Regatul României, Ilie Stricatu a primit primul său concediu și a revenit la Sebeș pentru a-și vizita familia.³⁰

Deși nu a participat efectiv la constituirea Consiliului Național Român din Sebeș în toamna anului 1918 și nu a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, căpitanul Ilie Stricatu, pe baza informațiilor primite din partea rudelor și cunoscuților, a prezentat și această etapă, oferind detalii extrem de interesante referitoare la manifestările anarhice de la începutul lunii noiembrie, la înființarea organismelor naționale românești, la dezarmarea unităților germane aflate în retragere sau la organizarea populației.³¹ Astfel, căpitanul Ilie Stricatu a consemnat un capitol complet de istorie trăită, contribuind semnificativ, prin informațiile redată, la descifrarea unor episoade de istorie militară și politică, de istorie locală și regională, însemnările sale memorialistice căpătând și valențe istoriografice.

Prezentarea experienței belice, demnă de un scenariu de film, este împletită, într-un mod ingenios, cu povestea de dragoste a căpitanului Ilie Stricatu față de vecina sa, Rafila (Firuca) Săliștean, participantă la conflict în calitate de infirmieră militară. Deși evenimentele i-au purtat în colțuri diferite ale țării și ambii au pus

²⁵ *Ibidem*, p. 102.

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

²⁷ *Ibidem*, pp. 96-106.

²⁸ *Ibidem*, pp. 107-109.

²⁹ *Ibidem*, pp. 110-126.

³⁰ *Ibidem*, pp. 127-137.

³¹ *Ibidem*, pp. 109-112.

dragostea de țară și neam mai presus de orice, legătura lor sufletească a dăinuit, sfârșitul războiului reunindu-i în București, din acel moment fiind nedespărțiți.³²

Publicate pentru a schița „[...] *patriotismul viguros, dragostea profundă pentru țară și rege, a generației care a trăit și s-a jertfit în timpul războiului mondial 1914-1918*”,³³ însemnările căpitanului Ilie Stricatu ilustrează și un vădit caracter propagandistic, mobilizator. Ieșite de sub tipar în anul 1940, în contextul prefigurării unei viitoare intrări a României în cel de-al Doilea Război Mondial, la care, în calitate de rezervist, a participat și Ilie Stricatu, acestea sunt dedicate tinerei generații, de la care urmau a fi solicitate noi jertfe de sânge: „[...] *O public, ca generația de acum și viitoare să nu se teamă de suferințe, ci în strălucirea credinței de atunci să lupte oricând va fi chemată, cu străpungătoare credință, ca țara noastră să se ridice și să lucreze, cu tot devotamentul, păstrând încrederea neclintită în biruința dreptății*”.³⁴ De pe urma experienței celui de-al Doilea Război Mondial, căpitanul Ilie Stricatu a lăsat în manuscris o istorie a acestui conflict care, în anii ce vor urma, va vedea lumina tiparului.

În categoria memorialisticii Marelui Război intră și însemnările preotului cărturar Sebastian Stanca³⁵ referitoare la experiența „graniței culturale”, publicate în deschiderea volumului *Contribuția proșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*.³⁶ Pe fondul intrării Regatului României în război de partea Antantei, al eșuării campaniei armatei române în Transilvania, autoritățile austro-ungare au instituit o serie de măsuri represive vizând supravegherea, reținerea, încarcerarea și deportarea liderilor politico-naționali români, precum și instituirea unei „granițe culturale”, de-a lungul arcului carpatic, prin trecerea școlilor profesionale românești în administrația statului austro-ungar. Arestat la 15 august 1916, alături de alți intelectuali din Sebeș, preotul Sebastian Stanca a fost deportat în vestul Ungariei, în localitatea Rust, mai apoi în Șoproon, unde a rămas până în primăvara anului 1917.

³² Mihai-Octavian Groza, „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial”, pp. 159-160.

³³ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 46.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Sebastian Stanca (1878-1947): cleric, istoric, filolog, scriitor, om politic român, doctor în filologie și istorie, fondator al gazetei „Poporul Român”, al revistei „Luceafărul”, al revistei „Foaia bisericească”, al revistei „Renașterea”, preot în Vulcan, Sebeș și Cluj, consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, fondator al Muzeului de Antichități Religioase din Cluj, autor al unor volume și studii ce tratează istoria bisericească a românilor transilvăneni, volume beletristice sau drame (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93; Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016).

³⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția proșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, pp. 39-73.

Momentul ridicării din mijlocul familiei coincide cu începutul însemnărilor privind experiența belică a preotului Sebastian Stanca. Cu un extraordinar talent literar, exersat încă din anii studenției, Sebastian Stanca a descris calmul afișat în momentul arestării (deși acesta a coincis cu marele praznic al Adormirii Maicii Domnului), despărțirea de soție și copii, drumul spre vestul Ungariei (marcat de disprețul și oprobiul celor însărcinați cu paza convoaielor de deținuți, dar și al celor alături de care românii transilvăneni au conviețuit secole de-a rândul), primele contacte și viața în lagărele de detenție de la Rust și Șoproon. Detaliile oferite cu atâta precizie de Sebastian Stanca ne conduc spre concluzia existenței unui mic jurnal/carnet de însemnări zilnice, un refugiu adesea preferat de cei încarcerati/deportați, însemnările acestea stând la baza textului memorialistic analizat (în susținerea acestei ipoteze stau mărturie și celelalte texte, în principal versificații, elaborate de Sebastian Stanca în perioada detenției și trimise spre publicare „Telegrafului Român”). Excursul realizat de preotul Sebastian Stanca prezintă un capitol mai puțin cunoscut al Marelui Război, nuanțând sacrificiile unei categorii socio-profesionale și vocațional-culturale, care a exercitat de-a lungul secolelor o influență majoră asupra românilor transilvăneni și care a „[...] *ținut pururea vie flacăra focului credinței naționale în poporul românesc*”.³⁷

Radiografierea experienței „graniței culturale”, realizată de preotul Sebastian Stanca în însemnările sale memorialistice, a fost completată de prezentarea rezultatelor anchetei întreprinse de acesta, în calitate de consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului. În încercarea de a surprinde adevărata dimensiune a încarcerării și deportării preoților români transilvăneni, pe baza datelor primite din teritoriu, Sebastian Stanca a ajuns la următoarele cifre: 16 preotese și 252 de preoți ortodocși și greco-catolici au fost internați în vestul Ungariei, 3 preotese și 111 preoți au fost încarcerati în închisorile din Cluj, Făgăraș, Târgu-Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vaș, 106 preoți au ales calea refugiului în Regatul României, 15 preoți și-au pierdut viața în timpul anchetelor sau în exil, alți 28 trecând la cele veșnice ca urmare a tratamentului brutal aplicat.³⁸ Din păcate incompletă, ancheta realizată de preotul Sebastian Stanca a fost îmbogățită cu alte trei anchete, întreprinse de Romulus Căndea,³⁹ Grigore N. Popescu⁴⁰ și Mircea Păcurariu,⁴¹ care

³⁷ *Ibidem*, p. 42.

³⁸ *Ibidem*, p. 171.

³⁹ Romulus Căndea, „Biserica ardeleană în anii 1916-1918”, în *Candela. Revistă teologică și bisericească*, an XXXVII, număr 10-11, 1926, pp. 511-512; referindu-se doar la Mitropolia Ortodoxă cu sediul la Sibiu, Romulus Căndea a prezentat următorul tablou: din Arhidieceza Ardealului au fost internați 97 preoți și 6 elevi seminariști, arestați 45 de preoți și pribegi 106 preoți; din Episcopia Aradului au fost internați 17 preoți, arestați la domiciliu 12 preoți; din Episcopia Caransebeșului au fost internați 13 preoți și 3 elevi seminariști.

⁴⁰ Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului, volum II, Temnițe și lagăre*, București, Tipografia Vremea, 1940, p. 357; referindu-se la întregul teritoriu al României, Grigore N. Popescu a

dovedesc faptul că 25% din numărul total al preoților români transilvăneni (ortodocși și greco-catolici) au avut de suferit de pe urma măsurilor restrictive adoptate de autoritățile austro-ungare începând cu toamna anului 1916.

Asemeni hronicului blagian, volumul autobiografic *Arhitectura apelor*, aparținând inginerului Dorin Pavel,⁴² părintele hidroenergeticii românești, este neglijat de istoricii locali care s-au aplecat și asupra Primului Război Mondial. Numărându-se printre cei cincizeci de bursieri ai Consiliului Dirigent, trimiși la studii în străinătate în primăvara anului 1919,⁴³ Dorin Pavel a consemnat acest moment, precum și evenimentele care l-au favorizat, respectiv Marele Război și unirea Transilvaniei cu Regatul României.⁴⁴

Izbucnirea Primului Război Mondial l-a găsit pe Dorin Pavel în postura de proaspăt absolvent al Gimnaziului Evanghelic din Sebeș, în fața căruia se ridica problema continuării studiilor. Din cauza problemelor financiare întâmpinate, familia a hotărât înscrierea acestuia la Kún Kollégium din Orăștie, o instituție de învățământ cu predare în limba maghiară. Primele pagini ale însemnărilor dedicate Primului Război Mondial, mai exact cele referitoare la perioada 1914-1916, sunt rezervate în exclusivitate dificultăților întâmpinate de autor în ceea ce privește

prezentat următoarea statistică: 252 preoți întemnițați (199 ortodocși și 53 greco-catolici), 208 preoți internați (166 ortodocși și 52 greco-catolici), 96 preoți refugiați (83 ortodocși și 13 greco-catolici), 130 preoți maltratați (114 ortodocși și 16 greco-catolici), 21 preoți morți în temnițe și în urma tratamentului aplicat (20 ortodocși și 1 greco-catolic), 35 preoți uciși (31 ortodocși și 4 greco-catolici), 67 preoți „naționalști” (53 ortodocși și 14 greco-catolici).

⁴¹ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 26-27; pe baza anchetelor întreprinse în perioada interbelică și a datelor furnizate de arhivele ecleziastice, Mircea Păcurariu a prezentat următoarea statistică: 141 preoți închiși în închisoare, 218 preoți deportați în vestul Ungariei, 136 preoți refugiați în Regatul României, 10 preoți morți în închisori sau lagăre, 3 preoți morți în refugiu, 9 preoți uciși în toamna anului 1918 și primăvara anului 1919, 6 preoți condamnați la moarte și salvați de armata română sau de către cei păstoriți, 19 preoți decedați la scurt timp după eliberarea din temnițe sau lagăre, 2 preoți alienați mintal, 17 preotese și fiice de preoți încarcerate sau deportate, 6 elevi seminariști deportați, 7 elevi seminariști refugiați în Regatul României și un elev seminarist împușcat.

⁴² Dorin Pavel (1900-1979): inginer român, părintele hidroenergeticii românești, nepot de soră al filosofului Lucian Blaga, profesor al Școlii Aeronautice Române, al Universității din București, mai apoi al Politehnicii din București, autor al unor volume de specialitate (peste 11.000 de pagini publicate), autor a circa 570 de scheme de hidrocentrale, contributor la realizarea unor proiecte de valorificare a potențialului energetic intern, precum: hidrocentralele de pe Bârzava, Bistrița, Sadu, Argeș, Lotru, Sebeș, Someș, Olt, Siret, Râul Mare, Drăgan, Porțile de Fier ale Dunării, uzina hidroelectrică Dobrești etc., membru al Academiei de Științe din România (a se vedea: Ovidiu Țuțuianu, „Impresii și mărturii despre omul, inginerul și profesorul Dorin Pavel”, în *Energetica*, an LXIV, număr 1, 2016, pp. 2-3; Gheorghe Arghir, „Dorin Pavel, coleg cu Albert Einstein”, în *Columna*, număr 6, 2017, pp. 127-128).

⁴³ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 73.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 52-73.

adaptarea la condițiile impuse de noua școală și însușirea limbii maghiare, relației cu profesorii și colegii, orarului și orelor de curs.⁴⁵ Până în acest punct, nimic spectaculos! Surpriza lectorului vine în momentul în care Dorin Pavel prezintă propria-i experiență, clandestină, în cadrul Asociației Elevilor și Studenților Români din Sebeș, rebotezată, în anul 1916, „Societatea Studențească Vulturul”, în cinstea intrării Regatului României în război și campaniei armatei române în Transilvania.⁴⁶ Membru activ al acestei asociații, Dorin Pavel, alături de alți studenți din Sebeș (precum Silviu Cărpinișianu, Petre Ursu, Virgil Medean, Valeriu Henegariu, Nicolae Ursu), a organizat în pădurile din jurul orașului o serie de șezători, cercuri de lectură, mici spectacole de teatru, manifestări naționale inofensive, taxate adesea de jandarmeria locală.⁴⁷

Asemeni unchiului său, Lucian Blaga, pentru a evita o viitoare încorporare în armata austro-ungară, cu ajutorul asesorului consistorial Lazăr Triteanu, căsătorit cu Veturia Mureșan (viitoare Goga), Dorin Pavel s-a înscris la cursurile Institutului Teologic din Sibiu. Din această perioadă, însemnările lui Dorin Pavel rețin programa școlară, o serie de figuri de dascăli (precum Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului, Timotei Popovici sau Romulus Cândea), momentul susținerii examenului de bacalaureat, promovarea în anul doi de studiu, dar și beneficiile unui oraș precum Sibiu (tramvaiul, teatrul german, Muzeul Brukenthal).⁴⁸ Este etapa formării primelor concepții social-politice, însemnările tânărului Dorin Pavel oprindu-se asupra crizei alimentare, dar și asupra problemei naționale din monarhia austro-ungară, considerată unul dintre factorii viitoarei prăbușiri a acesteia: „[...] *Austro-Ungaria n-a mai rezistat degringoladei în care ajunsese la începutul secolului nostru. Lipsa libertăților fundamentale l-a adus în pragul prăbușirii, iar inegalitatea națională și socială a provocat sfârșitul imperiului*”.⁴⁹

În toamna anului 1918, asemeni multor colegi, Dorin Pavel s-a pus în slujba gărzilor naționale române, din Sibiu fiind trimis la Sebeș, în calitate de șef militar al gării. Această experiență, curmată pe fondul îmbolnăvirii tânărului Dorin Pavel de gripă spaniolă, este surprinsă în detaliu în memoriile sale, de la explicarea necesității înființării unităților militare românești în comitatul Sibiului, la prezentarea importanței strategice a gării din Sebeș, tranzitată de trupele germane aflate în retragere și la rolul jucat de frații Blaga în acele momente.⁵⁰ Ultimele informații referitoare la Marele Război prezentate de Dorin Pavel sunt cele legate de participarea sa, alături de tatăl său, la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 52-60.

⁴⁶ Petru I. Faur, *Profesorul Silviu Cărpinișianu, reprezentant al culturii secolului XX în Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2004, p. 12.

⁴⁷ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 61-62.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 63-68.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 63.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 68-71.

1 Decembrie 1918, de entuziasmul acelor zile, precum și de trecerea generalului francez Henry Berthelot prin orașul Sebeș.⁵¹

Anii '90 ai secolului trecut, prin istoricii Valeriu Leu și Carmen Albert, au impus în istoriografia românească un nou concept, acela de „*memorialistică mărunță*”, în încercarea de surprindere a contribuției „celor mulți” la Marele Război și la realizarea Marii Uniri din 1918,⁵² concept dezvoltat de regretatul istoric Nicolae Bocșan în cadrul volumelor evocate. În categoria „*memorialisticii mărunte*” pot fi incluse, fără doar și poate, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția⁵³ referitoare la bătălia de la Rovereto, consumată pe frontul italian la 14 mai 1917, intitulată sugestiv: „*Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto*”.⁵⁴ Identificate absolut întâmplător, la o simplă sondare a materialelor încărcate pe platforma „*Europeana 1914-1918*”, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția, formate din doar trei file manuscrise, de dimensiuni mari, prezintă un episod de istorie trăită, un „*crâmpoi*” consumat pe frontul italian, un segment de front în tranșeele căruia au luptat numeroși soldați români, originari din Transilvania și Banat. Cu o înclinație aparte spre detaliu, locotenent-colonelul Ioan Guția a consemnat contextul desfășurării bătăliei de la Rovereto, părțile implicate, sistemele de fortificații și armamentul, ocuparea punctelor fortificate italiene de către trupele austro-ungare, precum și „*prada de război*”.⁵⁵ Interesantă este încercarea sa de detașare, prezentându-și propria experiență la persoana a III-a, amintind parcă de anticul *De Bello Gallico*: „*Atunci, cu sânge rece și hotărât pășește voinicul sublocotenent Ioan Guția în fruntea plutonului său, prin o însușețită încurajare conduce el flăcăii sovăielnici din nou spre asalt și așvârle înapoi cu totul pe dușman*”.⁵⁶

Tabloul confruntării consumate pe frontul italian, la 14 mai 1917, este întregit de corespondența locotenent-colonelului Ioan Guția purtată cu familia,

⁵¹ *Ibidem*, pp. 72-73.

⁵² Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „mărunță” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995; Valeriu Leu, *Studii istorice bănățene*, Reșița, Editura Banatica, 1997; Carmen Albert, „*Scrisori din Marele Război. Corespondența unui soldat de pe frontul din Galiția*”, în *Banatica*, număr XXIV, 2014, p. 461.

⁵³ Ioan Guția (1897-1918): militar român, absolvent al Liceului Militar din Marburg, ofițer al armatei austro-ungare, participant la Primul Război Mondial, decorat cu medaliile „*Signum Laudis*” și „*Grati Princeps et Patria*”, căzut în timpul bătăliei de la Asiago din 15 iunie 1918 (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „*Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol*”. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)”, în volumul *Istoria ca mod de viață. În onorem profesor Ana Filip*, coordonat de Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fettî, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2018, p. 217).

⁵⁴ A se vedea: „*Povestea lui Ioan Guția*”, document 2, 3 și 4, disponibil online pe site-ul www.europeana1914-1918.eu, accesat la data de 16.VI.2017, ora 16:45 (în continuare „*Povestea lui Ioan Guția*”).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, document 3.

accesibilă pe aceeași platformă digitală. Insuficient exploatată de istoriografia românească, după cum apreciază istoricul Ioan Bolovan,⁵⁷ corespondența de război a reprezentat pentru mulți soldați singura modalitate de a comunica cu membrii familiei și de a păstra legăturile cu mediul din care au plecat.⁵⁸ Într-o primă fază, corespondența semnată Ioan Guția este impregnată de dorul tânărului de casă, de familie, de grijile cotidiene sau frica de necunoscut, dovadă scrisoarea din 22 august 1914 în care acesta nota: „*Iubiți părinți! Cu bucurie și mulțumire am primit epistola azi de la voi. Telegrama după urlaub să o trimiteți, dacă pot veni viu. Dacă mi-ați trimis acum 10 cor[oane], apoi când cereți urlaub și vă telegrafez eu după bani, apoi dacă nu veți putea mai mult trimite-ți și numai iară 10 cor[oane], nu 30 cor[oane] cum am scris eu. Apoi, oi face de mă ajung și mai rău cu 20 cor[oane]. Numai să mă văd odată iară acasă, la noi cu toți. Telegrama să o trimite-ți la tot cazul. Vă mulțumesc de rugare. Vă sărut, fiu Ioan, kadett*”.⁵⁹ Mai apoi, pe măsura prelungirii conflictului, corespondența Ioan Guția devine una standardizată, în care mesajele de tipul „[...] *Sunt sănătos și îmi merge bine*”, alternează cu cele dedicate diferitelor trasee urmate de tânărul ofițer: Budapesta, Viena, Maribor, Trieste, Rovereto, Trento, Miramar, Duion, Asiago, Belgrad, Novi Sad, Cernăuți etc.⁶⁰ Păstrate cu sfințenie de membrii familiei, scurtele însemnări memorialistice, piesele de corespondență, uniforma și decorațiile locotenent-colonelului Ioan Guția, au fost făcute publice în anii din urmă de către un urmaș al acestuia, domnul Nicolae Fărcașiu, în cadrul platformei „Europeana 1914-1918”, de unde pot fi accesate și cercetate cu titlu de grațuitate.

Spre deosebire de tipul de memorialistică evocat mai sus, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția sunt fragmentare, tratând doar un singur episod al Marelui Război, bătălia de la Rovereto, consumată la 14 mai 1917. Asemeni căpitanului Ilie Stricatu, Ioan Guția a fost un personaj implicat direct în conflict, combatant al armatei austro-ungare, preocupat de consemnarea propriei experiențe. Redactate, probabil, într-un moment de respiro, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția trădează reale valențe literare, cu o înclinație aparte spre detaliu și precizie, valoarea acestora fiind dată de elaborarea în perioada conflictului. Cu siguranță, la vremea potrivită, aceste însemnări ar fi fost completate de către autor, însă firul vieții i-a fost curmat în ultimul an al Marelui Război, la 15 iunie 1918, în timpul bătăliei de la Asiago.

Observăm, așadar, pe baza celor prezentate mai sus, că cele cinci texte memorialistice referitoare la Primul Război Mondial, elaborate de românii din Sebeș, propun tot atâtea perspective asupra conflictului, Marii Uniri și urmărilor

⁵⁷ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, pp. 95-123.

⁵⁸ Mircea-Gheorghe Abrudan, „Primul Război Mondial în memorialistica sașilor din Transilvania”, în *Astra Sabesiensis*, an III, număr 5, 2015, p. 104.

⁵⁹ „Povestea lui Ioan Guția”, document 43.

⁶⁰ *Ibidem*, document 6, 19, 22, 24, 36, 57, 69, 73, 75, 89, 95, 97, 103, 109, 117, 119, 131.

acesteia, experiențele autorilor îmbinându-se cu descrierea evenimentelor consumate între anii 1914-1919. Din acest punct de vedere, textele analizate pot fi încadrate la limita dintre memorialistică și istoriografie. Acestea sunt produsele unor personalități marcante ale Sebeșului și nu numai, care au trecut prin război sau au experimentat consecințele declanșării acestuia, elaborate cu „*intenționalitate istoriografică*”, să restituie o serie de experiențe, trăiri și sentimente, să legitimizeze o atitudine sau o poziție dobândită la finalul Marelui Război, sau să transmită un mesaj generațiilor viitoare.⁶¹ Toate acestea reflectă personalități complexe, preocupate de prezentarea propriilor experiențe belice sub forma unor texte memorialistice, publicate în volume sau păstrate în manuscris, ce meritau a fi cunoscute și din această ipostază, de memorialiști ai Marelui Război.

The Great War in the Romanian's Memoirs from Sebeș

(Abstract)

Our study, entitled „The Great War in the Romanian's Memoirs from Sebeș”, is dedicated to the general analysis of the memoirs elaborated by the Romanians from Sebeș (belonging to the philosopher Lucian Blaga, to captain Ilie Stricatu, priest Sebastian Stanca, engineer Dorin Pavel and lieutenant-colonel Ioan Guția). From this research, the reader can take a series of information related to the memoirs of the Great War elaborated by the Romanians from Sebeș, to the faces and the particularities illustrated, to the political, military, economic and cultural history of the Austro-Hungarian monarchy, the images or the events presented which describe the image of a harsh period, the experiences or the feelings proved by the authors mentioned above. At the same time, the present study has been thought as a starting point for researching the memoirs, in which one can find the beginnings of a historiography of the Great War, as the historian Valeriu Leu has precisely mentioned. Our study is published in the year of the centenary of the Great Union and aims to celebrate a series of remarkable personalities from Sebeș who have provided us with very important memoirs referring to the First World War. We have tried and we think that we have successfully underlined the major aspects of the memoirs dedicated to the First World War elaborated by the Romanians from Sebeș, our research can be considered an interdisciplinary approach that brings together history, philology, theology and social psychology. Due to this study we have managed to fill a gap in the cultural history of Sebeș and also to emphasize another perspective of some remarkable personalities, we mean the authors of memoirs of the Great War.

Keywords: First World War, Sebeș, Romanians, memoirs, analysis.

⁶¹ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război”, pp. 43-44.

ACTIVITATEA PREOȚILOR ÎN LUMEA RURALĂ ROMÂNEASCĂ DIN CÂMPIA ARADULUI ÎN ANII MARELUI RĂZBOI

Dr. Maria Alexandra Pantea,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad
Centrul de Studii Istorice și Culturale „Vasile Goldiș” Arad

Declanșarea Primului Război Mondial și mobilizarea unui număr însemnat de români, încă din vara anului 1914, a produs modificări importante în societatea românească, modificări care au avut impact atât asupra preoților, cât și a bisericii, care s-au confruntat cu noi probleme. Poziția bisericii a fost prezentată de episcopul arădean Ioan Ignatie Papp care, după declanșarea mobilizării, a trimis mai multe circulare prin care a cerut preoților „[...] să facă tot posibilul pentru liniștea celor rămași acasă și pentru mângâierea celor îndepărtați, să explice familiilor că trebuie să se accepte soarta și voia Domnului, pentru că niciun pământean nu poate schimba legea eternă”.¹ În decembrie 1914, episcopul revine cu o nouă circulară prin care solicită preoților să catehizeze răniții din spitalele militare, să le citească rugăciuni, iar la Botez să meargă cu Sfânta Cruce. Prin ordinele autorităților de la Budapesta, preluate în mare parte în circularele trimise de episcopul Ioan Ignatie Papp, învățătorii și preoții au fost îndemnați a acționa astfel încât „[...] unind lumina care se desface din școală cu povețele păstorești să călăuzească pe cei rămași acasă în drumul lor prin pustiiul durerilor”.²

Situația ivită odată cu declanșarea conflictului a făcut ca în satele românești preoții să fie „[...] nu numai cărmuitorii sufletești ai credincioșilor, ci și îndrumătorii lor în problemele național-politice, social-economice și culturale, întreaga viață a românilor transilvăneni gravitând pe atunci în jurul Bisericii”.³ Începutul războiului a făcut ca unii dintre preoții din satele românești, considerați apți de luptă, să ajungă pe front în calitate de preoți militari,⁴ pentru a sprijini moral soldații români. Cei rămași în parohiile pe

¹ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Colecția Octavian Lupaș*, dosar 29, f. 57 (în continuare S. J. A. A. N.).

²***, *Mărturie privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*, Arad, 1986, p. 320.

³ Mircea Păcurariu, *Politica statului maghiar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 179.

⁴ Despre activitatea preoților militari români transilvăneni și bănățeni în anii Primului Război Mondial, a se vedea: Ionela Zaharia, „The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary. Their

care le păstoreau au fost obligați a se implica într-o serie de activități prin care trebuiau să susțină autoritățile statului dualist. Prin circulara din 1/14 septembrie 1914, episcopul a cerut ca în biserici să se poarte un disc special, iar preoții, prin slujbele lor, să ceară credincioșilor să „[...] contribuie și la colectă și la disc cu toată căldura dragostei lor creștinești având în vedere cuvântul Scripturii, de după care cel care are mult să deie mult, iar cel care are puțin să deie puțin”. Din toamna anului 1914 pe acest disc s-au adunat bani pentru răniți. Într-un raport realizat de protopopul Vasile Beleş, în 16/26 ianuarie 1915, se arată sumele adunate în parohiile din Protopopiatul Aradului, care au ajuns la 399 coroane și 18 fileri, bani care au fost trimiși autorităților de la Budapesta.

În anii războiului, datorită diversificării activităților preoților, aceștia au trebuit să se îngrijească de situația răniților care erau internați în spitalele militare. Într-o scrisoare trimisă de preotul Nicolae Chicin din Nădlac oficiului protopopesec Arad, în 12/25 ianuarie 1915, acesta raportează că de sărbătoarea Nașterii Domnului „[...] pre soldații greco-ortodocși români aflați în spitalul din Nădlac i-am prevăzut cu cărțile de rugăciune, la Botez au sărutat Crucea”.⁵ Preotul arată că a dat soldaților pastorală, care a făcut „[...] cea mai bună impresiune asupra lor”. Promite că îi va sprijini pe răniți și va face tot posibilul pentru salvarea lor. În mai 1915, preotul nădlăcan Nicolae Mărginean trimite o scrisoare episcopului în numele celor „[...] treizeci de credincioși de ai noștri care răniți pe câmpul de luptă pentru tron și patrie zac bolnavi în spitalul de rezervă a Crucii Roșii din Nădlac”. Preotul îi numește pe răniți eroi ai „[...] sfintei noastre biserici” și cere trimiterea unor cărți de rugăciune.

O interesantă activitate a fost desfășurată de preotul Simion Cornea din Bătania. Acesta era implicat în 1915 într-o activitate ce avea ca scop trimiterea cărților de rugăciune pe front. Preotul din Bătania a fost cel care s-a îngrijit de situația prizonierilor români din Basarabia. În 2/15 august cerea protopopului să-i mai trimită cărți de rugăciune, scrise cu alfabet chirilic, pentru a fi date celor în jur de 100 de prizonieri basarabeni, care „[...] fiind foarte enlavoși doreau să aibe cărți de rugăciuni”⁶

Activities on the Italian Front”, în *Transylvanian Review*, volum XXIII, număr 4, 2014, pp. 43-54; Ionela Zaharia, „Clerul militar român din Austro-Ungaria (1914-1918)”, în *Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României*, „General Paul Teodorescu”, an II, număr 1, 2015, pp. 119-123; Mihai-Octavian Groza, „Preoții români transilvăneni pe fronturile Marelui Război”, în volumul *Scriseri pe alete. Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI”*, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 369-382; Mihai-Octavian Groza, „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 532-545.

⁵ S. J. A. A. N., *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosar 322, f. 9.

⁶ ***, *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, p. 302.

Mobilizarea masivă a învățătorilor a fost o măsură prin care autoritățile maghiare au urmărit „[...] descompunerea rețelei școlilor românești”.⁷ În acest context, preoții au fost salvatorii școlilor românești și s-au întors la catedră, implicându-se în activitatea școlară. Potrivit celor mărturisite de revizorul școlar Romul Frateș, dintre cei 399 de învățători „[...] până în 1 septembrie 1915 au intrat în serviciul militar 158”.⁸ Învățătorul Ioan Ghebeleş din Șeitin, mobilizat în 1914, a fost înlocuit de preotul Petru Nemet. Potrivit documentelor, pe întreg anul școlar 1914-1915 preotul a fost plătit cu 400 de coroane. Pe parcursul anului școlar preotul a avut rezultate bune, iar în urma raportului de examen protopopul a recomandat „[...] a i se exprima recunoștință”.⁹ La Semic, preotul Patrachie Țucra l-a înlocuit pe învățătorul Ștefan Ponta la clasele I-IV din 18/31 ianuarie până la terminarea anului școlar și a predat gratuit. În urma inspecției făcute, protopopul Vasile Beleş a constatat că preotul Țucra „[...] și-a îndeplinit serviciul prompt și cu interes de școală”.¹⁰ La Turnu, preotul Nicolae Ionescu l-a înlocuit pe învățătorul Valer Bragea pe perioada 7/20 septembrie 1914-7/20 mai 1915, când a venit învățătorul în concediu și împreună au organizat examenul de la sfârșitul anului școlar. Preotul a fost plătit cu 800 de coroane. În raportul realizat de protopopul Vasile Beleş acesta recomandă pe preoții Petru Nemet din Șeitin, Simion Cornea din Bătania și Nicolae Ionescu din Turnu pentru a li se da calificativ „lăudatoriu”,¹¹ datorită activității desfășurate în școli în lipsa învățătorilor și a rezultatelor bune la care au ajuns. În ciuda acestor rezultate bune obținute de preoți, revizorul școlar Romul Frateș arată, în raportul întocmit în martie 1916, situația școlilor în anul 1914-1915 și subliniază că învățătorii au fost înlocuiți de preoți care au activat cu multă bunăvoință, dar nu au pregătirea specială pentru cariera didactică. Raportul conchide că aceasta „[...] nu e situația de a putea promova cu destul succes interesele învățământului”.¹²

În 1916, protopopul din Buteni, Florian Roxin, făcea demersuri pentru rezolvarea situației din Bârsa, parohie rămasă fără învățători. Propunea numirea lui Ioan Clopoșel ca învățător provizoriu, dar episcopia nu a acceptat această propunere, sub pretext că persoana propusă nu avea finalizate cursurile pedagogice. Potrivit celor raportate de protopop, în noiembrie 1916 s-a recurs la „[...] însărcinarea cu începerea prelegerilor pe preotul M. Grecu ca să nu stagneze ambele școli”.¹³

⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 210.

⁸ ***, *Mărturie privind lupta românilor din părțile Aradului*, p. 325.

⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, *Fond Acte școlare*, dosar 35-II-1914, număr document 2589, 1916 (în continuare A. A. O. R. A.).

¹⁰ *Ibidem*, număr document 289, 1916.

¹¹ S. J. A. A. N., *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosar 330, f. 58v.

¹² ***, *Mărturie privind lupta românilor din părțile Aradului*, p. 318.

¹³ *Ibidem*, p. 333.

Situația școlilor în anul 1915-1916 a fost descrisă de revizorul școlar Romul Frateș care, în ședința consistorială din 10/23 martie, raporta că în numeroase cazuri învățătorii mobilizați au fost înlocuiți de preoți. În inspectoratul Ineu erau 11 învățători mobilizați, dintre care 8 au fost supliți de preoți. În tractul Radnei erau 12 învățători mobilizați, dintre care 6 erau înlocuiți de preoți, iar în tractul Timișoarei, unde erau 35 de posturi, se găseau în serviciul militar 10 învățători, dintre care 7 au fost înlocuiți de preoți.¹⁴

Amploarea conflictului a făcut ca preoții să fie implicați într-o serie de activități umanitare, precum susținerea Crucii Roșii. Protopopul Aradului, Vasile Beleş, cerea cu stăruință în 1915 „[...] ca tot clerul și poporul drept credincios să sprijinească cu tot dinadinsul societatea Crucea Roșie” și dispunea ca în a doua zi de Paști să se poarte în toate bisericile noastre un tas special. Protopopul mai cerea ca suma adunată să fie trimisă în 24 de ore protopopiatului, însoțită de un raport unde era trecut numele credincioșilor care au donat mai mult de 20 coroane.

În vara anului 1916 a început o nouă campanie de colectare a fondurilor pentru Crucea Roșie. Într-o scrisoare trimisă în 5/18 iunie 1916 de episcopul Ioan Ignatie Papp protopopului Aradului, Vasile Beleş, înaltul prelat cerea ca prin circulare să se arate poporului „[...] însemnătatea cea mare a Crucii Roșii și să îndemnați pe toți acei credincioși să sprijinească din toate puterile lor colecta ce se va întreprinde”.¹⁵ Ca urmare a demersurilor făcute de episcop, protopopul cere „[...] preoților ca prin cuvântări să arate poporenilor însemnătatea cea mare a Crucii Roșii, îndemnând pe toți credincioșii să sprijinească din toate puterile lor colectarea ce se va întreprinde în favorul acestei nobile societăți”.¹⁶ Cererea episcopului este reluată în septembrie, când îi cerea protopopului să „[...] apeleze la toți intelectualii și la toți credincioșii” pentru adunarea fondurilor necesare.

În anii războiului s-au adunat de mai multe ori fonduri pentru Crucea Roșie. Importantă este, în acest sens, hotărârea Consistoriului Arad din 5/18 aprilie 1918, comunicată preoților de protopopul Aradului, Traian Vățian, prin care se arată că, datorită cheltuielilor enorme, este necesar să se adune fonduri, motivându-se că este „[...] de datoria fieștecărui creștin adevărat ca să sprijinească din puterile sale societatea”.¹⁷

În anii războiului preoții au avut un rol important în societatea rurală românească, fiind păstorii unor comunități care se confruntau cu numeroase probleme. Sunt cei care trebuiau să se ocupe de problemele văduvelor și a orfanilor. În 2/16 februarie 1916, episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, amintește protopopilor că pe baza ordinului 161.000/1914 ministrul de interne a dispus pentru orfanii celor căzuți în război să se instituie „[...] patroni care să se îngrijească de

¹⁴ *Ibidem*, p. 336.

¹⁵ S. J. A. A. N., *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosar 329, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, *Fond Parohia Ortodoxă Cicir*, dosar 29, f. 50.

interesele materiale și morale ale acestor orfani".¹⁸ Episcopul arată că pentru orfanii din satele românești patronii trebuie instruiți de preoți și învățători. Mai arată că preoții, prin misiunea lor de păstori, au datoria creștină de a sprijini pe acei copii rămași orfani și cere tuturor preoților și învățătorilor să își asume rolul de „[...] *patroni ai orfanilor de război din comuna lor*”.

Proporțiile pe care le-a luat războiul și mobilizarea masivă au avut impact și asupra situației materiale a preoților. După 1916 se poate constata că situația materială a preoților s-a înrăutățit, atât din cauza devalorizării monetare, cât și a problemelor materiale ale credincioșilor, care nu mai aveau posibilitatea de a achita obligațiile față de biserică. În acest context, preotul Petru Nemet din Șeitin, membru al Sinodului Protopresbiterial, a cerut Consistoriului să înainteze guvernului un memoriu pentru a „[...] *împărtăși preoțimea și învățătorimea cu ajutoare*”.¹⁹ Acesta a arătat că s-a ajuns într-o situație mizeră odată cu creșterea prețurilor, cerând acordarea ajutorului de scumpete. În urma dezbaterilor Sinodului, memoriul prezentat de preotul Petru Nemet a fost semnat și de protopopul Aradului, Vasile Beleş, pentru a fi trimis guvernului. Demersurile nu au dus la niciun rezultat, iar situația preoților s-a agravat și mai mult în toamna anului 1916.

Situația preoților, care erau considerați elita lumii rurale românești și care aveau o mare influență asupra credincioșilor, s-a agravat după intrarea României în război, fapt ce a determinat autoritățile maghiare să „[...] *pornească o acțiune și mai puternică de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania*”.²⁰ În acest context, în toamna anului 1916 sute de preoți au fost anchetați și au ajuns în închisorile maghiare, fiind alături de „[...] *toți tâlharii și vagabonzii*”.²¹ Cei care au fost deportați la Sopron sau în localitățile din jur au trăit „[...] *în cea mai neagră mizerie, lăsați în voia soartei cu câte o coroană pe zi*”, fiind supravegheați permanent de poliția maghiară și umiliți de maghiarii și germanii din zonă, care le cereau sume imense pentru o „[...] *cameră sau alimente*”.²² Din părțile Aradului au fost anchetați mai mulți

¹⁸ *Ibidem*, Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad, dosar 330, f. 16.

¹⁹ A. A. O. R. A., dosar 35-II-1914, număr document 377, 1916.

²⁰ Mircea Păcurariu, *Politica statului maghiar față de biserică românească din Transilvania*, p. 179.

²¹ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la Războiul pentru Întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, p. 68

²² Mircea Păcurariu, *Politica statului maghiar față de biserică românească din Transilvania*, p. 190; pentru mai multe detalii, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război. Instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria (1916-1918)”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 6, 2015, pp. 43-61; Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, „Displacements of Population in the Years of the Great War, the Arrest, the Incarceration and the Deportation of the Romanian Transylvanian Priests in the West Hungary (1916-1918)”, în volumul *Między Geopolityką a Emigracją*, coordonat de Robert Mieczkowski, Varșovia, Editura Armagraf, 2016, pp. 11-32; Mihai-Octavian Groza, „Clerici în închisoare și exil. Un secol de la instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români

preoți, iar unii au fost și închiși. În acest sens, îl amintim pe Romul Vățiaș, preotul din Ghioroc, care a fost acuzat de notar și de evreii din localitate, fiind arestat și trimis, în 9 septembrie 1916, la Sopron unde, potrivit celor mărturisite, a fost „[...] internat într-o casă umedă și rece, ținut numai cu crumpe și bostani”, fiind eliberat în 9 martie 1917.²³ Tot printre preoții deportați îl găsim pe Laurențiu Iuga din Măgulicea, arestat în 1 septembrie pe motiv de „[...] agitație contra statului maghiar și religiei iudaice”.²⁴ A stat în închisoarea de la Arad, apoi a fost deportat, împreună cu soția, în decembrie 1916, la Sopron, unde a stat 10 luni, fiind eliberat în urma petițiilor trimise de credincioșii din parohia pe care o păstora. Un caz aparte îl reprezintă preotul Ioan Manișiu din Seleuș care, în toamna anului 1916, a ajuns în lagărele maghiare odată cu tatăl său, preotul Nicolae Manișiu din Vurpăr. Acesta din urmă a fost arestat în 22 septembrie, împreună cu soția și fiica, fiind mai întâi închiși la Cluj, apoi în octombrie trimis la Kadold. Preoții familiei Manișiu au avut parte de acest tratament dur pentru că Nicolae Manișiu avea trei copii, care au fost „[...] ofițeri în armata austro-ungară, de unde au dezertat și s-au înrolat ca voluntari în armata română”.²⁵ Anchetat a fost și protopopul Comloșului, Ștefan Cioroianu care, în toamna anului 1916, era învinuit că ar fi „[...] spion plătit din București”.²⁶ Potrivit celor mărturisite chiar de preot, nu a fost întemnițat, pentru că au lipsit dovezile, dar „[...] am fost ținută sub supraveghere aspră și un agent al jandarmeriei se interesa zilnic cine intră în casa noastră”.²⁷

Situația materială a preoților a fost prezentată în raportul general al Consistoriului pe anul 1917. Se arată că, datorită conflictului, activitatea acestuia a fost limitată, luând măsuri prin care „[...] organele parohiale să funcționeze după putința regulat”.²⁸ Prin măsurile luate de Consistoriu s-a putut susține viața bisericească, deși au fost și unele nereguli. În raportul privind activitatea oficiului protopresbiterial și mersul afacerilor bisericești din 1917 se arată că din cauza greutăților provocate de război preoții s-au străduit „[...] a-și îndeplini chemarea și datorii”. Prin activitatea lor,

transilvăneni în Vestul Ungariei”, în *Telegraful Român*, număr 37-40, 2016, p. 6; Mihai-Octavian Groza, „Însemnări din „temnițele Clujului”. Experiența „graniței culturale” reflectate în memoriile preotului transilvănean Septimiu Popa (1916)”, în volumul *Simpozionul Internațional „Jertfă și mărturisire”. Episcopia Caransebeșului, Oravița, 24-25 aprilie 2017*, coordonat de Casian Rușeț, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2017, pp. 622-630; Mihai-Octavian Groza, „Experiența „graniței culturale” (1916-1918) reflectată în memorialistica preotului cărturar Sebastian Stanca”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 314-327.

²³ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române*, p. 116.

²⁴ *Ibidem*, p. 202.

²⁵ Mircea Păcurariu, *Politica statului maghiar față de biserica românească din Transilvania*, p. 193.

²⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române*, p. 195.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ A. A. O. R. A., dosar 62-III-1918, număr document 1759.

preoții i-au povățuit pe credincioși „[...] cu sfaturi folositoare pentru viață, după trebuințele vremii de acum”. Sunt cei care au luat măsuri ca să fie ajutați cei lipsiți și au îndemnat la „[...] jertfe pentru cei de acasă și cei din război”.²⁹ În document se mai amintește că, prin activitatea lor, preoții și-au îndeplinit „datoria patriotică”³⁰ și au adunat sume importante de bani, care au fost trimise autorităților.

Situația preoților și rolul lor în societatea românească greu încercată de război a fost descrisă și de episcopul Ioan Ignatie Papp în circulara din 1 noiembrie 1917. În circulară, episcopul arată că preoțimea era puternic afectată de urmările războiului și constată că „[...] nicio clasă a societății în care trăim nu simte mai greu decât ce le simte în genere iubita noastră preoțime, a cărei dotație scăzând mereu, i s-a îngreunat existența în mod de totul simțit”.³¹ Se arată că în timpul războiului stolele³² s-au redus, iar în mai multe comune femeile și copiii rămași acasă nu au mai plătit obligațiile bisericești și cer preoților să aștepte până la întoarcerea acasă a bărbaților. O altă problemă era că după începutul războiului sesiile parohiale nu mai asigurau preotului venitul corespunzător, pentru că lipseau brațele de muncă și nu mai avea cine lucra pământul. Prin circulară, episcopul cerea consistoriilor să „[...] îndrume comunele bisericești ca fiecare, după starea materială, să dea ajutor de scumpete preoților săi”.³³ Circulara a fost trimisă după ce, în 1917, guvernul a acceptat acordarea unui ajutor și preoților, iar protopopul a cerut realizarea unui „conspect” al preoților din protopopiat.

Problemele preoților în anii războiului au fost, în cea mai mare parte, problemele societății românești. Referindu-se la activitatea desfășurată de preoți în satele românești, Roman Ciorogariu arată că până la Marea Unire clerul nu avea interese deosebite de-ale credincioșilor și era „[...] una cu credincioșii săi și în raportul social”. Intelectualul arădean aprecia că biserica și școala au susținut și pregătit „[...] sufletele pentru ziua Învierii Naționale”.³⁴

²⁹ S. J. A. A. N., *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosar 338, f. 53v.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, f. 93.

³² Taxe achitate anual și ocazional de credincioși, al căror cuantum a fost stabilit prin Statutul Organic.

³³ S. J. A. A. N., *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosar 330, f. 93.

³⁴ Maria Alexandra Pantea, *Preoți și învățători români din Protopopiatul Ortodox Român al Aradului (1812-1918)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 561.

**The Activity of the Priests from the Romanian Rural Space
in the Arad Plain in the Years of the Great War**

(Abstract)

The outbreak of the First World War and the proportions it took, made the priests to have an important role in Romanian society. In the years of the war there were profound changes that affected both the church and the clergy. As a result of the mobilization of a significant number of teachers, the priests arrived at the chair. According to the circulars issued by Bishop of Arad, Ioan Ignatie Papp, the priests were involved in the war years in various activities aimed at supporting the state authorities. The situation changed in the autumn of 1918 when the church leadership joined the political class and was involved in the realization of the Great Union.

Keywords: war, priests, society, mobilization, church.

BOALĂ ȘI SĂNĂTATE ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. STUDIU DE CAZ: COMITATUL SIBIU

Conf. univ. dr. Valeria Soroștineanu
Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

În cazul Marelui Război, alături de operațiunile militare, am fost la fel de impresionați de presiunea deosebită care a fost pusă asupra populației civile și a victimelor pe care epidemiile le-au făcut. Nici chiar bucuria încheierii armistițiului din 11 noiembrie 1918 nu a putut anula, de exemplu, pierderile imense datorate pandemiei de gripă spaniolă. O situație similară am găsit-o și în spațiul Transilvaniei din ultima perioadă austro-ungară. În toți anii Marelui Război, numărul îmbolnăvirilor a fost în mod constant mare, astfel încât sfârșitul războiului nu a coincis și cu reducerea deceselor din cauza epidemiilor. Ulterior, istoricii și medicii și-au explicat situația prin faptul că în toți anii de conflict, condițiile de viață grele, mizeria, asistența medicală precară au fost doar câteva dintre cauzele care au afectat, aproape în aceeași măsură, pe cei din prima linie a frontului, dar și pe cei din spatele lui.

Din statisticile realizate în statul austro-ungar pentru intervalul 1914-1917, pe front s-au îmbolnăvit un număr de 10.227.483 de militari, iar în interior, din rândul populației civile, 14.660.003. Cu trimitere directă la situația din Transilvania, numărul mare de decese din ultimul an de război (70.307) a fost și aici urmarea stării de mizerie care a afectat militarii pe front, a epidemiilor, pe care le-au întâlnit și acasă și mai ales a gripei spaniole, care a bătut în întreaga Europă.¹

Deși epidemiile au fost un însoțitor permanent al conflictelor armate, felul în care s-au manifestat în timpul Marelui Război a demonstrat intrarea lor într-o etapă mult mai dramatică. Dintre bolile cel mai des incriminate menționăm: tifosul, dizenteria, holera asiatică, variola, tuberculoza, alături de gripa spaniolă.² Ultima menționată a apărut în viața celor mobilizați pe front și a civililor din ultimul an de război și a făcut, doar în toamna și iarna anului 1918, un număr de șase milioane de victime. Lumea medicală fusese luată prin surprindere, neavând date concrete

¹ Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, „Mutații demografice în Transilvania în anii Primului Război Mondial”, în volumul *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Omagiu academicianului Camil Mureșanu la 80 de ani*, coordonat de Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 78.

² Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, p. 60.

despre cauza, debutul și evoluția bolii, iar medicamentele folosite până atunci: aspirina, chinina și piramidonul nu puteau combate infecțiile secundare ale bolii: pneumoniile și pleuritele purulente care s-au dovedit fatale pentru mulți bolnavi.³

Comitatul Sibiului (Szeben vármegye, Komitat Hermannstadt), la care vom face referire în paginile următoare, a fost unul din comitatele de graniță ale Transilvaniei dualiste, alături de: Făgăraș, Brașov sau Hunedoara, ceea ce a dus la o supraveghere suplimentară din partea autorităților. Conform recensământului din anul 1910, comitatul avea o suprafață de 3619 kilometri pătrați, o populație de 176.921 de locuitori, cu o densitate de 4,9 locuitori pe kilometru pătrat. În plan general, dacă împărțim populația pe naționalități avem următoarea structură: 113.672 români-64,25%, germani 49.757-28,12%, 10.158-5,74% maghiari. Din punct de vedere administrativ, comitatul Sibiu avea în componență următoarele subdiviziuni/districte: Cisnădie, Sibiu, Sebeș, Săliște, Miercurea-Sibiului, Nocrich, din care districte urbane: Sibiu și Sebeș.

Prezentăm, mai jos, evoluția deceselor în comitatul Sibiu între 1913-1918:⁴

1913	1914	1915	1916	1917	1918
4005	4268	4591	3886	3678	4163

Care au fost problemele grave de sănătate pe care le-au întâmpinat locuitorii de aici în anii războiului? Primele ar fi cele moștenite din perioada de pace și pe care războiul le-a exacerbato: alcoolismul, bolile cu transmitere sexuală, mortalitatea infantilă și tuberculoza, ultima a stat și în atenția ministerului de resort de la Budapesta.

Lupta împotriva alcoolului a fost considerată și în timpul războiului importantă, din moment ce Ministerul de Interne a interzis ca „[...] publicul să dea ostașilor care pleacă pe front alcool, ca și în cazul bolilor venerice, alcoolismul nu putea decât să afecteze lumea satului românesc, prin nașterea unor copii cu mari probleme de sănătate”.⁵ La fel ca medicii, preoții considerau alcoolismul un real pericol, mulți țărani și-au adus familiile într-o stare de mizerie socială, dar și prin atacul asupra organismului individului, ceea ce îi reducea simțitor șansele de revenire la o viață normală. Înțelegem de ce și în anii războiului, preoții și medicii au avut de partea lor clerul și învățătorii din mediul românesc, mai ales prin susținerea unor conferințe în cadrul ASTRA.⁶

³ *Ibidem*, p. 63.

⁴ *Ibidem*, p. 60.

⁵ „Lupta antialcoolică și războiul”, în *Revista Teologică*, număr 13-22, 1914, p. 318; sau despre pericolul bolilor cu transmitere sexuală în *Revista Teologică*, număr 9-12, 1916, p. 203.

⁶ Oana Habor, *Incursiuni pe tărâmul medical transilvănean (1876-1914). La răscrucea dintre sensibilitatea transilvăneană și provocările modernizării*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 171.

O altă problemă moștenită, mortalitatea infantilă, a creat probleme atât la nivel provincial, dar și la nivelul întregului imperiu, decesele nou-născuților de până la un an fiind printre cele mai mari din Europa-200 de decese, la 1000 de nașteri. Dacă ne raportăm doar la România, subiectul a fost unul viu disputat, la fel ca și numărul tot mai mare al celor care erau declarați inapți de armată.⁷

În anii războiului, problema a fost depășită de realitățile presante ale cotidianului, numărul mare de invalizi, văduve și mai ales de orfani fiind mai vizibil decât numărul mic de nașteri, impus oricum de plecarea pe front a bărbaților. Dar în anul 1917, prin adresa cu numărul 135.840, Ministerul de Interne de la Budapesta a trimis o circulară în toate comitatele din Ungaria, prin care, după ce menționa că războiul a redus numărul nașterilor la jumătate, se relua lupta împotriva mortalității infantile. În cuprinsul circularei au fost stabilite două cauze: sărăcia și lipsa de cunoștințe generale de igienă. De această dată întreaga activitate urma să fie condusă de la Viena, prin intermediul Reuniunii „Stefania”, care se afla sub patronajul împărătesei Zita, iar la nivelul comitatelor, preturilor și cercurilor urmau să fie desemnate persoane specializate în „[...] îngrijirea mamelor și pruncilor”, plătite de stat sau de comunitățile locale.⁸

În ceea ce privește tuberculoza, cazurile au fost numeroase atât în Ungaria, cât și în Transilvania. Statistica Ministerului de Interne din anul 1909 stabilea în Ungaria 5332 de decese, dintre care 591 în Ardeal, cele mai vizate comitate fiind: Hunedoara-71 de cazuri și Cluj-68.⁹ Cazurile numeroase din Transilvania au convins autoritățile din Sibiu să susțină strângerea de fonduri pentru construcția unui sanatoriu pentru tuberculoși, donațiile fiind făcute prin intermediul Direcției Casei de Asigurare a muncitorilor din cercul Sibiu.¹⁰ La același proiect a contribuit și statul ungar cu 3000 și, ulterior, cu 5000 de coroane.

Cei mai cunoscuți medici-șefi ai comitatului Sibiului sau „protofisici”, cum mai erau numiți, dr. Czekelius și dr. Süsmann, au susținut în intervalul 1890-1900, mai multe conferințe având ca principal subiect tuberculoza și combaterea ei înainte de cronicizare, din moment ce identificaseră în Ardeal 2960 de bolnavi, din care 492 erau considerați condamnați.¹¹

În cele mai multe din conferințele sale dedicate tuberculozei din anul 1900, dr. Süsmann a accentuat perioada de prevenire a bolii și mai puțin pe cea care urma după cronicizare și care dădea bolnavului încă maxim cinci ani de viață. Pledoaria sa era pentru sanatorii și dacă lipsurile materiale sunt prea mari,

⁷ Constantin Bărbulescu, *România medicilor. Medici, țărani și igiena rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015, p. 256, 276.

⁸ *Telegraful Român*, număr 10, 1918, p. 14.

⁹ *Ibidem*, număr 46, 1909, p. 191.

¹⁰ *Ibidem*, număr 26, 1918, p. 103.

¹¹ *Ibidem*, număr 70, 1900, p. 279.

recomanda viața la țară. Cel mai mult îl deranja, însă, percepția societății asupra bolnavului: „[...] a fi tuberculos sau condamnat la moarte pentru lumea laică este totuna”.¹²

Referitor la contactul mediului medical din Sibiu, și implicit din Ardeal, cu cel german, acesta a fost vizibil, mai ales din conferințele pe care medicii germani le-au susținut la Sibiu, urmate și de aplicații practice. La conferința dr. Czekelius din decembrie 1890, dr. König din Berlin adusese 2000 de doze de vaccin experimental pentru spitalul din Sibiu, exact în perioada în care Germania și Franța depuneau eforturi pentru descoperirea unui vaccin complet împotriva tuberculozei, BCG-ul, descoperit în 1921 de către Albert Calmette și medicul veterinar Camille Guerin.¹³

În monarhia dualistă, după declanșarea războiului, au fost impuse de către autorități o serie de adrese ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care preoții și învățătorii naționalităților erau chemați să ofere ajutor în combaterea unor boli: holera, variola, diareea, tifosul exantematic difteria, înainte de declanșarea lor, inclusiv prin popularizarea unor publicații medicale. Totuși, datele despre epidemii nu trebuiau să inducă, mai ales în cazul populației civile, și mai multe temeri decât oricum existau, cenzura instituită de către autoritățile militare și în presa sibiană a temperat relatări prea amănunțite despre boli sau epidemii, excepție făcând doar măsurile obligatorii de luat pentru combaterea lor.¹⁴

Mai mult, s-a interzis și sărutarea mortului înainte de a se pune capacul sicriului, tot pentru a se elimina pericolul izbucnirii unor epidemii, mai ales aici, preoții urmau să îi convingă pe credincioși să elimine acest obicei „[...] atât de periculos din punct de vedere sanitar”.¹⁵

Prima confruntare cu războiul a fost dată de răniții care au sosit în oraș la sfârșitul lunii august. Din primul transport de 494 de răniți, doar 14 au fost grav răniți, iar din următoarele transporturi au făcut parte răniți, dar și prizonieri ruși și sârbi. Cei mai mulți dintre cei, 1000 de răniți care au sosit în intervalul august-septembrie 1914, au fost români.¹⁶

În acel moment, în Sibiu, au fost puse la dispoziția armatei: Spitalul Militar de Garnizoană Numărul 22, Spitalul Civil „Franz Iosef”, Spitalul de Psihiatrie și

¹² *Ibidem*, număr 72, 1900, p. 289.

¹³ *Ibidem*, număr 127, 1890, p. 507.

¹⁴ Oana Habor, „Epidemiile, episoade din istoria Transilvaniei în timpul Marelui Război”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 473.

¹⁵ Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu, III, 3, 1916, circulara număr 1328, III, 299, 1016, circulara număr 8998 bisericască (în continuare A. A. S.)

¹⁶ Mihai Racovițan, Gheorghe Vlad, *Spitalul militar Sibiu-260 de ani de atestare documentară și 140 de ani de medicină militară modernă*, Sibiu, 1999, p. 108; „Răniți aduși în Sibiu”, în *Telegraful Român*, număr 93, 1914, p. 279; număr 90, 1914, p. 267.

spitalele militare de rezervă, cele mai multe organizate în clădirile unităților de învățământ, inclusiv în cea a Institutului Teologic Ortodox. Acțiunea a fost supervizată, mai ales, în ceea ce privește donațiile pentru Crucea Roșie, organizată în Ungaria tot la nivel de comitat, președintă fiind în cele mai multe dintre cazuri soția comitelui; la Sibiu, Ida Walbaum s-a ocupat de menționata activitate.

Un sprijin important a fost dat pentru răniți și de către Reuniunea Femeilor Române din Sibiu care, prin intermediul președintei, Maria Cosma, a pus la dispoziția Crucii Roșii, clădirea Școlii de Menaj și Industrie Casnică de pe strada Dealului (Berggasse), pentru un spital de rezervă, inițial cu 20 de paturi. Primii răniți primiți au fost: 27 de români, 4 sârbi, iar doctorul Nicolae Ittu a asigurat asistență medicală gratuită.¹⁷ În total, au fost tratați un număr de 284 de răniți: români, maghiari, evrei, turci, sârbi, ruși. Spitalul a funcționat un an, din octombrie 1914-octombrie 1915 și a fost vizitat de inspectorul-suprem al Crucii Roșii, arhiducele Franz Salvator care a decorat-o pe superioara spitalului, Maria Buceșan, pentru activitatea sa, în 26 ianuarie 1916, cu Medalia de Argint a Crucii Roșii.¹⁸

Dintre bolile menționate mai sus și în comitatul Sibiului, prima care a atacat a fost holera, adusă în intervalul 3-5 octombrie 1914, probabil de către șase soldați răniți din Ungaria, care au fost izolați după ce s-a stabilit în urma analizelor microscopice și bacteriologice că este vorba de holera asiatică. Numită într-un articol de prevenire „oaspetele fioros”, ea a fost semnalată și la Spitalul de Psihiatrie, unde indivizii au fost vaccinați de urgență.

Mai mult, vice-comitele Sibiului a cerut autorităților centrale ca cei care veneau de pe front, răniți sau bolnavi să treacă printr-o carantină de cinci zile în apropierea frontului. Publicul era chemat să țină totul în cea mai mare curățenie, prin folosirea apei de var. Soluția cea mai eficientă, dacă era aplicată în timp util, a fost vaccinarea, mai ales că erau cunoscute deja urmările pozitive ale campaniilor de vaccinare din armata română și bulgară din timpul războaielor balcanice. Un al doilea val de holeră a fost cel din septembrie 1915 când, conform unor date oficiale, a reapărut, dar cei afectați au fost vaccinați.¹⁹

Un alt caz deosebit a fost cel al bolnavilor de holeră din spațiul rural unde, în general, toate epidemiile au fost mai greu de stabilit și deci de luat, în timp util, cele mai bune și eficiente măsuri. Când holera a fost menționată în septembrie 1915 și în Poplaca, o comună de lângă Sibiu și printre măsurile luate s-a cerut locuitorilor să fiarbă alimentele și să nu consume fructe necoapte.²⁰

¹⁷ „Act de caritate”, în *Ibidem*, număr 92, 1914, p. 375; „Îngrijirea răniților”, în *Ibidem*, număr 112, 1915, p. 455.

¹⁸ Valeria Soroștineanu, „Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în timpul Primului Război Mondial. Aspecte de viață cotidiană”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016, p. 13.

¹⁹ „Holera în Sibiu”, în *Foiaia Poporului*, număr 41, 1914, p. 5; „Nu mai e holeră în Sibiu”, în *Telegraful Român*, număr 104, 1914, p. 323; „Cazuri de holeră”, în *Telegraful Român*, număr 96, 1915, p. 387.

²⁰ „Nu mai e holeră în Poplaca”, în *Ibidem*, număr 98, 1915, p. 395.

Mult mai insistent a fost tifosul exantematic care, în comitatul Sibiului, a fost o amenințare constantă în intervalul 1915-1918. Ca și în primul caz, apariția bolii a fost favorizată de neajunsurile războiului, dar și de condițiile precare de viață din cazarmă, închisori, dar și din spatele frontului. Inițial s-au dat doar indicații legate de necesitatea dezinfectării cu acid fenic, formol.²¹

Situația a devenit gravă atât în comitat, cât și în orașul Sibiu, deși aici nu au existat problemele locuitorilor din Brașov, unde tifosul adus de călătorii din Arad și de soldații sârbi prizonieri din lagărul de aici a atacat cu o mare virulență.²² Numit și tifosul cu pete, din cauza apariției acestora pe tot corpul în afara feței, boala a fost semnalată în: Ungaria, Bulgaria și România, iar cauzele erau date de război, igiena și alimentația precare. Din cauza febrei de 40 de grade au fost și cazuri de sinucideri, mortalitatea era de 5-50 de morți la 100 de îmbolnăviri și ataca mai repede persoanele în vârstă. Cele mai bune soluții de combatere a bolii au fost date de izolarea bolnavului și carantina de cel puțin 12 zile a personalului medical, dezinfectarea zilnică a latrinelor, alături de arderea hainelor celor decedați. Inițial, medicamentele administrate nu au fost numeroase: cataplasme cu alcool, injecții cu cafeină și digitală/digitalină. S-a mai observat cât de virulent s-a manifestat la copiii tifosul exantematic, alături de anghina difterică.²³

Un semnal serios a fost transmis locuitorilor din orașul Sibiu în cursul verii anului 1918, când după o serie de analize ale apei din viaductul orașului, efectuate în luna iulie, s-a stabilit existența unor microbi, care însă nu erau de tifos. Astfel s-a recomandat fierberea apei.²⁴ Atunci când tifosul exantematic a fost semnalat într-o comună limitrofă Sibiului, respectiv Rășinari, populația orașului a fost avertizată de către magistratul orașului Sibiu să nu cumpere de aici fructe de pădure și mai ales lapte crud, nefiert, iar căpitanul de poliție al orașului a interzis vinderea de fructe soldaților din gări.²⁵

În cadrul comunității românești din comitatul Sibiului, un mare impact emoțional l-a avut decesul, la 20 de ani, în 1915, din cauza epidemiei de tifos exantematic, a fiicei preotului Manta din Gura Râului, Florica Manta, soră de caritate la unul din spitalele din Sibiu.²⁶

După cum s-a putut observa, o soluție de multe ori salvatoare acolo unde a putut fi aplicată și unde au existat și resursele necesare a fost vaccinarea. Legat de acest subiect, autoritățile, atât cele centrale, cât și cele locale au încercat, conform

²¹ „Noua boală, tifosul exantematic”, în *Ibidem*, număr 7, 1915, p. 3.

²² *Ibidem*, număr 10, 1915, p. 515.

²³ *Foaia Poporului*, număr 7, 1915, pp. 3-4.

²⁴ „Fierbeți apa!”, în *Telegraful Român*, număr 74, 1918, p. 295; „Apa din Sibiu este bună de băut și fără fierbere”, în *Ibidem*, număr 74, 1918, p. 311.

²⁵ „De la poliție”, în *Ibidem*, număr 61, 1917, p. 245; „Măsuri de apărare contra tifosului”, în *Ibidem*, număr 54, 1917, p. 217.

²⁶ *Ibidem*, număr 81, 1915, p. 327.

unei ordonanțe a Ministerului de Interne, să asigure vaccinarea rromilor din caravane, despre care se considera că puteau să răspândească boli. În Sibiu, autoritățile medicale au acordat o mare importanță vaccinării împotriva vărsatului de vânt în cursul anului 1916, gratuit pentru copiii celor plecați pe front.²⁷

Cele mai multe dezbateri, dar și cele mai multe victime au fost, însă, datorate gripei spaniole. Când au apărut primele cazuri în Sibiu, cei mai mulți dintre medici au fost de părere că este vorba de influență, deci o gripă cu o formă mai severă, dar care nu era venită de afară; se recomanda repausul la pat; sunt mai ales expuși „[...] cei săraci de sânge” sau cei care au suferit cândva de plămâni. Până când nu s-a descoperit eficiența parțială a serului utilizat pentru combaterea infecțiilor cu streptococi, gripa spaniolă a făcut ravagii din care unele comunități europene și-au revenit greu.

Gripa spaniolă a rămas până astăzi un subiect disputat, au apărut noi elemente, dar argumentele convingătoare ultimative au întârziat să apară; cert a fost doar numărul impresionant și greu de crezut de victime. Pentru cei care se ocupă de istoria medicinei, gripa spaniolă a primit componente în plus, astfel virulența acestei afecțiuni a fost dată mai ales de amestecul de virusuri gripale cu reale calități mutante, de atașarea la cele trei tulpini de gripă A, B și C a unor virusuri de tip animal și în ultimul rând de faptul că nu a fost realizat un vaccin eficient pentru toate virusurile gripale existente.²⁸

În ultimul an al Marelui Război, condițiile erau pregătite pentru o mare pandemie, așa cum gripa a mai cauzat, începând din secolul al XV-lea, de când a fost menționată în Anglia așa-numita „nădușeală englezească”. Anii de război și condițiile foarte grele de supraviețuire ale militarilor pe câmpurile de luptă sau ale civililor acasă, înfruntând o viață plină de privațiuni a creat condiții pentru cea mai mare pandemie pe care a cunoscut-o omenirea începând de la Moartea Neagră din Evul Mediu. Cifrele vehiculate au fost foarte diferite de la o țară la alta și din acest motiv cele generale, date publicității, au suferit variații foarte mari: de la 15 milioane de victime, la 25 de milioane.²⁹

Puține informații au fost cunoscute și în Vechiul Regat despre această boală atât de periculoasă, astfel în paginile jurnalului său, care se referă la o perioadă scurtă, dar atât de grea și de plină de neprevăzut din istoria României, anii 1917-1918, medicul Raul Dona acordă gripei spaniole puțin spațiu, de înțeles pentru că pe frontul din Moldova supraviețuise tifosului exantematic, hepatitei, multor afecțiuni similare gripei: „[...] 4 oct[ombrie] 1918. Nu puteam să las caietul fără o pagină

²⁷ „Vaccinarea celor din caravane”, în *Ibidem*, număr 32, 1916, p. 127; „Vaccinări contra vărsatului de vânt”, în *Ibidem*, număr 14, 1916, p. 55.

²⁸ F. Cartwright, M. Biddiss, *Bolile și istoria*, București, Editura All, 2008, p. 185.

²⁹ Cifra de 15 milioane de morți a fost menționată în lucrarea Oanei Habor, *Incursiuni pe tărâmul medical transilvănean*, p. 97, este menționată cifra de 15 milioane de morți, iar în F. Cartwright, M. Biddiss, *Bolile și istoria*, 2008, p. 185, cifra este mult mai mare, de 25 de milioane de morți.

asupra sosirii mele la București, acasă! Sunt bolnav-gripa spaniolă, care bântuie Europa, scriu la repezeală".³⁰

Și în Imperiul Austro-Ungar, gripa spaniolă a făcut un număr mare de victime. Primele știri despre gripa spaniolă care au apărut în paginile „Telegrafului Român”, fac trimitere la marile capitale europene unde fusese semnalată: Londra, Paris sau Viena. La Berlin erau deja multe cazuri, dar medicii considerau că trecea după un repaus la pat de două, sau maxim trei zile. Când știrile anunțau gripa spaniolă în Budapesta, nu au fost luate măsuri deosebite de siguranță medicală. Medicii germani recomandau o igienă riguroasă a nasului și a gurii, cu o soluție slabă de sare și respectiv de timol zilnic. Mai mult, în menționatele medii germane convingerea fermă a fost că se repetau epidemiile din anul 1809 și 1890, deci nu era o boală nouă, *influenza* revenise.³¹

În mediile franceze, ideile preluate din presă pot fi sintetizate astfel: este o boală contagioasă, nu oferă imunitate, la primul semn de febră se recomandă repausul la pat, ca dezinfectant se propune tinctura de iod, iar ca medicament chinina. Boala făcea ravagii deja și în Africa, mai ales în Maroc, unde nu au fost luate niciun fel de măsuri profilactice.³²

Cum în presă se căutau și erau preluate tot felul de soluții, cea mai eficientă a fost considerată cea aplicată în cantoanele elvețiene, unde interzicerea oricăror întruniri, închiderea școlilor și chiar a bisericilor se dovediseră eficiente. Ungaria a avut și ea multe orașe afectate, capitala Budapesta a devenit o problemă după ce, la mijlocul lunii octombrie, într-o singură zi au fost semnalate 1300 de cazuri, din care 51 au dus la decese, pentru ca, ulterior, să fie raportate 700 de decese la 100.000 de îmbolnăviri. Ministerul de Război a cerut dispensarea acelor medici militari care în viața civilă erau medici cercuali și puteau ajuta la combaterea gripei spaniole.

În cazul orașului Sibiu, evoluția a fost asemănătoare, cu excepția numărului victimelor, care se pare că în oraș nu au fost atât de numeroase, spre deosebire de spațiul rural. La mijlocul lunii iulie 1918 sunt tot mai multe cazuri de gripă spaniolă, peste 500, pentru ca la sfârșitul lunii să avem peste 2000 de persoane, dar numai două decese. Și aici, medicii au considerat că este vorba de influența, cei mai expuși fiind bolnavii de plămâni, cei cu afecțiuni legate de circulația sângelui și se considera că „*bacilii influenței*” puteau fi eliminați printr-o *cură de asudat*. Vice-

³⁰ Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar, 1917-1918*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 301.

³¹ „Influența spaniolă”, în *Telegraful Român*, număr 67, 1918, p. 267; „Pentru a ne feri de boala spaniolă”, în *Ibidem*, număr 71, 1918, p. 283; „Boala spaniolă”, în *Ibidem*, număr 75, 1918, p. 299.

³² „Boala spaniolă”, în *Ibidem*, număr 111, 1918, p. 433.

comitele Sibiului a închis școlile în cursul lunii octombrie și până la mijlocul lunii noiembrie, cazul Gimnaziului de Stat din Sibiu și a Școlii Civile de Fete.³³

Din cele consemnate într-o publicație a elevilor de la actualul Colegiu „Samuel von Brukenthal” din Sibiu, reiese că pentru anul universitar 1918/1919 și în rândul elevilor, gripa spaniolă „[...] a făcut ravagii”, fiind consemnați cinci elevi care au decedat din această cauză.³⁴

Cea mai interesantă posibilitate de a exploata informații legate de acest subiect a rămas tot cercetarea arhivistică; în cazul de față, ne referim la rapoartele protopopului de Sibiu, dr. Ioan Stroia. În raportul său, datat 4/17 aprilie 1919 cu privire la evoluția acestuia până în decembrie 1918, aflăm că a avut o populație de 7476 familii, 31.197 suflete, 16.226 bărbați, 15.971 femei, deci față de 1917, o creștere de 428 de suflete. S-au încheiat 92 de căsătorii, cu 45 mai multe ca în 1917, iar nașterile au fost în număr de 476. Decesele au continuat să fie mult mai mari, 1036, 531 bărbați, 505 femei, cu 250 mai multe decât în 1917 și cu 560 mai multe decât nașterile. Stabilirea pierderilor complete suferite de populație, inclusiv din armată, nu s-au putut stabili corect deoarece nu s-au întors toți cei care erau prizonieri în: Franța, Italia și îndepărtata Siberie.

În anul 1918, față de 1914, au fost semnalate în protopopiat cu 398 de familii mai puține, deci acesta era cu 973 de suflete mai sărac. În cinci ani, populația nu a crescut nici cu 1,5%, ceea ce era în sine o altă pierdere anuală de 482 de suflete, în patru ani-1828, astfel pierderea totală ca urmare a războiului a ajuns la 2901 suflete.

În ceea ce privește analfabetismul, din 31.197 de locuitori, 3836 de adulți nu știau să scrie și să citească. Cursuri de alfabetizare nu s-au ținut din cauza războiului, iar autoritățile parohiale și sinoadele nu au fost atinse de „[...] furia și vântul revoluției”, spre marea satisfacție a autorităților confesionale.

Descreșterea populației, vizibilă în datele de mai sus se explică atât prin jertfele de pe câmpul de luptă, cât și prin epidemia de gripă spaniolă. În raportul său, dr. Ioan Stroia afirmă un lucru foarte interesant, deși nu ne dă și date, și anume că aceasta: „[...] a bătuit asupra tuturor parohiilor noastre făcând mai mari ravagii în rândul credincioșilor noștri, mai mari în unele parohii decât războiul în patru ani și jumătate de ani”.³⁵

³³ „Influenza spaniolă”, în *Ibidem*, număr 80, 1918, p. 319; „Boala spaniolă în Sibiu”, în *Ibidem*, număr 97, 1918, p. 387; „Medicii în concediu”, în *Ibidem*, număr 106, 1918, p. 423; „Școlile închise din cauza epidemiei”, în *Ibidem*, număr 108, 1918, p. 431.

³⁴ „Boala spaniolă la Sibiu”, p. 387; „Școli închise din cauza epidemiei”, p. 431; „De la Gimnaziul de stat din Sibiu”, în *Ibidem*, număr 123, 1918, p. 479; Ioan Popa, Pană Sebastian, „Coetus Cibiniensis în anul 1918/1919”, în *Anuarul Societății de Științe Istorice din România. Filiala Sibiu*, număr 1, 2018, p. 112.

³⁵ A. A. S., Protopopiatul Sibiului, 1918, III, 128, raportul dr. Ioan Stroia din data de 4/17 aprilie 1919.

Acestea au fost câteva din elementele care au definit, în linii generale, situația sanitară din comitatul și orașul Sibiu în anii războiului. În mod evident, avem de a face cu toate marile probleme medicale aduse de război, alături de pierderile de vieți omenești, răniții, eforturile de supraviețuire ale populației civile. Ce se observă, este lipsa unor statistici referitoare la numărul de îmbolnăviri și decese, care să ofere o imagine clară a subiectului în sine. În momentul în care aceste statistici vor fi alcătuite atunci, de exemplu, în cazul națiunii române vom putea să completăm datele pe care s-a focalizat Teodor V. Păcățian: jertfele umane, răniții, dispăruții și prizonierii pe care românii transilvăneni i-au dat în Marele Război.³⁶

La fel și în presa din Vechiul Regat și, apoi, din România Mare, mai ales pentru anii 1918 și 1919 s-a creat impresia că bucuria formării României Mari trebuia să treacă peste toate, inclusiv peste gripa spaniolă. Cu toate acestea, au fost evidente dramaticele urmări pe care, alături de victimele frontului sau ale lagărelor de prizonieri, le-au avut bolile și epidemiile atât asupra militarilor, cât și a civililor. Poate cel mai bine a surprins acest lucru, în lucrarea sa dedicată epidemiilor din timpul Marelui Război, Elisabeth Dietrich, atunci când a făcut referire la cealaltă moarte, „*Der andere Tod*”, nu mai puțin impresionantă și tragică pentru soldații și civilii Marelui Război.³⁷

Sickness and Health in World War I. A Case Study: Sibiu County

(Abstract)

As World War I continued, the lists with dead, wounded, lost people or prisoners became part of the everyday life for civilians. Sickness and epidemics deepened the hardships of both the military and the families beyond the frontlines, especially for those with family members on the front. Cholera, tuberculosis, the Spanish flu, and typhus made a lot of victims, offering a macabre image of the second front. This study presents the reactions of civil and military authorities to fight the epidemics within the Sibiu county. The population of this Transylvanian county understood both the war and the epidemics in the same way, as a punishment for human sins. The study takes into account the solutions implemented in the city of Sibiu, with a developed sanitary administration in local and military hospitals and compares them with those from the rest of the county, especially in the rural area, where lack of food and doctors were responsible for many human losses.

Keywords: Romanian nation, army, hospital, church, recovery.

³⁶ Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș aduse în Războiul Mondial din anii 1914-1918*, Sibiu, Tiparul Arhidiecezan, 1923.

³⁷ Elisabeth Dietrich, „*Der andere Tod. Suchen, Volkskrankheiten und Gesundheitswesen im Ersten Weltkrieg*”, în volumul *Tirol und der Erste Weltkrieg*, coordonat de K. Eisterer, Rolf Steiniger, Innsbruck/Viena/Bozen, Studien Verlag, 2011, pp. 255-275 apud Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice*, p. 156.

IAȘI-CAPITALA DE RĂZBOI A ROMÂNIEI (1916-1918). DEZASTRUL ȘI REGĂSIREA SPERANȚEI

Dr. Dan Prisăcaru

Filiala „Ștefan cel Mare” Iași a Muzeului Militar
Național „Regele Ferdinand I” București
Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu” Sibiu

La 13/26 septembrie 1916, forțele germano-austro-ungare declanșează o puternică contraofensivă în Transilvania, angajând într-o primă etapă bătălia pentru cucerirea Sibiului. Folosind trupe de elită, cu antrenament special pentru luptele în munți, pe care le-a utilizat pentru învăluirea Corpului Român de pe Olt, comandamentul inamic reușește recucerirea teritoriului transilvan eliberat de trupele române, care sunt nevoite să se retragă succesiv cu mari pierderi materiale și umane.¹

Au urmat bătăliile crâncene pentru apărarea trecătorilor din Carpați, a Dobrogei, Olteniei, Munteniei, bătălia de pe Neajlov-Argeș pentru apărarea capitalei, evacuarea la Iași a guvernului, Parlamentului, casei regale, contingentelor mobilizabile,² a unor bunuri de patrimoniu istoric cu o valoare simbolică deosebită,

¹ Pierderile armatei române în cursul campaniei din 1916 s-au ridicat la 250.000 de militari morți, răniți și dispăruți, 290.000 puști (67% din total), 250 mitraliere (55%) și 450 tunuri (24%); a se vedea: N. N. Constantinescu, I. Cupșa, „Efortul militar și material al României în anii Primului Război Mondial”, în *Anale de istorie*, an XXII, număr 3, 1977, p. 15.

² Guvernul român a luat în considerare posibilitatea retragerii la Iași încă din septembrie 1916, în cazul în care armatele Puterilor Centrale ar ocupa Bucureștiul. La 11/24 noiembrie 1916 a avut loc ședința de guvern în care s-a hotărât transferarea la Iași a personalului și arhivelor Ministerului de Externe și a Ministerului de Război, evacuarea tezaurului Băncii Naționale și convocarea Parlamentului în capitala Moldovei. Regele și consiliul de miniștri aveau să părăsească Bucureștiul doar în ultimă instanță (a se vedea: Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Iași, Editura Fundației Axis, 2004, p. 44). Hotărârea ca guvernul să fie mutat la Iași a fost luată la 18 noiembrie/1 decembrie 1916, fiind pus la dispoziție un tren special pentru deplasarea membrilor acestuia. La 23 noiembrie/6 decembrie 1916, Bucureștiul a fost ocupat de trupele germane. În lipsa trenurilor disponibile, contingentele de tineri recrutabili în anii următori au pornit pe jos spre Moldova pentru a nu fi folosiți de armatele de ocupație. Acestora li s-au adăugat cercetașii, între care și copii de 10-12 ani. Mulți dintre ei au murit de-a lungul șoselelor, de epuizare fizică, de foame sau frig, alții atinși de molimă. În schimb, mai multe garnituri de tren au fost folosite discreționar și ineficient. După cum relatează și I. G. Duca: „[...] Bărbați, femei, copii, bolnavi și bătrâni umblau în ploaie, pe vânt și ninsoare: unii nu puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihnii de foame de-a lungul drumurilor. Alții mureau în șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate pradă corbilor. În depărtare se auzeau focurile inamicului, copii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta, gerul se întetea, într-o

determinat pe generalul Erich Ludendorff, șeful Marelui Cartier General german, să menționeze în însemnările sale următoarele: „[...] Noi am bătut armata română, dar n-am putut s-o distrugem. Am obținut rezultatele care au fost posibil de obținut, dar trebuia să lăsăm totodată în Dobrogea și Valahia forțe pe care înainte de intrarea României în război le foloseam pe frontul oriental și pe frontul occidental sau chiar în Macedonia. În pofida victoriei obținute împotriva armatei române, noi eram mai slabi în ceea ce privește desfășurarea generală a războiului”⁴.

La sfârșitul anului 1916, două treimi din teritoriul țării era ocupat de trupele Puterilor Centrale. Redus considerabil la teritoriul Moldovei (și acela având partea de sud sub stăpânire străină), statul român își păstra existența, pregătindu-se de o nouă rezistență. În aceste împrejurări dramatice pentru soarta țării, orașul Iași a devenit nu numai capitala României, ci și centrul refacerii și al „rezistenței până la capăt”, după cum scria Nicolae Iorga: „[...] Iașiul e, azi, nu un oraș ci un simbol de rezistență națională, de afirmare nezguduită a unei datorii pe care n-o părăsim, fiindcă nu voim a o părăsi. Steagul României ce sângerează din rănilor ei eroice a fost adus aici și spre el ridică ostașii care fac supreme eforturi. Sub acest aspect și nu sub acela al unui banal loc de refugiu voim să vedem Iașiul”⁵.

Figura 2: Retragera armatei și populației române spre teritoriul Moldovei

În acele condiții dramatice, orașul Iași a fost nevoit să facă față unor greutăți enorme. Față de cei aproximativ 75.000 de locuitori, populația a sporit la peste 300.000 de locuitori, fără a se lua în calcul efectivele militare române și ruse,

⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român: documente externe (1879-1916)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 508.

⁵ *Neamul Românesc*, 29 noiembrie 1916.

staționate aici sau în imediata apropiere.⁶ Efortul a fost cu atât mai mare, cu cât orașul nu cunoscuse o dezvoltare edilitară deosebită și nu dispunea, între altele, de un fond de locuințe în măsură să adăpostească un număr atât de mare de populație.

Una dintre cele mai emoționante și dramatice mărturii despre calvarul retragerii populației și armatei române către Moldova a fost lăsată posterității de către medicul Vasile Bianu, participant activ la evenimentele din toamna și iarna anului 1916. Acesta descrie astfel deznădejdea ce cuprinsese populația, guvernul și armata română aflată în retragere: „[...] Și mai cumplit decât aceasta a fost pribegia: populațiunea aproape întreagă, atât cea bogată, cât și cea săracă, cuprinsă de spaima inamicului, de ororile la cari se spunea că se dădea față de locuitori, și mai ales față de copii, flăcăi și fete, și-a luat lumea în cap și sate întregi au plecat cu ce brumă puteau lua. Ruina se întindea pe cât vezi cu ochii. Printre cărdurile de pribegi se zăreau și soldați care s-au pierdut de unitățile lor, dintre care unele au fost cu totul nimicite în lupte. Trenurile erau îmbăcsite de călători, vagoanele arbipline, încărcate chiar și pe acoperișurile lor de oameni de toate vârstele; mulți erau agățați pe scări; chiar și pe mașină, pe botul ei, pe tender, în toate colțurile pe unde se putea urca vedeai o mulțime de nenorociți atârând ca ciorchinele de struguri. O mulțime de nenorociți s-au întâmplat din cauza îngrămădirii, unii au murit pe loc, alții s-au ales cu câte un picior sau o mână zdrobite, rămânând nevolnici pentru toată viața. Convoiuiri întregi de sute și mii de fugari, zăpăciți, trași la față, mai mult neîmbrăcați, vedeai pretutindeni. Trăsuri, căruțe trase de cai, care cu boi, încărcate cu tot felul de obiecte și printre ele copii înghesuiți, treceau mereu și greoi în șireaguri neîntrerupte pe șoselele desfundate de ploaia care nu mai înceta, și de urmele copitelor și ale roților; toate acestea se scurgeau ziua și noaptea și nu să mai sfârșeau. Mulți săraci care n-aveau puțința de a fugi cu trenul sau cu trăsura au plecat pe jos cu bagajele în spinare și mamele cu copii în brațe și de mână, dintre care mulți cădeau pe drum și unii nu se mai sculau. Plânsete și vaiete pretutindeni, o jale sfâșietoare încotro te întorceai, credeai că s-a apropiat prăpădul pământului. Toți se duceau înainte, tot înainte, fără să știe până unde, fără cele trebuincioase trailului, în cea mai neagră sărăcie, se duceau în lume ca să scape de o mizerie și să dea de alta și mai mare, căci în zădar li se spusese de către autorități ca să stea pe loc, să rămână fiecare la căsuța și gospodăria lui, fiind în orice caz mai bine, chiar când ar veni dușmanul peste ei, decât să plece în timp de iarnă pe drum, răbdând de frig și de foame, adăpostindu-se cine știe prin ce șandramale de scânduri și de cotinețe! În zădar toate, lumea era cuprinsă de panică; mai ales când a văzut că Guvernul țării s-a mutat la Iași, nu mai era chip să-i domolești, orice argumentație era de prisos, nebulnia pribegiei îi cuprinsese pe toți. Fugeau cu toți spre Moldova, care ajunsese să-și îndoiască populația; toate orașele și chiar satele ei gemeau de lume, nemairămânând loc de adăpost nicăieri și nici mijloace de

⁶ Este dificil de estimat numărul locuitorilor orașului Iași în anii 1916-1918, neavând la dispoziție o statistică, imposibil de realizat în acele condiții. Unele surse indică cifra de 400-450.000 locuitori (fără efectivele armatelor ruse și române), pentru începutul anului 1917 (*Opinia*, 13 ianuarie 1917). În memoriile sale, Iorgu Iordan consemna că: „[...] Iașii, transformați în capitală a țării câtă mai rămăsese liberă, de la circa 100.000 locuitori ai lui au ajuns să aibă aproximativ o jumătate de milion” (Iorgu Iordan, *Memorii*, volum I, București, 1976, p. 284).

traie. Pâinea se împuținase și așa era de puțină încât lumea sta îngrămădită și înghesuită la ușile brutăriilor, așteptând să se coacă pâinea; nu mai era vorba și de alte de-ale mâncării; toată lumea cere pâine! Restaurantele și birturile din Buzău erau pline de mușterii, încât nu mai găseai nici un loc la masă, unii mâncau stând în picioare, dacă mai aveau ce mânca; de multe ori lumea da buzna în bucătărie și lua oalele și cașanele de mâncare de pe foc, chiar dacă carnea și legumele nu erau încă bine fierte, le luau și le duceau în stradă, împărțind mâncarea cum puteau; din această pricină mai multe localuri s-au închis, de frica jafului”.⁷ Și adaugă medicul Vasile Bianu: „[...] Armata se retrăgea și ea în neregulă, după cum putea. Puști aruncate, tunuri sfărâmate, căruțe, cbesoane, efecte părăsite pretutindeni; cadavre de cai umpleau drumurile; găurile pline de rănii, care așteptau să fie transportați în vreun spital. În fiecare gară așteptau câte șase-șapte trenuri ca să li se deschidă calea și să poată merge mai departe; așteptau ceasuri întregi cu mașinile în amorfire. În urma armatelor în retragere, pentru ca să se facă gol și ruină în calea inamicului, se distrugea totul ca să nu cadă nimic în mâinile lui. Se aprindeau hambarele pline cu grâu, se prăbușeau în râuri podurile, se aruncau în aer tunelurile; se distrugeau și se aprindeau sondele și depozitele cele mari de petrol și de benzină, cu mii de vagoane; se dărâmau morile și fabricile; se bombardau silozurile, care toate acestea au costat milioane și milioane. Cine ar putea descrie toată tristețea și durerea ascuțită a acestor clipe cumplite, când ți se părea că bunul Dumnezeu și-a întors fața de la noi?! Peste tot pustiu și jale, iar vremea continua să fie rea și zilele posomorâte din pricina ploilor care au transformat drumurile în mocirle și bălți, prin care oamenii înotau până la genunchi. Soldații stăteau zău pe poziții, așteptând dușmanul sau luptând cu el când se iveau, iar noaptea se retrăgeau în beznă, dibuind din loc în loc, fără să dea de vreo casă de adăpost. Se retrăgeau astfel în șiruri lungi, mult rărite, se retrăgeau truditetele noastre trupe, întristate și amărâte, nemairămânându-le în sufletele lor decât nădejdea într-un viitor mai bun, nădejde care nu le-a părăsit nici un minut, mergând spre pământul sfânt al Moldovei, călăuzite de chipul mare și viteaz al iubitelor lor Rege! În acest mod s-a făcut retragerea Armatei Române din tot cuprinsul Munteniei, sub presiunea tot crescândă a unui dușman cu mult mai numeros și mai puternic, fără nici un ajutor din multele ajutoare, care ni s-au promis de Aliații noștri și îndeosebi de vecina noastră, marea și puternica Rusie. Armata noastră s-a retras fiind îngenunchiată, fiind înfrântă, dar nu bătută, nici distrusă; ea a rămas tot cu sufletul mare, cu sufletul unui popor plin de viață, pe care nu l-au putut zdrobi mulțimea barbarilor, nici suferințele îndurate de două mii de ani”⁸.

La rândul său, maiorul Radu R. Rosetti, șef al Biroului Operații din cadrul Marelui Cartier General, apoi comandant al Regimentului 47/72 Infanterie, consemna următoarele despre retragerea în Moldova: „[...] După rușinea de la Turtucaia, mormântul Munteniei, tăcerea lugubră de pe valea Siretului. Fără știri de la ai noștri, parc-ar fi murit toți. Și-o iarnă cum n-a mai fost demult pe meleagurile noastre cu ger de crapă pietrele, cu troieni de zăpadă cât munții, cu vijore năpraznice. În retragere, soldații-până la uriașa

⁷ „Se părea că bunul Dumnezeu și-a întors fața de la noi !”, în *Historia Special*, an VI, număr 18, 2017, pp. 12-13.

⁸ *Ibidem*.

reorganizare-se risipesc care încotro, spre refacere; invalizii, târându-se de multe ori cu cârjele la subțioară, plini de sânge, numai în halat și papuci, cum au scăpat din spitale, veniți pe jos sute de kilometri, cu gemete de durere în grumaz, ură-n privire. Șoselele, ca-n tablourile reprezentând dezastrul lui Napoleon lângă Moscova: ici o mamă nebună, lângă cadavrul copilului, pe care nu reușește să-l îngroape cu unghiile, acolo un boit sfâșiat de câini, mai încolo, un craniu ciugulit de ciori; cai ce nu mai pot să tragă, așteptând să moară lângă un cheson sfărâmat, fugari legați pe sub fălci, în costume fantastice, coloane în marș, încurcate sub bombardamentul aeroplanelor”.⁹ Și continuă Radu R. Rosetti: „[...] O, nici la Iași nu-i mai bine. Din trenurile sosite în gară, sunt călători care vor fi aruncați direct în magazia mortuară, unde mai așteaptă câteva zeci de cadavre; cei care pleacă îngrozii în oraș, n-au unde să-și curețe păduchia, că hotelurile sunt pline, mai toate casele adăpostesc cu duimul refugiați, serviciul de cartiruire nu e încă bine organizat, și pe lângă babilonie mai e și reavoință... Palizi, descurajați, stau oamenii zile și nopți întregi la colțuri de stradă, cu figurile descompuse, răzemați de boarfe, cu picioarele în gheață și cu obrazul în vânt, trec mereu încărcate cu morți de tifos exantematic, aruncați goi unii peste alții în vâzgul tuturor, stânjene macabre de carne omenească. Dacă ar putea-măcar bieții refugiați să-și întremeze puțin puterile printr-o îmbrăcătură. Dar, nu-păine nu, carne nu; restaurantele mai toate închise; în cele deschise, fericiți cei care ajung la un blid de fasole... Dacă ar putea măcar să se încălzească, dar nu: bogații degeră la un loc cu săracii; un prieten, ca să-și hrănească familia, taie scara de la pod și face foc la bucătărie. Un nou Dante ar fi putut descrie alt infern. Apa nu mai curge, electricitatea nu mai funcționează, lumânări nu sunt; prăvăliile au tras obloanele din lipsă de mărfuri sau de frica ordonanțelor indicatoare de prețuri maxime... Și veștile curg sinistre de pretutindeni... Cei care pot pleacă-n Rusia... Acestea și altele le-am văzut înaintea ochilor în dimineața aceea de Crăciun pribeag, în fundul unei camere mohorâte de hotel, și tot așa de trist Crăciun oricare i-a fost varianta, au petrecut toți din jurul meu atunci. Și totuși n-am pierdut credința. Ca-n mitul creștinesc, întocmai ca magii spre Bethleem, singuri la un moment dat, dar cu ochii spre cer, am privit steaua luminoasă, și ea ne-a dus la izbândă”.¹⁰

De asemenea, sumbra situație în care se aflau refugiații și soldații români la Iași este creionată, în stilul său inconfundabil, de către Constantin Argetoianu, astfel: „[...] Cine n-a cunoscut Iașiiul iernii și primăverii 1917 nu-și poate face idee de ce a fost. O carte întreagă de s-ar scrie și tot n-ar ajunge să descrie suferințele unei populații istovite, căzută pradă molimei, care cred că nicăieri nu s-a lăsat cu atâta violență, fiindcă nicăieri n-a găsit un teren mai prielnic. Epidemia a izbucnit o dată cu frigul, și fiindcă nimic nu era pregătit s-o stăvilească, s-a întins peste tot, în câteva zile ca o pecingine [...] Tifosul a izbucnit deodată pretutindeni, așa încât și-a pierdut toată lumea capul. Tifosul exantematic a fost adevăratul nostru vrăjmaș; cu el ne-am războit mai mult decât cu nemții-el ne-a răpus mai mult de trei sferturi din cei 800.000 de oameni pe care i-am jertfit pentru realizarea unității noastre naționale.

⁹ Radu R. Rosetti, *Remember 1916-1919*, București, Editura Librăriei Sococ&Co, Societate Anonimă, 1921, apud „Un nou Dante ar fi putut descrie alt infern”, în *Historia Special*, an VI, număr 18, 2017, p. 20.

¹⁰ *Ibidem*.

Crudă și inutilă jertfă care va rămâne de pomina și, să sperăm, de pildă generațiilor viitoare [...] Epidemia s-a întins cu o repeziune de neînchipuit. Se îmbolnăveau oamenii și mureau ca muștele. Se povesteau scene apocaliptice. În mormântările se făceau în masă. Nu se mai găseau scânduri pentru sicrie. Pic Ferechide, mobilizat ca locotenent la tren, îmi povestea că furgioanele lui fuseseră desemnate pentru lugubrul serviciu al transportului cadavrelor și că, în lipsă de sicrie, morții erau vărsați cu toptanul, goi, în gropi mari umplute cu var. Păduchii începuseră să mișune pretutindeni, mai în fiecare zi mai găseam și eu câte unul sau doi pe mine. Începuserăm să cunoștem pe cei răi, erau cei care subseră deja sânge și se prezentau ca atare negri la față. Din fericire, n-am cules de pe mine, în aceste urâte vremuri, decât păduchi albi”¹¹

Totodată, Constantin Argetoianu consemnează că măsurile desperate de combatere a tifosului întreprinse de doctorul Ioan Cantacuzino, sprijinit de membrii Misiunii Sanitare Franceze, au fost cele care au redus incidența bolii în rândurile populației refugiate: „[...] Pe la sfârșitul lunii ianuarie și prin februarie 1917 situația devenise intolerabilă. Sub presiunea opiniei publice și a Misiunii Franceze-ne sosise un mănunchi de medici francezi și de surori de caritate-s-a deșteptat și stăpânirea din «somnu-i cel de moarte» și a numit pe doctorul Cantacuzino (Ion) în fruntea tuturor serviciilor sanitare”¹² Și concluzionează: „[...] Opera lui Cantacuzino a fost pur și simplu miraculoasă. A știut să însușlească o lume. A fost desigur mult ajutat și de misiunea sanitară franceză, compusă din peste 80 de medici. Personalul sanitar francez s-a purtat mai presus de orice elogiu, ne-a dat chiar un sfânt, pe Clunet, care și-a dat viața pentru noi în lupta lui de fiecare ceas contra epidemiei, și o sfântă, pe d[oam]na Goutel, căzută și dânsa jertfei excesului ei de devotament”¹³

Aprovizionarea cu alimente, lemne, petrol, cărbune etc., se efectua cu mari dificultăți, la care se adăuga iarna cumplită ce s-a abătut asupra Moldovei. Nicolae Iorga nota: „[...] O iarnă teribilă căzuse și asupra noastră. La Iași circulam sărind peste imensii nămeți de zăpadă. Camioanele aduceau, unul peste altul, trupurile înțepenite așa de multe, încât spitalele, unde bolnavii zăceau și supt paturi, erau silite să refuze primirea [...] Au murit mulți în această a doua zi după dezastru”¹⁴ S-a introdus raționalizarea consumului la principalele alimente, fiind emise cartele pentru pâine, fasole și alte alimente. Același sistem al cartelelor a fost introdus și pentru aprovizionarea cu săpun, gaz sau lemne. Aprovizionarea era îngreunată de lipsa mijloacelor de transport. I. G. Duca avea să menționeze, în acest sens, următoarele: „[...] Problema lemnului era de asemenea patetică, frigul se înțețea meru și lemne nu mai erau: Cu trenul nu puteai aduce, căruțele erau toate rechiziționate de armată. Păduri prea apropiate nu erau, în nevoile ei populația cerea să se taie pomii din grădinile publice și de pe străzi. Am luat măsuri cu armata să aprovizionăm orașul din pădurile Regelui, de la Poieni, am putut obține chiar câteva vagoane, pe

¹¹ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, volum III-V, partea a V-a (1916-1917), ediția a II-a revăzută și întregită de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2008, pp. 73-74.

¹² *Ibidem*, p. 76.

¹³ *Ibidem*, p. 77.

¹⁴ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, volum II, Chișinău, 1991, pp. 254-255.

care noul primar, Tomida (în locul lui G. Mârzeșcu, desemnat ministru-n. n.), s-a îngrijit personal să le aducă de la Podu Iloaiei și, astfel, criza a fost în parte conjurată. Dar, totuși, două frumuseți ale Iașului au fost jertfite pe altarul neamului, pădurea de la Copou și parcul de la Rivalet. Arbori seculari au căzut în acele zile sub securea nemiloasă a unui oraș în care, într-adevăr, pe lângă mizeriile bejeniei, ale bolii și foametei, veneau să se mai adauge acuma și aceea a unui frig chinuitor”¹⁵

Figura 3: Catastrofa feroviară de la Ciurea (30/31 decembrie 1916)

¹⁵ I. G. Duca, *Amintiri politice*, volum II, München, 1981, p. 114. Parcul Rivalet nu era altceva decât grădina Palatului „Belvedere” de la Socola, sădită aproximativ în jurul anului 1835 de Mihail Sturdza, care a replantat arbori maturi. Fiul acestuia, Grigore Sturdza, a vândut reședința fracezului Rivalet, care a amenajat pe acel loc o frumoasă grădină de vară, ce reprezenta o atracție deosebită pentru ieșeni. Bătrânii arbori plantați de Mihail Sturdza au fost tăiați, în mare parte, în geroasa iarnă a anului 1916-1917. Singura porțiune rămasă nedefrișată este reprezentată de „Plopul fără soț” de la Bucium, asociați cu memoria poetului național Mihai Eminescu. De asemenea, „Teiul lui Eminescu” din Grădina Copou s-a aflat și el în pericol de a fi tăiat pentru lemne de foc. A fost salvat de un grup de ieșeni care au asigurat zi și noapte o gardă a teiului, pentru ca acest simbol al orașului să nu dispară în acele vremuri pline de lipsuri și privațiuni.

La începutul anului 1917, starea de spirit a Iașiului a fost profund marcată de tragedia de la Ciurea, venită peste celelalte dezastre, care părea să sporească deznădejdea românilor și să alimenteze credința că destinul țării fusese atins de o fatalitate funestă.¹⁶ Este vorba despre accidentul feroviar care a avut loc în noaptea de 30/31 decembrie 1916, la orele 01:00, la intrarea în gara Ciurea de lângă Iași a unui tren cu 26 de vagoane, supraaglomerat, care a părăsit portul Galați, în momentul ocupării Brăilei de către armata germană. Erau militari români, ruși și francezi, câteva oficialități, dar și un număr mare de călători civili. La coborârea de pe dealul Bârnova, din apropierea Iașilor, frânele au cedat, iar trenul s-a lovit de o altă garnitură de vagoane cu combustibil, staționate în gară. Impactului fizic i-a urmat un șir de explozii și un incendiu care a făcut ca multe victime să nu poată fi identificate. Numărul morților a fost estimat la 800-1000, evenimentul de la Ciurea fiind considerat cel mai grav accident feroviar de până atunci; și astăzi se află pe locul trei într-un clasament mondial al dezastrelor feroviare din toate timpurile.¹⁷

Eforturi remarcabile s-au făcut, de asemenea, pentru organizarea carității publice, îngrijirea bolnavilor și răniților din spitale. Trebuiau îngrijiți orfanii și invalizii de război, copiii, bătrânii și femeile rămase singure după plecarea bărbaților pe front. S-a constituit un „Comitet al Refugiaților”, sub patronajul reginei Maria. Crucea Roșie, „cu destinație anume de a îngriji pe răniți într-un eventual război”, dispunea de fonduri restrânse, în timp ce cheltuielile se anunțau enorme. N. A. Bogdan consemnează: „[...] Guvernul, după o inițiativă particulară, înființase puțin îndată după intrarea țării în război, o societate intitulată „Familia Luptătorilor” care, pe lângă diferite donații din partea statului și a particularilor, i se mai atribuie și un important venit din anumite timbre ce prin lege se hotărâse să se aplice pe diferite acte și scrisori”.¹⁸ Populația era chemată să susțină, într-o formă sau alta, activitatea unor astfel de societăți. O acțiune importantă în acest sens a fost cea inițiată și organizată de principesa Olga M.

¹⁶ Sorin Ifțimi, Aurica Ichim, *Iași-Capitala României 1916-1918*, p. 44.

¹⁷ Potrivit medicului Vasile Boieriu, la Ciurea au fost înregistrați, inițial, 568 de morți și 756 răniți. Ulterior, numărul celor decedați a ajuns la 650. Între aceștia erau opt ofițeri români, un colonel și 45 de soldați ruși, precum și doi francezi: un aviator și colonelul Viallat. Victimele neidentificate au fost înhumate într-un mormânt colectiv amenajat la aproximativ 300 metri de gară. Între cei înhumați acolo se află și locotenentul Vasile Cantacuzio, fiul juristului Matei B. Cantacuzino, viitorul ministru. Sensibilizați de această moarte dramatică, Matei Cantacuzino și soția sa au dorit să fie înmormântați lângă rămășițele fiului lor. Printre supraviețuitorii acestui teribil accident s-au aflat marchizul de Bellay, soția și fiica lui Camille Blondel (1854-1935), fostul ambasador al Franței în România, considerat artizanul intrării țării noastre în război. Din accident, au scăpat, printre alții, generalul Dumitru Tăutu, Emil Costinescu, ministrul de finanțe, istoricul Vasile Pârvan și geograful George Vâlsan (a se vedea: Dorin Stănescu, „Cea mai mare catastrofă din istoria Căilor Ferate Române. Accidentul de la Ciurea din 1/13 ianuarie 1917”, în *Historia*, 18 august 2014; Yvonne Blondel, *Jurnal de Război*, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. 361).

¹⁸ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, N. A. Bogdan, *Iașiul, leagăn al unirii neamului românesc. Amintiri și însemnări din 1916-1918*, f. 74-75.

Sturdza, președinte al „Societății Femeilor Ortodoxe”, constând în înființarea unui orfelinat în care să fie primiți copiii luptătorilor căzuți sau răniți în război, precum și copii fără mamă ai celor mobilizați sau ale căror mame nu se puteau ocupa cu îngrijirea lor. În primele rânduri ale acestei opere a stat permanent Biserica Ortodoxă Română.¹⁹

Numărul extrem de mare de răniți și de bolnavi a impus înființarea de noi spitale și infirmerii, cele existente (Spitalul Militar, Spitalul „Sfântul Spiridon”, Spitalul „Caritatea”, Institutul Gregorian și Israelit) devenind insuficiente. În cursul iernii 1916-1917 în orașul Iași și în împrejurimi funcționau peste 30 de spitale, infirmerii, săli de triaj.²⁰

Regina Maria a acordat o atenție cu totul specială răniților și bolnavilor. Vizita, aproape zi de zi, spitalele din Iași și din împrejurimi, se interesa îndeaproape de starea internaților, îi încuraja și le acorda mici cadouri. A rămas definitiv în sufletul tuturor sub numele de „mama răniților”.

Corpul sanitar românesc, la care s-a adăugat cel al Misiunii Franceze, a constituit „viteaza armată internă”. „[...] În marea carte de aur a jertfelor eroice care au pregătit înălțarea neamului românesc”, scria Constantin Kirițescu, „se cuvine să fie cinstită pagina de contribuție adusă de corpul medical al țării”.²¹

Iașiul anilor 1916-1918: rezistență până la capăt, speranță în victorie, renaștere națională

Chiar în condițiile extrem de grele de la sfârșitul anului 1916 în zilele pline de suferință ale refugiului și pribegiei, s-a exprimat încrederea fermă că Iașiul va reprezenta centrul în jurul căruia se va realiza unitatea națională: „[...] Iașiul, vechea capitală a vitezei Moldove, Iașiul de unde au pornit toate ideile mari, Iașiul unde s-a făurit România de ieri, Iașiul este hărăzit să fie locul unde se va făuri România de mâine, România cea mare, care va cuprinde în hotarele ei naturale pe toți cei ce grăiesc dulcea limbă românească”.²²

În condițiile retragerii în Moldova, s-a pus problema ca Parlamentul, guvernul, armata, o serie de instituții și întreprinderi să fie evacuate în Rusia. Existau opinii că frontul nu va rezista și că Moldova nu era decât o etapă a deplasării spre Rusia. Autoritățile de la Petrograd au alimentat această tendință.

¹⁹ *Dare de seamă asupra încheierii activității Societății „Ocrotirea orfanilor de război”, prezentată Majestății Sale Regina Maria de către Prințesa Olga M. Sturdza*, 1936, pp. 10-14.

²⁰ Lista acestora este detaliată în N. A. Bogdan, *Iașiul, leagăn al unirii neamului românesc*, f. 82-87; la 15 februarie 1917, ziarul „Opinia” consemna: „[...] În județ, din cele 130 școli primare rurale, funcționează actualmente 63. Parte din aceste școli, la decretarea mobilizării, au fost transformate în spitale de răniți, iar cealaltă parte a fost închisă din lipsă de combustibil”.

²¹ Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași-„capitală a rezistenței până la capăt” (1916-1917)*, Iași, Editura Junimea, 2016, p. 146.

²² *Mișcarea*, 14 decembrie 1916.

Comandamentul rus reproșa guvernului român că prezența și organizarea serviciilor de stat și ale armatei române îi îngreunau propria organizare. Guvernul de la Petrograd și Marele Cartier General Rus insistau tot mai mult pentru evacuarea în Rusia a guvernului și a armatei române, a populației civile refugiate, a spitalelor. La 5/18 decembrie 1918, comandantul trupelor rusești din Moldova, generalul Vladimir Zaharov, și ministrul plenipotențiar rus în România, Poklewsky-Koziel, au trimis un raport secret țarului Nicolae al II-lea, care prevedea trecerea armatei române și a unei părți a populației în interiorul Rusiei, armata rusă din Moldova având, astfel, libertatea totală de acțiune. Răspunsul țarului, sosit spre sfârșitul lunii decembrie 1916, autoriza reprezentanții ruși să se consulte cu regele Ferdinand pentru a identifica o soluție de comun acord cu șeful Misiunii Militare Franceze.²³ Generalul Henry Mathias Berthelot nu a fost de acord cu această „soluție”, și și-a exprimat încrederea în posibilitatea refacerii pe teritoriul Moldovei a armatei române și a subliniat obligația pe care o aveau Aliații pentru poporul român, care li s-a alăturat cu hotărâre. În jurnalul său, generalul Berthelot nota la 4/17 ianuarie 1917: „[...] *Îmi trece prin minte că urzilele camarilei ruse tind a lăsa armata română să fie înfrântă sau îndepărtată și, după victoria Aliaților, ei să se pozeze în eliberatori, pretinzând ca preț al participării la război chiar Moldova, nimic altceva*”.²⁴ O eventuală evacuare peste Prut sau Nistru ar fi însemnat abandonarea României, ca o colonie, Rusiei, adică „[...] *un simplu teritoriu de etape al armatei rusești, de o parte, și un guvern fără țară, pe de altă parte [...] Evacuări parțiale s-au făcut și s-au luat măsuri de precauție pentru eventualități grave. Statul român, regele, guvernul, armata și principalele organe ale administrației țării și ale marii opere a puterii noastre militare au rămas aici legate de pământul strămoșesc*”.²⁵

La 11 decembrie 1916 s-a constituit la Iași un guvern de colaborare, numit și guvern național. În cabinetul prezidat de Ion I. C. Brătianu (care deținea și portofoliul externelor) au intrat, alături de liberali, și câțiva fruntași ai Partidului Conservator-Democrat: Take Ionescu, C. I. Istrati, D. Greceanu și Mihail Gr. Cantacuzino.²⁶ Explicând această colaborare, președintele consiliului de miniștri declara în Adunarea Deputaților că: „[...] *În însăși constituirea cabinetului veți vedea*

²³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Colecția Microfilme Franța*, rola 175, cadrele 2-26; *Ibidem*, *Colecția Microfilme Belgia*, rola 34, cadrele 281-282.

²⁴ Generalul Henri Mathias Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, introducere de Glenn E. Torrey, traducere din limba franceză de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2015, p. 130.

²⁵ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, volum II, București, 1922, pp. 63-64; Ion-Popescu Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 900-903.

²⁶ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, București, 1996, pp. 12-13. Din acest guvern făceau parte și doi oameni politici din Iași: G. G. Mârzescu (fost primar al Iașiului) la departamentul Agricultură și Domenii și Dimitrie Greceanu la Lucrări Publice.

conștiința voastră, a tuturor, că trebuie, prin forțe unite, să facem toate eforturile ca să ducem la sfârșit bun rezultatul marii lupte în care am intrat”.²⁷

Cu două zile înainte de constituirea noului guvern, s-a deschis sesiunea parlamentară, moment căruia i s-a dat o semnificație aparte. În sala Teatrului Național, în fața senatorilor și deputaților, regele Ferdinand a prezentat „Mesajul Tronului”, care evidenția vitejia armatei române, jertfele mari și dureroase impuse de război și credința fermă în izbânda finală a Aliaților. Mesajul conținea promisiunea fermă a reformelor, indestructibil legate de realizarea idealului pentru care am intrat în război: „[...] Să spunem țaranului că, luptând pentru unitatea națională, el luptă pentru dezrobirea lui politică și economică”. Cuvintele rostite de suveran au fost ascultate „[...] cu o adevărată smerenie și înșiorare”, deoarece „[...] aveau o însemnătate așa de mare cum poate nici o altă dată din viața parlamentară românească nu se mai auzisera asemenea pronunțări importante”.²⁸

Figura 4: Membrii guvernului Ion I. C. Brătianu (decembrie 1916)

Ședința Camerei Deputaților din 14 decembrie 1916, apreciată de numeroși contemporani ca o ședință istorică, a reprezentat o manifestare remarcabilă a spiritului de rezistență și solidaritate națională. Nicolae Iorga, Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu au rostit discursuri care se înscriu ca pagini memorabile în analele

²⁷ Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași-„capitală a rezistenței până la capăt”*, p. 153.

²⁸ *Ibidem*, p. 152. Această stare de spirit este confirmată de N. A. Bogdan: „[...] După o solemnitate religioasă ținută în Catedrala Mitropolitană a Iașiului, Parlamentul se putea deschide în prezența și a regelui Ferdinand I, care a sosit la Iași de pe câmpul de război, mai ales pentru acest scop. O importanță iarăși mult impresionantă avu această solemnitate asupra ntregii populații ieșene, sporită considerabil” (N. A. Bogdan, *Iașiul, leagăn al unirii neamului românesc*, f. 303-304).

parlamentare române. O impresie profundă, cu un puternic ecou în țară și peste hotare, a avut discursul lui Nicolae Iorga, care declara că: „[...] Oriunde am fi suntem hotărâți să mergem până la capăt, în credința că nu se poate, cu nici un chip, ca, și înaintea celor mai sălbatice forțe organizate, să piară drepturile unui popor de a trăi pe pământul în care nu este fir de țărăniță care să nu fie acoperit de cel mai bogat sânge”.²⁹ Armata a fost momentan învinsă, însă era gata „[...] să se întoarcă asupra biruitorului”, pentru a obține „[...] dreptul nostru întreg. Pentru atât și pentru nimic mai mult, nu”. Încrezător în victoria armatei române, care reprezintă „un popor întreg”, Nicolae Iorga încheia, în aclamațiile asistenței, amintind cuvintele rostite de Petru Rareș, cărora le dădea un sens nou, adecvat momentului istoric: „[...] Vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decât atât”.³⁰

I. G. Duca redă impresia extraordinară pe care a avut-o asupra asistenței discursul lui Nicolae Iorga, menționând că: „[...] Iorga a fost mai presus de orice laudă. El a rostit în Teatrul de la Iași incontestabil cel mai elocvent discurs din toată viața lui: Pot spune mai mult, unul din cele mai mari discursuri ce s-au rostit vreodată de pe tribuna română”. Și adaugă: „[...] Când s-a așezat a reușit să întrupeze gândul și simțirea unui întreg neam crunt lovit de soartă. Din punct de vedere emotiv este cea mai puternică senzație istorică ce mi-a fost dat să resimt”.³¹

Discursul lui Nicolae Iorga a fost imprimat și afișat în satele și orașele României libere și răspândit trupelor de pe front, cu solicitări pentru suplimentarea exemplarelor trimise armatei. De la tribuna Camerei Deputaților, Take Ionescu declara: „[...] După imnul național rostit de N[icolae] Iorga cu atâta putere, cu atâta înălțime în suflet și cu atâta elocință, putem să spunem, cu siguranță, că tribuna și-a făcut datoria”.³²

Sfârșitul iernii 1916-1917 aducea noi speranțe. Epidemia de tifos exantematic era în descreștere și „[...] primăvara își făcuse binefăcătoarea apariție”. La asigurarea Rusiei că va continua războiul,³³ se adăuga „[...] siguranța victoriei finale”

²⁹ Nicolae Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvântări de război 1915-1917*, București, Biblioteca „Epopoea Neamului”, 1925, p. 230.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ I. G. Duca, *Memorii*, pp. 102-103.

³² Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași-„capitală a rezistenței până la capăt”*, p. 153.

³³ Guvernul provizoriu al prințului Georgy Lvov, instalat la Petrograd la 15 martie 1918, nu a schimbat liniile esențiale de politică externă ale Rusiei. Ministrul de externe rus, Pavel Miliukov, a anunțat respectarea angajamentelor luate față de Puterile Aliate, precum și menținerea revendicărilor Rusiei în privința Constantinopolului și Strâmtorilor. La intrarea S. U. A. în război, la 24 martie/6 aprilie 1917, Miliukov a făcut declarații presei în care, după ce sublinia importanța evenimentelor, relua prezentarea obiectivelor Rusiei în continuarea războiului. Conținutul acestor declarații era comunicat de Constantin Diamandy lui Ion I. C. Brătianu, prin raportul din 24 martie/6 aprilie 1917. Satisfacerea aspirațiilor naționale ale popoarelor subjugate de Austro-Ungaria și Turcia, unirea ucrainenilor din provinciile austriece cu Rusia nu constituia, după Miliukov, o anexare și, ca atare, nu contravenea atitudinii Aliatilor. „[...] În altă ordine de idei, nota Diamandy, vorbind despre Constantinopol și Strâmtori, domnia sa observă că remiterea lor Rusiei nu este în contradicție cu principiile guvernului de la Washington.

prin intrarea în război a S. U. A. de partea Antantei. La crearea acestei atmosfere, o contribuție esențială a avut procesul de reorganizare a armatei, refacere a efectivelor, completare a armamentului, instruire corespunzătoare etc., operă realizată cu participarea directă a Misiunii Militare Franceze conduse de generalul Henry Mathias Berthelot. Membrii acestei misiuni, militari și personal medical, s-au bucurat de o largă simpatie și recunoștință pentru sprijinul acordat, de multe ori, cu prețul vieții. În acest sens, Constantin Kirițescu arată că pentru participarea sa la refacerea armatei române, pentru sfatul lui competent și dezinteresat, românii „[...] l-au așezat în galeria ilustrațiilor binefăcători ai neamului”, iar armata și națiunea „[...] l-au răsplătit printr-o popularitate din cele mai duioase”. A fost proclamat cetățean de onoare al statului român, a primit după război un lot de împământenire în județul Hunedoara, a fost ales membru onorific al Academiei Române etc., dar dincolo de acestea „[...] va rămâne suvenirul ce nu se șterge niciodată din inima noastră și care confundă în persoana generalului Berthelot și a membrilor Misiunii Franceze contribuția pe care Franța generoasă a adus-o la renașterea armatei și încrederii noastre în victorie”.³⁴

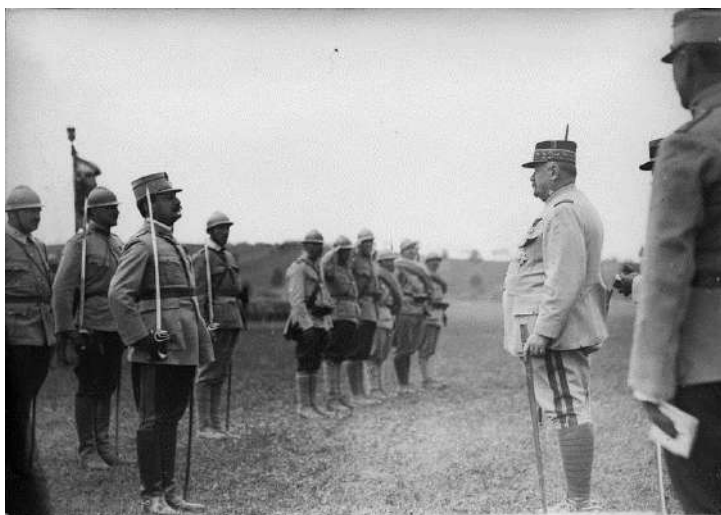

Figura 5: Generalul Henry Mathias Berthelot în mijlocul trupelor române

În cadrul asistenței sporite acordate de aliații occidentali, de Franța îndeosebi, României și rezistenței ei în această fază a războiului, se plasează și vizitele la Iași, în perioada mai-iunie 1917, ale ministrului francez al armamentului, Albert Thomas, ministrului belgian de război, Emile Vandervelde și generalului

Posesiunea Strămtorilor, zice d[omnu]l Miluikov, constituie pentru noi apărarea ușilor casei noastre” (a se vedea: Ion Agrigoroaiei (coordonator), Orașul Iași-„capitală a rezistenței până la capăt”, pp. 156-157).

³⁴ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, volum II, p. 12.

american Hugh L. Scott. În Parlament, pe străzile orașului, în mijlocul trupelor, în diferite alte întâlniri, aceștia au fost întâmpinați cu deosebită căldură și cu speranța că statul român va primi un ajutor material și moral în raport cu angajamentele asumate și cu sacrificiile făcute de la intrarea sa în război.³⁵

Dincolo de unele declarații de circumstanță, aceste vizite au constituit „[...] momente de mulțumire și bucurie, rațe de soare ce veneau să lumineze și să încălzească sufletele. Mesageri iluștri, trimiși de Aliați au făcut drum lung, ocolind lumea, ca să se convingă de realitatea eforturilor noastre și să ne aducă cuvântul meritat de laudă și încurajare frățească”³⁶.

Primăvara anului 1917 și începutul verii au marcat intensificarea eforturilor de refacere și de revigorare morală în așteptarea încheșării decisive pentru soarta statului român și a idealului național. În aceeași perioadă s-a desfășurat și procesul de constituire a batalioanelor de voluntari transilvăneni și bucovineni. La începutul lunii iunie 1917, populația orașului Iași a făcut o primire entuziastă primelor batalioane de voluntari români ce veneau din Rusia.³⁷

La 8 iunie 1917, au avut loc festivitățile în cadrul cărora voluntarii au depus jurământul și apoi au participat la manifestația din Piața Unirii. În dimineața acelei zile, voluntarii s-au întâlnit pe platoul de pe dealul Șorogari, în prezența regelui Ferdinand, a membrilor guvernului, a generalilor Henry Mathias Berthelot și Dmitri Șcerbacev, a atașărilor militari ai Aliaților etc. După inspectarea trupelor de către rege și rostirea unui cuvânt de către Mitropolitul Pimen Georgescu, voluntarii transilvăneni și bucovineni au depus jurământul. A urmat cuvântul regelui și defilarea voluntarilor. „[...] Prin jurământul ce ați depus, se arăta în telegrama transmisă voluntarilor de către oficialitățile din Iași, v-ați legat cu un lanț nedisolubil de patria-mamă, ați pus sufletul și sângele vostru în serviciul cauzei sfinte ce noi am îmbrățișat împreună cu voi, cu inima curată, cu voința de fier”³⁸.

În cadrul manifestației din Piața Unirii, au rostit cuvântări: președintele consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu, Octavian Goga, Ion Nistor, Victor Deleu, Nicolae Iorga, Mitropolitul Pimen Georgescu etc. Ion I. C. Brătianu a arătat semnificația deosebită a acestui moment: „[...] În această Piață unde după veacuri de slăbiciune și de despărțire s-a sărbătorit pentru întâia oară prin Unirea Munteniei și Moldovei

³⁵ Ion Agrigoroaiei, *Aspecte ale luptei pentru unitate națională, Iași: 1600-1859-1918*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010, pp. 252-254.

³⁶ Constantin Kiriteșcu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, volum II, p. 87.

³⁷ Octavian Goga îi întâmpina cu înflăcărare, scriind în ziarul „România”, la 7 iunie 1917: „[...] Îmi dau seama că marșul vostru este cea mai grozavă spovedanie mută a pătimirii noastre de veacuri [...] Cu voi trec batalioanele moșilor, nesfârșitele batalioane îndurerate ale istorie noastre. Vin popii și ciobanii din bătrâni care au păstrat la Olt și Murăș o lege românească, vin cărturarii din criptele de la Blaj și Sibiu, vine Șincai cu cronica lui și Andrei Mureșanu cu strigările coardelor sfărâmate, Iancu cu legionarii de la Abrud, vin cu toții-toate vibrările sufletului nostru din Ardeal, cântecele de plug, zvonurile de pădure-toate tremură în văzduh când se va rosti jurământul vostru sub steagul țării românești” (a se vedea: Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași - capitală a rezistenței până la capăt*”, p. 162).

³⁸ *Ațiunea Română*, 9 iunie 1917; *România*, 9 iunie 1917.

nașterea noii României [...] tot aici, în zilele de lupte și de dureri să se serbeze prima manifestare a întregirii neamului nostru. Ați venit, fraților, în mijlocul nostru, și prin venirea voastră ați schimbat în zile de bucurie vremurile în care trudim. Ne găsiți într-un colț al țării, îngrămădiți în nevoi, dar încordați în lupta hotărâtoare la care mergem plini de credință [...] Bine ați venit în acest colț al României, care de astăzi înainte, într-o întindere mică are un cuprins mare, căci prin înfrățirea voastră România Mare este azi la Iași”.³⁹

În continuare, Octavian Goga, din partea Transilvaniei, și Ion Nistor, din partea Bucovinei, le-au adresat voluntarilor un călduros salut de bun venit. Răspunsul voluntarilor a fost dat de locotenentul Victor Deleu care, în bucuria generală a mulțimii, a declarat că: „[...] Munții Carpați sunt prea mici față de înălțimea inimilor care bat în piepturile voluntarilor și oștirii românești”. Totodată, Victor Deleu a făcut o emoționantă mărturisire de credință, declarând că: „[...] Eram datori să venim aici, azi, când voi trăiți pentru noi zile atât de grele [...] Azi am devenit cetățeni ai României, dar a unei Românie Mari”.⁴⁰

Figura 6: Depunerea jurământului de către voluntarii ardeleni și bucovineni (1917)

Cuvântarea lui Victor Deleu a avut un impact deosebit de puternic asupra tuturor participanților: „Toate cuvântările au fost mărețe și înflăcărâte, avea să consemneze I. G. Duca, dar spre uimirea generală nu a existat pe lângă aceea a lui Deleu, care a fost pur și simplu o minune de neuitat [...] A fost una dintre cele mai puternice impresiuni oratorice din toată viața mea”.⁴¹

³⁹ „Manifestația de la Iași”, în *Acețiunea Română*, 10 iunie 1917.

⁴⁰ *România*, 10 iunie 1917; Octavian Goga, *Pagini publicistice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 162.

⁴¹ I. G. Duca, *Memorii*, p. 206.

În jurul statuii lui Cuza-Vodă, s-a încins o simbolică Horă a Unirii, în care s-au prins laolaltă miniștri, deputați, soldați, orașeni și țărani. A urmat, apoi, defilarea voluntarilor pe strada Lăpușeanu, prin fața Palatului Domnesc, în balcon fiind regele Ferdinand. Festivitățile din această zi s-au încheiat cu serbarea militară de la sediul Regimentului 7 Roșiori.⁴²

În acele zile, ziarele din Iași, urând bun venit voluntarilor, evidențiau dreptatea cauzei românești și semnificația istorică a acestui moment, în lupta generală a românilor. În articolul „Zi istorică: 8 iunie 1917”, se sublinia faptul că: „[...] Unirea Ardealului și Bucovinei cu «țara» s-a făcut ieri la Iași, căci acolo e Ardealul și Bucovina unde sunt cei mai scumpi fii ai lor, unde sunt credințele și puterea, sufletul și brațul, în sfârșit libertate, ale poporului care a rămas vremelnice numai cu trupul sub vechea tiranie, după ce și-a trimis ce avea mai nobil și mai sfânt sub steagurile românești dezrobitoare”.⁴³

Intrarea României în război, apoi rezistența în fața dușmanului ce a ocupat o mare parte a teritoriului țării și, în general, noua fază a luptei de eliberare națională au determinat reluarea discuțiilor și înscrierea principiilor exproprierii și votului universal în Constituție. În aceste condiții, la 22 martie 1917, regele Ferdinand a promis soldaților pământ (țărâtimea reprezenta 90% din armata țării) și o mai largă participare la viața politică. După aproximativ o lună de zile, aceste promisiuni au fost reînnoite printr-o proclamație. În mai 1917 s-a trecut la dezbaterile reformelor în Parlament. Modificarea Constituției era absolut necesară pentru a se realiza cadrul juridic în vederea elaborării, imediat după război, a legilor detaliate de expropriere și împrumut, de introducere a votului universal și aplicării acestora. În ședința Adunării Deputaților din 20 mai 1917, a fost prezentat proiectul de lege al guvernului pentru modificarea articolelor 19, 57 și 67 din Constituție, prevăzându-se expropriere pentru cauză de utilitate națională în întregime a unor terenuri și a două milioane hectare din marile proprietăți particulare, pe temeiul unei scări progresive, de la 100 hectare pământ cultivabil în sus (în total, aproximativ 2.326.000 hectare). În ședința din 14 iunie 1917, proiectul de lege pentru modificarea Constituției a fost adoptat, prin vot nominal, cu puține modificări față de forma inițială, cu 130 voturi pentru, o abținere și 14 voturi contra.⁴⁴ În Senat, dezbaterile au durat mai puțin (15-20 iunie 1917), proiectul de lege fiind adoptat cu 79 de voturi pentru și 5 împotriva. După adoptarea proiectului de către Parlament, regele Ferdinand a semnat, la 9 iunie 1917, legea de

⁴² A se vedea și raportul lui Saint-Aulaire către președintele consiliului de miniștri al Franței (22 iunie/5 iulie 1917) referitor la primirea voluntarilor veniți din Rusia (Ion-Popescu Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la Români. Documentele Unirii*, volum II, pp. 914-915).

⁴³ *Mișcarea*, 10 iunie 1917.

⁴⁴ *Monitorul Oficial*, număr 62, 20 aprilie 1918, pp. 635-636. 10 deputați au votat contra proiectului pentru că doreau o reformă agrară mai largă și numai patru deputați au votat contra, pentru că îl considerau prea radical.

modificare a Constituției, act care a apărut în „Monitorul Oficial” din 20 iulie 1917.⁴⁵

Marile victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz au dovedit forța ostașului român care, înzestrat și mai bine pregătit decât în campania din 1916, încurajat prin înscrierea în Constituție a reformelor agrare și electorală și, mai presus de toate, animat de cel mai înălțător patriotism, a arătat armatelor Puterilor Centrale că „*pe aici nu se trece*”. Armata română a repurtat, în iulie-august 1917, succese de o covârșitoare însemnătate militară și politică.⁴⁶ Aceste victorii au avut o importanță capitală, determinând eșuarea planurilor de împărțire și de desființare a statului român.

Succesele repurtate în vara anului 1917 au întărit și mai mult convingerea lui Nicolae Iorga în resursele inepuizabile ale poporului român, în lupta împotriva dușmanului extern. Istoricul a relevat din nou „[...] *imposibilitatea cuceririi germane*” și afirma că nu pierduse nici „[...] *o clipă încrederea în dreptatea cauzei și în biruința ei*”. În acest context, Nicolae Iorga reafirma, cu referire specială la România, „[...] *dreptul statelor mici la existență liberă și independență*”.⁴⁷

În urma înfrângerilor din iulie-august 1917, comandamentul german a renunțat la operațiile ofensive pe acest front. Însă, deteriorarea situației interne din Rusia, intensificarea propagandei bolșevice și evenimentele din octombrie-noiembrie 1917 au dus la dezorganizarea armatei ruse și încheierea armistițiului între Rusia Sovietică și Puterile Centrale, semnat la Brest-Litovsk, în 22 noiembrie/5 decembrie 1917. În noile condiții geostrategice, pentru România, rămasă complet izolată, era imposibil de a continua lupta alături de Aliați. Ca urmare, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, s-a semnat, la Focșani, armistițiul prin care delegații militari ai Puterilor Centrale, armatei ruse condusă de generalul Scerbacev și armatei române anunțau încetarea provizorie a ostilităților. La insistențele lui Ion I. C. Brătianu, încheierea armistițiului a primit, într-o anumită formă, consimțământul reprezentanților Franței, Angliei și S. U. A. aflați la Iași.

În teritoriul dintre Carpați și Prut, controlat de armata română, evenimentele deveneau însă amenințătoare, trupele ruse care nu mai voiau să lupte trecând la acțiuni de jefuire a satelor, devastarea depozitelor, agresarea populației civile. Mai grav, un soviet condus de Grigori Roșal a încercat să preia puterea la Iași. Constantin Argetoianu avea să consemneze în memoriile sale următoarele: „[...] *În lupta împotriva lui Șerbacev, Roșal a ajuns până la plănuirea asasinării și detronării Regelui Ferdinand în scopul introducerii regimului bolșevic în România [...] Generalul Șerbacev, generalul Berthelot și toți ofițerii francezi insistau pe lângă guvernul nostru să o ia înainte și să*

⁴⁵ Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași—, capitală a rezistenței până la capăt*, pp. 165-167.

⁴⁶ Gheorghe Platon (coordonator), *Istoria Românilor*, volum VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 734-743.

⁴⁷ Nicolae Iorga, „Un an de război”, în *Neamul Românesc*, 15 august 1917.

dezarmeze pe ruși. Profitând de armistițiul, Marele Cartier aduse în jurul Iașilor, ca să fie, o divizie întreagă românească de pe front. Guvernul ezita totuși să ordone începerea unui război între noi și ruși. Era într-adevăr o gravă hotărâre de luat”.⁴⁸

În noaptea de 8-9/21-22 decembrie 1917 a avut loc dramatica ședință a consiliului de miniștri, la care a luat parte și generalul Constantin Prezan, care a hotărât trecerea la dezarmarea trupelor rusești.⁴⁹ La Iași, această dezarmare a decurs fără incidente. Dificultăți au apărut în restul teritoriului, confruntări armate având loc la Galați, Pașcani, Fălticeni, Mihăileni ș. a.⁵⁰ Dezarmarea, neutralizarea și evacuarea trupelor ruse peste Prut căpăta noi valențe în contextul intensificării mișcării de eliberare națională a românilor dintre Prut și Nistru.

În primele luni ale anului 1918, într-o atmosferă tensionată, factorii politici chemați la conducerea statului au asigurat, pe cale diplomatică, cu grele sacrificii teritoriale, economice și militare, menținerea statului român și, în același timp, au urmărit cu atenție desfășurarea evenimentelor din Basarabia, Bucovina și Transilvania contribuind la înfăptuirea Marii Uniri. Din oraș al „rezistenței pînă la capăt”, Iașiul a devenit participant la ampla mișcare națională ce a condus la realizarea actelor Unirii de la 27 martie/9 aprilie 1918, 15/28 noiembrie 1918 și 18 noiembrie/1 decembrie 1918.⁵¹

În *Povestea vieții mele*, regina Maria avea să consemneze despărțirea de Iași, la 16/29 noiembrie 1918, astfel: „[...] Doi ani, dar ce ani! [...] Și în timpul acestor doi ani, ce muncă, ce strădanie; o sfâșietoare înșirare de nenorociri, o situație de un tragic aproape fantastic și cu sorocul împotriva noastră [...] Pot să numesc acești doi ani chiar binecuvîntați, căci m-au apropiat de tot, de inima poporului meu, m-au învățat să nu mai dau în lături de la nici o strădanie, să nu mă tem de nimic, să înving orice slăbiciune și să fiu gata, zi și noapte, la orice eveniment. Acum s-a sfârșit visul cel rău și lung, iar visul României Mari s-a întruchipat aievea!”⁵²

Concluzionând, se poate afirma, cu deplin temei, că în urmă cu 100 de ani, orașul Iași și-a demonstrat încă o dată importanța sa strategică de a făuri

⁴⁸ Constantin Argetoianu, *Memorii*, p. 285. În preajma întrunirii consiliului de miniștri situația devenise gravă: „[...] Dinspre vest se anunță apropierea de bande de răzvrățiți din ce în ce mai numeroase care se îndreptau asupra Iașilor. De la est se anunța plecarea a două batalioane bolșevice de la Odessa cu destinația Socola. Comandamentul român al garnizoanei Iași surprinsese în ajun pe bolșevicii de la Socola instalând pe dealul Aroneanu baterii de tunuri îndreptate asupra Iașilor și oprise autocamioanele care le transportau muniții. Intenția atacării Iașilor era deci vădită. Pe de altă parte, șefii misiunilor aliate presau stărnitor guvernul să ia hotărârea cea gravă, în interesul nu numai al României, amenințată cu capitala ei, dar mai ales în interesul Antantei, a cărei situație politică și militară în Orient ar fi fost compromisă prin reușita loviturii proiectate de bolșevici” (Constantin Kirilșescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, volum II, pp. 334-335).

⁴⁹ I. G. Duca, *Memorii*, pp. 36-43.

⁵⁰ Nicolae Iorga, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917-martie 1920)*, volum I, București, f. a., p. 242.

⁵¹ Ion Agrigoroaiei (coordonator), *Orașul Iași-„capitală a rezistenței până la capăt”*, p. 172.

⁵² Sorin Iftimi, Aurica Ichim, *Iași-Capitala României 1916-1918*, p. 252.

istorie și de a salva onoarea unui întreg popor. România s-a născut la Iași în 1859 și a renăscut, tot la Iași, în anii de grele încercări pentru supraviețuirea statului român, 1916-1918.

**Iași-the War Capital of Romania (1916-1918).
The Disaster and the Recovering of Hope**

(Abstract)

At the end of 1916, Iași became the „war capital of Romania”, the Royal Family, the army, the government, the Parliament and a large part of the population from the regions captured by the Central Powers, were retreating into the old capital of Moldova. The human drama that took place then, was amplified by winter, famine, typhus and a terrible railway accident at Ciurea. However, in Iași Romanians found again their trust in their destiny, rediscovered the force of solidarity and the power to win. In Moldova, the armed resistance was organized and the core of the state around which Romania was established was preserved. In Iași, at the urging of King Ferdinand, the Government and Parliament made important decisions such as the introduction of universal suffrage and the implementation of the agrarian reform. In Iași the delegations of Basarabia and Bukovina came to inform their desire to unite the country. Due to the political efforts made in Iași it was possible to achieve the Great Union from 1st of December 1918. The resistance from Iași is a heroic episode due not only to its people. This was the historical work of Romanians everywhere. In those years of uncertainty, Iași had an essential role in building the history of our nation, which is why the city can be rightly called the „capital of the Romanian Resistance” and „capital of the National Renaissance”.

Keywords: Iași, resistance, sacrifice, solidarity, national rebirth.

PRESA DIN BRĂILA ÎN TIMPUL OCUPAȚIEI GERMANE (1917-1918)

Dr. Cristian Constantin

Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România

Pe 14/27 august 1916 autoritățile române au luat o grea hotărâre: Regatul României intra în Marele Război pentru a susține cauza Antantei. După câteva succese iluzorii în campania din Transilvania, dezastrul luptelor de pe frontul sudic a condus la ocuparea a două treimi din Vechiul Regat de către armatele Puterilor Centrale. La sfârșitul lunii noiembrie 1916, guvernul României și Casa Regală au părăsit capitala, supusă unei iminente ocupații a inamicului, plecând pentru doi ani în exil la Iași. La 6 decembrie 1916 mașinăria de război germană, condusă de feldmareșalul Anton Ludwig August von Mackensen, a intrat în București, pentru ca la începutul anului 1917 linia frontului să se stabilizeze pe râul Siret.¹ În studiul de față ne propunem să urmărim evoluția presei brăilene pe parcursul ocupației orașului de către trupele Puterilor Centrale (1917-1918). În cei doi ani de crâncenă exploatare a Olteniei, Munteniei și Dobrogei de către coaliția germano-austriaco-ungaro-otomano-bulgară gazetele au devenit un instrument viabil pentru satisfacerea și aplicarea proiectelor administrației de ocupație. Articolul de față completează seria de materiale publicate de-a lungul timpului doar pe seama conținutului editorial al gazetei „Donau Armees Zeitung”. Ne dorim coroborarea informațiilor referitoare la colaboratorii „oficiosului” german cu date noi identificate în diverse surse arhivistice.

Din punct de vedere metodologic, presa Marelui Război (1914-1918) poate fi disecată printr-o sumedenie de procedee, de la perspective calitative la cele de ordin cantitativ și trecând prin abordări și analize ale modului în care s-a manifestat cenzura, pe alocuri militară, publicității, discursului jurnalistic și al afacerilor oneroase din spatele gazetarilor. Dacă presa din anii neutralității abundă în relatări, articole de opinie și (în principal) știri de pe front, declarația de război a Vechiului

¹ A se vedea o descriere pe larg a întregului context în: Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1918*, volum I, ediția a II-a, București, Editura Casei Școalelor, 1925; Gerhard P. Gross, „Planificarea operativ-strategică germană pe fronturile de Est și Sud-Est între anii 1914-1916”, în *Revista de Istorie Militară*, număr 5-6, 2008, pp. 5-18; Glenn E. Torrey, „Indifference and Mistrust: Russian-Romanian Collaboration in the Campaign of 1916”, în *The Journal of Military History*, număr 57, 1993, pp. 279-300; Sorin Ifțimi, Aurica Ichim, *Iași-Capitala României, 1916-1918/Iassy-Capital City of Romania, 1916-1918*, București, 2017.

Regat adresată Vienei a schimbat radical percepția și rolul presei de pe întreg cuprinsul României. Activitatea editorială a depășit constrângerile existente în cei doi ani de expectativă și a trebuit să devină un organ de nădejde pentru autoritățile bucureștene. Dar nu de puține ori a fost și un mijloc de dezinformare și manipulare în interesul ambelor tabere beligerante.²

Înainte de ocuparea Olteniei, Munteniei și Dobrogei de către Puterile Centrale, un mare număr de redacții s-au mutat la Iași alături de administrația centrală de stat și familia regală. În București au fost tolerate, în fapt deschise la ordinul și în serviciul acestora, de către Comandamentul Imperial German de ocupație, câteva gazete filogermane, precum: „Gazeta Bucureștiului”, „Lumina” și „Seara”.

Activitatea editorială a avut de suferit din cauza cenzurii severe impuse de administrația militară de ocupație și a mobilizării unui număr semnificativ de ziașiști apți pentru serviciul militar. În primele săptămâni de la intrarea Regatului României în război, articolele de presă au devenit apanajul seniorilor și a unor redactori dubios scăpați de stagiul militar, în marea lor majoritate evrei. Pe acest fundal, consideră Marian Petcu, „[...] ar fi o eroare să se creadă că în timpul războiului s-a cristalizat o mare solidaritate între jurnaliști-suspiciunea că unele redacții sunt infiltrate de persoane care culegeau informații strategice, că unele redacții sunt finanțate din străinătate ș. a. m. d. s-a manifestat chiar și după încetarea războiului”.³ Fără vreo urmă de solidaritate din partea breslei și cu mașinăria de propagandă germană, presa a devenit un instrument eficace pentru controlul maselor. Tocmai de aceea, ocupantul s-a grăbit să pornească rotativele tipografiilor rechiziționate.

La dispoziția administrației germane de ocupație au văzut lumina tiparului mai multe publicații, puse în slujba intereselor ocupantului. În orașele trecute sub administrarea Puterilor Centrale au fost editate: „Verordnudenugen für die Bevölkerung Rumäniens im Gebiete der Militärenverwaltung” (tipărit la București), „Deutsche Ausgabe des *Agrarul*” (tipărit la București), „Kriegs-Zeitung 9 Armee” (tipărit la Sebeș și Râmnicu Sărat), „Putna-Zeitung” (tipărit la Focșani) și altele. Marian Petcu, istoric al presei românești, consideră că aceste publicații conțin și „[...] mesaje ce trădează starea de sărăcie generată de război (a se vedea schimbul de alimente ori de alte produse), constituind și o bună sursă pentru a observa situația jurnaliștilor și retorica urii” din anii Marelui Război.⁴

În paginile gazetelor românești, publicate sub atenta supraveghere și coordonare a ocupantului, domneau deruta și deznădejdea, iar liderul liberal Ionel

² Marian Petcu, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Iași, Editura Polirom, 2012, pp. IX-X.

³ Idem, „Presa anilor de foc: Secvențe din jurnalismul Primului Război Mondial”, în *Hiperboreea*, volum I, număr 1, 2014, p. 172.

⁴ *Ibidem*, p. 167.

Brătianu era catalogat de către D. Karnabatt, în „Gazeta Bucureștilor”, drept „Orbul de la Florica”, deoarece nu a putut anticipa nimic, „fiindcă ochii lui de dimensiuni bovine, erau orbiți de luciul aurului, de mirajul afacerilor, de fantasmagoria cointeresărilor” și s-a dovedit orb „fiindcă nu a putut vedea cele mai groaznice realități ce se desfășoară în juru-i. Și acum, Orbul de la Florica, ca orice orb bate drumul pribegiei, cerșindu-i existența politică”.⁵ Asemenea caracterizări erau la ordinea zilei în presa acelor ani și constituiau o sursă sigură pentru un stipendiu ridicat pentru autorii lor.

Savin Solomon Semilian, unul dintre cei mai apreciați istorici ai presei din România interbelică,⁶ considera că lipsa unor publicații puternice și trainice în provincie are la bază „[...] centralizarea administrativă a României de dinainte de război [care] nu a permis orașelor de provincie o dezvoltare culturală mai largă și proprie, care să fie independentă de centru”.⁷ În consecință, ziarele provinciale din Vechiul Regat, conchide același autor, „[...] n-au putut să se apropie de gradul de dezvoltare al celor din capitală”. Dar, în raport cu celelalte orașe românești din provincie, Brăila s-a bucurat înaintea Marelui Război de o presă activă, cel puțin în planul gazetelor cu caracter politic, în număr de cinci în anul 1916.⁸

„Dunărea”, „Bomba”, „Obuzul”, „Expresul” și „Egalitatea Brăilei” au fost principalele furnizoare de informații sociale, politice și economice pentru cititorii din urbea de la Dunărea de Jos. În paginile acestor ziare au fost prezente și problemele spinoase ale politicii naționale și internaționale, dar și cancanurile bucureștene.⁹ Brăila în anii neutralității se înfățișa ca o cetate la zenit, în care magazinele pline cu produse agroalimentare din port constituiau averea cea mai de preț a unui oraș de talie europeană. Bogățiile existente în principalul port al Bărăganului și avantajele strategice impuneau intrarea acestui areal în exploatarea benevolă sau vremelnică a uneia din părțile beligerante.¹⁰

La două luni de la intrarea Regatului României în prima conflagrație mondială, pe 8 octombrie 1916, autoritățile române au interzis apariția tuturor gazetelor din provincie. Timp de trei luni, până la ocuparea de către armatele Puterilor Centrale, la Brăila nu a fost editat niciun ziar local. Starea de spirit a populației se degrada. În plin război, populația era pur și simplu dependentă de

⁵ *Gazeta Bucureștilor*, 24 aprilie, 1917, p. 1.

⁶ Vezi lucrarea sa de căpătâi: Solomon Savin Semilian, *Istoricul presei brăilene: de la 1839 până la 1926*, Brăila, Tipografia Modernă, 1927.

⁷ Idem, „Presa brăileană sub ocupație. *Donau Armee Zeitung*”, în *Analele Brăilei*, număr 3-4, 1931, p. 151.

⁸ *Ibidem*.

⁹ A se vedea o descriere amănunțită a activității cotidianului brăilean în anii 1914-1916 la: Claudiu Sachelarie, „Brăila, în anii neutralității (1914-1916). O abordare din perspectiva presei brăilene”, în *Danubius*, număr 34, 2016, pp. 159-174.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 159-173; Cristian Constantin, „Agricultura și comerțul cu cereale la Dunărea de Jos în anii Marelui Război (1914-1918)”, în *Revista Istorică*, seria nouă, tom 27, număr 5-6, 2016, pp. 413-440.

informațiile furnizate prin ordonanțele publice afișate de autoritățile locale. Rememorând experiența belică, viceprimarul Brăilei între 1916 și 1918 considera că brăilenii, rămași „[...] *izolați de toată lumea exterioară*”, perpetuau doar zvonuri și nimic concret, întărit de vreo fițuică, fie ea și partizană uneia dintre tabere. Ocuparea orașului de către armatele Puterilor Centrale era iminentă, iar toți acești năpăstuiți nu știau „[...] *nimic din regiunile ocupate, nimic din Moldova, nimic din străinătate; eram în război și totuși nimic din ale războiului nu puteam afla*”.¹¹

Pe 23 decembrie 1916 (stil vechi), între orele 12:30 și 13:30, trupele germane, austriece, bulgare și otomane au intrat în Brăila. Generalul german Hans von der Goltz, aflat în fruntea convoiului de automobile cu ofițeri germani, a oprit la primărie, de unde a făcut fatidicul anunț: orașul intra sub comandă germană și funcționarii administrativi își continuau activitatea, serviciul acestora fiind obligatoriu, urmând să fie supervizați de un locotenent german. Nu se acceptau demisiile și actele de sabotaj urmau să fie aspru pedepsite. A fost cel mai negru Crăciun prin care au trecut brăilenii, autoritățile de ocupație aplicând încă din primele zile măsuri administrative, în vreme ce trupele acestora au recurs la jefuirea magaziilor din port, ale Crucii Roșii și ale caselor particulare. Principalii vinovați de asemenea practici au fost soldații bulgari.¹²

Rolul prefecturilor și al primarilor din teritoriile ocupate era pur decorativ și lăsa impresia unei coabitări pașnice între invadator și populația civilă. Ion Berceanu, urmat de Filip Apostol, pe finalul celor doi ani negri din istoria portului dunărean, au fost cei doi prefecti ai județului Brăila în perioada ocupației, având drept atribuții contrasemnarea documentelor emise de autoritățile române de la București pentru teritoriile aflate sub regimul de ocupație al Puterilor Centrale. Comunele rurale se aflau în administrarea directă a unui ofițer german, numit pe lângă primarul satului. Orice deplasare în județ se efectua doar cu autorizația, de multe ori și sub supravegherea directă, a Comandaturii germane din Brăila. Nicolae Orașanu a fost numit primar al orașului Brăila, poziție din care era ajutat de către o comisie interimară. Germanii l-au numit în fruntea poliției pe Ilie Cosac, serviciului polițienesc revenindu-i sarcina de a se ocupa cu paza orașului pe timp de zi și noapte, dar și cu executarea rechizițiilor solicitate de către ocupant și formarea unor detașamente de muncitori obligați să presteze diversele lucrări impuse de către Comandatura germană. Orice legătură privată cu exteriorul orașului a fost închisă. C. F. R.-ul, poșta, telegraful, serviciile vamale au fost închise și supravegheate de către Poliție, Comandamentul sergenților, Brigada Specială de

¹¹ Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune: 23 decembrie 1916-10 noiembrie 1918*, Brăila, Tipografia Românească, 1939, p. 142; Claudiu Sachelarie, „Operazioni militari degli Imperi centrali nell'area del Danubio Meridionale alla luce di alcuni documenti tedeschi inediti (27 dicembre 1916-10 gennaio 1917)”, în *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, număr 12, 2017, pp. 69-86.

¹² Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 32.

Siguranță, Poliția specială a portului și de către Poliția punctului de frontieră Brăila. Toate aceste organe polițienești au fost trecute, imediat după instaurarea regimului de ocupație, la dispoziția Comandamentului Imperial German.¹³ Aceeași Comandatură germană reconfirma toate posturile din administrația locală a comunelor și pe cele judecătorești, obligându-le să-și desfășoare activitatea în conformitate cu legile militare instaurate în teritoriile Vechiului Regat intrat sub ocupația trupelor Puterilor Centrale.¹⁴ Au urmat doi ani de privațiuni pentru cei rămași în Brăila.

Ocupantul a constatat rapid că „[...] această izolare complectă este chiar în defavoarea lor”, iar populația putea recurge, benevol ori purtată de val, putea da curs răspândirii unor zvonuri, pe alocuri defavorabile inamicului.¹⁵ În consecință, la câteva zile după instalarea armatei de ocupație, Comandamentul Imperial German a dispus tipărirea unei gazete locale prin care să fie aduse la cunoștința populației ordonanțele și dispozițiile adoptate de către administrația de ocupație. Din 12 ianuarie 1917 (stil nou) și până în vara anului 1918 „Donau Armee Zeitung” a devenit „oficiosul” Comandaturii germane.¹⁶ Dincolo de transmiterea informațiilor de ordin administrativ, organul de presă al administrației de ocupație a jucat un rol politic activ, fiind principala modalitate de difuziune a propagandei oficiale germane și nu constituia o noutate la nivel mondial, fiind o practică uzuală și uzitată de către toate administrațiile de ocupație. Informațiile prezentate „[...] asupra războiului erau în așa fel tichuite, că nemții apăreau veșnic victorioși”.¹⁷

Gazeta „Donau Armee Zeitung” avea subtitlul „Anzeiger für Brăila”/„Monitor pentru Brăila” și era editată de către Armata de la Dunăre, reprezentând un buletin oficial al Comandaturii Brăila. De conducerea ziarului s-a ocupat, în primă fază, locotenentul Otto Karl Kiep.¹⁸ Gazeta apărea la început de trei ori pe săptămână la un preț de 5 bani/exemplar. Tipărirea se efectua la tipografia „Dunărea”, rechiziționată de către Comandamentul Imperial German după instalarea regimului de ocupație. Până la 28 mai 1917 a fost redactat în limbile germană și română.¹⁹ În numărul 157 din 28 mai 1917 apărea următoarea

¹³ *Ibidem*, pp. 178-180; Antonel Urse, „Aspecte ale cotidianului brăilean în timpul ocupației germane din Primul Război Mondial (1916–1918)”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați. Seria Istorie*, număr 11, 2012, pp. 160-162.

¹⁴ Antonel Urse, „Aspecte ale cotidianului brăilean”, pp. 160-162.

¹⁵ Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 142; Loredana-Mihaiela Surdu, „La città portuale di Brăila durante l'occupazione degli eserciti delle Potenze Centrali: la gestione della produzione lattiera”, în *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, număr 12, 2017, pp. 87-100.

¹⁶ Vezi interpretări „istoriciste” la: Viorica Preda, „Presa brăileană de ocupație-propagandă și realități”, în *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, număr 78, 2017, pp. 18-23.

¹⁷ Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 142.

¹⁸ A se vedea o scurtă descriere a șederii acestuia la Brăila în: Otto Carl Kiep, *Mein Lebensweg: 1886-1944. Auszeichnungen während der Haft*, editor Johannes Tuchel, Berlin, Lukas Verlag, 2013, pp. 71-73.

¹⁹ Solomon Savin Semilian, *Istoricul presei brăilene*, pp. 83-85; Idem, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 152; Viorica Preda, „Presa brăileană de ocupație”, pp. 19-22.

precizare: „[...] În scop de a economisi hârtia ziarului „Donau Armee Zeitung” va apărea, în viitor separat, nemțește și românește, în formatul de 2 pagini”.²⁰ Se avea în vedere suplimentarea numărului de pagini editate luna, în vedere acoperirii tuturor subiectelor și a ordonanțelor necesare pentru a fi aduse la cunoștința populației. Pentru fiecare dintre variantele lingvistice, prețul unui exemplar era de 5 bani. Cu excepția duminicilor, gazeta apărea în fiecare zi în jurul orei 14:00 și conținea „[...] comunicatele oficiale emise de serviciul german de informații din seara precedentă, precum și cel din *Nauen din aceeași zi*”.²¹

Alături de comunicatele oficiale germane, în paginile ziarului mai apăreau și informații legate de situația de pe front, telegrame, articole și știri de propagandă ale serviciului de informații german. Articolele de fond purtau semnătura lui „R.” și în mod constant făceau „[...] o îndrăzneată critică politicii naționale care a dus la războiul împotriva Puterilor Centrale”.²² În paginile acestei gazete își găseau loc și diferite cronici teatrale și muzicale, dar cele mai elocvente pentru posteritate sunt informațiile din care se desprind avatarurile sistemului de ocupație german instaurat la Brăila în primele zile ale anului 1917 (5 ianuarie, stil nou). Esențiale sunt informațiile care surprind starea de spirit a populației din imediata apropiere a liniei frontului. Orașul era supus presiunii evacuării la cea mai mică abatere de la directivele trasate de către Comandamentul Imperial German. Nu de puține ori, ordonanțele („Befehl-urile”) publicate în gazeta „Donau Armee Zeitung” se terminau cu amenințarea pedepsei capitale.

Viața în teritoriile ocupate trebuia să-și urmeze/mascheze cursul firesc. Așadar, mașinăria de propagandă a Berlinului a dispus ca în ultimele zile ale lui ianuarie 1917 (stil nou), la cinematograful „Dunărea” din Brăila, să ruleze „[...] cel mai mare film de război din timpul nostru”. Pe 29 ianuarie (de la orele 16:00, 18:00 și 20:30) s-au difuzat imagini din filmele documentar-propagandistice „Mackensen trece Dunărea” și „Mersul triumfal a lui Mackensen prin Dobrogea (Partea I)”, iar pe 30 ianuarie (de la orele 16:00, 18:00 și 20:30) au putut fi vizionate „Mersul triumfal al lui Mackensen prin Dobrogea (Partea II și III)”. La cinema, în ziua de 31 ianuarie 1931 (de la orele 15:30, 18:00 și 20:30) a urmat „Repetarea interesantului program”. Proiecțiile de la orele 18:00 erau „[...] exclusiv pentru militari cu prețuri reduse”.²³

O schimbare în planul editorial al gazetei s-a produs după încheierea Păcii de la Buftea-București din 7 mai 1918. Din paginile ziarului se pot desprinde crâmpoie din viața cotidiană a orașului Brăila din mai-iunie 1918 când atitudinea Comandamentului Imperial German s-a schimbat total față de intrarea în vigoare a

²⁰ *Donau Armee Zeitung*, număr 157, 28 mai 1917, p. 1.

²¹ *Ibidem*, pp. 1-2.

²² Solomon Savin Semilian, „Presă brăileană sub ocupație”, p. 153.

²³ *Donau Armee Zeitung*, număr 7, 19 ianuarie 1917, p. 3.

armistițiului și din atitudinea populației civile față de reîntoarcerea de pe front a ostașilor români din localitate. Ordonanțele emise de către germani și de prefectul civil al județului Brăila oglindesc transformarea. Toate acestea reprezentau doar o măsură de a relaxa relațiile dintre autoritățile de ocupație și civili.

Unii contemporani, scriau la două decenii de la terminarea Marelui Război, că însuși profesorul Constantin Stere, figură marcantă a epocii și filogerman declarat, le furniza planurile editoriale gazetarilor din teritoriile ocupate ale Vechiului Regat, contribuind la propaganda germană și destabilizând, din interior, statul român. Conform acestor relatări târzii, Constantin Stere „[...] făurise planul de înglobare a României în monarhia Austro-Ungară, cu drepturi egale”, dar „[...] își închipuia naivul, că ungerii, odată victorioși ar fi permis ca românii să stea pe picior de egalitate cu ei!” după constituirea unei monarhi „[...] trialiste: Austro-Ungaro-Română”.²⁴

Dacă în primă fază conducerea ziarului „Donau Armees Zeitung” a fost asigurată de către locotenentul Kiep, acestuia i-au succedat locotenenții Hellman și Pfannes. Cei din urmă au coordonat gazeta de ocupație din Brăila și sub alte denumiri, asupra cărora vom reveni.

M. Rolla a condus înaintea Marelui Război „[...] o gazetă bine redactată”, „România”, pe care în anii neutralității a pus-o în slujba intereselor legației germane din România, „[...] în solda căreia intrase”.²⁵ Gazeta a apărut la Brăila și în articolele sale se făcea o intensă propagandă pentru intrarea României în război alături de Puterile Centrale. După instaurarea regimului de ocupație germană la Brăila, M. Rolla a primit sarcina să coordoneze ediția în limba română a „Donau Armees Zeitung”, semnând articolele cu inițiala „R.”. Contemporanii îl descriau drept un „[...] ziarist brăilean lipsit de scrupule”,²⁶ „[...] de cea mai mizerabilă speță”.²⁷ Familia Regală nu a fost cruțată, „canalia” Rolla insultând în gazeta sa „[...] tot ce românii aveau mai sfânt în trecutul țării, ca și tot ce constituia conducerea Regatului în timpul războiului”. Dar „[...] cele mai triviale insulte au fost aruncate asupra Reginei Țării”, de către „[...] acest ticălos, care ar fi meritat să fie strivit ca o năpârcă”.²⁸

Disparația acestuia odată cu inamicul nu a condus la acte de judecată și răzbunare din partea autorităților și a populației. Cel puțin așa se credea până în prezent! În lumina noilor „săpături arhivistice” am descoperit turnura pe care a luat-o viața celui mai hulit gazetar brăilean din anii primei conflagrații mondiale. După revenirea autorităților românești în Brăila s-au aflat mai multe detalii despre activitatea lui Marcu Rotstein la conducerea gazetei ocupantului german și a fost dat în urmărire națională sub acuzația de crimă de înaltă trădare/impotriva

²⁴ Opinia lui Nicolae Petrovici, ajutor de primar al municipiului Brăila între anii 1916 și 1918; a se vedea: Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 143.

²⁵ Solomon Savin Semilian, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 153.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 142.

²⁸ *Ibidem*.

siguranței statului. Prin parcurgerea foii de cazier a inculpatului am putut afla, dincolo de semnalmente și datele cu caracter personal, informații reprezentative cu privire la gradul strâns de colaborare cu ocupantul german. În baza relațiilor personale, consolidate prin căsătoria dintre gazetarul de casă al germanilor și Fani Solomon, Finchelstein, devenit după război ziarist la „Adevărul” și interpret la Legația Statelor Unite al Americii, a operat liniștit pentru îndeplinirea propriilor interese meschine în vremea ocupației, beneficiind de acoperirea funcției de talmaci al Comandamentului Imperial German.²⁹

Aventura lui M. Rolla a durat aproximativ trei ani. În toamna anului 1922 se afla în arestul Brigăzii de Siguranță din Brăila pentru a fi deferit Curții Marțiale de pe lângă Corpul V Armată Constanța.³⁰ Membrii asociației presei brăilene deplângeau soarta pe care o îndura cu demnitate confratele M. Rolla, supus în lanțuri în arest deși „[...] a fost amnistiat prin ultimul Decret Regal”.³¹

Conform cercetărilor efectuate de S. Semilian, „[...] tirajul ziarului se ridică la 5.000 de foi”;³² astăzi fiind imposibil de verificat acest aspect.

Comandamentul german de ocupație a dat dispoziție ca toate costurile de editare a gazetei să fie acoperite din vânzarea acesteia. În consecință, colonelul von Gillhansen, șeful Comandamentului Imperial German din 1917, a emis o ordonanță care stipula următoarele: „[...] Ziarul „Donau Armee Zeitung” este organul oficial al Comandaturii Imperiale, prin care se aduce la cunoștința populațiunii, toate publicațiunile. Ca atare, următoarele categorii ale populațiunii sunt obligate la un abonament, cu prețul majorat de lei 6, pe lună: Toți comercianții și industriașii, băncile și societățile, ale căror firme sunt înscrise la Tribunal. Toți proprietarii de șlepuri sau remorche. Toate profesiunile libere, ca doctorii, avocații, inginerii etc. Toți moșierii și arendașii care locuiesc în Brăila. Aceștia trebuie să se înscrie la administrația ziarului-Tipografia Kostomyris, Str. Danubiului, Nr. 2-cel mai târziu până la 25 iunie crt. Toți cei care nu se vor fi conformat acestei obligațiuni până la data de 26 crt., vor fi amendați fără nici o excepție, cu lei 200”.³³

Pentru cei care nu se încadrau la vreuna din categoriile menționate mai sus, erau stabilite mai multe variante de achiziționare a unui abonament lunar. Pentru ridicarea gazetei de la tipografie, inclusiv cu suplimentul ilustrat, se achitau 2 lei/lună, în vreme ce fără supliment se plăteau doar 1,5 lei/lună. Prețul cotidianului Comandamentului Imperial German se ridică la 2 lei/lună în cazul distribuției

²⁹ Serviciul Județean Brăila al Arhivelor Naționale, *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 264-266 (în continuare S. J. B. A. N.).

³⁰ *Ibidem*, f. 272.

³¹ Telegrama lui Constantin Arsene, președintele asociației presei brăilene, către Ministerul de Interne al României prin care solicita eliberarea lui Marcu Rotstein ca urmare a amnistiei decretate de Regele Ferdinand I; a se vedea: *Ibidem*, f. 267.

³² Solomon Savin Semilian, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 153.

³³ *Ibidem*, p. 154.

zilnice acasă și la 2,60 lei/lună dacă se solicita și suplimentul ilustrat editat la București.

Mulți dintre cei obligați să se aboneze la „Donau Armee Zeitung” s-au eschivat. Dar o nouă ordonanță emisă de către administrația de ocupație le acorda un ultim termen: „[...] Cei cari nu se vor supune nici de astă dată acestei îndatoriri, vor fi pedeșiți cu amendă de lei 200, amendă ce va fi executată fără nici o cruțare”. În numărul din 31 mai 1917³⁴ al publicației „Donau Armee Zeitung” a fost publicată o listă cu 12 persoane amendate de către autoritățile germane de ocupație, cu câte 200 de lei fiecare, pentru nerespectarea prevederilor ordonanței cu privire la achiziționarea unui abonament obligatoriu la gazeta editată de către Comandamentul German. Pentru că au neglijat să se aboneze la „Donau Armee Zeitung”, ori au făcut acest lucru cu întârziere, au fost sancționați Bogdan Nicolaevici (strada Călărași 34), Ștefan Iorgulescu (strada Regală 39), Alexandru Cuțitaru (bulevardul Carol 307), I. M. Șteitan (strada Rahovei 193), Argir Ionescu (strada Plevnei 123), Adolf Golstein (strada Orientală 57), Smaranda Caludi (strada Polonă 7), Maria Sili (strada Polonă 11), B. Ghenciu-în calitate de moștenitor (strada Albă 7), N. Secăreanu (strada Rahovei 126), Ath. Constantin-în calitate de moștenitor (strada N. V. Perlea 28) și Gh. Golstein (bulevardul Cuza 134).³⁵

Ordonanța emisă de către colonelul von Gillhansen în anul 1917 prevedea ca toate veniturile rezultate în urma valorificării ziarului să revină orașului Brăila. În realitate lucrurile au stat cu totul altfel. Pentru S. Semilian era clar că banii „[...] au intrat, în bună parte, în buzunarele redactorilor”, printre care se număra și M. Rolla. Doar în contul lui „R.” figurau salarii și bonificații în total de 13.600 de lei și 25 de bani. Din bilanțul ziarului, în intervalul 22 iunie 1917-15 iulie 1918, se observă că veniturile din abonamentele obligatorii s-au ridicat la 102.624 lei,³⁶ în vreme ce abonamentele voluntare au produs venituri totale de 1.652 lei și 10 bani. Din vânzarea individuală a numerelor gazetei s-au încasat 33.607 lei și 45 de bani doar în acel interval. Din toate aceste venituri cumulate, în contul Primăriei Brăila au fost virate doar 42.310 lei și 60 de bani. Salariile angajaților ziarului s-au ridicat între vara lui 1917 și cea a anului următor la 15.704 lei.

Din 9 iunie 1917 s-a luat decizia ca „Donau Armee Zeitung” să apară alături de un supliment ilustrat, numit „Donau Armee Zeitung. Wochenfliche Bilderbeilage”/„Supliment săptămânal ilustrat”, pentru ca, din luna octombrie a aceluiași an, acest supliment să nu mai apară regulat. „Donau Armee Zeitung. Wochenfliche Bilderbeilage” a fost tipărit în atelierele ziarului „Bukarest Tageblatt”

³⁴ *Donau Armee Zeitung*, număr 172, 31 mai 1917, pp. 1-2.

³⁵ Solomon Savin Semilian, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 155.

³⁶ Conform chitanțelor număr 1-14.558 emise de gazetă, neidentificate în corespondența dintre ziar și primăria Brăila; verificat în: S. J. B. A. N., *Fond Primăria Municipiului Brăila*, dosarele 77 și 102 din 1916, dedicate perioadei Marelui Război.

din București și cuprindea doar articole în limba germană. În paginile suplimentului se găsesc articole despre mișcările de pe fronturile de luptă din Europa, cu un mare accent pus pe desfășurarea ostilităților pe teritoriul românesc, informații despre istoria și obiceiurile poporului român, date din trecutul istoric al orașului Brăila și numeroase ilustrații cu orașul și personalitățile vremii din Brăila ocupației Puterilor Centrale.

În 21 iunie 1918 ieșea de sub tipar ultimul număr al ziarului „Donau Armee Zeitung” editat de către Comandamentul Imperial German. Noua conjunctură din Muntenia, după semnarea Păcii de la Buftea-București (7 mai 1918), impunea o acțiune mai delicată a forțelor de ocupație asupra populației statului învins. În cazul presei brăilene, M. Rolla a început să editeze cotidianul „Monitorul Brăilei. Foaie Oficială a Comandamentului de Divizie Brăila a Comandurii Imperiale Germane”, autointitulat independent, care s-a dovedit a fi o foaie de propagandă și manipulare pusă în slujba autorităților germane de ocupație, dispuse să-l stipendieze pe „[...] mogulul presei brăilene din vremea ocupației” în schimbul favorurilor editoriale ale acestuia. Noua gazetă a văzut lumina tiparului între 1 iulie și 29 septembrie 1918, cu excepția zilelor de luni.³⁷ Varianta în limba germană s-a intitulat „Bräilaer Anzeiger. Amtsblatt des Abschnitts-Kommandos Bräila und der Kaiserlich Deutschen Kommandatur” și a fost pusă sub conducerea locotenentului german Pfannes.³⁸ În primul număr al gazetei se preciza că „[...] ziarul „Donau Armee Zeitung”, care în cele 18 luni de existență și-a îndeplinit în chip desăvârșit menirea, încetează să apară. În locul său a fost editat, însă, cu începere din această zi, „Monitorul Brăilei” care, pe lângă chestiunile de ordin general, va da și o specială atenție, problemelor de ordin local. „Monitorul Brăilei”, asigurându-și un întins serviciu de reportaj telegrafic și de fapte diverse, nutrește ambiția de-a cuceri repede, cele mai adânci straturi de cititori români și speră că va reuși”. Cotidianul „[...] va apărea zilnic, la ora 2 p. m., și se va vinde cu 5 bani numărul”.³⁹

În ultima perioadă a ocupației germane din Brăila, gazeta „Monitorul Brăilei” a fost înlocuită de către un buletin al comandamentului local: „Foaie de Ordonanțe a Comandamentului Local al Comandurii Bavareze de Etapă 314”, cu o periodicitate zilnică.⁴⁰ În paginile oficiosului Comandamentului Imperial German se regăsesc materiale privitoare la teatrul de operații militare din Europa, ordonanțele emise la București și cele ale comandamentului local. Apariția acestui ziar a încetat în prețuia retragerii trupelor Puterilor Centrale din Brăila. În după-

³⁷ Conform lui Solomon Savin Semilian, ziarul a fost editat doar până la 28 iulie 1918; a se vedea: Solomon Savin Semilian, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 156; Ion Volcu, *Dicționarul presei brăilene (1829-2007)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2009, p. 33 și 97.

³⁸ Ion Volcu, *Dicționarul presei brăilene (1829-2007)*, p. 33.

³⁹ Informații culese din: *Monitorul Brăilei. Foaie Oficială a Comandamentului de Divizie Brăila a Comandurii Imperiale Germane*, număr 1, 1 iulie 1918, p. 1.

⁴⁰ Conform lui Solomon Savin Semilian, a fost editat între 28 iulie și 9 octombrie 1918; a se vedea: Solomon Savin Semilian, „Presa brăileană sub ocupație”, p. 156.

amiaza zilei de 11 octombrie 1918 (stil nou) primele unități române, formate dintr-un batalion al Regimentului 10 Vânători de Munte și o baterie din Regimentul 7 Artilerie, erau primite cu entuziasm de către populația autohtonă. Nemții se retrăseseră în grabă încă din ziua precedentă.

Mașinăria germană de propagandă intra în acțiune cu ocazia fiecărui eveniment important al primei conflagrații mondiale, trunchiind adevărul, evidențiind doar victoriile (chiar și temporare) ale armatelor din componența Puterilor Centrale și denigrând rezistența eroică a soldatului român de la Mărășești. Prin parcurgerea articolelor publicate, în principal ordonanțe și știri falsificate, în cei doi ani de ocupație, în paginile gazetelor tipărite sub supravegherea Comandamentului Imperial German se poate reconstrui „[...] *traiul cotidian oficial*” brăilean al anilor 1917-1918. Dincolo de acestea, în unele momente de relaxare ale operațiunilor militare de pe linia frontului din Moldova vecină, se publicau și interviuri cu autoritățile românești, prin intermediul cărora se dorea evidențierea coabitării româno-germane și chiar progresele înregistrate în plan urbanistic prin instaurarea regimului de ocupație și spiritul superior al culturii germane.

Dintr-un interviu acordat lui M. Rolla, în 19 noiembrie 1917, de către prefectul județului Brăila reiese gradul ridicat de respect și buna conviețuire dintre autoritățile de ocupație și populația civilă. Oare cât de reale erau declarațiile prefectului Ion Berceanu? Acesta considera că trebuie să li se aducă recunoștință publică membrilor garnizoanei germane pentru efortul depus în organizarea orașului în primele 11 luni de administrație germană. I. Berceanu că „[...] *nu mai puțin datorim cu toții recunoștință d-lui căpitan v. Seydlitz Kutzbach, care a ajutat și secondat prefectura în toate măsurile luate; d-lui dr. Hannemann, medicul garnizoanei, care arată instituțiilor noastre de caritate și de asistență publică un interes deosebit; d-lui locot. Kumrow care, ca un adevărat părinte al orașului îngrijește cu o dragoste paternă de toate nevoile populației și în sfârșit d-lui locot. Roller, a cărui grijă pentru bunul mers al școlilor și pentru organizarea muncii în oraș nu cunoaște nici o margine*”.⁴¹

M. Rolla, autorul articolului, menționa că „[...] *l-a conjurat pe d. Berceanu să vorbească deschis, fără reticențe, știind din experiență proprie că autoritatea militară arată față de convingerile cinstite și față de oamenii de bună credință, o liberalitate și îngăduință cu mult mai largi decât însăși stăpânirea românească din ultimul timp*”.⁴²

Din aceeași ediție a ziarului „Donau Armee Zeitung” aflăm că „[...] *în deplin acord cu autoritatea comunală și cu aprobarea și concursul autorităților militare imperiale, au fost înființate numeroase instituții de binefacere și de asistență publică*”, precum: azilul de copii și de infirmi „[...] *a fost pus în măsură să satisfacă toate necesitățile*”; a fost înființată o „[...] *Cantină Populară care hrănea familiile mobilizaților și tuturor celor care n-au mijloace de*

⁴¹ M. Rolla, „Brăila sub ocupație. Activitatea administrativă în oraș și județ. Interviuri cu D. Prefect, Ion Berceanu”, în *Donau Armee Zeitung*, număr 267, 19 noiembrie 1917, p. 1.

⁴² *Ibidem*.

existență”; a fost fondată o „[...] ospătărie Economică” pentru familiile ofițerilor români mobilizați pe front și ale funcționarilor, dar și pentru toți cei care nu își puteau procura sau prepara mâncare acasă; „[...] s-a luat hotărârea acum de a se face încă două sau mai multe ospătării Economice”; a fost dată în folosință o „[...] Grădină de Copii, frecventată acum de aproape 250 de copii, de ambele sexe” cu vârsta cuprinsă între trei și șase ani. Conform celor afirmate de prefect, „[...] se dă acolo instrucțiune copiilor, îngrijire și nutrimenț, [iar] roadele sunt de acum foarte mulțumitoare; au fost înființate încă șase cazărmii și o cantină pentru muncitorii cari pleacă dimineața la lucru”. Acestea erau „[...] împărțite pe secțiuni și se servește în fiecare zi ceai cald dau cafea și pâine la cei lipsiți de mijloace”; în oraș a fost deschisă și „[...] o baie populară cu aparat de deparazitare și s-a amenajat un local de școală tot pentru deparazitare”. În urma măsurilor „[...] severe [adoptate] pentru curățirea orașului și-a portului [...] cu drept cuvânt se poate spune că Brăila n-a fost niciodată în așa stare de curățenie ca acum și aceasta grație Serviciului de Asanare”. Dincolo de autoritățile germane, prefectul Brăilei le mulțumea și civililor aflați la conducerea instituțiilor acreditate cu organizarea și menținerea unui trai decent în timpul războiului, dintre care considera „[...] că o specială mențiune se cuvine președinților lor, d-nii Victor Mendl, Iosef Golberg și Filip Apostol, care n-au cruțat nici o muncă și nici o jertfă pentru a face ca instituțiunile de sub conducerea lor să dea cele mai bune roade”.⁴³ Din același interviu aflăm, cu litere îngroșate, că „[...] autoritățile publice și școlile funcționează ca și în timp de pace”, dar mărturiile celor care au trăit în acele zile la Brăila sunt cu totul altele.⁴⁴ Concluzia articolul nu mai necesită niciun comentariu întrucât se observă limpede mecanismul de cenzură și propaganda din rândul gazetei locale: „[...] judecă și d-ta, dacă poporul acesta i-ar fi cunoscut, așa cum îi cunoaște acum, se lăsa el influențat de toate acele născociri infame ale politicianilor de rea-credință care au dus țara aceasta la dezastru?”⁴⁵

În cei doi ani de ocupație, dincolo de privațiunile materiale și spirituale, brăilenilor, în egală măsură ca populației întregului teritoriu ocupat de armatele Puterilor Centrale, li „[...] se debitau pe fiecare zi în coloanele zărilor „Donau Armee Zeitung” pentru a demoraliza pe Români, a le scădea încrederea în viitorul țării lor și a slăbi puterea de rezistență a neamului nostru”⁴⁶ cele mai odioase știri „[...] ticluite cu grijă” de gazetarii oportuniști ai acelor vremuri. Gazeta editată sub supravegherea administrației de ocupație constituie încă o sursă istoriografică de primă însemnătate pentru orice demers, încă neconcluzionat, de editare a unei lucrări dedicate orașului și portului Brăila în răstimpul 1917-1918.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ A se vedea descrieri pe larg ale cotidianului brăilean în timpul ocupației germane din Brăila la: Petrovici, Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*.

⁴⁵ M. Rolla, „Brăila sub ocupație”, p. 1.

⁴⁶ Nicolae Petrovici, *Brăila sub ocupațiune*, p. 143.

The Newspapers from Brăila during the German Occupation (1917-1918)

(Abstract)

The paper presents, on the basis of local newspapers and the memoirs sources, in several aspects related to the administration of the city and the quotidian life on Brăila. In 1914-1916, journalists from Brăila propagated the idea of Romania's participation in the great conflagration along with France and England, with the aim of achieving the national ideal: the establishment of the national state. After the occupation of the southern Romania by the German, Austro-Hungarian, Bulgarian and Ottoman troops, the central administration of the state along with the royal family and a large number of editorial offices were relocated to the city of Iași. After the moment when the defeated Romanian army and the authorities in Bucharest retreated to Moldova, in January 1917, Brăila was occupied by the troops of the Central Powers. The article analyses the significances of the concept of quotidian life on Brăila, the most important port of the Old Kingdom, in German occupation 1917-1918. The collaborationist journalists' situation is one of the topics that we issue in this historical outline.

Keywords: Brăila, newspapers, German occupation, First World War, Donau Armeec Zeitung.

ANEXE DOCUMENTARE

-ANEXA 1-

Darea în urmărire națională a ziaristului Marcu Rotstein

21 august 1919

D[omnu]lui Prefect al Poliției București

Pe baza delegațiunii Comisiunii de anchetă, am onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune urmărirea și arestarea ziaristului Marcu Rotstein, care sub ocupație s-a făcut vinovat de crimă contra siguranței statului.

Semnalmentele lui sunt: etatea ca 40 ani, statura potrivită, roșcovan, părul blond, se uită cruciș.

El are un frate la „Adevărul” care locuiește în strada Mircea Vola, n[umă]r 2, și un cumnat, numit Finchelstein, care locuiește la Legațiunea Americană, unde servește ca tâlmaci.

Credem că poate fi găsit la una din aceste adrese unde urmează a se face cercetări discrete.

În caz de găsim vă rog să binevoiți a dispune să fie trimis aici.

Sursă: S. J. B. A. N., *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 264–264v.

-ANEXA 2-

Fișa de cazier a gazetarului Marcu Rotstein

Foaie Personală

Numitul M. Rotstain zis Rola

Prenume: Marcu

Nume: Rotstain

Zis: Rola

Locul nașterii: Iași, 1876, Iulie 18

Tata: Leon

Mama: Brauna

Urmărit la București 1919

Căsătorit cu Fani Solomon

Fiica lui Nerși și a Sara

2 copii, și anume: Șarlota 12 ani și Leonia 6 luni

Talia: 155

Corpolența: slab

Obrazul: prelung

Culoarea: blondă
Fruntea: mare
Ochi: albaştri
Nasul: potrivit
Urechile -
Gura -
Bărbia: ascuțită
Sprâncenele: blonde
Părul capului: cărunțește
Mustața: rocade
Barba: callus
Semne particulare: ochiul stâng se uită cruciș
Instrucția: 4 clase primare și 4 comerciale
Profesia: contabil
Domiciliurile anterioare: Brăila str[ada] b[ulevard]ul Carol, n[umăr] 140
Domiciliul actual: București, Dudești 110

Sursă: S. J. B. A. N., *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 266.

-ANEXA 3-
**Demersul Asociației Ziariștilor din Brăila
pentru eliberarea confratelui lor M. Rolla**

Copie de pe telegrama Asociațiunii Presei Ziariștilor din Brăila n[umăr] 265/922, către Ministerul de Interne.

Asociațiunea Presei Ziariștilor din Brăila, protestează în contra arbitrarului arestării ziaristului Rolla amnistiat prin ultimul Decret Regal și a torturării lui în lanțuri. Rolla se află astăzi în arestul Siguranței Brăila, respectuos și cu încredere rugăm binevoii a da ordin pentru eliberarea lui.

p. PREȘEDINTE
/ss/ Const. Arsene

p. conformitate,
olograf [indescifrabil]

Sursă: S. J. B. A. N., *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 267.

-ANEXA 4-

Informații cu privire la arestarea gazetarului Marcu Rotstein

N[umăr] 2587, 1922 Iulie 17

Ministerului de Interne
Direcția Secretariatului

Răspunsului la n[umăr] 48.104 din 5 iulie curent am onoarea a înștiința alăturata declarațiune [...] și cu privire la arestarea ziaristului din Brăila reclama noastre urmăriri.

În prezent ziaristul Rolla se află la curtea marțială a Corpului V Armată Constanța urmărit pentru crimă de înaltă trădare.

Sursă: S. J. B. A. N., *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 270–270v.

-ANEXA 5-

**Telegrama Șefului Serviciului Special de Siguranță Brăila
cu privire la arestarea lui Marcu Rotstein**

Telegramă
Comisarul Regal
Consiliul de Război Constanța

Individul Rotstain M. Rolla fost gazetar în timpul ocupației în localitatea care a scos gazeta germană „Donau Armee Zeitung”, prin care ataca coroana, armata, precum și autorul articolului „Lupta de dur de la Mărășești” prin care ataca conducătorii și armata noastră fiind prins, rog comunicați-ne dacă vi-l înaintăm.

Șeful Serv. Sp. de Sig.
R. N.

Sursă: S. J. B. A. N., *Fond Serviciul Special de Siguranță Brăila (1919-1929)*, dosar 1/1919, f. 272.

NICOLAE IORGA, SUȘȚINĂTOR AL CAUZEI SÂRBEȘTI ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Dr. Sebastian-Dragoș Bunghez,
Liceul „Atanasie Mărieșcu”, Lipova

Nicolae Iorga a fost o personalitate nu numai în domeniul științei, ci și al vieții publice din România primei jumătăți a secolului al XX-lea, fiind ceea ce se poate numi un „creator de opinie”, în timp ce alții îl socotesc un adevărat „apostol al neamului”.¹ În această calitate, Iorga a militat constant pentru drepturile românilor aflați sub stăpânirea imperiilor multinaționale și pentru o politică a României care să aibă drept principal obiectiv unitatea națională a românilor. Dar nu i-au rămas străine nici problemele altor popoare. Suferințele și aspirațiile naționale ale sârbilor și ale Serbiei i-au atras atenția lui Iorga încă din anii premergători Primului Război Mondial. De exemplu, după anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria, la 6 octombrie 1908, „Liga Culturală”, al cărei secretar general devenise Nicolae Iorga în 2 iunie 1908, a organizat o mare întrunire la sala „Dacia” din București. Cu acest prilej, la 14 octombrie 1908, marele istoric a ținut o conferință intitulată „Cultură națională și politică națională”.² Tot Iorga a fost și autorul motiunii adoptate atunci, în care se cerea „[...] inaugurarea unei noi politici externe care, plecând de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidarare în toate privințele, și de la pregătirea statului românesc pentru misiunea sa logică, să caute apropierea de vecinii României în Peninsula Balcanică, care sunt păgubiți și amenințați de aceleași mari Puteri, cu caracterul vechi internațional, rețemate pe cucerire și pe înăbușirea aspirațiilor naționale”.³

Aceeași poziție a exprimat-o Iorga și într-un discurs ținut în Parlament, la 4 decembrie 1908, pledând pentru o politică externă care să părăsească alianța exclusivă cu Puterile Centrale de până atunci. Profesorul a deplâns respingerea de către guvernarea români a unei încercări de apropiere din partea Serbiei, transfigurată prin suferința pierderii „[...] speranțelor asupra Bosniei și Herțegovinei”.⁴

¹ Despre activitatea publică a lui Nicolae Iorga vezi, între altele: Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, 1968; Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991; Nicholas Nagy-Talavera, *Nicolae Iorga. O biografie*, Iași, Editura Institutului European, 1999.

² Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, p. 59.

³ *Calendarul Ligii Culturale pe anul 1910*, Vălenii-de-Munte, 1909, p. 29.

⁴ *Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 4 decembrie 1908, p. 42.

Iar după al doilea Război Balcanic, în care România intrase împotriva Bulgariei și de partea Serbiei, Iorga a căutat să ajute la dezvoltarea legăturilor dintre România și vecina sa din sud-vest. Aflând că la Craiova se găsea, la Biserica „Madona Dudu”, un clopot comandat de Karagheorghe, bunicul regelui Petru I al Serbiei, care fusese destinat capelei de familie a Karagheorghevicilor de la Topolnița, Iorga a efectuat, cu aprobarea regelui Carol I al României, o călătorie în Serbia în toamna anului 1913. A dus clopotul regelui Serbiei, din partea căruia s-a bucurat de o primire călduroasă, purtând discuții și cu primul-ministru Pașici. Ultimul și-a exprimat atunci regretul că România nu dorește să prelungească alianța cu Serbia și după sfârșitul războiului balcanic.⁵

În timpul Primului Război Mondial, poziția lui Iorga a fost una consecvent defavorabilă Austro-Ungariei și, implicit, favorabilă Serbiei. Încă din 20 iulie 1914 (stil vechi), Iorga publica în „Neamul Românesc” și în „Universul” o „declarație” în care cerea ca România să nu se alătore Austro-Ungariei, considerată „[...] un stat a cărui politică internă a fost totdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el”.⁶

Deși nu a dorit să se implice în viața politică până la intrarea României în război, pentru a nu face greutate guvernului, printr-o presiune excesivă a opiniei publice, astfel încât acesta să nu fie nevoit să intre în acțiune înainte de a fi pregătit,⁷ Iorga a publicat în anii aceștia numeroase articole, în „Neamul Românesc”, „Universul” și în alte publicații. Dintre acestea, unele au ca subiect Serbia și suferințele ei, marele istoric scoțând în evidență eroismul poporului sârb în apărarea patriei sale.

De exemplu, în noiembrie 1914, la câteva luni după începerea războiului, membrii Institutului de Studii Sud-Est Europene de la București, înființat de Nicolae Iorga în 1913, au adoptat o „Moțiune pentru Serbia”, publicată în „Neamul Românesc”, în care și-au exprimat speranța „[...] de a se găsi un mijloc care să unească statornic popoarele balcanice într-o legătură care să le poată îngădui a rezista oricărei încercări de infiltrare în aceste regiuni a Marilor Puteri vecine, care urmăresc distrugerea lor pe rând”. Totodată, membrii institutului și-au arătat admirația pentru lupta eroică a poporului sârb, care a fost strivit doar prin număr, și încrederea că steagul sârb se va ridica din nou „[...] pe zidurile Belgradului”.⁸

⁵ Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, Editura Pro, 1999, pp. 147-148; vezi mai multe amănunte despre împrejurările vizitei în Serbia în: Idem, *O viață de om așa cum a fost, volum II, Luptă*, București, Editura N. Stroilă, 1934, pp. 198-203.

⁶ *Neamul Românesc*, an IX, număr 28, 1914, apud Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, p. 89.

⁷ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, p. 90.

⁸ Nicolae Iorga, „Moțiunea pentru Serbia”, în Idem, *Războiul nostru în note zilnice. 1914-1916*, volum I, Craiova, Editura Ramuri, f. a., pp. 115-116.

Cucerirea Belgradului de către armata austro-ungară, cu prilejul căreia în presa de la Constantinopol se publicaseră unele articole care afirmau că „[...] *acest eveniment pune capăt vieții politice a Regatului*”, a atras o replică din partea istoricului român. El i-a catalogat pe sârbi drept cel „[...] *mai eroid din micile popoare ale Europei, în care este de la un capăt la altul numai un sânge și numai un suflet*”.⁹

Tot căderea Belgradului, care avea să fie la scurt timp recucerit de armata sârbă, i-a dat ocazia lui Iorga să scrie un articol intitulat „Belgradul rob”, în care își amintea de vizita făcută în capitala Serbiei în toamna anului 1913 și lauda frumusețea palatului regal și bogăția muzeelor „[...] *făcute cu atâta stăruință și cu atâta jertfă în atâta sărăcie și economie*”. Marele istoric deplângea comportamentul brutal al trupelor de ocupație austro-ungare, dar își exprima speranța că tânguirea sârbilor „[...] *se va mântui*”.¹⁰

Pe lângă articole, Iorga a ținut și câteva conferințe în sprijinul sârbilor și al Serbiei. Astfel, la 24 octombrie 1915 a fost susținută la Ateneul Român conferința intitulată „Serbia eroică și martiră”, într-un moment în care țara vecină era pe punctul de a fi înfrântă și ocupată de armatele celor patru state membre ale grupării Puterilor Centrale. În cadrul conferinței, Iorga explică de ce în România se simte nevoia de a se afirma simpatia pentru poporul sârb. El susține că românii, care în trecut s-au apărat împotriva unor imperii cotropitoare, nu pot decât să-i simpatizeze pe sârbi, care fac același lucru acum. Mai afirmă și că „[...] *vom fi pe calea viitorului nostru, atunci când vom face cel dintâi pas pentru a veni în sprijinul sublimei lor nenorociri*”.¹¹ O altă cauză a afinității românilor față de sârbi ar fi originea lor comună traco-iliră cu sârbii. Ca și dacii lui Decebal, sârbii sunt gata de jertfă până la capăt în apărarea țării lor.¹² Iar o cauză a prăbușirii Serbiei este faptul că după Tratatul de Pace de la București din 1913 nu s-a făcut o politică de „[...] *solidaritate balcanică între toți cei buni și împotriva celor răi*”.¹³ Nicolae Iorga încearcă, apoi, să explice de ce Serbia nu a acceptat ofertele de pace separată, ci continuă să lupte eroid împotriva armatelor a „[...] *două mari Împărății plus candidații la cea de a treia*”.¹⁴ El găsește răspunsul în istoria, în trecutul eroid al Serbiei, care s-a întemeiat ca stat modern printr-o „[...] *revoltă de țărani*”, o formă de eroism pe care Iorga o găsește chiar „[...] *mai unitară, mai frumoasă în unitatea ei, mai înduioșătoare în spiritul ei naiv*” decât aceea a grecilor din momentul luptei lor pentru independență.¹⁵ Marele iubitor de țărani care a fost Iorga admira eroismul sârbilor, care pe atunci erau neînvățați și nu s-au ridicat la luptă datorită apelurilor vreunor intelectuali, ci, după

⁹ Idem, „Otomani și căderea Belgradului”, în *Ibidem*, p. 120.

¹⁰ Idem, „Belgradul rob”, în *Ibidem*, pp. 120-121.

¹¹ Idem, „Serbia eroică și martiră”, în *Ibidem*, p. 282.

¹² *Ibidem*, p. 285.

¹³ *Ibidem*, p. 286.

¹⁴ *Ibidem*, p. 287.

¹⁵ *Ibidem*, p. 291.

păreră istoricului român, „[...] hotărârea de a se jertfi mai bine cu toții decât a trăi în robie” a apărut datorită influenței cântecului popular, a baladelor cântate la cobză de cântăreți orbi care aminteau luptele contra turcilor și îi proslăveau pe eroii care și-au dat viața în timpul acestora.¹⁶ La sfârșitul conferinței, Iorga își exprimă încrederea în viitorul neamului românesc, care are o tradiție puternică, la fel ca aceea pe care o au sârbii.¹⁷

După retragerea armatei sârbe prin Albania și ocuparea teritoriului Serbiei de către Puterile Centrale, Iorga a scris un articol intitulat „Mai învie Serbia?”. În acesta, luând drept pretext o întrebare pe care i-o pusese în tren un domn bătrân, marele istoric își exprima convingerea că așa cum în trecut, după cucerirea otomană, ura contra turcilor duse la înfăptuirea Serbiei mici, în viitor ura „[...] împotriva „Șvabului”, Ungurului și Bulgarului va da, când vor crește copiii de azi și vor povesti copțiilor lor prin ce foc a trecut țara lor iubită, Serbia cea mare”.¹⁸

La 22 noiembrie 1915, în aceleași circumstanțe, marele istoric a susținut la Teatrul Național din Craiova, în fața unei săli arhipline, o conferință intitulată „Oltenia și Serbia”. Banii strânși cu acest prilej au fost donați refugiaților sârbi din Oltenia.¹⁹ Încă de la începutul conferinței, Iorga arăta că el consideră de datoria românilor să ajute poporul nobil vecin, care a demonstrat că nu popoarele mari prin numărul membrilor lor, prin suprafața pe care o ocupă sau prin mijloacele tehnice de care dispun vor trăi, ci cele popoare ai căror membri își arată toți „[...] hotărârea de a trăi și mai departe în cultul tradițiilor naționale și în îndeplinirea datoriei către urmași”.²⁰ Marele învățat mai afirma și că dacă istoricii s-au străduit în ultimele decenii să demonstreze că barbarii de pe vremuri, precum turcii, tătarii, avarii sau hunii, n-au fost atât de răi pe cât spuneau contemporanii lor, în aceste zile s-a demonstrat că „[...] în cea mai înaltă dezvoltare culturală [...] umanitatea” a putut îndeplini lucruri de care barbarii n-ar fi fost în stare.²¹ Iar dacă noi nu i-am ajutat pe cei ce aveau atunci nevoie de ajutorul nostru e pentru că nu sosise încă ceasul nostru, dar va veni „[...] unde trebuie și cum trebuie”. Iorga evoca, apoi, momentul Războieni, când mulți credeau că s-a sfârșit cu Ștefan cel Mare, înfrânt de turci și alungat de pe câmpul de luptă. Dar după câteva luni, acesta a reușit să-și refacă armata și să o conducă din nou în luptă, pentru că știa „[...] că, oricâte clipe ar avea nedreptatea, dreptatea are o veșnicie”.²² Tot așa și Serbia, chiar înfrântă, nu va muri, așa cum nu a murit nici după înfrângerea și ocuparea ei de către turci timp de trei veacuri, când nimeni nu mai credea că poporul sârb e încă viu. Totuși a fost

¹⁶ *Ibidem*, p. 293.

¹⁷ *Ibidem*, p. 297.

¹⁸ Idem, „Mai învie Serbia?”, în *Ibidem*, p. 309.

¹⁹ Petre Țurlea *Nicolae Iorga în viața politică a României*, p. 97.

²⁰ Nicolae Iorga, „Oltenia și Serbia”, în Idem, *Războiul nostru*, volum I, p. 313.

²¹ *Ibidem*, p. 314.

²² *Ibidem*, pp. 315-316.

suficientă o apariție a unui „[...] țăran ca dânsii” în mijlocul sârbilor, a lui Karagheorghe, pentru ca mulțimea să se ridice sub conducerea lui și să întemeieze din nou Serbia. Și așa cum n-a murit Serbia sub stăpânirea turcă, nu va muri nici sub ocupația armatelor austro-ungară, germană și bulgară.²³ Iorga compara și comportarea regelui Ferdinand al Bulgariei, care a fost în stare să trimită o telegramă regelui Carol al României, în cursul celui de-al doilea Război Balcanic, făgăduind și „[...] ce n-avea intenția să dea și ce nu i-a dat” și a iscălit apoi un tratat de pace în 1913, pe care era hotărât să nu-l respecte, cu comportarea nobilă a regelui Petru al Serbiei, care nu a fost de acord „[...] să încheie o pace care i s-a oferit înainte de înfrângere”, pentru că ea nu-i includea și pe prietenii Serbiei. Iar apoi a mers în fruntea trupelor sale, căutând o moarte de erou, pe care negăsind-o, și-a călăuzit armata în retragerea prin munții Albaniei.²⁴

În a doua parte a expunerii sale, Iorga se ocupa mai mult de legăturile dintre Oltenia și Serbia. El spune că în această provincie s-a manifestat mai multă simpatie pentru sârbi decât în celelalte părți ale țării, poate fiindcă e vecină cu Serbia și aici au venit mai mulți refugiați din calea războiului. Afirmă că în momentul prăbușirii Serbiei s-au găsit români care să publice articole, în care să îndemne la luarea, pe lângă Basarabia de la Rusia, și a Văii Timocului de la Serbia. Iorga credea că Basarabia nu trebuie uitată, dar e de părere că un stat mic, precum România, nu poate provoca o mare putere vecină, chiar înfrântă, dar care se poate ridica din nou în viitor. De aceea, el îndemna la atacarea Austro-Ungariei în momentul oportun care, odată căzută, nu se va mai putea ridica. Cât despre Valea Timocului, el credea că nu e corect să fie anexată de România, pentru că românii de acolo nu sunt localnici, ci olteni refugiați în secolul al XVIII-lea din calea urgiei fanariote. E de dorit, ca în viitor, românii din Valea Timocului să nu „[...] ajungă un măr de discordie, între noi și Sârbi, ci, dimpotrivă, ei trebuie să fie un element de continuă legătură frățească între noi și dânsii”.²⁵

Legăturile între Oltenia și Serbia sunt, însă, mai vechi decât din secolul al XVIII-lea. În Oltenia și în Ardeal găsim juzi, cnezi și voievozi încă înainte de întemeierea statului medieval, iar dintre slavi numai sârbii au, ca și noi, cnezi și voievozi. Am avut, deci, instituții fundamentale asemănătoare, ceea ce înseamnă că am avut „[...] odinioară, noi și ei, o viață politică comună”.²⁶ Totodată, primele înrudiri ale domnilor noștri cu dinastia străină au fost cele cu sârbii și tot din Serbia au venit și limba slavă, folosită în biserică, precum și scrierea slavă. Iar primele mănăstiri, Vodița și Tismana, au fost întemeiate de Sfântul Nicodim, care avea într-adevăr

²³ *Ibidem*, pp. 318-319.

²⁴ *Ibidem*, pp. 321-322.

²⁵ *Ibidem*, pp. 324-325.

²⁶ *Ibidem*, pp. 325-326.

sânge grecesc, dar venise din Serbia.²⁷ Iar când Karagheorghe i-a ridicat pe sârbi împotriva stăpânirii otomane, și țărani noștri au luptat pentru libertatea Serbiei. Printre ei, Tudor Vladimirescu s-a înrolat în armata rusă și a reprezentat „[...] *frăția de cruce a Românilor cu Sârbii*”. Întors din Serbia, Vladimirescu și-a luat ideea politică a mișcării sale de acolo. Iar când a avut loc Unirea Principatelor de la 1859 printre cei ce au salutat-o în cuvinte mișcătoare s-a numărat și fostul cneaz al Serbiei, Miloș Obrenovici.²⁸

În încheiere, Iorga își exprima credința că suferințele Serbiei din 1915 prefigurează crearea Serbiei Mari și spera că prin jertfe se va întemeia mâine și România Mare, iar amândouă statele „[...] *vor forma aici, în Orient, zăgazul contra apetiturilor imperiale, din Apus astăzi, poate din Răsărit mâine*”.²⁹

După intrarea României în război, Iorga continuă să se ocupe și de Serbia în scrierile sale. La 13 decembrie 1916, după ce Bucureștiul fusese ocupat de armatele germane, iar el se refugiase la Iași, publică articolul intitulat „Soldații haiduci ai Serbiei”, în care condamnă jefuirea sistematică a resurselor și abuzurile efectuate de autoritățile Puterilor Centrale în teritoriile sârbești, dar și în cele românești ocupate. El evocă, însă, admirativ și acțiunile celor zece mii de soldați și ofițeri sârbi rămași în teritoriul ocupat, care continuă să lupte, ca partizani, cu armatele dușmane.³⁰

Tot din timpul exilului de la Iași datează și lucrarea *Relations des Roumains avec les alliés*, în cadrul căreia, în capitolul consacrat legăturilor românilor cu Serbia, marele istoric reia unele idei din conferințele susținute în anul 1915, despre originea comună, traco-iliră, a românilor și a sârbilor, despre rolul sfântului Nicodim în dezvoltarea monahismului românesc, despre legăturile dinastice româno-sârbe din trecut etc.³¹ În încheierea capitolului, Iorga nota următoarele rânduri: „[...] *În posesia oricărei diplomații rezervate și bănuitoare, un astfel de trecut trebuia să ne aducă în mod necesar la același sacrificiu pe același altar pentru aceeași renaștere și aceeași integrare teritorială*”.³²

Nicolae Iorga a rămas un susținător consecvent al Serbiei până la sfârșitul războiului, prin articole, conferințe și declarații politice. După război, acesta avea însă să noteze, laconic, în însemnările sale zilnice, știri din ce în ce mai îngrijorătoare despre comportamentul oficialităților sârbe în teritoriile ocupate. Mai întâi, că deputații din Banat care se duceau la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia „[...] *au fost opriți de Sârbi și arestați*”.³³ Apoi, că din spusele scriitorului Cassian

²⁷ *Ibidem*, pp. 328-329.

²⁸ *Ibidem*, pp. 329-330.

²⁹ *Ibidem*, p. 331.

³⁰ Idem, „Soldații haiduci ai Serbiei”, în *Ibidem*, volum II, Craiova, Editura Ramuri, f. a., pp. 186-187.

³¹ Idem, *Relations des Roumains avec les alliés*, Jassy, Édition du Journal „Neamul Românesc”, 1917, pp. 36-40.

³² *Ibidem*, p. 41.

³³ Idem, *Memorii*, volum II, *Însemnări zilnice mai 1917-martie 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, București, Editura „Națională” S. Ciornei, f. a., p. 126.

R. Munteanu³⁴ și ale unui „[...] ofițer venit din Banat”, sârbii s-ar purta „[...] ca niște primitivi”; în Banat, îi tratează pe toți ca pe „[...] Sârbi romanizați, scriind Lupovici pe Lufu, etc.”.³⁵ O altă însemnare, din 2 ianuarie 1919, arată că autoritățile sârbe umplu închisorile, mai ales cu preoți și învățători, și spun că „[...] până acum a fost școala ungurească, de acum va fi școala sârbească”.³⁶ Fără îndoială că aceste știri nu puteau decât să-l supere pe marele istoric român, care apăruse atât de înflăcărat în scrierile și acțiunile sale Serbia și pe sârbi. Dar după detensionarea raporturilor dintre România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Iorga continuă să fie un prieten al poporului sârb, conferențind la „Casa Școalelor”, pe 21 februarie 1922, despre „Cele trei Serbii și cele trei Români”, cu prilejul vizitei regelui Alexandru Karagheorghevi la București.³⁷ Iar în anii următori avea să viziteze în mai multe rânduri Belgradul, unde avea să participe la manifestări științifice și să publice cărți și articole în limba sârbă și croată.

Nicolae Iorga, Supporter of the Serbian Cause during the World War I

(Abstract)

Nicolae Iorga was not only a great historian, but also a leader of public life in Romania, who pronounced himself in his many writings and actions on very diverse issues. In the years before World War I he began to defend the national aspirations of the Serbian people, which were prevented by Austro-Hungary. After the outbreak of the Great War, Iorga published numerous articles and held several conferences in which he praised the Serbian people's heroism and condemned the brutal behavior to Serbs of the Central Powers occupation authorities in Serbia. Immediately after the war, Iorga noted in his daily notes also the abusive behavior of the Serbian occupation authorities in Banat. However, during the interwar period, Iorga was one of the supporters of maintaining good relations between Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later Yugoslavia), which he visited several times.

Keywords: Nicolae Iorga, Serbs, writings, support, World War I.

³⁴ Ziarist, fost militar în armata austro-ungară, a dezertat și s-a înrolat ca voluntar în armata română în timpul Primului Război Mondial. A se vedea: Constantin I. Stan, „Activitatea lui Cassian R. Munteanu pentru realizarea Marii Uniri”, în *Acta Musei Porolissensis*, număr XXVIII-XXIX, 2006-2007.

³⁵ Nicolae Iorga, *Memorii*, volum II, pp. 139-140.

³⁶ *Ibidem*, p. 143-144.

³⁷ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, volum I, București, Editura Științifică și Enciclopedică/Editura Militară, 1976, p. 80.

PRIZONIERII TRANSILVĂNENI ȘI BUCOVINENI DIN RUSIA ÎN ANUL 1918. VOLUNTARI PENTRU ARMATELE ALIATE SAU ANGAJAȚI PENTRU GĂRZILE ROȘII

Ionel Sigarteu
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

În timpul Primului Război Mondial aproximativ 2,77 milioane de soldați austro-ungari au fost luați prizonieri de inamic. Acest număr a constituit o treime din totalul soldaților mobilizați în timpul războiului și aproximativ 11 procente din numărul bărbaților din monarhia austro-ungară. Marea majoritate a acestor prizonieri au fost luați de armata rusă în timpul confruntărilor din anii 1914-1916. Potrivit statisticilor realizate după război, numărul maxim de prizonieri care au ajuns în Rusia s-ar fi ridicat la 2,1 milioane.¹ Din acest număr, aproximativ 120.000 ar fi fost români din Transilvania și Bucovina.² În Rusia, încă de la începutul războiului au existat legi favorabile prizonierilor. Din 10 octombrie 1914, prizonierii au putut lucra în cadrul unor companii private pentru construcția de căi ferate. Pe 28 februarie 1915 a fost aprobat regulamentul cu privire la integrarea prizonierilor în activități agricole ale statului și din 17 martie 1915 prizonierii au putut lucra în întreprinderi industriale private. Drept urmare, mii de prizonieri de război au primit libertatea, în mod voluntar sau involuntar, de a participa la viața socială și economică a Rusiei.³

La începutul anului 1918, conform informațiilor din arhivele militare franceze, în Rusia mai erau în jur de 80.000 de prizonieri români, o mare parte din ei găsiindu-se în Siberia.⁴ Recrutarea lor în corpul românesc de voluntari nu s-a mai putut realiza din cauza problemelor interne din Rusia. În ianuarie 1918, Kievul a

¹ Alon Rachamimov, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*, London/New York, Bloomsbury Academic, 2002, p. 31, 38.

² Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum I, În Rusia Sovietelor*, Baia Mare, Editura Marist, 2008, p. 147; Idem, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea 1914-1918*, Baia Mare, Editura Marist, 2010, p. 97; Mihai-Octavian Groza, „Activitatea vicarului Iacob Popa în Rusia pentru cauza românească. Recrutarea voluntarilor români transilvăneni (1917-1918)”, în *Terra Sebrs. Acta Musei Sabesiensis*, număr 5, 2013, p. 420.

³ А. П. Шекшеев, „Иностранные военнопленные-свидетели и соучастники революции 1917 г. и Гражданской войны в России”, în *Гуманитарные проблемы военного дела*, Новосибирск, număr 1 (10), 2017, p. 86.

⁴ Service Historique de la Défense, Vincennes, 7 N 1458, *Notes des Affaires Étrangères au sujet d'un projet de legion transylvaine, le 15 mai 1918* (în continuare S. H. D.).

fost luat de bolșevici, ceea ce a dus la semnarea unei convenții între ucraineni și Puterilor Centrale, Ucraina fiind ocupată de austro-germani. În fața acestor evenimente, toți voluntarii români care se aflau în Kiev au fost trimiși în România.⁵

De asemenea, extinderea bolșevismului pe teritoriul Rusiei a împiedicat deplasarea unor prizonieri spre corpul de voluntari sau în România. Mulți dintre ei au rămas izolați în diferite regiuni din Rusia. Pentru că nu mai puteau să se întoarcă în țară, reprezentanții Antantei le-au propus să lupte pe frontul de vest împotriva germanilor.⁶

În orașul Samara, românii au intrat în contact cu Misiunea Militară Franceză, de la care au primit susținere,⁷ pentru a trimite cât mai mulți soldați pe frontul de vest. Recrutorii trebuiau însă să realizeze o intensă propagandă pentru a reține prizonierii tentați să se întoarcă în țară,⁸ favorizați fiind de semnarea păcii dintre Rusia și Puterile Centrale. În acest scop, s-a lansat un apel către voluntarii care se aflau izolați în Rusia să continue lupta până la finalul ei „[...] fără șovăire și fără abateri”.⁹ În lagărele de prizonieri au fost răspândite afișe cu îndemnul: „[...] În Franța cu toții! Acolo e toată lumea: francezii, englezii, americanii, japonezii. Acolo e zidul de fier de care se vor sfărma dușmanii dreptății și ai libertății. Acolo sunt cehii, slovacii și sârbii... Numai noi să lipsim? Ar fi o rușine”.¹⁰

Cei care acceptau să lupte, primeau promisiunea că vor primi soldă și întreținere pe măsură, iar în cazul în care vor fi răniți sau vor muri pe front, familiile lor vor primi despăgubiri din partea statului francez.¹¹ Comparativ cu viața grea din lagăre, propagandiștii au răspândit prin afișe condițiile prizonierilor care au acceptat să devină voluntari: „[...] Voluntarii sunt hrăniți din belșug, nimeni nu se plânge, toți sunt voioși și dornici să-și facă datoria pentru libertatea și sfânta noastră dreptate”.¹²

Prin semnarea păcii separate de către România, personalul care se ocupa de recutarea voluntarilor nu a mai primit nicio sumă de bani din țară. Un suport financiar, cu ajutorul căruia au putut să-și reia activitatea, a venit din partea

⁵ Petru Nemoianu, *Prima Alba-Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, Institutul de Arte Grafice Poporul, 1922, pp. 58-59.

⁶ Ionel Sigarteu, „Proiectul francez de constituire a unei legiuni transilvănene în 1918. Transportarea voluntarilor români din Rusia în Franța”, în volumul *Historia Magistra Vitae. Noi teme pe agenda de cercetare*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Andrei Păvălean, Diana-Maria Dăian, Daniela-Maria Stanciu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017, pp. 215-225.

⁷ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, Brașov, Tipografia Branisce&Co., 1928, pp. 17-18.

⁸ Voicu Nițescu, *Donăzeci de luni în Rusia și Siberia. În capitala sovietelor*, volum III, București, Tipografiile Române Unite, 1932, p. 12.

⁹ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar I, f. 3 (în continuare S. J. I. A. N.).

¹⁰ *Ibidem*, f. 1.

¹¹ S. H. D., *Télégramme chiffre, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscou, le 27.05.1918*.

¹² S. J. I. A. N., *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar I, f. 1.

generalului Berthelot. Recrutorii au promis autorităților franceze că până în iulie 1918 vor putea aduna pentru frontul francez 2000-3000 de soldați, însă vor avea nevoie de resursele financiare necesare.¹³

Campania de recrutare a fost întârziată din cauza situației interne din Rusia. În orașul Samara recrutorii au întâmpinat greutăți, deoarece bolșevicii au deținut puterea printr-un soviet local, compus din muncitori, țărani și soldați. Din lagărul de prizonieri din localitate, maghiarii care au aderat la bolșevism au primit drept recompensă mijloacele necesare pentru elaborarea unui ziar comunist în limba lor, care să fie răspândit printre prizonieri. Prin urmare, o mare parte din maghiarii s-au înrolat în Gărzile Roșii, având sarcina de a păstra securitatea regiunii,¹⁴ împiedicând astfel desfășurarea activităților de recrutare ale românilor.

De asemenea, ideile bolșevismului s-au răspândit inevitabil printre rândurile de prizonieri români. La începutul lunii martie 1918 se constituie „Partidul Țărănesc Revoluționar Român” din Moscova. Prin intermediul gazetei „Foaia Țăranului” (24 martie-9 iunie 1918) s-a militat pentru trecerea prizonierilor români din Rusia la bolșevism.¹⁵ Așadar, pe lângă propaganda de a se crea un nou corp de voluntari, apar noi opinii printre prizonieri, opuse ideii voluntariatului. „Foaia Țăranului” îi îndemna pe aceștia să intre în „[...] rândurile detașamentelor române ale armatei internaționale”.¹⁶

Guvernul sovietic le-a permis prizonierilor de război să participe la viața politică a Rusiei și să își creeze propriile lor organizații politice. Pe parcursul anului 1918, pe lângă grupul central din Moscova, pe teritoriul Rusiei au apărut mai multe organizații comuniste în Smolensk, Serpuhov, Orel, Kursk, Voronej, Riazan, Tambov, Penza, Nijni Novgorod, Kazan, Simbirsk, Samara, Saratov, Astrahan, Ekaterinburg, Perm, Celiablinsk, Tașkent, Omsk, Tomsk, Berezovca, Krasnoyarsk, Irkutsk, Chita și în alte orașe.

Grupul central din Moscova a stabilit legături cu aceste organizații locale, ajutându-le pentru a se organiza, trimițându-le instructori și agitatori. În strânsă legătură cu comitetele comuniste locale, precum și cu ajutorul grupului central au fost organizate unități internaționale ale Armatei Roșii.¹⁷

¹³ S. H. D., *Télégramme chiffre, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscou, le 27.05.1918.*

¹⁴ Constantin Costandea, *Colindând prin Rusia Sovietică*, București, Editura Curtea Veche, 2004, pp. 62-63.

¹⁵ Florian Tănăsescu (coordonator), *Ideologie și structuri comuniste în România 1917-1918*, volum I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1995, pp. 392-395.

¹⁶ Н. К. Библианишвили, А. С. Есауленко, *Под знамен пролетарского интернационализма. Деятельность румынских интернационалистов на территории Страны Советов 1917-1920 гг.*, Москва, издательство наука, 1970, document 53, p. 92.

¹⁷ А. Я. Манусевич, *Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран-Участники борьбы за власть Советов*, Москва, издательство наука, 1967, p. 182.

Intrarea acestor persoane cu experiență militară în rândurile Armatei Roșii a fost bine primită de Moscova. Voluntarii români sau de alte naționalități din Austro-Ungaria au primit cetățenia Republicii Ruse. Comisarul Poporului Lev D. Troțki a recunoscut necesitatea de a organiza detașamente armate constituite din foști prizonieri de război la nivel național. Primele detașamente de prizonieri de război au apărut accidental, iar formarea acestora a avut loc acolo unde a fost necesară o intervenție armată în consolidarea puterii sovietice. În Siberia au apărut primele unități formate din prizonieri de război care au fost incluse pentru prima dată în formațiunile Gărzilor Roșii.¹⁸

Până la sfârșitul anului 1919, au existat opt grupuri străine (germană, maghiară, cehoslovacă, iugoslavă, română, anglo-americană, franceză, italiană) și o organizație a comuniștilor străini din Turkestan. Grupa românească din Moscova care s-a ocupat de propaganda bolșevică a fost formată din 27 de membri, la care se mai pot adăuga 15 persoane care dețineau funcții de conducere prin diferite orașe din Rusia. Trebuie menționat că aceste cifre nu includ persoanele care au aparținut în mod direct Partidului Comunist din Rusia, prizonierii care au făcut parte din Armata Roșie sau bolșevicii români care au funcționat pe teritoriile ocupate de Garda Albă și în teritoriile eliberate din Ural și Siberia.¹⁹

Această mișcare a avut susținere legislativă și financiară din Moscova, pe când grupurile de voluntari s-au confruntat cu numeroase neajunsuri. Pentru a rezolva problema deplasării voluntarilor prin Rusia, autoritățile franceze le-au promis românilor documentele necesare. Nu le-au mai primit din cauza raporturilor tensionate declanșate între francezi și sovietici ca urmare a unor critici adresate de ambasadorul Joseph Noulens sistemului politic rusesc.²⁰ Recrutorii au depășit această problemă cu ajutorul bolșevicilor români din Moscova. Printr-o înțelegere între cele două grupuri, românii din Moscova au intervenit la autoritățile sovietice în favoarea voluntarilor, eliberându-le legitimații speciale. Ei erau membrii organizației comuniste românești care trebuiau să facă propagandă bolșevică prin lagărele de prizonieri însă, în realitate, ei recrutau voluntari pentru cel de-al doilea corp românesc.²¹

Având în posesia lor aceste legitimații, recrutorii au început munca lor în jurul orașului Samara și în alte regiuni din Rusia. De exemplu, la Sâzran, nu departe de Samara, din lagărul de prizonieri austro-germani, aproape toți românii s-au înrolat în corpul de voluntari, maghiarii au trecut la bolșevici, iar germanii au

¹⁸ А. П. Шекшеев, „Иностранные военнопленные-свидетели и соучастники революции 1917 г. и Гражданской войны”, p. 87.

¹⁹ А. Я. Манусевич, *Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран-Участники борьбы за власть Советов*, p. 187.

²⁰ Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. În capitala sovietelor*, p. 49.

²¹ Ionel Sigarteu, „În sprijinul României Mari. Misiunile lui Mihail Guiu în Rusia și Ungaria”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016, p. 172.

preferat să rămână în lagăre.²² Pe imensitatea teritorială a Rusiei s-au înființat două noi puncte de recrutare, unul la Celiablinsk, iar cel de-al doilea la Vladivostok.²³

Prizonierii, care au dorit să devină voluntari, au fost angajați în calitate de muncitori, fiind imposibil a li se atribui statutul de combatant, deoarece nu puteau să fie sustrași din lagăre din cauza agitației internaționaliste.²⁴ După ruperea legăturilor diplomatice dintre guvernul român și cel sovietic s-a decretat „[...] ca toți agenții guvernului român care se află pe pământul rusesc să părăsească în 24 de ore Republica Sovietelor”. Cei care nu respectau acest ordin urmau să fie arestați și trimiși la închisoare sau internați în lagărele de prizonieri, iar cei care erau prinși că lucrează împotriva regimului sovietic urmau să fie împușcați pe loc. Erau scutiți de acest decret doar muncitorii,²⁵ deoarece Rusia se confrunta cu un deficit al forței de muncă din cauza războiului.

Recrutarea voluntarilor s-a îmbunătățit după conflictul ceho-bolșevic din vara anului 1918 și după intervenția armatelor aliate ale Antantei.²⁶ Aceste două momente au schimbat însă evoluția evenimentelor internaționale, ideea de a se transfera naționalitățile austro-ungare pe frontul din Franța fiind pusă în așteptare. Antanta a promis, în declarațiile oficiale, înființarea unui front antițerman pe Volga.²⁷ Francezii și britanicii au fost preocupați de deschiderea unui front aliat în Rusia,²⁸ în acest context cehii și slovacii trecând sub comanda Misiunii Militare Franceze. De asemenea, francezii au început să organizeze, pentru frontul rusesc, unități alogene din polonezi, sârbi și români.²⁹

Prezența aliaților în Siberia a urgentat organizarea contingentelor românești. În data de 3 august 1918 s-a convocat o conferință la care au participat toți ofițerii și intelectualii români din Siberia. În urma acestui eveniment s-a ales un organ executiv, numit Comitetul Național Român din Rusia.³⁰ Comitetul a încheiat cu reprezentanții cehilor, la 24 august 1918, o convenție în care s-au precizat raporturile dintre cele două corpuri de voluntari și condițiile de colaborare.³¹ Potrivit acestui act, Comitetul Național Român avea datoria de a organiza din

²² Elie Bufnea, *Cruciați, țirani și bandiți*, volum I, p. 134.

²³ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 17.

²⁴ S. H. D., *Télégramme chiffré, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscon, le 27.05.1918*.

²⁵ Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, volum II, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1928, p. 294.

²⁶ S. H. D., *Telegram from British Representative at Vladivostok, dated 2nd august 1918*.

²⁷ S. J. I. A. N., *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar II, f. 22.

²⁸ Joan McGuire Mohr, *The Czech and Slovak Legion in Siberia, 1917-1922*, Jefferson/North Carolina/London, Inc. Publishers, 2013, p. 66.

²⁹ David Bullock, *The Czech Legion 1914-1920*, New York, Osprey Publishing, 2007, p. 93.

³⁰ Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, *Colecția Corpul Voluntarilor Români din Siberia*, dosar I (Ordine de la Corpul Voluntarilor în Orașul Celiablinsk, 1918), 6546/3 (în continuare M. N. U. A. I.).

³¹ Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei*, p. 205.

rândurile prizonierilor români aflați pe teritoriul Rusiei, un corp de voluntari cu scopul de a lupta pentru eliberarea tuturor provinciilor românești din Austro-Ungaria și alipirea lor la România. Consiliul Național Ceh și Slovac din Rusia, care lupta împotriva Austro-Ungariei pentru crearea unui stat independent, se obliga să dea românilor ajutorul necesar.

Scopul acestui corp era de a continua lupta împotriva Puterilor Centrale, în strânsă colaborare cu Legiunea Cehă și Slovacă și cu aliații, în primul rând pe teritoriul Rusiei și apoi în caz de nevoie, pe teritoriul Franței. Românii nu puteau să se sustragă de la această obligație, înainte de realizarea ei, decât în cazul în care s-ar fi încheiat pacea generală.

Dacă frontul din Rusia s-ar fi desființat înainte de realizarea idealului politic al cehilor, slovacilor și al românilor, corpul de voluntari urma să fie transferat împreună cu cel al cehilor pe frontul francez, pentru a lupta până la încheierea păcii generale. Pentru realizarea acestor planuri, cehii se obligau să aprovizioneze corpul românesc cu alimente, efective militare, armament, cantonamente, aparatura tehnică și auxiliară necesară. Cehii suportau toate cheltuielile de organizare, recrutare și propagandă, precum și cheltuielile de întreținere ale corpului românesc.³²

De asemenea, ofițerii și gradele inferioare aflate în misiuni de recrutare primeau solda în funcție de gradul de risc al acesteia. Cei aflați într-o zonă de risc mai mare, cum ar fi la vest de Celiablinsk sau de Omsk, erau mai bine plătiți decât cei care își desfășurau activitatea la est de Omsk. În cazul în care aceștia rămâneau fără alimente în timpul misiunilor lor puteau să se alimenteze de la unitățile cehe, sau de la alte puncte aliate.³³

Rezultatul acestei muncii s-a văzut foarte repede, numărul românilor întrecând toate așteptările recrutorilor. În scurt timp, Batalionul I din Celiablinsk a fost compus din 4 companii active, 3 companii de rezervă, o subunitate de sanitari și una de profesioniști care s-a ocupat cu echiparea voluntarilor. La aceste efective se mai adaugă Batalionul II, instalat în Kurgan pentru paza orașului, și Batalionul de Rezervă, mutat din Celiablinsk în Petropavlovsk. Acesta a fost transformat în Batalionul III datorită numărului mare de aspiranți.³⁴

Nevoia de alimente și de îmbrăcăminte a fost depășită cu ajutorul Armatei Albe. Ei au furnizat corpului românesc provizii, echipamente și stofe, intendența rusă și română lucrând zi și noapte pentru a-i echipa pe voluntari.³⁵ În consecință, trupele române au fost vizitate de Nikolai Dmitrevich Avxentiev, președintele

³² *Gazeta Voluntarilor*, an XI, număr 3, 6 ianuarie 1936.

³³ M. N. U. A. I., *Colecția Corpul Voluntarilor Români din Siberia*, dosar I (Ordine de la Corpul Voluntarilor în Orașul Celiablinsk, 1918), 6546/6.

³⁴ *Ibidem*, 6546/2, 4, 14.

³⁵ Voicu Nițescu, *Donăzeci de luni în Rusia și Siberia. În capitala sovietelor*, p. 130.

Directoratului din Ufa (23 septembrie-18 noiembrie 1918). Ținuta soldatului român l-a impresionat foarte mult pe oficialul rus, lăudându-i pe voluntari și mulțumindu-le pentru ajutorul oferit Rusiei în acele zile tulburi.³⁶

Îmbogățindu-se de la o zi la alta cu noi cadre, românii au dus lipsă de ofițeri specializați în științele militare. Potrivit convenției româno-cehe, Comitetul Național Român putea cere ofițeri din armatele aliate. Este trimis astfel, ca șef militar al corpului românesc, colonelul ceh Edouard Kadlec, fost guvernator militar al Extremului Orient, iar maiorul rus Dubinin a preluat funcția de șef al Statului Major.³⁷ Alături de colonelul Kadlec, au fost transferați și 15 ofițeri cehi și slovaci necesari pentru organizarea corpului, având obligația ca fiecare să poarte uniformă românească, distincția dintre ei și români, evidențiindu-se prin semnul Legiunii Cehe și Slovace care a fost atașat pe mâneca uniformei românești.³⁸

Pentru a răspândi în întreaga lume știrea că România nu a renunțat la idealul său național, românii din Siberia au trimis mai multe comunicate gazetelor din Tokio (în limba engleză) și în Beijing (în limba franceză). În acestea se relatează că trupele de voluntari români luptă alături de cehi împotriva bolșevicilor care au pus stăpânire pe Rusia și care nu vor ezita să declare război României.³⁹

La sfârșitul anului 1918 a avut loc o întrevedere între președintele Comitetului Național Român din Rusia și comandantul Misiunii Militare Franceze, în urma căreia reprezentantul român le-a promis francezilor că soldații români vor menține securitatea în Siberia în interesul aliaților.⁴⁰ Până în vara anului 1920 românii din Siberia s-au luptat în taigaua siberiană cu partizanii regimului sovietic organizați de Vasili Grigorievici Yakovenko sau alți bolșevici. Yakovenko a fost soldat în armata imperială rusă, iar după demobilizarea de la sfârșitul anului 1917 a fost ales președinte al Consiliului raional din Tasei. În vara anului 1918, când guvernul sovietic din Siberia a căzut, mai mult de patru luni, Yakovenko s-a ascuns în taiga. Treptat, la inițiativa sa, o rețea extinsă de organizații țărănești revoluționare au fost înființate în nordul raionului Kansk. În 28 decembrie 1918, aceste trupe au ocupat localitatea Taseevo, formându-se aici un detașament de gherilă. Până la sfârșitul iernii 1918-1919, puterea sovietică a fost înlăturată din localitățile din nordul raionului Kansk. În august 1919, s-au pus bazele Consiliului Armatei de pe frontul din Kansk, un organism suprem al armatei partizane și al autorităților civile din teritoriul eliberat. Președintele noii instituții a devenit Yakovenko, care a reformat și a adunat toate detașamentele partizane care operau în nordul raionului Kansk, formând trei regimente de infanterie și trei de cavalerie. În ultimele luni ale

³⁶ *Gazeta Transilvaniei și Bucovinei*, an I, număr 30, 30 octombrie 1918.

³⁷ Elie Bufeana, *Cruciați, tirani și bandiți*, volum I, p. 214.

³⁸ M. N. U. A. I., *Colecția Corpul Voluntarilor Români din Siberia*, dosar II (Ordine de la Corpul Voluntarilor în Orașul Petropavlovsk 1918), 6547/2.

³⁹ S. J. I. A. N., *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar II, f. 45.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 62.

anului 1919, trupele lui Kolceak din nordul districtului Kansk au fost învinse de partizanii lui Yakovenko, numărul lor crescând la opt mii de bărbați. La 31 Decembrie 1919, partizanii au ocupat Kansk și au restabilit puterea sovietică.⁴¹

Dacă voluntarii români au luptat cu partizanii regimului sovietic, la polul opus, grupul comunist român din Moscova, a reușit să creeze detașamente internaționale care au participat activ aproape la toate fronturile războiului civil pentru apărarea noului regim politic din Rusia. În anul 1918 au luat parte la ocuparea Samarei și la luptele împotriva cazacilor atamanului Dutov în sudul munților Urali, unde românii au reușit să distrugă patru escadroane ale cazacilor albi.⁴²

De asemenea, au făcut parte din unitățile din Perm, conduse de maghiarul Ferenc Munnich. Detașamentul românesc a luptat eroic și a rămas consemnat pe 26 august 1918, în ordinele de zi ale Armatei a 3-a, condusă de letonul Berzin Reinhold Iosifovich.

În detașamentul lui Lajos Winerman, un subofițer din armata austro-ungară, românii au luptat în bătăliile pentru Novokuznetsk, Petropavlovka, Berezovka și Novouzensk. Sub comanda acestuia, românii, împreună cu alte trupe formate din maghiari și germani, au participat la înfrângerea unui regiment al cazacilor albi. Alți români au luptat în primul regiment al Diviziei de Fier Simbirsk. Au participat la luptele pentru Aleksandrovka și Ivanovka, iar în octombrie 1918, după eliberarea Samarei, în regimentul internațional al acestei divizii, au intrat mulți alți prizonieri de război români.⁴³

Aceste trupe internaționale formate din foștii prizonieri austro-ungari au fost numite de către ruși „angajați” ai Armatei Roșii, având un rol important la câștigarea războiului civil. La începutul confruntărilor, compoziția trupelor roșii pe unele fronturi a fost de douăzeci de ori mai mare decât formațiunile albe. Cu toate acestea, în ciocnirile armate, roșii au suferit o înfrângere zdrobitoare, deoarece au ignorat complet afacerile militare și disciplina militară. Prin urmare, autoritățile sovietice au rezolvat această problemă prin angajarea de echipe străine disciplinate și bine organizate formate din letoni, chinezi, români, maghiari și germani.⁴⁴

În ciuda faptului că au trecut 100 de ani de la evenimentele din 1918 din Rusia, acestea au rămas puțin cunoscute în istoriografia românească. Corpurile de voluntari au jucat un rol important în crearea statelor naționale. În anul 1918 s-a

⁴¹ Василий Григорьевич Яковенко. К 100-летию со дня рождения, www.memorial.krsk.ru, accesat la data de 12.07.2018.

⁴² А. Я. Манусевич, *Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран-Участники борьбы за власть Советов*, p. 426.

⁴³ *Ibidem*, p. 427.

⁴⁴ И. С. Бакланова, „К вопросу об участии интернационалистов в Красной армии во время гражданской войны”, în *Актуальные направления научных исследований: перспективы развития: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 23 апр. 2017 г.)*, Чебоксары, 2017, pp. 21-23.

constituit o unitate militară românească cu interese naționale care a fost deosebită de alte grupuri armate din Rusia. Neavând o bază tehnico-militară și materială adecvată, confruntându-se cu probleme de aprovizionare, dezvoltarea sa a fost încetinită. Cu toate aceste neajunsuri, corpul românesc a reușit să reprezinte interesele aliaților și ale României. Rămâne la fel de important pentru istoriografia românească subiectul prizonierilor români care au luptat în Gărzile Roșii, sau care au aderat la bolșevism. Chiar dacă a fost amintit în perioada comunistă și au apărut câteva studii și memorii dedicate lui, el încă rămâne doar la început de drum.

**Prisoners from Transylvania and Bukovina in Russia of the year 1918.
Volunteers for the Allied Armies or Employees for the Red Guards**

(Abstract)

This study describes the situation of the prisoners from Transylvania and Bukovina on Russian territory in First World War. After the moment when Romania signed the Peace Treaty in 1918 and Ukraine was occupied by the Central Powers, the Romanian prisoners could not be organized in First Volunteers Corps from Kiev. The rest of the volunteers from Russia were financially and morally sustained from the French Military Mission and they continued to recruit personnel, in order to continue the war on the territory of the Entente Powers. In this time, a Romanian communist organization appeared in Moscow recruiting prisoners to support the Soviet regime. Thus, the Romanian prisoners were recruited for two opposite organization.

Keywords: First World War, Russia, France, volunteers, communism.

CONTRIBUȚII NOI LA CUNOAȘTEREA DEMERSURILOR LUI VALERIU BRANIȘTE: ÎNTRE ATITUDINEA SOCIAL-CULTURALĂ ȘI MANIFESTAREA NAȚIONAL-POLITICĂ ÎN INTERVALUL 1914-1922

Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea
Liceul Tehnologic „Avram Iancu” Sibiu
Școala Gimnazială „Radu Selejan” Sibiu
Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu
Societatea de Științe Istorice din România-filiala Sibiu

Scopul studiului de față este acela de a recupera și a readuce în atenția cititorului, atât portretul și memoria gazetarului lugojan Valeriu Braniște, cât și faptele sale în serviciul națiunii române din Transilvania și Banat în perioada 1914-1922. Valeriu Braniște a fost unul dintre importanții oameni de cultură români din al treilea sfert de veac al secolului al XIX-le și primele două decade ale veacului care a urmat, el fiind din generația acelor care au îmbinat, în mod armonios, demersul cultural cu implicarea și atitudinea politic-civică. A fost și un important membru al Asociațiunii ASTRA, dar și al Societății pentru Fond de Teatru Român, structuri asociaționist-culturale în care a activat până în anul 1918.¹ După această dată a fost membru, inițial fără portofoliu, iar apoi șef al Resortului Instrucțiunii Publice și Cultelor din cadrul Consiliului Dirigent.²

Valeriu Braniște s-a străduit, ca nimeni altul, în vremea aceea premergătoare Marelui Război să abordeze un scris echilibrat, o atitudine echidistantă, moderată, un militantism onest întemeiat pe lege și constituționalism pentru drepturile românilor din monarhia austro-ungară. A făcut parte din comisia de 10 persoane

¹ *Transilvania, Serbările de la Blaj. O pagină din istoria noastră culturală*, Blaj, Despărțământul XI Blaj al „Asociațiunii”, Tipografia Seminarului Greco-Catolic din Blaj, 1911, p. 88; Valeriu Braniște, *Correspondență 1911-1918*, volum IV, ediție îngrijită de Gheorghe Iancu, Valeria Căliman, Stelian Mândruț, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2001, p. 101; Ion Cicală, „Drapelul-factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni”, în *Banatica* număr I, 1971, p. 399. A se vedea și: Cornel Corneanu, „Amintiri”, în *Învățătorul bănățean*, an III, număr 7-10, 1939, pp. 163-167.

² Mircea Băltescu, „Valeriu Braniște-ziarist”, în volumul *Omagiul lui Valeriu Braniște*, coordonat de Valeria Căliman, Mircea Băltescu, Brașov, Comitetul Județean pentru Cultură și Artă/Institutul Poligrafic Brașov, 1968, pp. 57-59; Gheorghe Iancu, „Membrii transilvăneni ai Academiei Române (Sesiunea 1919)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, număr XLVI, 2007, p. 66, 74-75.

care a fost mandatată, inițial, de conducerea Partidului Național Român să discute și să negocieze problema recunoașterii drepturilor și a intereselor națiunii române din Banat și Transilvania. Remarcăm participarea sa și într-o comisie mai restrânsă, de 3 persoane, în care a militat pentru interesele românilor în tratativele politice care s-au purtat cu reprezentanții guvernului István Tisza.³

Valeriu Braniște a fost unul dintre membrii generației marilor români care au premers Unirea de la 1918, au militat în plan cultural, social și politic-național pentru realizarea acestui fapt chiar dacă, din motive de sănătate, nu a putut participa în mod direct la marele moment plebiscitar organizat în Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918. În rândurile care urmează, supunem cititorului un demers recuperatoriu în care ne vom referi la intervalul 1914-1922. În această perioadă, gazetarul lugojan Valeriu Braniște a fost supravegheat, arestat, întemnițat, dar mai ales s-a manifestat în sensul preluării controlului românesc în zona Lugojului în lunile octombrie-decembrie 1918:⁴ „[...] În zilele cele mai crâncene, care s-au dezlănțuit asupra românilor, după intrarea României în război, când atâția dintre fruntași s-au clătinat în credință și au început în a se cufunda în nămolul „patriotismului” împintinat prin diferite declarațiuni și telegrame dictate de sentimental lașității, d[octo]r V[aleriu] Braniște a fost aproape singurul zărișt și bărbat politic care a știut să poarte, cu toată demnitatea, stindardul luptelor și aspirațiunilor naționale, chiar și în zilele de cea mai grea cumpănă. D[octo]r Valeriu Braniște a avut curajul civic de a răspunde „fișpanului”, care, în numele lui Tisza, îi solicita subscrierea: *Viața mi-o puteți lua, dar o iscălitură, care să-mi necinstească numele nu veți putea stoarce niciodată de la mine. A preferat să pornească, din nou, spre temnița din Seghed unde a fost deținut până la izbucnirea revoluției, decât să își murdărească numele, subscriind o declarație atât de mincinoasă și infamă*”⁵

În opinia lui Valeriu Braniște, presa trebuia să fie suport moral pentru dezideratele vehiculate de mișcarea națională, un factor de emancipare și afirmare

³ *Răsunetul*, an XXIV, număr 51-52, 1945; Rodica Sofroni, „Dreptatea, primul cotidian românesc din Banat”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, număr XVIII, 1975, pp. 404-405; Medina Săvulescu, „Ziarul *Drapelul* din Lugoj-expresie a identității regionale”, în *Țara Bârsei*, serie nouă, an VII, număr 7, 2008, pp. 107-108; Simion Todorescu, „Valeriu Braniște (1869-1928) o viață închinată ideilor, opiniilor și aspirațiilor poporului român din Austro-Ungaria pentru unitate și libertate națională”, în volumul *Unitatea limbii și culturii române. Lucrările prezentate la Congresul Internațional al Culturii Române*, coordonat de Ion Păun Otiman, Ioan David, Crișu Dascălu, Timișoara, Editura David Press Print, 2018, p. 372.

⁴ Simion Todorescu, „Valeriu Braniște (1869-1928) o viață închinată”, pp. 372-373; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret pentru educație*, Sibiu, Editura ATU Hermannstadt, 2013, p. 78, 159.

⁵ *Renașterea Română*, an I, număr 123, 1919, pp. 2-4. În anul 1918, Valeriu Braniște a fost deținut politic în închisoarea de la Seghedin (Ungaria). În luna octombrie 1918 a fost eliberat și s-a implicat în activitatea politico-națională care avea loc în zona comitatului Torontal, deși boala de astm și anghina pectorală s-au acutizat. A depus eforturi financiare în vederea organizării transportării și participării bănașenilor din spațiul Lugojului la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

atât socială, cât și națională. În fond, considera acesta, publicația era prin sine un act de cultură și mai ales un vector esențial în formarea și informarea comunității.⁶ Totodată, Valeriu Braniște considera că mass-media are menirea unei tribune militante pentru că: „[...] întronarea unei noi ordini morale și corecte, un adevărat avanpost pentru conștiința patriotică manifestată, rezervorul de energie în tentativa de făurire și întărire a credinței naționale și intransigenței demnității unui popor liber. Așadar, prin întregul lor conținut, atât presa românească apărută în Lugoj, cât și alte variate tipărituri, reprezintă o simbolică ascensiune, începând cu „Deșeptarea” lui Iosif Tempea, la „Drapelul” lui Valeriu Braniște, au fost adevărate momente spirituale specifice în demersurile întreprinse în plan social, cultural și național-politic pentru înfăptuirea unui ideal secular, pentru desăvârșirea, mai apoi, a Unirii Banatului și Transilvaniei cu România”⁷.

În „Drapelul”⁸, sunt dezbătute în perioada 1914-1918 problemele de interes imediat. Articolele sale au pus în evidență credința în legitățile istoriei, dar și în argumentele de ordin superior, sociologic, politic, național, care reprezentau fundamentul gândirii sale național-politice moderate și democratice. Evenimentele care au urmat și consecințele lor au fost favorabile pentru românii transilvăneni îndreptățindu-i atât scrisul, cât și atitudinea onestă, dar inflexibilă de care a dat dovadă în toată această perioadă.⁹ În timpul desfășurării Marelui Război, Valeriu Braniște s-a aflat în atenția continuă a organelor de poliție maghiare din Lugoj și a celor comitatene din Torontal pentru că a fost considerat un om influent, un român periculos și care se afla în serviciul structurilor de intelligence ale României.¹⁰ Menționăm acest aspect în contextul inflamării arenei politico-militare

⁶ Margareta Susana Spânu, „Intelctuali transilvăneni în lupta pentru realizarea statului național unitar român. Din corespondența lui Onisifor Ghibu către dr. Pompiliu Nistor și Vasile Stoica cu Valeriu Braniște”, în *Cumidava*, număr XIV, 1989, pp. 197-212.

⁷ Ion Cicală, „Drapelul-factor activ în mișcarea națională”, pp. 399-400; Gheorghe Iancu, „Valeriu Braniște (1869-1928) la „Tribuna” din Sibiu (1893)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, număr XLIV, 2005, pp. 269-286; Aurel Turcuș, Constantin C. Gomboș, *Marea Unire reflectată în presa românească din Banat (1918-2002)*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2003.

⁸ „Drapelul” a fost un organ de presă politic și național între 1901-1919. A fost condus de Valeriu Braniște în calitate de editor și proprietar, până în anul 1919 când s-a mutat la Sibiu ca urmare a investirii sale în demnitatea de șef al Resortului Instrucțiunii Publice și Cultelor din Consiliul Dirigent. Periodicul amintit a fost prezent la toate marile manifestări culturale și politico-naționale ale românilor din Banat în perioada mai sus amintită (a se vedea: Marian Petcu (coordonator), *Istoria jurnalismului din România în date: enciclopedie cronologică*, Iași, Editura Polirom, 2012).

⁹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond „Astra”*, dosar 412/1919, „Correspondență inedită purtată între Andrei Bârseanu și Romul Simu cu Valeriu Braniște” (în continuare: S. J. S. A. N.); Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, „Premise pentru o cunoaștere a biobibliografiei jurnalistului și omului politic român Valeriu Braniște (1869-1928)”, în *Lohanul. Magazin cultural-științific*, an XI, număr 1 (41), 2017, pp. 31-32.

¹⁰ Ion Bozdog, „Statul polițist”, în *Astra*, 1944, pp. 109-112. Vezi, în acest sens, ordinul ministrului de interne al Ungariei 4845/31 august 1916, prin care s-a procedat la monitorizarea, urmărirea, interceptarea corespondenței, filajul, cenzura „mișcărilor naționalistilor români”. Măsurile

din Europa, prin demersurile care au premers Marele Război urmate de izbucnirea și desfășurarea acestuia începând din vara anului 1914.¹¹

În editorialele sale a urmărit să prezinte opiniei publice românești, dar nu numai, celei din Banat și din alte părți ale Transilvaniei, acolo unde ajungea periodicul său, contextul și premisele care au stat la baza izbucnirii acestui conflict. A urmărit atent atât situația politică și potențialul economic al României, cât și obiectivele tactice ale statului român de dincolo de munte, în eventualitatea semnării unei alianțe politico-militare cu Antanta (în această caz, s-a dovedit un vizionar, intuind foarte bine, atât intențiile diplomației de la București, cât și ale cercurilor de interese care orbitau în jurul principesei Maria a României).¹² La moartea suveranului României, Carol I, în luna septembrie 1914, Valeriu Braniște publica în „Drapelul” testamentul politic al acestuia, astfel încât să liniștească într-un fel opinia publică din spațiul transilvan¹³ cu privire la atitudinea pe care România urma să o adopte în viitorul imediat. Valeriu Braniște a intuit că la acea dată, România nu era pregătită să se implice în război, starea sa de neutralitate, considera gazetarul român, era singura acceptabilă pentru statul român în anul 1914.¹⁴

În anul 1915, situația materială, culturală, școlară, economică a românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni a devenit cu fiecare lună care trecea, una tot mai critică, conflictul mondial se prelungea fără ca nimeni să poată estima cât va

guvernamentale maghiare au fost represive deoarece au prevăzut supravegherea, arestarea, judecarea, deportarea, încarcerarea intelectualității românești și a fruntașilor bănățeni și transilvăneni acuzați de „trădare de patrie”, „simpatie față de Regatul României” și „spionaj în favoarea României”. A se vedea, pe larg, în acest sens: Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 240-242; Ioan Popa, *Dimensiuni etno-identitare și național-politice în spațiul școlar sud-transilvănean (1848-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013, pp. 90-107. Remarcăm că asemenea învinuirii i-au fost aduse și lui Valeriu Braniște frecvent în perioada 1914-1918.

¹¹ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial (1914-1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, iar mai recent în: Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014; Christopher Clark, *Somnambulii. Cum a intrat Europa în război în 1914*, traducere de Cristina Mihaela Tripon, București, Editura RAO, 2015.

¹² A se vedea, pe larg, în acest sens: *Istoria militară a poporului român*, volum V, București, Editura Militară, București, 1989, p. 346; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 157; Dragoș Curelea, „Valeriu Braniște între discursul politic și atitudinea socială în toamna anului 1918”, în volumul „1 Decembrie 1918”. *Constituirea statului național unitar român. Buletinul Sesiunii de Comunicări Științifice ale Profesorilor de Istorie din Județul Sibiu*, coordonat de Cătălin Lazăr, Lucian Robu, III, Sibiu, Editura Magister, 2009, pp. 33-44.

¹³ Elena Ioana Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 38.

¹⁴ *Drapelul*, an XIV, număr 107, 111, 112, 1914; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 157.

mai continua. Românii ardeleni mobilizați în armatele austro-ungare în Galiția, în nordul Italiei, dar și în alte locuri, înregistrau pierderi de vieți pentru o cauză străină.¹⁵ Au fost motivele adoptării unei atitudini obiective, dar vehemente sub forma unei campanii de presă în periodicul „Drapelul”, în care Valeriu Braniște, a încercat să prezinte, cu obiectivitate, celor rămași acasă atât situația de pe teatrele de operațiuni, cât și starea dificilă în care se aflau soldații români încorporați în unitățile militare ale Austro-Ungariei.¹⁶

În paginile articolelor și editorialelor sale a combătut cu argumente raționale, morale, științifice, umanitare sau de natură creștină, politicianismul meschin al membrilor comisiei interguvernamentale prezidate de István Tisza, menționând public (atât în scris, cât și prin viu grai) ideea, potrivit căreia aceasta nu era mandată să hotărască ceva în mod serios, ci mai degrabă doar să poarte discuții, să tergiverseze rezolvarea problemelor naționale, educaționale, economice, politice considerate în litigiu între cele două părți: română și maghiară.¹⁷ Caracterul său franc, deschis, dar și atitudinea lipsită de duplicitate l-a indispus adeseori pe István Tisza, îndeosebi, pentru curajul de-a afirma în mod clar care erau cerințele majore ale românilor transilvăneni în acel moment.¹⁸

Un alt element semnificativ din perspectiva realizării studiului nostru îl reprezintă informația că Valeriu Braniște a fost urmărit zilnic și monitorizat atent, atât el, cât și membrii familiei sale, de autoritățile polițienești maghiare, fiind considerat un om influent care susținea cauza României. A fost considerat activ în

¹⁵ A se vedea: Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016.

¹⁶ Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, „Premise pentru o cunoaștere a biobibliografiei”, p. 31.

¹⁷ Mircea Băltescu, „Un simpatizant al revoluției: Valeriu Braniște”, în *Astra. Serie Nouă*, an II, număr 10, 1967, p. 2; Stelian Vasilescu, *Publiciștii precursori ai Marii Uniri*, Timișoara, Editura Facla, 1988, pp. 140-141. În acest sens, a observat că tratativele purtate nu conduc la niciun rezultat, ci doar la niște întruniri cu caracter pedant, dar care nu rezolvă cu nimic situația românilor. În atare context, a avut rolul hotărâtor în întreruperea acestor discuții pe care le-a considerat o pierdere de timp. Atitudinea sa l-a indispus pe contele Tisza, respectiv a avut ca repercusiuni mai multe procese de presă, cât și amenzi, urmate de perioade de condamnare la detenție pentru atitudinea sa deschisă în favoarea unirii cu România. Ultima detenție a fost executată între lunile februarie-octombrie 1918.

¹⁸ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare (Din zbuciumul vieții. Însemnări contemporane și autobiografice)*, studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. XX, XXVI, 111, 170, 180, 185, 229, 270; Gheorghe Luchescu, *Lugojul-vatră a unității naționale*, București, Editura Științifică, 1994, pp. 130-131; Axente Banciu, „O mărturie prețioasă, un adversar maghiar, dr. Jakabffy Elemér despre Valeriu Braniște”, în *Țara Bârsei*, an VII, număr 2, 1935, pp. 162-165. De menționat că presa, atât cea oficială, cât și a opoziției din capitala Ungariei, a urmărit cu viu interes aceste tratative, obiectivele, și concluziile la care s-a ajuns.

serviciul organelor românești de intelligence.¹⁹ În această perioadă, cenzura oficială maghiară scoate din paginile ziarului „Drapelul” articole întregi, paragrafe din editorialele sale, mărturie în acest sens fiind însăși spalturnile de probă ale periodicului sus menționat, dar și numere ale acestuia care au apărut între 1915-1917 cu coloane albe.²⁰

Tot în această perioadă și sub un nou pseudonim (Spectator),²¹ Valeriu Braniște publica în „Drapelul” foiletoane pe care le-a grupat sub o titlatură sugestivă: „Poezia în război”.²² În editorialele sale a comentat situația Italiei, dar și trecerea acestui stat din rațiuni strategice de partea Antantei, respectiv, a surprins și prezentat cu lux de amănunte în paginile publicației, înfrângerea rușilor din Galiția.²³ Din toate articolele scrise începând cu anul 1915, putem desprinde două mari idei, și anume: evidențierea drepturilor popoarelor la libertatea lor socială, economică și națională, dar și principiul autodeterminării naționale a popoarelor din Europa. În această etapă a scrierii sale militante, aparatul maghiar al cenzurii a scos pasaje întregi, chiar coloane din ziarul său. Este perioada în care „Drapelul” începea să aibă tot mai multe spații albe, scoase de cenzura oficială. Reconstituirea acestor articole, dar și a unora dintre editorialele sale s-a putut face, doar ulterior pornind de la spalturnile de probă.²⁴

Situația sa, ca și a multor alți responsabili și editori de presă național-românească din Transilvania cunoaște o înrăutățire evidentă, atât în planul manifestărilor personale, cât și a periodicului pe care l-a condus odată cu intrarea României în Marele Război de partea Antantei.²⁵ „Drapelul” a fost supus, în anul 1916, unei atente supravegheri din partea aparatului de cenzură, coloanele acestei publicații românești din Banat fiind acum aproape în întregime albe, ca urmare a

¹⁹ S. J. C. A. N., *Fond Procese de presă*, număr inventar 780/1918; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, prefață de Crișu Dascălu, ediție îngrijită, studiu introductiv și tabel cronologic de Ioan David, Timișoara, Editura David Press Print, 2010, p. XXV; Valeria Căliman, „Valeriu Braniște, animator al vieții culturale”, în *Ziridava*, număr 7, 1977, pp. 207-219.

²⁰ Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV; Simion Todorescu, „Valeriu Braniște (1869-1928) o viață închinată”, p. 372.

²¹ A se vedea schematizarea cronologică a pseudonimelor pe care Valeriu Braniște le-a utilizat de-a lungul activității sale de gazetar în: Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 191-192.

²² *Drapelul*, an XV, număr 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 1915; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 157-158.

²³ *Drapelul*, an XV, număr 50, 51, 52, 53, 54, 64, 1915; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

²⁴ *Dicționarul scriitorilor români: A-C*, coordonare și revizie științifică de Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Alexandru Sassu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, pp. 358-359.

²⁵ S. J. C. A. N., *Fond Procese de presă*, număr inventar 560/1918; Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, pp. XXV-XXVI; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 158.

exercitării cenzurii oficiale.²⁶ Situația strict financiară a publicației sale s-a înrăutățit în condițiile în care abonamentele s-au redus simțitor, iar tirajul periodicului nu mai depășea cifra de 300 exemplare, de altfel insuficientă pentru a acoperi cheltuielile care se făceau (hârtia, plata sumelor convenite colaboratorilor, impozitele, utilitățile, alte cheltuieli forfetare).²⁷

În condițiile în care la începutul anului 1917, a fost convocat în mai multe rânduri de vicecomitele de Torontal, în numele primului ministru al Ungariei, contele István Tisza pentru a semna o declarație de loialitate, de altfel fiind îndemnat, în mod insistent, să iscălească acest document (fiind și amenințat de baronul Viktor Issekuwitz cu amenda contravențională, dar și cu detenția personală), Valeriu Braniște a refuzat să-și întineze crezurile, demnitatea și memoria, prin semnarea respectivului document, ceea ce i-a pecetluit din nou soarta, fiind arestat, judecat și condamnat la executarea a doi ani detenție la Seghedin, în Ungaria.²⁸ A mai avut timp ca, anterior pronunțării sentinței, să publice în „Drapelul” un necrolog extins lui Iacob Mureșianu,²⁹ un altul pentru Titu Maiorescu³⁰ și o trecere în revistă a marilor merite, dar și a viziunii naționale a lui Aurel C. Popovici. Necrologul acestuia din urmă a fost supus cenzurii din partea autorităților, apărând numai fragmentar.³¹ Aduce în discuție și prezintă publicului cititor problematica și situația oarecum asemănătoare care a existat în Alsacia și Lorena, pentru a actualiza în acest context situația existentă în Transilvania, atât în planul manifestărilor național-politice, cât și social-economice din această provincie.³² Tot în același an a publicat editoriale succinte în care a prezentat evenimentele revoluționare care au avut loc în Rusia între lunile februarie-octombrie. A apreciat, intuitiv, că momentele revoluționare din vastul spațiu geopolitic al Rusiei pot avea o importanță deosebită în perspectivă, atât istorică, cât și politică a organizării acestui stat, dar și a evoluției lumii.³³ La începutul anului 1918, Valeriu Braniște a fost arestat, sub învinuirea de spionaj instituțional desfășurat în favoarea României și de lipsă de loialitate față de Austro-Ungaria, respectiv, de agitație împotriva dreptului maghiar și ordinii constituționale

²⁶ Simion Todorescu, „Valeriu Braniște (1869-1928) o viață închinată”, p. 372; Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*; Gheorghe Iancu, Stelian Mândruț, *Braniște Valeriu. Scrisori din închisoare*, Reșița, Editura Banatica, 1996.

²⁷ Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

²⁸ *Renașterea română*, an I, număr 123, 1919; Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Axente Banciu, „O mărturie prețioasă, un adversar maghiar”, p. 162; Gheorghe Iancu, Stelian Mândruț, *Braniște Valeriu. Scrisori din închisoare*.

²⁹ *Drapelul*, an XVII, număr 56, 1917; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

³⁰ *Ibidem*, an XVII, număr 69, 1917; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

³¹ *Ibidem*, an XVII, număr 13, 1917; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

³² Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valer Braniște. Un portret*, p. 158.

³³ Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXV.

din imperiu. În urma arestării sale, a fost supus în mai multe rânduri unor interogatorii în Lugoj și Timișoara, iar în urma unui proces a fost condamnat și închis la Seghedin.³⁴ După 7 mai 1918, a primit din partea autorităților militare ale acestei închisori încuviințarea de a scrie și de a face traduceri. Tot în aceeași perioadă a început să-și scrie memoriile.³⁵

Din parcurgerea articolelor și editorialelor sale din anul 1918 remarcăm sobrietatea, profunzimea și luxul de amănunte folosit în scrierea acestora. Scrierile sale, cu deosebire în perioada 1914-1918, ne dezvăluie un om cu o gândire politică intensă și matură, cu o puternică finețe psihologică în analiza și contextualizarea europeană și zonală a evenimentelor care aveau loc, dar și un intelectual de o impresionantă finețe sufletească. Articolele sale sunt convingătoare, sunt documentate și pătrunse de ideile și însemnătatea momentului.³⁶ Între acestea ne-au atras atenția: „O nouă contrabandă politică”,³⁷ în care autorul pune în lumină pentru cititorii săi dublul limbaj al premierului din Budapesta, care se afla în căutarea sprijinului politic în vederea formării unei noi majorități parlamentare, fiind dispus și la o colaborare cu românii din Parlamentul de la Budapesta.³⁸

Alt articol important scris în această perioadă de început a anului 1918 a fost și: „Indiscutabil subiect de drept”.³⁹ În acesta a expus și combătut practicile politice care aveau loc în Budapesta, unde reprezentanții românilor erau incluși în comisii fictive și care nu se întruneau niciodată, demers care în accepțiunea sa era merit a mima jocul democratic și libertatea de exprimare și asociere în Parlamentul Ungariei.

Un articol semnificativ pe care l-a expus publicului său a fost: „Un fenomen particular al politicii de la Budapesta”.⁴⁰ Valeriu Braniște exprima încrederea sa, confirmată ulterior de realitate și de evoluția evenimentelor, că reforma electorală care era proiectată a se pune în aplicare s-a dovedit a fi un proiect cadru, merit doar a consuma energiile, atât ale maghiarilor, cât și ale slovacilor și românilor în discuții fără finalitate practică. Articolul „Trebuința inexorabilă”, menționa că atât sufragiul universal, cât și votul liber exprimat de femei și bărbați deopotrivă indiferent de formele de educație absolvite de aceștia era mai degrabă doar o teorie frumoasă pe care factorii politici de la Budapesta, o vehiculau frecvent în vederea

³⁴ Dragoș Curelea, „Valeriu Braniște între discursul politic și atitudinea socială”, pp. 34-44; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVI; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 158-159; Simion Todorescu, „Valeriu Braniște (1869-1928) o viață închinată”, p. 373.

³⁵ Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVI.

³⁶ Aurel Cosma jr., *Istoria presei românești din Banat*, volum I, Timișoara, 1932, pp. 87-88; Aurel E. Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului*, volum IV, Lugoj, 1938, pp. 61-62.

³⁷ *Drapelul*, an XVIII, număr 8, 1918.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, an XVIII, număr 10, 1918.

⁴⁰ *Ibidem*, an XVIII, număr 14, 1918.

detensionării situației cauzate de războiul care se derula deja în Europa și în lume de mai bine de patru ani, cu efecte și consecințe devastatoare.⁴¹ Remarcăm că studiul acesta a fost realizat de Valeriu Braniște în perioada detenției pe care deja la acea data o executa în închisoarea din Seghedin.⁴² Autorul a criticat atitudinea pasivă a coroanei monarhiei habsburgice, care a dispus în acel timp de proceduri mai simple și mai ales directe pentru a impune sufragiul universal în imperiu. A evidențiat în acest articol că nu era deloc în interesul coroanei să forțeze o schimbare atât de radicală în ordinea de lucruri existentă. A mai pus în evidență, prin trimiteri cauzal-istorice, justificarea titlului pe care l-a ales, atât din perspectiva lumii nou apărute în urma Marelui Război, cât și ca urmare a necesității de progres a societății din spațiul imperiului. Acesta afirma că „[...] *democrația este o necesitate istorică și nu o mărînimie, un capriciu al claselor politico-dominante*”.⁴³

Alt articol important publicat în anul 1918, a fost „Din legea de fier a necesităților evoluției”, în care autorul abordează atât evoluția societăților umane din trecut, cât și formele de stat pe care acestea le-au habitat și le-au locuit în plan geopolitic, făcând referințe la modul în care geopolitica poate afecta sau favoriza evoluția unui stat din perspectiva resurselor, a consumului, a dezvoltării acestuia care formează ansamblul sociologic și teritorial pe care o națiune modernă îl presupune.⁴⁴ „Unde este libertatea?”, este un alt articol important. În rândurile acestuia, gazetarul Braniște, afirma că flacăra libertății se alimentează de-a lungul secolelor din sângele și inteligența naționalităților, iar războiul care tocmai se derula este expresia mutării „[...] *a toată floarea tineretilor bărbătești din cuprinsul satelor, ogoarelor, orașelor, în tranșee, în spitale și în umbra morții nemilostive*”.⁴⁵

Din discursul său, remarcăm întrebări esențiale, precum: „Unde ne sunt școlile noastre?”; „Unde este autonomia reală a bisericilor noastre?”⁴⁶ „Unde este dreptul nostru asupra moșiei pentru care ne-am jertfit?” și mai ales, se întreba retoric, „Unde este libertatea pentru care am luptat și ne-am schingiuit?”. Răspunsul la aceste importante întrebări vine în articolul: „Cea din urmă zadarnică zbatere”, în care este expusă și dezvăluită încercarea Budapestei de a reduce

⁴¹ *Ibidem*, an XVIII, număr 49, 1918; Zorin Zamfir, Jean Banciu, *Primul Război Mondial*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997.

⁴² Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, pp. 113-114.

⁴³ *Ibidem*, p. 114; Dragoș Lucian Curelea, „Valeriu Braniște între discursul politic și atitudinea socială”, pp. 34-44.

⁴⁴ *Drapelul*, an XVIII, număr 57, 1918.

⁴⁵ *Ibidem*, an XVIII, număr 89, 1918.

⁴⁶ Despre problema autonomiei bisericilor românești din Transilvania, sau mai degrabă despre știrbirea și afectarea acesteia, a se vedea: Lazăr Triteanu, *Școala noastră 1850-1916. „Zona culturală”*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1919; Ioan Popa, *Dimensiuni etno-identitare și național-politice*; Mihai-Octavian Groza, „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război. Instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria (1916-1918)”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 6, 2015, pp. 43-60.

numărul comitatelor din Transilvania și Banat la șapte. În felul acesta, autoritățile guvernamentale urmăreau o omogenitate a acestor structuri administrativ-teritoriale. Valeriu Braniște concluziona pentru cititorii săi că partea maghiară viza să ascundă realitatea momentului care se apropia: disoluția monarhiei habsburgice, iar concluzia articolului său era „[...] că nu este suficient să acoperi rana și să te faci că nu o mai vezi, ori că aceasta nu există, că rana trebuie sanată pentru a nu infecta întregul corp”.⁴⁷

În articolul „Proces firesc”, remarcăm constatarea autorului potrivit căreia orice edificiu care a existat la un moment dat în istorie are și un final, iar Austro-Ungaria, în ciuda oricăror încercări întreprinse de factorii politici de la Budapesta nu va depăși bariera anului 1919. Și așa a și fost.⁴⁸ De asemenea, a analizat manifestul ultimului suveran habsburgic denumit „Către popoarele mele credincioase”, pe care l-a considerat atât tardiv, cât și inutil în zorii unei noi lumi. A considerat că din ruinele construcției dualiste se vor naște noi state, denumite succesore, iar libertatea națiunilor va fi înțeleasă ca o premisă necesară și firească a păcii, a dreptății, a încrederii dintre oameni și a respectului între oameni și națiuni, ca valori fără de care lumea se va scufunda din nou, mai devreme sau mai târziu în ororile unui alt conflict mondial. Și câtă dreptate anticipativă a avut în rândurile articolelor sale din toamna anului 1918.⁴⁹ A publicat în cursul lunii octombrie 1918, mai multe articole cu impact major pentru cititorii săi. Printre acestea remarcăm: „Declarațiunea”,⁵⁰ „Adunarea de la Lugoj”,⁵¹ „Singurul for competent”.⁵² În „Declarațiunea”, a expus documentul citit la Oradea Mare în care reprezentanții națiunii române au pretins și așteptat din partea guvernului de la Budapesta recunoașterea drepturilor imprescriptibile la viață națională și organizare proprie. „Adunarea de la Lugoj”, a prezentat pe larg întrunirea reprezentanților românilor din comitatul Torontal sub prezidarea sa, cu vicecomitele Viktor Issekuwitz și în care românii din zona Banatului au solicitat preluarea și exercitarea puterii în zona acestui comitat, respectiv, derularea procedurilor care să permită transportul reprezentanților lor și participarea acestora la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.⁵³ În acest articol, care a fost preluat și difuzat de un periodic de limbă maghiară din Timișoara, Valeriu Braniște a expus cu argumente în fața vicecomitelui, dar și a mulțimii prezente în Lugoj, o expunere a situației din Banat

⁴⁷ *Drapelul*, an XVIII, număr 89, 1918. De asemenea, facem remarcă că articolul acesta a fost în cea mai mare parte a sa cezurat, dar mai târziu a fost reconstituit după spaltul de probă din tipografia ziarului lugoian. A se vedea, pe larg, și în: Ioan D. Suciuc, „Valeriu Braniște și Banatul”, în volumul *Omagiu lui Valeriu Braniște*, pp. 33-34.

⁴⁸ *Drapelul*, an XVIII, număr 112, 1918.

⁴⁹ *Ibidem*, an XVIII, număr 107, 1918.

⁵⁰ *Ibidem*, an XVIII, număr 106, 1918.

⁵¹ *Ibidem*, an XVIII, număr 113, 1918.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 75-76.

(zona Lugojului), dar mai ales a descris participarea românilor, așa cum își amintea mai târziu unul dintre oponenții săi politici, avocatul timișorean, Elemer Jakabffy, prin cuvintele: „[...] lume mare însuflețită într-o ordine exemplară, liniștită și calmă, poliția n-a fost deloc de față și nu s-a ivit un singur moment de turbulențe. S-a subliniat aici, de cineva din sală, despre necesitatea libertății naționale a românilor, despre întronarea ordinii și protejarea și pașa proprietăților, dar mai ales a fost contestată ideea că neleguirile produse în provincie și comisie de bande înarmate nu sunt acte proprii nici românilor, nici maghiarilor, nici șvabilor, ci rezultatul felului ușuratic în care s-a făcut demobilizarea”.⁵⁴

Într-una din cuvântările susținute în Timișoara, Valeriu Braniște a argumentat în fața părții maghiare situația politică din perioada dualismului în care poporul român, ca națiune semnificativ numerică a imperiului a fost împiedicat frecvent a se manifesta politic și național. De asemenea, Braniște a mai prezentat suprimarea libertății cuvântului și a presei de limbă română. Printre numeroasele exclamații și ovaționări de care s-a bucurat a prezentat opinia sa potrivit căreia: „[...] din sălbăticia și ororile războiului ne înalță soliiile mântuitoare în 14 puncte a lui Wilson, președintele Americii, cărora li se închină astăzi toate popoarele, la condițiile păcii lumii, întemeiate pe libertate, dar mai ales pe deplină ocărmuire proprie a tuturor popoarelor, fără stăpâni și stăpâniți”.⁵⁵

A mai relevant pe larg semnificația pentru națiunea română a Declarației de la Oradea, menționând caracterul tranzitoriu și provizoriu al respectivului moment prin cuvintele: „[...] ne aflăm astăzi într-o epocă a tranziției, în care înainte de toate, avem să susținem protejarea vieții, ordinea și siguranța publică, apărarea bunurilor, ferindu-ne de orice act, care ar putea trezi neînțelegeri și tulburări”.⁵⁶

Pe finalul întrunirii, oratorul a anunțat înființarea consiliilor naționale militare românești, cu programul și comanda acestora. Astfel, a salutat în cadrul acestei adunări participarea locotenent-colonelului Simion Brândușa, împreună cu ofițerii primului batalion românesc a cărui înființare a fost autodecretată pe teritoriul administrației militare a Timișoarei.⁵⁷ Deținem informația potrivit căreia, locotenent-colonelul Simion Brândușa, comandantul acestui batalion de la Lugoj, a înaintat Consiliului Național Român Central din Arad, o depeșă cu următorul înscris: „[...] ofițerii și soldații români din Garnizoana Timișoarei și cei de pe teritoriul comandei militare Timișoara, s-au constituit în consiliul militar național român, care vin să vă

⁵⁴ Elemer Jakabffy, „Pagini din jurnalul meu politic”, în *Temesvari Hirlap*, an LIX, număr 12, 1959, pp. 8-9.

⁵⁵ *Drapelul*, an XVIII, număr 112, 1918.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Valeriu Braniște, „Regele a abdicat și noi avem astăzi un singur punct fix”, în *Ibidem*, an XVIII, număr 112, 1918, p. 3; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 193-195.

aducă la cunoștință, că soldați și ofițerii stau solidari la dispoziția Consiliului Național Român Central, ales de organele politice reprezentative ale poporului nostru român".⁵⁸

Articolul „Singurul for competent”, este expresia sintetică a declarației de autodeterminare a slavilor sudici întruniți la Zagreb, în care aceștia au solicitat desprinderea lor oficială din frontierele Austro-Ungariei și trecerea în Regatul Sârbo-Croato-Sloven. Valeriu Braniște a menționat că modelul și precedentul oferit de adunarea națională a slavilor sudici din imperiu (Veccea de la Zagreb) poate reprezenta calea imediată de urmat pentru românii din Banat, Bucovina și Transilvania.⁵⁹

În demersul nostru, am remarcat și alte articole importante pe care Valeriu Braniște le-a publicat în toamna anului 1918. Între acestea menționăm: „Glasul intelectualilor maghiari” și „Pragul lumii noi”, în care autorul a remarcat atitudinea liberală a intelectualității maghiare și a unora dintre reprezentanții aristocrației maghiare. A remarcat că intelectualitatea maghiară a recunoscut justetea cauzei românești și dreptul bănățenilor, bucovinenilor, dar și al transilvănenilor la autodeterminare națională.⁶⁰ În articolele: „Evacuarea militară a Ardealului și Banatului”, respectiv în „Apel către națiunea română”, a menționat ca fiind necesară respectarea următoarelor puncte și anume: susținerea ordinii publice în orașele și satele provinciei, apărarea vieții și protejarea avutului comunitar, dar și a celui individual, cât și recunoașterea Consiliului Național Român Central ca for unic al națiunii române din Transilvania, cu drept de decizie și jurisdicție politică privind acțiunile de perspectivă ale națiunii române.⁶¹ În final, remarcăm articolele: „Ne cheamă libertatea națională”, în care autorul menționează drepturile suverane ale românilor ardeleni de a exista într-un stat național. Valeriu Braniște, amintește pe scurt seria evenimentelor care conferă din punct de vedere istoric, dar și din perspectiva legitimității drepturilor poporului român de existența și manifestarea suverană în Transilvania. Autorul prezintă demersurile prin care Banatul, dar îndeosebi Lugojul, va fi prezent la Alba-Iulia, ca răspuns firesc la chemarea organizatorică a Consiliului Național Român Central din Arad.⁶²

În toamna anului 1918, a publicat și „Convocare”, respectiv, „Adunarea Națională”, ambele articole fiind cu un puternic impact în rândurile cititorilor săi. În aceste articole a exprimat, sintetic, atât gândirea sa politico-națională, cât și o serie de mesaje semnificative din perspectiva organizării și a transportului la Marea

⁵⁸ *Drapelul*, an XVIII, număr 112, 1918; Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVI.

⁵⁹ În rândurile articolului, Valeriu Braniște a declarat caducitatea dualismului și a considerat că singura soluție viabilă pentru viitor este o separare a principalelor state componente ale imperiului, astfel încât, după semnarea păcii să apară pe lângă alte state naționale (succesorale) în acest spațiu geopolitic central-european și o republică a Austriei, respectiv un Regat al Ungariei.

⁶⁰ *Drapelul*, an XVIII, număr 115, 1918.

⁶¹ *Ibidem*, an XVIII, număr 116, 1918.

⁶² *Ibidem*, an XVIII, număr 118, 1918.

Adunare de la Alba-Iulia a reprezentanților bănățeni.⁶³ În articolul „Ne cheamă libertatea națională”, Valeriu Braniște menționa că viitorul românilor din Banat, Bucovina și Transilvania se află într-o uniune cu România, „[...] *ca un fior de împlinire a tuturor așteptărilor istorice și naționale românești care acum urmau a se împlini, devenind realitate într-o Românie Mare*”.⁶⁴ Remarcăm și editorialul „Libertatea și unitatea națională”, în care a apreciat că prezența reprezentanților tuturor categoriilor sociale și profesionale din Transilvania la Alba-Iulia va conferi un amplu caracter plebiscitar și național acestei adunări.⁶⁵

În rândurile unui editorial pe care l-a semnat în 15/28 noiembrie 1918, putem citi următoarele: „[...] *Un fior sfânt cutremură astăzi inimile românești, cu gândul măreției adunării de la Alba-Iulia, unde după veacuri de patimi și robie este chemat poporul românesc să-și proclame libertatea sa națională. Va fi o zi istorică, o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va da o nouă epocă. O zi pe care o vor amintii urmași îndepărtați cu evlavie și admirație. La Alba-Iulia se va începe un nou capitol al istoriei naționale românești, iar conținutul acestui capitol va fi dat prin vrednicia celor de față și a urmașilor noștri*”.⁶⁶ Pentru toamna târzie a anului 1918, mai semnalăm și atitudinea sa deschisă, tolerantă, liberală, coroborată cu respectul față de celelalte naționalități care existau în Transilvania. Reținem cuvintele sale din 20 noiembrie 1918, în care menționa: „[...] *departe să fie de noi orice ură și răzburare, orice poftă de asupraire, orice instinct brutal și inuman, așadar, să fim pașnici, oameni ai civilizației, ai libertății, ai democrației, valori esențiale, cărora avem astăzi să mulțumim, renașterea noastră*”.⁶⁷ În acest punct al studiului nostru, ne permitem să facem observația că expresia credinței sale politice, dar și a forului său interior, îl aduce în contradicție cu anumiți membri influenți ai Partidului Național Liberal, situație care l-a costat candidatura la alegerile organizate pentru Camera.⁶⁸

În perioada lunilor octombrie-noiembrie 1918, în paginile periodicului „Drapelul” au apărut, preluate, o serie dintre anunțurile Consiliului Național Român Central care, inițial, au fost publicate în periodicul arădean „Românul”. Alte articole și editoriale pun în evidență programul ideologic al mișcării românești din această parte de țară (Banat). Mesajele acestor scrieri ale sale îndemneau atât la implicarea civică, cât și la acțiunea socială și națională. Românii erau chemați,

⁶³ *Ibidem*, an XVIII, număr 121, 1918.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, an XVIII, număr 123, 1918.

⁶⁶ *Ibidem*, an XVIII, număr 122, 1918.

⁶⁷ *Ibidem*, an XVIII, număr 124, 1918.

⁶⁸ Alexandru Porțeanu, „Confidențele lui Valeriu Braniște și înmormântarea unui ilustru nevoiaș”, în *Magazin Istoric*, an VII, număr 7, 1973, pp. 90-96. Menționăm că a pierdut în mai multe rânduri alegerile pentru Cameră, fiind fraudat și în ciuda opoziției sale și a susținătorilor săi, a faptelor pe care le-a demonstrat atât în scris, cât și în instanță, a contestațiilor depuse, lucrurile au rămas nerezolvate, justiția amânând răspunsul până la o dată ulterioară după desemnarea contracandidatului său în alegeri drept câștigător al mandatului pentru Cameră.

considera Valeriu Braniște, să-și apere identitatea națională și să o impună în noul context care apărea: „[...] vremurile vechi au trecut [...] chemarea timpurilor noi poate multora le sună străină, dar această chemare a devenit adevăr. Ascultați deci de noi și urmați chemarea noastră”.⁶⁹ Un alt articol semnificativ, pe care l-a semnat în 23 noiembrie 1918, a fost: „Istoria ne cheamă la fapte”, în care a prezentat evoluția situației din Austria și Ungaria, făcând remarca potrivit căreia: „[...] mersul irezistibil al civilizațiunii omenеști a scos neamul nostru românesc din jugul robiei la lumina conștiinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem să trăim alături de celelalte națiuni ale lumii, liberi și independenți”.⁷⁰

Deși a consacrat momentului care s-a desfășurat la Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918 mai multe articole, editoriale și luări de poziție prin cuvântul scris și prin alocuțiuni susținute în diferite adunări cu caracter politic, nu a putut să participe în mod direct la marele eveniment, deoarece era dependent de odihnă și medicație, starea sa de sănătate neputându-i oferi satisfacția de a participa personal.⁷¹ Însă, dacă el nu a putut fi de față la marile sărbători naționale românești, a făcut tot ce este posibil ca să faciliteze și să asigure prezența reprezentanților Banatului la acest eveniment.⁷²

De asemenea, mai remarcăm că în perioada de detenție din anul 1918, a reușit să realizeze trei manuscrise, pe care le-a grupat sub titlurile: „Din zbuciumul vieții” (memorii), „Note și traduceri” (un manuscris păstrat fragmentar, ca urmare a acțiunii cenzurii de stat din penitenciarele maghiare și în care autorul a descris pe scurt perioada judecării și cea a întemnițării sale) și „Qui pro quo” (amintiri hazlii, în care Valeriu Braniște, a prezentat lumea existentă în spațiul carceral pe care a cunoscut-o în perioada ianuarie-octombrie 1918, remarcând și faptul că mulți dintre cei închiși, nu numai români, erau întemnițați tot din motive politice, asemenea lui.⁷³

⁶⁹ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, ediția a II-a revăzută și adăugită, cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Petru Ilieșiu, prefață de Victor Neumann, addenda și notă asupra ediției de Florin Medeleț, Timișoara, Editura Planetarium, 2003, p. 107.

⁷⁰ Aurel Turcuș, Constantin C. Gomboș, *Marea Unire reflectată în presa românească din Banat*, p. 9.

⁷¹ Din anul 1916 începe a se manifesta boala de inimă de care a suferit în ultima parte a vieții. De altfel, din cauza anghinei pectorale a încetat din viață în 1928 în casa sa din Lugoj.

⁷² Ioan D. Suci, „Valeriu Braniște și Banatul”, pp. 58-59; Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, pp. XXVI-XXVII; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 75-76; Elemer Jakabffy, „Câteva pagini din jurnalul meu politic”, pp. 1-4; Aurel Galea, *Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*, Târgu-Mureș, Tipomur, 1997, pp. 105-106; În aceeași perioadă solicita între octombrie-noiembrie 1918, în mod deschis, lichidarea puterii de stat maghiare de pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, respectiv recunoașterea autodeterminării și introducerea suveranității și administrației românești în această zonă. A se vedea: Marius Ioan Grec, Stelean Ioan Boia, Sorin Bulboacă, *Rolul Aradului în realizarea Marii Uniri. O perspectivă cronologică*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2017.

⁷³ Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 159.

S-a implicat personal în organizarea și transportarea reprezentanților bănățenilor din zona Lugojului la Alba-Iulia, respectiv în difuzarea știrii realizării Marii Adunări de la Alba-Iulia și a mesajului Unirii cuprins în Rezoluția din 1918.⁷⁴ Menționăm că Valeriu Braniște a întreprins demersurile necesare pentru ca o garnitură de tren să poată asigura în bune condiții acest transport, în pofida amplelor dificultăți de circulație pe căile ferate, ca urmare a retragerii diviziilor germane ale feldmareșalului August von Mackensen, a distrugerii intenționate a unor sectoare. De remarcat, preocupările sale în vederea plății anticipate a acestui transport de la Lugoj la Alba-Iulia și retur. Deținem informația că documentul acesta s-a aflat mult timp în posesia familiei sale, cel puțin așa rezultă din rândurile unor articole publicate în Brașov, în anul 1968.⁷⁵ În ceea ce privește „Scrisoarea de liberă trecere”, aceasta se găsește astăzi în arhiva Muzeului Național de Istorie al României.⁷⁶

În urma desfășurării Marii Adunări de la Alba-Iulia, a fost ales un organism cu rol legislativ care s-a numit Marele Sfat Național. Acesta a hotărât numirea lui Valeriu Braniște ca membru fără portofoliu în cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, începând cu data de 2 decembrie 1918.⁷⁷ Menționăm că Valeriu Braniște, a fost prezent în orașul Unirii prin multitudinea faptelor sale depuse în susținerea și afirmarea națiunii române atât în plan cultural, politic, organizatoric, cât și prin atitudinea și caracterul spiritului său, închinată în mod plener marelui moment și crez al națiunii române: unitatea națională.⁷⁸

Mai subliniem și publicarea unei ediții a periodicului „Drapelul” în limba franceză, în mod evident în vederea informării și a orientării trupelor franceze aflate la acea dată în zona Banatului ca forțe de ocupație. În decursul lunii martie 1919, a predat redacția periodicului unui comitet redacțional condus de scriitorul Mihail Gașpar și s-a mutat temporar cu serviciul în orașul Sibiu, acolo unde a ocupat demnitatea de șef al Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice din Consiliul Dirigent (1919-1920).⁷⁹

A fost implicat în constituirea unor Case ale Școalelor Regionale urmărind ca profesorii să poată avea acces la cursuri gratuite și metode novatoare în demersul didactic, iar în toate cele patru mari regiuni ale Transilvaniei și Banatului a

⁷⁴ Radu Păiușan, „Lupta socială și națională a românilor bănățeni împotriva dualismului austro-ungar în anii Primului Război Mondial”, în *Revista de Istorie*, tom XXXV, număr 1, 1982, pp. 35-40, 48, 53-54; Viviana Milivoievici, „Marea Unire reflectată în publicistica bănățeană a vremii”, în *Studii de Știință și Cultură*, an XIV, număr 1, 2018, pp. 32-33.

⁷⁵ Alexandru Porțeanu, „Valeriu Braniște-memorialist”, în volumul *Omagiu lui Valeriu Braniște*, p. 16.

⁷⁶ Ioan D. Suci, „Valeriu Braniște și Banatul”, pp. 58-59.

⁷⁷ Aurel Galea, *Consiliul Dirigent al Transilvaniei*, pp. 105-106.

⁷⁸ Dragoș Lucian Curelea, „Valeriu Braniște între discursul politic și atitudinea socială”, p. 44.

⁷⁹ Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVII; Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, Editura Facla, 1977, p. 12, 108.

desemnat directori generali de regiuni școlare, Valer Seni (Regiunea Cluj), Alexandru Pteancu (Regiunea Oradea), Andrei Bârseanu (Regiunea Sibiu), Ioan Petrovici (Regiunea Timișoara).⁸⁰ În județele nou alipite, aflate în administrarea provizorie a Consiliului Dirigent a numit din rândurile cadrelor didactice, în calitate de revizori școlari județeni, următoarele personalități: Marian Sas (Alba), Ioan Moldovan (Arad), Gheorghe Tulbure (Bihor), Ioan Pavel (Bistrița), Pompiliu Dan (Brașov), Ioan Movilă (Caraș-Severin), Nicolae Comănicu (Ciuc), Gheorghe Wiet (Cluj), Gheorghe Codrea (Făgăraș), Valeriu Pană (Hunedoara), Teodor Stoica (Maramureș), Ieronim Puia (Mureș), Ioachim Nistor (Odorhei), Dorin Pop (Satu Mare), Ioan Mangra (Sălaj), Ioan Stoica (Sibiu), Andrei Gâlea (Someș), Aurel Pop (Târnava Mare), Petru Sima (Târnava Mică), Romulus Frateș (Timiș-Torontal), Toma Roșu (Turda), Eugen Popescu (Trei Scaune).⁸¹

La 12 septembrie 1919, a fost emis decretul-lege care a fundamentat atât în plan juridic, cât și științific, o mare așteptare românească, pentru care a militat toată intelighenția română din Transilvania și Banat, indiferent de orientarea sa confesională sau de cea politic-națională sau social-democrată.⁸² În noua sa calitate, Valeriu Braniște a activat și s-a manifestat pentru o reșezare a școlilor confesionale românești pe baze moderne, atât în planul didacticii și a pedagogiei, cât și în plan ierarhic-instituțional. Menționăm că a întreprins demersurile necesare și a realizat deschiderea unei mari Universități a Daciei Superioare în Cluj, pe care a inaugurat-o în 31 ianuarie 1920. Pentru desfășurarea cursurilor, Valeriu Braniște a atras în orașul de pe Someș nume ilustre ale culturii și științei românești precum: Sextil Pușcariu și Emil Racoviță, pentru a aminti doar două dintre marile nume. A fost preocupat de înființarea teatrelor naționale românești și a filarmonicilor județene în marile orașe ale Transilvaniei și Banatului.⁸³

A urmărit înființarea Institutului Politehnic din Timișoara, iar pentru reorganizarea învățământului din Transilvania a colaborat cu structurile asociative ale profesorilor și învățătorilor din această provincie. A pus în aplicare hotărârile luate de reprezentanții dascălilor întruniți în cadrul conferințelor de la Alba-Iulia și Sibiu, în care au fost făcute propuneri cu privire la organizarea ulterioară a

⁸⁰ *Gazeta oficială*, an I, număr 15, 1919; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște, Un portret*, p. 198.

⁸¹ Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște, Un portret*, p. 199.

⁸² Ovidiu Ghitta (coordonator), *Istoria Universității „Babeș-Bolyai”*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

⁸³ Constantin Andrei, „Cuvânt de deschidere a Sesiunii științifice 60 de ani de la moartea profesorului dr. Valeriu Braniște”, în volumul *Omagiu lui Valeriu Braniște*, pp. 5-7; Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, pp. XXVI-XXVII; Dragoș Lucian Curelea, „Valeriu Braniște între discursul politic și atitudinea socială”, pp. 35-40; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 159.

învățământului românesc primar, secundar, liceal și tehnic din această provincie.⁸⁴ Valeriu Braniște a dat curs, în calitate de șef al Resortului Instrucțiune Publice și Culte, solicitărilor naționalităților existente în Transilvania de a-și constitui școli cu predare în limba maternă.⁸⁵ În această perioadă, pentru contribuția culturală, socială, științifică, a fost primit ca membru de onoare în rândurile Academiei Române. Din expozeul făcut de Ioan Lupaș cu ocazia primirii lui Valeriu Braniște în Academia Română, reținem următoarele informații privitoare la excursul social, profesional și cultural al acestuia: „[...] Născut la 10/22 Ianuarie 1869 în Cincul Mare, județul Târnava Mare, ca fiu al judecătorului Moise Braniște, a absolvit studiile universitare la Budapesta, unde a luat la 1891 doctoratul în filosofie și diploma de profesor pentru școalele secundare. A funcționat timp de 3 ani ca profesor la liceul ortodox român din Brașov”. Istoricul Ioan Lupaș remarca, cu privire la Valeriu Braniște, că „[...] reîntors în Banat, a înființat la 1901 periodical „Drapelul”, pe care l-a condus fără întrerupere până ce în Februarie 1918 a fost arestat și aruncat în temnița din Seghedin, de unde a ieșit abia în Octombrie a[nul] tr[ecut], în preajma debandadei Puterilor Centrale. Adunarea Națională din Alba-Iulia (18.XI.1918) l-a ales membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei. De la 20 Martie 1919 i s-a încredințat conducerea resortului de Culte și Instrucțiune publică”. În final, conchidea expunerea sa Ioan Lupaș, prin cuvintele: „[...] D[octo]r Valer Braniște atât ca profesor, cât și ca publicist și ca membru al tuturor corporațiilor bisericești, culturale și politice ale Românilor din Transilvania și Banat, a fost și este unul din cei mai de seamă oameni ai școlii, ai bisericii și ai orientării prin presă a publicului românesc”⁸⁶

Valeriu Braniște a candidat pentru Camera primului Parlament al României Mari în anul 1919, însă a fost înfrânt în alegeri de un reprezentant al unei mișcări politice cu program populist din zona Banatului: Partidul Uniunii Naționale. După anul 1920, a înregistrat mai multe înfrângeri politice în alegeri, iar într-una dintre acestea a fost practic fraudat politic. În ciuda opoziției sale, a faptului că a demonstrat acest aspect, rezultatele au rămas cele inițiale și care îi erau practic potrivnice.⁸⁷ În prima parte a anului 1920, mai precis în zilele de 10-11 ianuarie a participat în Sibiu la prima adunare generală postbelică a Asociațiunii ASTRA, ca

⁸⁴ *Analele Uniunii Profesorilor români din Ardeal, Banat și Părțile ungurene. Actele Congresului Profesorilor și Profesoarelor de la școalele superioare, secundare și speciale din Dacia Superioară ținut în Sibiu în zilele de 19-21 ianuarie st. n. 1919*, Sibiu, 1919, pp. 28-46.

⁸⁵ Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVII; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, p. 77, 159.

⁸⁶ *Analele Academiei Române 1916-1919*, seria II, tom XXXIX, 1916-1919, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1921, pp. 374-375; Valer Braniște, *Tabla de la Lugoj*, p. XXVII; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște. Un portret*, pp. 190-191.

⁸⁷ Valeriu Braniște, „Contestație”, în *Lupta*, an II, număr 18, 1920, p. 2; Dragoș Lucian Curelea, Daniela Curelea, *Valeriu Braniște, Un portret*, pp. 94-95. Contestația sa nu a înregistrat niciun ecou, mass-media acelei perioade, în pofida marilor merite culturale și național-politice ale marelui gazetar Valeriu Braniște, mulțumindu-se doar să constate, în mod sec, faptul că omul politic a fost înfrânt în alegerile organizate pentru Cameră.

reprezentant oficial al Consiliului Dirigent, calitate în care a luat cuvântul și a subliniat participanților necesitatea reluării activității acestui for național-cultural românesc din Transilvania.⁸⁸ În cursul lunilor februarie-martie 1920, a fost trimis în numele Consiliului Dirigent, în misiune diplomatică, inițial în Paris, de unde, delegația română aflată la Conferința de Pace l-a mandatat să reprezinte punctul de vedere al transilvănenilor și bănățenilor în cadrul întrevederilor oficiale pe care le-a avut în Londra.⁸⁹

După anul 1920, a adunat și sistematizat un bogat material documentar având în proiectele sale, printre altele, și publicarea unei ample istorii a Banatului. Tot acum a filtrate, prin intermediul unui jurnal zilnic, marile transformări sociale, politice și economice prin care România a trecut, iar programul său politic a fost expus pe larg în „Scrisoare către alegători”, un veritabil testament politic național pe care l-a lăsat.⁹⁰ Începând din anul 1922, a activat mai mult în plan cultural, participând în cadrul adunărilor generale anuale ale Asociațiunii ASTRA, așa cum a fost cazul la Sibiu, în 8-9 noiembrie. De remarcat că în condițiile instituirii perioadei de memoriu după stingerea din viață a lui Andrei Bârseanu, Valeriu Braniște, care a prezidat comisia de alegeri a noului președinte, a propus și plenul adunării a aprobat perioada de un an a vacanței acestei funcții, ca semn de apreciere și omagiu a memoriei și faptelor marelui dispărut: Andrei Bârseanu.⁹¹

Începând din anul 1923 i s-a înrăutățit boala de inimă de care suferea de câțiva ani. În aceste condiții, în care starea de sănătate nu i-a mai permis să facă lungi călătorii sau să se implice în activitatea de partid, s-a dedicat mai mult scrisului, publicând o serie de studii și articole, respectiv, a prezentat prelegeri și conferințe în numele Asociațiunii ASTRA, dar mai ales și-a sistematizat documentele în vederea realizării unor proiecte de sinteză a operei sale.⁹² Remarcăm, în finalul studiului nostru, că începând din anul 1923, Valeriu Braniște s-a retras treptat din viața publică, ultimii săi ani de viață, petrecându-i în casa sa din Lugoj.

Asemenea tuturor oamenilor de seamă ai generației tribuniste care s-au aflat sub influența culturală și politică a articolelor lui Ioan Slavici, dar și a ideilor și filosofiei *Replicii junimii academice române din Transilvania și Ungaria*, Valeriu Braniște a

⁸⁸ S. J. S. A. N., *Fond „Astra”*, dosar 77/1920, f. 1; Valer Moga, *ASTRA și Societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 96; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2008, p. 109.

⁸⁹ Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia*, Timișoara, Editura Facla, 1980, pp. 423-427; Alexandru Porțeanu, „Clandestin prin Imperiu”, în *Magazin Istoric*, an VIII, număr 10, 1974, pp. 54-58.

⁹⁰ Valeriu Braniște, *Scrisoare către alegători*, Lugoj, Tipografia Szidon, 1922. A se vedea și în: Gheorghe Iancu, *Omul politic și de cultură Valeriu Braniște*, Timișoara, Editura de Vest, 2012.

⁹¹ S. J. S. A. N., *Fond „Astra”*, dosar 1585/1922, f. 127-130; *Transilvania*, an LIII, număr 11-12, 1922, pp. 747-751; Valer Moga, *ASTRA și Societatea*, pp. 104-105.

⁹² Ion Clopoțel, *Figuri reprezentative de la noi. Notă introductivă: Vasile Goldiș*, Cluj, 1934, p. 10.

trăit, a creat și a simțit în spiritul viu al Blajului și al afirmării drepturilor și libertăților națiunii române, a recunoașterii acestora în baza unui trecut milenar în Transilvania. S-a afirmat în această direcție, atât prin discursul său publicistic, cât și prin demersurile sale de natură social-culturală. Pentru meritele sale culturale, sociale, politice, dar mai ales pentru consecvența sa, caracterul puternic de care a dat dovadă și pentru operă sa scrisă, a fost investit de Marele Sfat Național la Alba-Iulia ca membru fără portofoliu (inițial) în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, iar apoi ca șef al Resortului Instrucțiunii Publice și Cultelor. Nu în ultimul rând, menționăm alegerea sa în Academia Română în sesiunea anului 1919 și participarea sa la prima mare adunare generală a Asociațiunii ASTRA care s-a desfășurat în Sibiu, după Marele Război în anul 1920.

New Contributions to the Knowledge of Valeriu Braniște's Approaches, between his Socio-Cultural Attitude and National-Politic Action during the Years 1914-1922

(Abstract)

Originary from Cincu-Mare, Târnava Mare county, the journalist and writer, minister and member of Romanian Academy, Valeriu Braniște was, for a while, part of the leading committee of „Tribuna” journal from Sibiu and later, because of some animosities with Eugen Brote, but also because of some promises, departed to Banat where, together with Cornel Diaconovich, have founded „Dreptatea” journal. After 1896, Valeriu Braniște was for a year teacher of Romanian, German and Hungarian languages at the famous high school „Andrei Șaguna” from Brașov. In 1897 he has been called at Cernăuți, where he was charged with the publication of „Patria” journal. Because of his conflicts with the Austro-Hungarian authorities, he was forced to come back in Banat, answering so to the call of Romanian political leaders from this area. He moved at Lugoj, where he was part of the leading committee of the Romanian journal „Drapelul”, to which he will later become editor and owner. From the point of view of cultural and national manifestations, it must be said that he was very active also in leading the Society for the Romanian Found of Theatre, but also as secretary of Lugoj department of ASTRA, especially after 1902. He was a cultural propagandist of this association and he resented in Banat speeches for people and conferences for intellectuals. Between 1914 and 1918, Valeriu Braniște came into attention of the Prefecture of Policy from Torontal county, but also of informational structure of Austro-Hungarian Empire, who considered him as a spy of Romania in this area and classified as a tenacious militant of ASTRA from Banat. In the first part of 1918 he was arrested because he refused to make the oath of loyalty to Austro-Hungary. For his national, cultural and political merits, he became part of Diligent Council of Transylvania, and between 1919 and 1920, he has been implied in the creation, on Romanian bases, of the teaching system from Transylvania and Banat, as a chief of the Resort of Cults and Public Instruction from the provisory government from Transylvania and Banat. In 1919, he has been elected member of the Romanian Academy and at 20th of January 1920, he was opening the University „Ferdinand the 1st” from Cluj.

Keywords: First World War, Valeriu Braniște, nationalism, policy, newspaper.

ASTRA'S CONTRIBUTION TO THE EVENT OF GREAT UNION

Iuliu-Marius Morariu
„Babeş-Bolyai” University, Cluj-Napoca

Founded in 1861, at the initiative of the Romanian cultural elites from Transylvania,¹ ASTRA Association was, from its very beginning, an institution concerned with cultural and social emancipation of Romanian people from there. Later, when the political context was very difficult for this nation, it was the main form that represented their interests in front of Austro-Hungarian authorities,² through the phenomenon known as „cultural associationism”.³

Between its most important contributions there must be mentioned the event of Great Union, that we will try to analyse in the present research. Some will be tempted to limit the period of investigation at 1918s and 1919s. But, a complete approach of the problem must emphasize also the work of the aforementioned institution during the First World War and few years after the historical moment. If before, although it had to pass through a difficult period, it had a huge

¹ For more information about its history and role in Romanian culture from Transylvania, see: ***, *Actele privitoare la Urdirea și înființarea Asociațiunii Transilvane pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, Diocese Printing Press, 1862; Pamfil Matei, *ASTRA-Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român*, Cluj-Napoca, Dacia Printing Press, 1986; Valer Moga, *Astra și societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Universitary Printing Press, 2003; Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Preoții năsăudeni și Astra (1861-1918)*, Cluj-Napoca/Bistrița, Argonaut Printing Press/Charmides Printing Press, 2017; Dumitru Tomoni, *Adunările generale ale Asociațiunii Transilvane pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român-ASTRA în Banat (1896-1948)*, Timișoara, Eurostampa Printing Press, 2004.

² Cf. Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, „Cuvânt înainte”, in *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, coordinated by Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2011, p. 7; Liviu Maior, „Despre asociaționism și autonomizare în Transilvania secolelor al XIX-lea și al XX-lea”, in *Ibidem*, p. 21.

³ Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Asociaționismul cultural din zona Bistriței și a Năsăudului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, Argonaut Printing Press, 2017, pp. 17-20; Camil Mureșanu, „Cu privire la asociaționism în istoria culturii”, in *Asociaționism și naționalism cultural*, p. 15; Nicolae Boșan, „Astra și Academia Română”, in *Ibidem*, pp. 95-98, Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica Românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Bucharest, Biblical and Mission Institute of the Romanian Orthodox Church Printing Press, 1986, pp. 14-17, for more information about this topic and its relevance in the history of Romanians from Transylvania from the second half of the 19th century and first two decades of the 20th one.

contribution at the preservation of Romanian identity by distributing prayer books on the battlefield, or taking care of the moral life and behaviour of the ones left at home,⁴ after the moment of the Great Union, it worked at the dissemination of the idea and its benefits, but also took care of the sacrifices that have accompanied the event by the famous investigations about the conflagration, prepared to be published under its auspices.⁵

It must be mentioned that, the First World War had affected from many points of view the life and activity of the investigated institution. Its general assemblies will be stopped from 1913 up to 1920. Therefore, the last one, namely the 54th one from its history took place in Orăștie between 14th and 15th September 1913, under the presidency of Andrei Bârseanu. He was accompanied then by Romanian important writers, historians and theologians like: Barbu Ștefănescu Delavrancea, Vasile Lucaciu, Silviu Dragomir, Octavian Tăslăuanu, Ioan Lupaș, Nicolae Bălan, Partenie Cosma, and Ilarion Pușcariu. The event was also marked by a moment of silence dedicated to the memory of Romanian inventor Aurel Vlaicu,⁶ who died few days before and by long and fruitful discussions about the future policies and activities of ASTRA Association. It was scheduled then a new one in Năsăud, Bistrița-Năsăud county, but, although this one has been announced, it has been cancelled because of the beginning of the conflagration.⁷ During the war, it will not be possible anymore to organize a new General Assembly, because of the general situation and of the restrictions imposed by the authorities to ASTRA Association.

Therefore, the next one will take place between 11th and 12th of January 1920,⁸ after six years of interruption. The general situation will be similar with the one of the Departments. Therefore, for example, in Năsăud Department, from

⁴ See: Iuliu-Marius Morariu, „ASTRA și cultivarea sentimentului românesc în timpul Primului Război Mondial”, in *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, coordinated by Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 109-116.

⁵ For more information about it and its relevance, see: Andreea Dăncilă Ineoan, „Investigând Primul Război Mondial din perspectiva unei anchete interbelice”, in *Astra Sabesiensis*, no. II, 2016, pp. 176-185; Ioan Popa, „Ancheta ASTREI privind jertfele românilor transilvăneni în Primul Război Mondial. Noi valorificări metodologice”, in *Ibidem*, no. 3, 2017, pp. 221-240.

⁶ Elena Macavei, *Asociațiunea ASTRA și Adunările Generale (1861-2011)*, Sibiu, ASTRA Association Printing Press, 2011, pp. 50-51; Eadem, *Asociațiunea ASTRA și cititoriile*, Sibiu, ASTRA Association Printing Press, 2011, pp. 122-123.

⁷ ***, „Procesul verbal luat în ședința a doua a adunării generale a Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, ținută la Orăștie la 15 Septembrie 1913”, in *Transilvania*, year XLIV, no. 6, 1913, p. 427 and: ***, „Ședința a XVI-a Comitetului Central, ținută la 6 Decembrie 1913”, in *Ibidem*, p. 435; Andrei Bârseanu, „Cătră membrii Asociațiunii”, in *Ibidem*, year XLV, no. 7-9, 1914, p. 241.

⁸ Elena Macavei, *Asociațiunea ASTRA și Adunările Generale (1861-2011)*, p. 53; Eadem, *Asociațiunea ASTRA și cititoriile*, pp. 122-123.

1914, when the assembly will be held in Coșna (today in Suceava County), there will be no other one until in 1919, when the members will gather together at Salva (Bistrița-Năsăud County).⁹ And the situation will not be a singularly one.

At the same time, the pressure of the imperial authorities and their fear from some potential actions of the association will be reflected also in the decreasing of publication frequency of its journal, „Transylvania”. Like other newspapers, this one will have sometimes white pages or rejected articles because of the censorship. Also, the number will be smaller than before. If before the conflagration, ASTRA Association was releasing monthly a new issue, after this moment, in 1916 and 1917, there will be published only two for each of them and in 1918, only one will be published, after the Great Assembly from 1918.¹⁰

„Transylvania” journal was not the only editorial activity of the association that will suffer during the conflagration. Therefore, as a historian who investigated its history shows: „[...] a big number of members of the Association have been sent on the battlefield or implied in the political situation, the political situation has become worst day after day, and this forced the Central Committee to decide (at 5th of December 1914), to stop the print of „People Library of the Association”, the renounce to the functions of literary secretary, economical lecturer, director of the museum and administrator of „People’s Library”, but also the decrease of the amount of money directed to the library, museum, „Transylvania”, and the retributions of the professors from Civil School of Girls”.¹¹

But, despite all the problems and the restrictions of authorities, ASTRA’s activity will not be totally stopped. Therefore, at the beginning of the war, in 1914, the members of the association have presented 1140 conferences, founded 5th bank institutions and released 10 brochures in „People’s Library” of it, in 15.000 copies that have been distributed at 11.851 members, libraries and readers,¹² and opened a few new circles in some Departments,¹³ in 1916, they will still have 1459 lectures and 594 libraries which still offer books to the readers.¹⁴ And this was only

⁹ For more information about this period in Năsăud Department, but also about the assembly itself, see: Iuliu-Marius Morariu, „Un document important despre adunarea Despărțământului Năsăud al „Astrei” din anul 1919”, in *Pisanii Sângeorzene*, year II, no. 3 (19), 2014, pp. 21-25; Idem, „Un document important despre adunarea Despărțământului Năsăud al „Astrei” din anul 1919. Partea a II-a: raportul general al Despărțământului”, in *Pisanii Sângeorzene*, year III, no. 4 (20), 2014, pp. 46-50.

¹⁰ Cf. Idem, „Imaginaea Primului Război Mondial reflectată în paginile revistei *Cultura creștină*”, in *Imaginaea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi. Lucrările Conferinței Naționale, Cluj-Napoca, 19-20 aprilie 2013*, coordinated by Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Argonaut Printing Press, 2014, pp. 443-456.

¹¹ Mihai Racovițan, Pamfil Matei, *Sibiul și Marea Unire*, Sibiu, Military Circle Printing Press, 1993, p. 103.

¹² Cf. Octavian Codru Tăslăoanu, „Biblioteca Poporală a Asociațiunii în anul 1913-date asupra numărului de abonați, pe categorii”, in *Transilvania*, year XLIV, no. 4-5, 1913, pp. 319-322.

¹³ Elena Macavei, *Asociațiunea ASTRA și Adunările Generale (1861-2011)*, p. 51.

¹⁴ *Ibidem*, p. 52.

the work done for the ones who left at home. For the ones who were fighting, they will distribute almost 100.000 books to the soldiers on the battlefield or in the hospitals¹⁵ and in the same time will provide space for receiving and nursing of the wounded ones.¹⁶ For being able to publish these books (which were, most of them, prayer ones), the rich Romanian people who were leading the association will donate, for example, in the beginning of 1918, 2573 krăițari,¹⁷ from which, they will be printed and distributed 10.000 books.

Through all these, Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of Romanian People-ASTRA, have contributed to the event of Great Union by preserving, the language, national identity and the prides of being Romanian and in the same time, by taking care of the spiritual, moral and cultural needs of the aforementioned people from Transylvania.¹⁸ When the time will become favourable, the president Andrei Bârseanu, will write about the event of Great Union, underlining its relevance: „[...] *We are writing these roms in days of happiness, in days of elevation of souls. Through the epochal decision taken in the 1st day of the present month in Alba-Iulia, which asks us to get together for all the times with our brothers over the Mountains, it has been accomplished the dream from centuries of our people and it has been given the most normal solution to our political wishes. From now on, the Romanian people from this space will not be any more a ship directed by waves and threatened in each moment by the enemy storms, but, together with the brothers from the other lands where the great Traian have left us, it will form a strong rock, capable to resist to all the waves and storms, and which will look trustfully at the shore which is showing its shining face to them*”.¹⁹

In the same time, the evolution of the battle will force some of the leaders of ASTRA Association to run into the Romanian Kingdom. One of them will be the editor-in-chief of „Transylvania” journal. This explains partially why the journal will have such a decrease of the published numbers from 1914 to 1918. At the same time, he will become, like many others, soldier in the Romanian army, from where he will come back only in 1919.²⁰ He will be, like other, useful in diplomatic missions and will help Romanian state to prepare the event of Union

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54.

¹⁷ Austro-hungarian coin.

¹⁸ Rodica Groza, „ASTRA și soldații români de pe front în Primul Război Mondial”, in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, no. XXVIII, 1987-1988, pp. 351-362; Mihai-Octavian Groza, „Despre activitatea preoților militari transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, in *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordinated by Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 537-540.

¹⁹ *** „După adunarea de la Alba-Iulia”, in *Transilvania*, year XLIX, no. 1-12, 1918, p. 1.

²⁰ Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, „Lucian Blaga” University Printing Press, 2005, p. 228.

when it will be the time. Because of this, he will be part of another aspect of ASTRA's contribution to the event of Great Union.

If someone takes a look on the list with the 1228 delegates to Alba-Iulia Assembly,²¹ he will find there 13 names from the ASTRA Association, namely: Ioan Banciu and Corneliu Bardoși from Sibiu, Ion Ghișa from Brad Department, Ioan Nossa and Petru Tulbure from Buciumi, Sever Sălăgean from Holod, sent by Ceica Department, Aurel Muntean and Ioan Irișeș from Săcuieni, Huedin Department, Savu Marta and Augustin Magyar from Oradea Mare, Nicolae Munthiu and Iuliu P. Mureșianu from Șimleul Silvaniei.²² Someone can be tempted to think that, after so many years when ASTRA Association suffered, being forbidden to work or trying to do so many things for Romanian people, despite of all the problems and attempts to be stopped, it has been not enough recovered and respected after the Great Moment. But if he takes a look on the names from the entire list, will find there that many of the ones who were sent by their communities, or by other associations were the priests of their villages, the teachers of their childrens or people. Most of them were both members of Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of Romanian People-ASTRA. It must also be noticed the fact that, through the 100.000 people who came in 1st of December to Alba-Iulia, many of them were also members of it.

Therefore, ASTRA Association was, for sure, the association with the highest representatives at the event. It had priests who worked for it during the war despite of all the restrictions imposed by authorities,²³ teachers, writers, officers and peasantry who have been guided by it during the four years of conflagration and contributed at the event of the Great Union. It published and released Romanian newspapers, prayer books or literary ones that have been offered to the soldiers from the battlefields or hospitals and it offered lectures on daily problems to the ones left home, contributing in this way at the preservation of a good moral situation in Romanian villages and towns from Transylvania.

Summarizing, we can say that there were various modalities through which ASTRA Association contributed to the event of the Great Union. On one hand, it took care both of the soldiers and of the ones who left home, providing them

²¹ ***, *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1943, pp. 53-75.

²² Cornel Petroman, *Astra în Banat până la Marea Unire*, Timișoara, Eurostampa Printing Press, 2006, p. 55.

²³ And some of them have been also deported. See, for example: Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, edition by Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, The Diocese of Deva and Hunedoara Printing Press/Argonaut Printing Press, 2015; Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu (eds.), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Argonaut Printing Press, 2016.

Romanian publications, lectures and place were to be hosted if they were wounded in the battle. Through people, like Octavian Codru Tăslăuanu, who have left the Austro-Hungarian army and decided to run and fight into the Romanian one and to help the Romanian state when the time was to bring Transylvania back to Romania, it had another contribution, different and original. Then, through the people who were its members and came to Alba-Iulia at the Great National Assembly, asking the Union with Romania, it had another important one. After the moment, ASTRA Association helped the state to implement the reforms and to make the Union a matter of fact, by informing and teaching people. All these aspects, that we have tried, briefly, to emphasize there are part of its contribution to the Great Event that we celebrate this year, that helped Romanians to come together in their own country.

ASTRA's Contribution to the Event of Great Union

(Abstract)

Using information provided both from journals like „Transylvania”, edited by Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of Romanian People-ASTRA, but also from articles, studies and books, the present article tries to present the contribution of the aforementioned institution at the event of Great Union. There are emphasized its actions during the First World War, when it offered prayer books in Romanian language to the soldiers, printed „Transylvania” journal despite all the attempts of the Hungarian authorities to destroy it, and offered space for hospitalisation the wounded soldiers. There are also mentioned the decisions of important members of ASTRA, like Octavian Codru Tăslăuanu, who decided to left Transylvania and the Imperial Army and run into Romania, when they became part of the War from the other side and, when it was the time, contributed to the diplomatic aspects of the Union or have sent messages to their Romanian brothers from the imperial side, asking them to join Romania. The later contributions to the Great Event, like sending delegates, highlighting the relevance of the moment in books and newspapers or by lectures and by speaking about the way how the administrative union can be realised, are also emphasised in the research, which brings into attention a topic not enough investigated up to now, offering a new approach.

Keywords: ASTRA Association, First World War, Great Union, culture, analysis.

PREOȚI HUNEDORENI LA ALBA-IULIA ÎN 1 DECEMBRIE 1918

Prof. univ. dr. Florin Dobrei
Universitatea „Eftimie Murgu” Reșița

La 1 Decembrie, în fiecare an și mai ales acum, la aniversarea centenarului Marii Uniri, întreaga suflare românească serbează, în mod solemn, istoricul moment de la Alba-Iulia din 1918 când, după secole de dezbinare, Ardealul străbun s-a unit, în sfârșit, cu „Patria Mamă”. Pentru a înțelege mai bine momentele premergătoare aceluia mareș eveniment, precum și însemnătatea sa, este necesară, întâi de toate, o scurtă întoarcere, cu gândul, în timp.

Anul 1914 a reprezentat, așa cum bine se cunoaște, un moment de cotitură în istoria Europei, marcând debutul Primului Război Mondial (1914-1918) sau al „Marelui Război”, cum a rămas el cunoscut în istoriografie, o încleștare armată uriașă, care a lăsat în urmă, la nivel de ansamblu, peste 10.000.000 de morți;¹ anexate la Ungaria, Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul au fost antrenate într-o luptă care nu le aparținea. După 15/27 august 1916, data intrării în război a României alături de forțele Antantei, drama românilor din spațiul intracarpatic s-a accentuat; frații de pe cele două culmi ale Carpaților s-au găsit nu de aceeași parte a baricadei, ci luptând silnic unii împotriva altora. Au fost înrolați zeci de mii de ostași români, participanți pe un front uriaș, întins din Galiția până în nordul Italiei; în urma celor răpuși de gloanțe sau de boli a rămas o mulțime de orfani și de văduve.² Prezența trupelor străine în spațiul actualului județ Hunedoara, numărul mare de răniți și de prizonieri staționați aici, fiscalitatea excesivă, lipsa brațelor de muncă din agricultură (datorată mobilizărilor forțate și unidirecționării spre sectorul metalurgic), precum și măsurile dure ale guvernului față de orice manifestații cu caracter național au întregit tabloul sumbru al acelor ani.³ În fața acestei situații, mulți au trecut munții, militând, de la București, Iași sau din străinătate, pentru recunoașterea dreptului la autodeterminare națională; cel mai cunoscut dintre „bejenarii” hunedoreni ai acelor timpuri a fost preotul Ioan Moța

¹ ***, *Istoria lumii de la origini până în anul 2000*, București, Editura Olimp, 2003, p. 499.

² Ioachim Lazăr, Nicolae Cerișer, *Hunedoara și Marea Unire. Contribuția românilor din Ținutul Pădurenilor și Zona Hunedoarei la realizarea Unirii*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2009, pp. 12-39.

³ Ion Lungu (coordonator), *Din trecutul de luptă al țărânimii hunedorene*, Deva, 1967, pp. 230-234; Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *Hunedoreni și Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Editura Mediamira, 2009, pp. 26-49.

din Orăștie, trimis în 1917, de la București, împreună cu Vasile Lucaciu și Vasile Stoica, tocmai în America, spre a le face cunoscute Alițiilor revendicările poporului român.⁴ Alți intelectuali (în special preoți, dascăli și avocați) au fost alungați, în mod intenționat, din localitățile de baștină, fiind anchetati, bătuți sau chiar internați în lagărele de concentrare de la Șopron, Wperd, Ruszt și Szent Margit, ori condamnați la ani grei de temniță, „ispășiți” în închisorile de la Cluj, Timișoara, Caransebeș, Deva etc.⁵

Biserica, prin lăcașurile ei de cult distruse sau devastate, prin slujitorii și prin dascălii ei confesionali maltratați, arestați, surghiuniți sau trimiși pe front, precum și prin nenumărații ei fii, enoriași următori, prin Taina Botezului, lui Hristos, înveșmântați în haina jertfei, și-a avut propria sa pătimire. În ceea ce privește spațiul hunedorean, lăcașurile de închinare din Baru Mare, Baru Mic, Petros, Livadia de Câmp, Valea Lupului, Livezeni și Isroni au fost grav avariate.⁶ Dintre păstorii sufletești, câțiva au trecut prin grele suferințe. Spre exemplificare, preotul ortodox Avram Stanca din Petroșani care, la preluarea Văii Jiului de către armata română, a oferit informații „ocupantului”, pomenindu-l pe regele Ferdinand I la Sfânta Liturghie, a fost arestat și, într-o noapte friguroasă de octombrie, purtat pe jos de jandarmii unguri 40 de kilometri, îmbrăcat în haine de vară și cu capul descoperit; acest fapt i-a cauzat pierderea totală a vederii; a murit la Sebeș, la 24 decembrie 1916, în casa fiului său, preotul Sebastian Stanca, pe atunci deportat la Ruszt, în pusta maghiară.⁷ Lista celor arestați sau deportați este însă mult mai numeroasă.⁸

Alți clerici au fost înregimentați în armata austro-ungară în calitate de preoți-confesori, și trimiși pe diferite fronturi, în special pe cele din Galiția și din Italia.⁹ Spre exemplificare, preotul Ioan Dăncilă din parohia Râpa Râmețului (azi Valea Mănăstirii, județul Alba), născut însă în Mănerău, a fost mobilizat cu gradul de căpitan, vreme de trei ani, pe frontul italian; în aceeași calitate, între lunile aprilie și august ale anului 1919, a însoțit armata română în „Campania de pe Tisa”, pentru

⁴ Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, volum II, București, 1940, pp. 131-134.

⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, volum III, Iași, Editura Trinitas, 2008, pp. 380-381.

⁶ Ioachim Lazăr, *Românii din sud-vestul Transilvaniei și Marea Unire. Țara Hațegului și Valea Jiului*, Deva, Editura Emia, 2007, pp. 14-16.

⁷ Mircea Păcurariu, „Un preot hunedorean luptător pentru unitatea națională”, în *Mitropolia Banatului*, an XXX, număr 10-12, 1980, pp. 725-729.

⁸ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la Războiul pentru Întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoare/Editura Argonaut, 2015, passim; Grigore N. Popescu, *Preoțimea română*, pp. 134-142; Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1986, pp. 260-275; Ioachim Lazăr, *Românii din sud-vestul Transilvaniei*, pp. 20-29, 235-267.

⁹ Ion Matei, *Școala noastră și războiul*, Sibiu, Tiparul Archiepiscopiei, 1915, pp. 13-23.

distrugerea bolșevismului maghiar al lui Béla Kun.¹⁰ Cei rămași în parohii s-au implicat în mod activ în pregătirea mărețului moment care a urmat, menținând vie în sufletele credincioșilor flacăra speranței.¹¹

Și, într-adevăr, după mai bine de patru ani de război sângeros, au început să se întrezărească și zorii unei mari izbânde. Prin „Declarația” de la Oradea, din 29 septembrie/12 octombrie 1918, cu mult curaj, s-a proclamat independența națiunii române. La 18/31 octombrie 1918, s-a constituit apoi „Consiliul Național Român” („Marele Sfat al Națiunii Române”) cu sediul la Arad. Și tot acolo, câteva zile mai târziu, s-a organizat „Comandamentul Gărzilor Naționale Românești”, astfel de gărzi naționale organizându-se, apoi, pretutindeni în orașe și la sate, în vederea asigurării ordinii publice și a apărării locuitorilor împotriva celor care ar fi încercat să îi împiedice în afirmarea voinței lor de libertate și de unitate statală; la fel și consilii naționale locale. În cadrul a numeroase adunări populare s-au adoptat apoi memorii și moțiuni, cu mii de semnături, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu România;¹² intitulate „Hotărârea noastră”; acestea aveau, în general, următorul conținut: „*Obștea poporului român din comuna [urma numele localității n. n.], din îndemn propriu și fără nicio silă sau ademenire din vreo parte, dă la iveală dorința fierbinte ce însuflețește inima fiecărui român și declară că dorința nestrămutată este: Voim să fim alăturați împreună cu teritoriul românesc din Ardeal, Banat, Ungaria și Maramureș la Regatul României, sub stăpânirea Majestății Sale, regelui Ferdinand! În această hotărâre a noastră așternem tot ce au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi cei de față și tot ce va înălța pururea pe fiii și nepoții noștri. Așa să ne ajute Dumnezeu! Cu prezența, această hotărâre se încredințează [urma numele delegaților, data, locul și subscrierile n. n.]*”¹³

Iată că a venit apoi și mărețea zi de 1 Decembrie 1918! Fiind duminică, dimineața s-a săvârșit Sfânta Liturghie și slujba „Te Deum”-ului în cele două biserici românești din Alba-Iulia. La ora 10 s-a întrunit Marea Adunare Națională, la care au participat cei 1.228 de deputați și de delegați oficiali, care s-au prezentat cu mandat electoral sau cu titlul lor de drept, pentru a vota unirea; între aceștia s-au numărat și delegații celor două biserici românești, Ortodoxă și Greco-Catolică, anume cei 5 episcopi în funcțiune (Ioan Ignatie Papp al Aradului, Elie Miron

¹⁰ Mircea Păcurariu, „Protopopul colonel Ioan Dăncilă”, în *Revista de Istorie Militară*, an LII, număr 5-6, 2000, pp. 15-20.

¹¹ Idem, „Contribuția Bisericii la realizarea actului Unirii de la 1 Decembrie 1918”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an CXVI, număr 11-12, 1978, pp. 1250-1263.

¹² Paul Abrudan, Mircea Stoia, „Contribuția hunedorenilor la desăvârșirea unității de stat a României”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, număr XV, 1981, pp. 264-266; Dorin Petresc, Ioan Lăzărescu, *Istoria Regimentului Cezar și Regesc nr. 64 Orăștie (1860-1918)*, Deva, Editura Corvin, 2004, pp. 157-199; Ioachim Lazăr, *Românii din sud-vestul Transilvaniei*, pp. 47-85, 86-89, 109-183; Ioachim Lazăr, Nicolae Cerișer, *Hunedoara și Marea Unire*, pp. 51-99, 132-234; Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *Hunedoreni și Marea Unire*, pp. 50-138.

¹³ Vasile Ionaș, *Roșcani, Mibăiești, Panc, Panc-Sălște. File de istorie*, Deva, Editura Emia, 2002, p. 66.

Cristea al Caransebeșului, Demetriu Radu al Oradiei, Iuliu Hossu al Gherlei și Valeriu Traian Frențiu al Lugojului), 4 vicari, 10 delegați ai consistoriilor ortodoxe și ai capitulurilor unite, 129 de protopopi, câte un reprezentant al institutelor teologico-pedagogice, câte 2 reprezentanți ai studenților din fiecare institut, precum și numeroși preoți și învățători ai școlilor confesionale.¹⁴ Cu toții au votat: UNIREA!

Cu același entuziasm, cei rămași acasă au trimis telegrame de felicitare și de adeziune cu lucrările Adunării Naționale de la Alba-Iulia. La ora 10, clopotele tuturor bisericilor au început să bată, vestind începerea istoricei adunări; preoții i-au binecuvântat pe cei prezenți, au predicat despre solemnitatea momentului și au înălțat rugăciuni pentru acest început de drum. Pretutindeni s-au ținut apoi serbări, sentimentul atât de vizibil pe chipurile tuturor, atât a celor de acasă, cât și a celor prezenți la Alba-Iulia fiind bucuria izbânzii!¹⁵

Din partea Hunedoarei, cei 165 de delegați (ordinari, supleanți, de drept, reprezentanți ai societăților financiare, ai „Uniunii Femeilor Române din Ungaria”, ai „Reuniunii Femeilor Române din Comitatul Hunedoara”, ai „Reuniunii Învățătorilor Români”, ai „Societății Meseriașilor Români”, ai societății culturale „ASTRA” etc.), reprezentând 13,4% din totalul delegaților ardeleni, au strigat, într-un singur glas: „*Vrem să ne unim cu Țara!*”. Delegațiile oficiale erau conduse de Francisc Hossu-Longin (cercul electoral Deva), Gheorghe Dubleşiu (cercul electoral Hunedoara), Victor Bontescu (cercul electoral Hațeg), Aurel Vlad (cercul electoral Orăștie) și Nicolae Robu (cercul electoral Baia de Criș). Dintre delegați, 48 erau din Deva, 43 din Hațeg, 24 din Dobra, 15 din Orăștie, 14 din ținutul Orăștiei, 13 din Baia de Criș și 8 din Hunedoara; într-o altă împărțire, 70 erau țărani, 18 meseriași, 13 învățători, 13 protopopi, 10 preoți, 10 avocați, 8 casnice, 5 profesori, 5 mineri, 3 directori de bancă, 2 medici, 2 comercianți, 1 contabil, 1 primar, 1 proprietar, 1 funcționar public și 1 moașă comunală. Ca o recunoaștere a meritului hunedorenilor la realizarea acestui măreț act, doi dintre ei au fost aleși secretari ai biroului Marii Adunări Naționale (Silviu Dragomir și Iosif Ciser) și alți doi, membri ai Consiliului Dirigent al Transilvaniei (Aurel Vlad și Victor Bontescu); între oratorii adunării s-a numărat, ca vorbitor la una dintre cele 14 tribune instalate, și Petru Groza, fiu de preot din Băcia.¹⁶

Din partea bisericii, la Alba-Iulia au fost delegați să reprezinte județul Hunedoara 13 protopopi, anume 6 protopresbiteri ortodocși (protopopul Devei a fost reprezentat de preotul Dionisie Bobei din Petreni) și alți 7 protopresbiteri greco-catolici, respectiv 10 preoți, 6 dintre aceștia fiind ortodocși, iar alți 4, uniți.

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii*, pp. 337-338.

¹⁵ Ioachim Lazăr, *Românii din sud-vestul Transilvaniei*, pp. 106-107.

¹⁶ Adela Herban, „Participanți hunedoreni la Marea Unire”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, număr XVIII-XIX, 1984-1985, pp. 309-312.

Fără a avea pretenția originalității și a exhaustivității, demersul de față își propune să readucă de sub colbul nedrept al istoriei, în acest an centenar, chipurile unor păstori de ieri, care au pus binele național, în viețile lor, mai presus de orice țel. Ca atare, sub forma unor medalioane orânduite alfabetic, în cele ce urmează vor fi prezentate atât cât datele istorice păstrate, sărăcăcioase și, în bună parte, tributare informațiilor consemnate de vrednicul de pomenire istoric, om politic și mare român, Victor I. Șuiaga din Deva (1899-1996),¹⁷ o vor permite, biografiile acelor preoți hunedoreni, ortodocși și greco-catolici, deopotrivă, participanți la Alba-Iulia, în calitate oficială (de membri aleși, supleanți sau de drept), în acea măreață zi de 1 Decembrie 1918.

BOLBOCA Nicolae (greco-catolic): s-a născut în anul 1852, în localitatea Gilău (județul Cluj). A urmat cursurile Liceului Piarist din Cluj, ale liceului românesc din Blaj și ale școlii teologice arhidiecezane romano-catolice din Timișoara (absolvent în 1880), fiind hirotonit preot pe seama parohiei hunedorene Baia de Criș (1881-1895). Arestat, condamnat și întemnițat la Seghedin, în urma inițiativei sale de ridicare a unui monument în cinstea marelui luptător român Avram Iancu în cimitirul de la Țebea, a păstorit o vreme în parohiile bănățene Petroman (1895-1898) și Vermeș (1898-1917), îndeplind, în paralel, și slujirile de asesor consistorial și de administrator protopopesc, respectiv de protopop în cele două centre bisericești amintite. Revenit în Baia de Criș (1917-1939), unde a îndeplinit și funcția ecleziastică de protopop greco-catolic al Hălmașului (1917-1931), a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Baia de Criș. A trecut la cele veșnice în anul 1939, fiind înmormântat la Baia de Criș.¹⁸

BUDOIU Ioan (ortodox): s-a născut la 19 aprilie 1866, în satul Mermezeu-Văleni (județul Hunedoara), într-o familie preotească. Absolvent al liceului românesc din Blaj și al Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1885-1888), a fost hirotonit preot pe seama parohiei hunedorene Câmpuri (1890-1911). După despărțirea comunității bisericești din Câmpuri-Surduc de cea din Câmpuri

¹⁷ În studiul de față se va cita din: Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire. 1 Decembrie 1918* (ms. dact. aflat în Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane), Deva, 1978, 129 p. (amintim și ediția tipărită, dar, pe alocuri, mai restrânsă ca informație: *Hunedoreni la Marea Unire. 1 Decembrie 1918*, Deva, 1993, 105 p.); de asemenea, a se vedea și articolele: „Hunedoara la Marea Unire. 1 Decembrie 1918”, în volumul *Contribuții de istorie bisericească hunedoreană. Studii, articole, scrisori și acte* (ms. dact. în Biblioteca Protopopiatului Ortodox Deva), Deva, 1984, pp. 1-25 și „Hunedoara la Marea Unire”, în *Mitropolia Banatului*, an XXVII, număr 10-12, 1978, pp. 635-639.

¹⁸ ***: *Dieceasa Lugojului. Șematism istoric*, Lugoj, Tipografia Ioan Virányi, 1903, p. 247, 286, 541; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 52; Maria Basarab, *Protopopiatul Român Unit cu Roma Greco-Catolic Hunedoara-Deva. Compendiu*, Deva, 2013, pp. 54-55.

de Sus, prin constituirea celei dintâi ca parohie distinctă, a preluat, vreme de alte patru decenii, destinele sufletești ale noii obști ecleziastice, întâi ca preot-paroh (1911-1941), apoi în calitate de administrator parohial pensionar (1943-1954); aici i se datorează construcția bisericii „Sfântul Ioan Botezătorul” (1897-1898) și a clopotniței alăturate (1928), a unui nou local școlar (1907-1908), a unei case parohiale și a unui cămin cultural (1946-1947), crearea „Fondului Școlar” (1904), a unui „Fond de Bucate” (1906) și a „Însoțirii de Credit *Raiffeisen*” (1907), înființarea unui cor bisericesc, a unei fanfare sătești și a două asociații cultural-bisericești („Reuniunea de Femei pentru Înfrumusețarea Bisericii” în 1904 și „Reuniunea de Muzică și Cântări” în 1909). Arestat de autoritățile maghiare la Cluj, în timpul Primului Război Mondial (între 1 noiembrie 1916 și 10 martie 1917), a fost numit președinte al Consiliului Național Român din Câmpuri-Surduc, participând la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru al Reuniunii de Cântări din Câmpuri-Surduc, din partea cercului electoral Iia. A trecut la cele veșnice în anul 1954, fiind înmormântat la Câmpuri-Surduc.¹⁹

CRIȘAN Romul (greco-catolic): s-a născut în anul 1884, în localitatea Cugir (azi județul Alba), într-o familie preotească. A absolvit cursurile Gimnaziului și ale Seminarului Arhidiecezan din Blaj, fiind hirotont preot pe seama parohiei hunedorene Căstău (1905-?); ulterior a păstorit obștea parohială din Cugir (1918-1936). A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru supleant, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice în anul 1936, fiind înmormântat la Cugir.²⁰

CRIȘAN Teofil (greco-catolic): s-a născut în anul 1869, în satul Băgău (județul Alba). A studiat teologia la Blaj, ajungând preot în parohiile timișene Visag (1898-1899) și Ohaba-Forgaci (1899-1913), respectiv la Hațeg (1913-1933); ulterior a primit slujirile de conducător al Vicariatului Hațeg (1913-1933) și de canonic al Episcopiei Greco-Catolice a Lugojului (1933-1943). A trecut la cele veșnice în anul 1943, la Lugoj, unde a și fost înmormântat.²¹

¹⁹ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1890-1941, passim; Arhiva Parohiei Ortodoxe Câmpuri-Surduc, dosar *Condica Parohiei Câmpuri-Surduc. Monografia comunei Câmpuri-Surduc, scrisă de preotul Ioan Budoiu la anul 1904* (ms.); Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Pedagogico-Teologic „Andreianu” al Arhidiecezei Ortodoxe Române din Transilvania*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1911, p. 158; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 63-64; Camelia Vulea, „Un om pentru oameni-preotul Ioan Budoiu din Câmpuri-Surduc”, în volumul *Silviu Dragomir-50 de ani de la trecerea în veșnicie*, coordonat de Florin Dobrei, Cluj-Napoca/Deva, Centrul de Studii Transilvane/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2012, pp. 243-261; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii*, p. 74; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, în volumul *Hunedoara, monografie V. Personalități hunedorene*, coordonat de Ioan Sebastian Bara, Marcela Balazs, Florin Dobrei, Vasile Ionaș, Ioachim Lazăr, Liviu Lazăr, Paulina Popa, Denisa Toma, Deva, Casa de Editură EMIA, 2015, p. 37.

²⁰ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 88.

²¹ ***, *Dieceza Lugojului*, p. 225, 542; Iacob Radu, *Istoria Vicariatului Greco-Catolic al Hațegului*, Lugoj, Tiparul Diecesan, 1913, p. 131; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire* (ediția tipărită), p. 54.

DAMIAN Vasile (ortodox): s-a născut la 6 martie 1855, în localitatea Zlatna (județul Alba), în familia protopopului Gheorghe Damian, fost tribun în oastea lui Avram Iancu. A urmat școala primară și cea gimnazială în orașul natal, apoi cursurile Liceului Catolic din Alba-Iulia (1874), ale Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1874-1877) și ale Facultății de Filosofie din Viena (1878-1881); în capitala austriacă a luat parte la acțiunile Societății „România Jună”, al cărei președinte a ajuns. Reîntors în Ardeal, a fost numit profesor (1881-1908), apoi director (1884-1891), la Gimnaziul Ortodox din Brad, cea dintâi instituție de învățământ superior românesc din vestul Transilvaniei; a predat disciplinele religie și matematică. Apreciat de superiorii bisericești, în anul 1884 a fost ales preot și protopop al „tractului protoprezbiterial” Zarand (Brad), demnitate deținută până în 1919. Meritele sale ulterioare au fost incontestabile: președinte al „Fondului Școlar” și al „Reuniunii Învățătorilor din Districtul Zarand”, membru în „Reprezentanța Comunală”, asesor consistorial, reorganizator al Despărțământului Brad al ASTRA, fondator și director al Băncii „Crișana” din Brad (1891), președinte al Institutului de Credit „Grănițerul” din Dobra etc. A activat și în cadrul Partidului Național Român, fiind adept al „activismului”; între anii 1905-1918 a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta, din partea cercului electoral Baia de Criș, calitate din care s-a opus încercărilor de deznaționalizare prin școală și prin limbă. Președinte al Consiliului Național Român din Brad și delegat (ca membru de drept) la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din partea cercului electoral Brad, a fost desemnat apoi membru în Marele Sfat Național Român. A trecut la cele veșnice în orașul Brad, la 10 iunie 1919, unde este și înmormântat.²²

DOBRE Ioan (ortodox): s-a născut la 1 ianuarie 1875, în orașul Zărnești (județul Brașov). A urmat școala primară în localitatea natală, liceul românesc din Brașov, apoi Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1894-1897) și Facultatea de Teologie din Cernăuți (1899-1901), unde a obținut și diploma de doctor (1904). A fost numit profesor de religie în Sibiu (1907-1908), apoi preot și protopop al Devei (1909-1928); în paralel, a predat religia la școlile secundare din oraș (1909-1920). Din bogata sa activitate culturală și națională se cuvin a fi amintite inițierea celui dintâi ziar românesc la Deva, „Curierul Hunedoarei”, și

²² *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1884-1919, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 154; Nestor Lupei, Romulus Neagu, *Monografia Liceului „Avram Iancu” din Brad (1869-1969)*, Sibiu, 1969, passim; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire* (ms. dact.), pp. 51-52; Eugen Glück, „Contribuții cu privire la viața și activitatea protopopului Vasile Damian”, în *Mitropolia Banatului*, an XXVI, număr 3, 1986, pp. 23-36; Romulus Neag, *Personalități brădene în lumina istoriei*, Brad, 1995, passim; Barbu Roventța, *Protopopul Vasile Damian. Scurte note*, Brad, 2000, pp. 1-2; Maria Razba, *Personalități hunedorene. Oameni de cultură, artă, știință, tehnică și sport (sec. XV-XX)*. Dicționar, ediția a II-a, Deva, Editura Emia, 2004, pp. 138-139; Florin Dobrei, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița, Editura „Eftimie Murgu”, 2010, pp. 567-568, 626; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, pp. 41-42.

coordonarea Despărțământului ASTRA din Deva, în calitate de președinte (1911-1922); în 1913, a inițiat o colecție publică pentru ridicarea unui monument închinat aviatorului român Aurel Vlaicu. În timpul Primului Război Mondial a organizat, pentru cei 200 de soldați români răniți de peste munți, aflați în spitalele din Deva, o amplă campanie de strângere de fonduri. Președinte al Consiliului Național Român din Deva, în perioada interbelică a fost ales consilier al județului Hunedoara și deputat sinodal. În 1922 a organizat sărbătorirea semicentenarului morții lui Avram Iancu. Lui i se datorează și inițierea lucrărilor de renovare și împodobire iconografică a catedralei „Sfântul Ierarh Nicolae” din Deva (1927-1930). A trecut la cele veșnice la 19 iunie 1928, fiind înmormântat la Deva; la 16 noiembrie 1930, a fost reînhumat în orașul natal. În ceea ce privește Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, deși a fost împuternicit să participe în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Deva, din motive de sănătate nu a putut fi prezent,²³ fiind reprezentat de către preotul **Dionisie Bobei** (1869-1920), născut în Petreni, absolvent al aceleiași instituții de învățământ teologic sibian (1891-1894), păstor sufletesc în satul natal (1896-1920) unde, împreună cu tatăl său, preotul Simeon Bobei (1852-1910), originar din Sibișel, au coordonat lucrările de zidire a bisericii actuale, cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavrii” (1907-1910).²⁴

DOMȘA Vasile (ortodox): s-a născut în anul 1860, în satul Baica (județul Sălaj). A urmat cursurile Liceului Maghiar de Stat din Cluj, apoi cele ale Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1879-1882), fiind hirotonit preot de mitropolitul Miron Romanul al Ardealului; a păstorit în localitățile Brașov, Toracu Mic (Voievodina) și Orăștie. Profesor de religie în Orăștie, protopop al Orăștiei (1897-1932) și președinte al „Reuniunii Meseriașilor Români” de aici, a fost internat de către autoritățile maghiare, în timpul Primului Război Mondial, într-un lagăr de deținuți politici. Vicepreședinte al Consiliului Național Român din Orăștie, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice în anul 1932, fiind înmormântat la Orăștie.²⁵

²³ Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 163; *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1909-1928, passim; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 41-42; Idem, *Consiliul Național Român din Deva: 1918-1919*, Deva, 1994, pp. 83-84; Adela Herban, „O personalitate marcantă a Astrei, protopopul tractului Deva, Ioan Dobre (1875-1928)”, în *Corviniana. Acta Musei Corviniensis*, număr II, 1995, pp. 175-180; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, p. 165; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, p. 23.

²⁴ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1881-1920, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 140, 160; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 42; Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reșița, Editura „Efumie Murgu”, 2011, p. 224.

²⁵ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1897-1932, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 156; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 91-92; Petru Baciu (coordonator), *Orăștie. Enciclopedie*, Deva, Editura Corvin, 2001; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii*, p. 124.

HENȚIA Gheorghe (ortodox): s-a născut la 15/27 august 1876, în satul Sebeșel (județul Alba). A absolvit cursurile Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1896-1899), profesând întâi ca învățător (1899-1902) ca, mai apoi, să fie hirotonit preot de mitropolitul Ioan Mețianu al Ardealului, pe seama parohiei hunedorene Lelese (1902-1919); ulterior, a păstorit o altă obște parohială din Ținutul Pădurenilor, anume Ghelari (1919-1939), unde a ridicat o casă parohială, a pus bazele a două coruri (unul bărbătesc și altul de copii) și a coordonat activitatea fanfarei exploatării miniere din localitate. În perioada anilor 1910-1911/1912, ca preot misionar neoficial, a întreprins o lungă călătorie în America, la întoarcere consemnând în scris toate cele trăite; memoriul, intitulat *O călătorie în America*, a fost editat postum. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Hunedoara. A trecut la cele veșnice la 13 martie 1939, fiind înmormântat la Ghelari.²⁶

IONAȘ Septimiu (greco-catolic): s-a născut în anul 1882, în satul Totești (județul Hunedoara). Absolvent al Seminarului Arhiepiscopical din Blaj, a fost hirotonit preot de episcopul Vasile Hossu al Lugojului, pe seama obștii parohiale din localitatea natală (1906-1933); în perioada interbelică a ajuns preot în Hațeg (1933-1940) și conducător al Vicariatului Hațeg (1933-1940), respectiv canonic la Episcopia Greco-Catolică a Lugojului (1940-1944). A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru supleant, din partea cercului electoral Hațeg. A trecut la cele veșnice în anul 1944, fiind înmormântat la Totești.²⁷

JENEA Ioan (greco-catolic): s-a născut la 24 februarie 1879, în orașul Lugoj (județul Timiș). A urmat școala primară și gimnaziul în orașul natal, apoi cursurile Liceului „Ramontar” din Oradea și pe cele ale Seminarului Teologic din Blaj, unde a absolvit, în paralel, și Școala Normală (cu un stagiul ulterior de perfecționare pedagogică la Budapesta). Învățător provizoriu (apoi definitiv) la Școala Greco-Catolică din Lugoj (1905-1914), respectiv bibliotecar al „Casinei Române” și conducător al corului „Lira” din aceeași localitate, a fost hirotonit preot pe seama parohiei unite Orăștie (1914-1934), îndeplinind, în paralel, și funcția de administrator protopopesc (1914-1919), iar apoi de protopop al Cugirului (1919-1934). La Orăștie, s-a preocupat de organizarea a diferite fundații bisericești și instituții caritabile, s-a îngrijit de catehizarea elevilor de la Gimnaziul Kún, de la Școala Civilă de Fete și de la Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie, ca profesor

²⁶ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1902-1939, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 162; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 82; Daniel Alic, „Parohia Ortodoxă Română Ghelari (Protopopiatul Deva)”, în volumul *Parohiile hunedorene-istorie și actualitate*, coordonat de Florin Dobrei, Alba-Iulia/Deva, Editura Reîntregirea/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2014, p. 134; Cătălin Ungureanu, „Parohia Ortodoxă Română Lelese (Protopopiatul Deva)”, în volumul *Parohiile hunedorene*, pp. 146-149; Gheorghe Henția, *O călătorie în America*, ediție, note și studiu, introducere de Gabriel Viorel Gârdan și Daniel Alic, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, 178 p.

²⁷ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire* (ediția tipărită), p. 54.

provizoriu de limba română la Gimnaziul Kún din Orăștie, a obținut înscrierea acestei discipline în certificatele școlare ale elevilor, și a participat la marile acțiuni antirevizioniste interbelice și la toate manifestările culturale organizate în cadrul Despărțământului ASTRA, al „Casinei Române” și al „Reuniunii Meseriașilor Români” din Orăștie; de asemenea, în toamna anului 1918 fusese ales vicepreședinte al Consiliului Național Român din Orăștie. În 1934 a fost numit canonic în Lugoj, activând acolo până la suprimarea Episcopiei Greco-Catolice în anul 1948; aici a și trecut la cele veșnice la 3 august 1954. La Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a participat în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Orăștie.²⁸

MIGIA Ariton (greco-catolic): s-a născut la 19 aprilie 1882, în satul Tăuni din fostul județ Târnava Mică (azi județul Alba). A urmat cursurile liceelor românești din Blaj și Năsăud, apoi teologia catolică la Ungvar, fiind hirotonit preot pe seama parohiei hunedorene Geoagiu (1908-1912); ulterior a păstorit obștile parohiale din Săcărâmb (1912-1915) și Cugir (1915-1928). Președinte al Consiliului Național Român din Cugir, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru supleant, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice în anul 1928, fiind înmormântat la Oradea.²⁹

MORARIU Iosif (ortodox): s-a născut în anul 1865, în localitatea Feldioara (județul Brașov), într-o familie preotească. A urmat cursurile Gimnaziului Superior Românesc din Brașov și pe cele ale Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1884-1887), ajungând dascăl la „școala tractuală” din Dobra (1887-1890). Preot în parohiile Cuvin (1890-1898) și Dobra (1898-1944), a ajuns protopop al Dobrei (1898-1943), administrând, în paralel, și protopopiatele vacante Ilia (1902; 1918-1919) și Deva (1908-1909; 1931-1938). Sprijinitor al ASTRA, ctitor al unui cor al plugarilor și al meseriașilor din Dobra, autor al unei *Chronici a bisericeii din Dobra* și președinte al Consiliului Național Român din Dobra, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Dobra. A trecut la cele veșnice în anul 1948.³⁰

²⁸ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire* (ms. dact.), pp. 92-93; Ioachim Lazăr, „Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei Ioan I. Jenea (1914-1934)”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, număr XXVIII-XXIX, 1999-2000, pp. 323-345; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, p. 285; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, p. 53.

²⁹ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 88; Maria Basarab, *Protopopiatul Român*, p. 242.

³⁰ Arhiva Parohiei Ortodoxe Dobra, dosar *Chronica bisericeii din Dobra*, f. 6-17; *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1898-1942, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 158; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 62-63; Victor I. Șuiaga, Romulus Iacob, *Albumul protopopilor Devei, Hunedoarei, Dobrei și Iliei din secolele XVI-XX* (mss. dact. în Biblioteca Protopopiatului Ortodox Deva), Deva, 1983, p. 63, 98-99; Roxana Gabriela Nicola, *Despărțământele Aștei în comitatele Hunedoara și Zarand (1873-1918)*, Sibiu, Editura Tehno-Media, 2009, pp. 16-25; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii*, p. 158.

MUNTEAN Valer (greco-catolic): s-a născut la 29 mai 1881, în satul Șibot (azi județul Alba), într-o familie preoțească. A urmat cursurile Gimnaziului de Stat din Orăștie, apoi pe cele ale școlilor teologice diecezane de la Oradea și Blaj. A slujit ca preot în parohiile unite hunedorene și timișene Ruda-Brad (cu filiile Țărățel, Luncoiu de Sus și Băița: 1909-1913), Vețel (cu filiile Bretelin și Căoi: 1913-1919), Mintia (cu filia Chișcădaga: 1919-1925) și Sânnicolau Mare (1925-1948); în paralel, a administrat parohiile Vețel (1919-1923) și Dobra (cu filia Gothatea: 1919-1925). A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Deva. A trecut la cele veșnice în anul 1954, fiind înmormântat la Sânnicolau Mare (județul Timiș).³¹

MUNTEANU Nicolae (greco-catolic): s-a născut în anul 1869, în localitatea Cugir (azi în județul Alba). A urmat cursurile Liceului de Stat din Orăștie, apoi teologia romano-catolică la Timișoara, precum și Facultatea de Drept (studii însă nefinalizate). „*Actuar, protocolist și arhivar*” în cadrul cancelariei diecezane de la Lugoj (1893-1898), a fost hirotonit preot pe seama parohiei unite hunedorene Dobra (1898-1902); ulterior a predat, ca și „catihet”, la școlile medii din Deva, fiind apoi rânduit ca preot în Sarmizegetusa și ca protopop al Ulpiei Traiane (1902-1922). A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Hațeg. În perioada interbelică a revenit la Lugoj, în administrația diecezană. A trecut la cele veșnice în anul 1951, fiind înmormântat la Lugoj.³²

OPREA Mircea (ortodox): s-a născut în anul 1891, în satul minier Săcărâmb (județul Hunedoara), în familia preotului Alimpiu Oprea (1892-1941), originar din Șomfalău (azi Sărata, județul Bistrița-Năsăud). A urmat cursurile Gimnaziului Inferior din Brad, ale liceului din Blaj și ale Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu, fiind hirotonit preot de mitropolitul Ioan Meșianu al Ardealului, pe seama parohiei hunedorene Certeju de Sus (1913-1919). Preot militar în timpul Primului Război Mondial, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Deva. Renunțând ulterior la preoție, în perioada interbelică a activat pe tărâm economic și politic, stabilindu-se în Deva, unde a și trecut la cele veșnice în anul 1948; aici a fost și înmormântat.³³

OPREAN Miron (ortodox): s-a născut în anul 1876, în satul Târnăvița (județul Hunedoara), într-o străveche familie preoțească. A urmat cursurile elementare și liceale la Deva, apoi pe cele ale Institutului Teologic-Pedagogic din

³¹ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 40; Cosmin Panțuru, *Viața bisericească a românilor din parohia ortodoxă Bejan-Mintia. Istorie, cultură, administrație parohială*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2010, pp. 218-220; Maria Basarab, *Protopopiatul Român*, pp. 343-344.

³² ***, *Dieceza Lugojului*, p. 519, 549; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 76.

³³ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1892-1919, passim; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 38; Maria Basarab, *Protopopiatul Român*, p. 118.

Caransebeș (1896-1899). A păstorit în parohiile hunedorene Gothatea cu filia Ulieș (1901-1923) și Băcia (1924-1942). Președinte al Consiliului Național Român din localitate, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Dobra. A trecut la cele veșnice în anul 1959, fiind înmormântat la Deva.³⁴

POP Ioan (greco-catolic): s-a născut la 7 mai 1848, în satul Căstău (județul Hunedoara), într-o familie preotească. A absolvit Gimnaziul de Stat din Orăștie și Seminarul Arhidiecezan din Blaj (1870-1874), fiind hirotont preot pe seama parohiei timișene Șușanovăț/Șanovița (1874-1881); ulterior a fost transferat, ca preot-paroh și administrator protopopesc, în Caraș-Severin, la Oravița (1881-1884), unde a predat disciplina limba română la școlile locale și a înființat un cor bisericesc, iar apoi, ca preot-paroh (1884-1933) și protopop, la Hunedoara (1884-1930). Vicepreședinte al Consiliului Național Român din Hunedoara, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral omonim. A trecut la cele veșnice în anul 1933, fiind înmormântat la Hunedoara.³⁵

POPESCU Cornel (ortodox): s-a născut în anul 1876, în orașul Sibiu, într-o familie preotească. A urmat Liceul de Stat, respectiv Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1897-1900), studiind apoi filosofia la Budapesta, cu obținerea doctoratului în 1906. A fost hirotont preot de mitropolitul Ioan Mețianu al Ardealului, pe seama parohiei Deva II (1903-1908), transferându-se apoi la Hațeg, ca preot și protopop (1908-1929); periodic, a administrat și protopopiatul Hunedoara (1916-1920). Ultima parte a vieții a petrecut-o la București, unde a și fost înmormântat. Alungat o vreme din parohia în care slujea de către autoritățile maghiare (1916), a ajuns apoi președinte al Consiliului Național Român din Hațeg, participând la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral omonim.³⁶

POPOVICI Ioan (ortodox): s-a născut la 20 decembrie 1861/1 ianuarie 1862, în satul Boșorod (județul Hunedoara), într-o familie preotească. A urmat clasele primare în localitățile Boșorod, Hațeg și Orăștie (1869-1873), iar pe cele gimnaziale inferioare și superioare la Liceul Maghiar din Orăștie și la liceul românesc din Brașov (1874-1882), pregătire continuată la Sibiu, în cadrul Institutului Teologic-Pedagogic (1882-1885), și la universitățile din Budapesta și Viena. A funcționat ca învățător la școlile confesionale din Sebeș (1885-1886) și din Săliște (1886-1887), la Școala de Fete a „Reuniunii Femeilor Române” din Sibiu

³⁴ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1911-1942, passim; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 56-57.

³⁵ ***, *Dieceasa Lugojului*, p. 342, 551; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 83; Maria Basarab, *Protopopiatul Român*, pp. 150-159, 175-178.

³⁶ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1903-1929, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 163; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 76; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii*, p. 160.

(1887-1891), aici a deținut și funcția de director (1888-1891), și la Școala Civilă și Superioară de Fete a ASTRA din Sibiu (1891-1901), întâi ca profesor ordinar-provizoriu, apoi ca profesor titular de istorie și geografie. Din pricina unor probleme de sănătate, în anul 1901 s-a retras de la catedră, fiind numit preot în parohiile hunedorene Gelmar (1901-1906) și Geoagiu-Suseni (1906-1919); în paralel, a ocupat și scaunul protopopesc al Geoagiului (1906-1919). Redactor al „Amicului Poporului” din Sibiu (1899-1919), vicepreședinte (1902-1905) și apoi director (1905-1908) al Despărțământului ASTRA Orăștie, respectiv președinte al Băncii „Ardeleana” din Orăștie (1906-1912), a publicat mai multe volume: *Povestea lui Petru* (Sibiu, 1855), *Posiția istoriei în planul de învățământ și metodele ei* (Sibiu, 1892), *Cunoscințe din Constituția patriei* (Sibiu, 1894), *Istoria universală* (Sibiu, 1899), *Geografia pentru școlile civile. Istoria universală* (Sibiu, 1899), *Geografia pentru școlile civile și superioare de fete* (Sibiu, 1899) etc.; la acestea se adaugă colaborarea la *Enciclopedia Română* (volum I-III, Sibiu, 1898-1904), precum și numeroase studii pedagogice, articole, dări de seamă etc., în presa vremii. Președinte al Consiliului Național Român din Geoagiu, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice la 25 septembrie/9 octombrie 1919, fiind înmormântat la Geoagiu.³⁷

STUPINEAN Iosif (greco-catolic): s-a născut în anul 1859, în satul Uilacu de Câmpie (județul Cluj). A urmat cursurile Școlii Elementare din Reghin, apoi cele liceale și teologice la Blaj. A păstorit în mai multe parohii din județele actuale Hunedoara și Timiș: Ruda-Brad (1882-1883), Secaș (1883-1893), Lunca Cernii de Sus (1893-1902), Bârcea Mare (1902-1903), Râu Alb (1903-1908) și Geoagiu-Joseni (1908-1929); în paralel, a administrat parohiile hațegane Mățești/Zăvoi (1903-1905) și Băiești (1903-1908) și a primit vrednicia de protopop al Bobâlnei (1908-1929), cu reședința oficială la Săcărâmb. În 1898 era anchetat pentru o predică elogioasă la adresa eroilor Revoluției de la 1848-1849, iar în anul 1903, a fost condamnat la trei luni de închisoare și la plata a 100 de coroane amendă, pentru că a cerut copiilor din sat „să-i dea binețe în limba română”. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice, cu probabilitate, în anul 1929.³⁸

³⁷ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1901-1919, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 157; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 92; Voichița Bițu, „Ioan Popovici. Note biografice”, în *Corviniana. Acta Musei Corviniensis*, an II, număr 2, 1996, pp. 211-213; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, pp. 453-454; Constantin Vapit, *Istoricul Despărțământului Astra Geoagiu-județul Hunedoara, Orăștie*, Editura Emma, 2013, passim; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, pp. 66-67.

³⁸ ***, *Diecesa Lugojului*, p. 452, 555; Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1945, p. 259; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 92; Elena Bugnariu, „Aniversarea semicentenarului Revoluției de la 1848 într-un sat din Pădureni

TILICEA Iosif (ortodox): s-a născut în anul 1872, în satul Daneș din fostul județ Târnava Mare (azi județul Mureș). A urmat cursurile școlii elementare din localitatea natală și pe cele ale Liceului de Stat Maghiar din Sighișoara, absolvind apoi Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1897-1900). Dascăl confesional în satul hunedorean Vaidei (1900-1903), a fost hirotonit preot de mitropolitul Ioan Mețianu al Ardealului, pe seama parohiei Hărău (1903-1942). Președinte al Consiliului Național Român din Hărău, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Deva. A trecut la cele veșnice în anul 1967, la Deva.³⁹

TILICEA Zaharia (ortodox): frate mai mare al preotului Iosif Tilicea, s-a născut în anul 1856, în satul Daneș din fostul județ Târnava Mare (azi județul Mureș). A absolvit cursurile Liceului de Stat German din Sighișoara și cele ale Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1874-1877), fiind hirotonit preot de mitropolitul Miron Romanul al Ardealului, pe seama parohiei hunedorene Vaidei (1877-1931), unde s-a îngrijit de pictarea bisericii (1905) și de ridicarea unui nou local școlar (1913); timp de mai mulți ani a suplinit și postul de învățător. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru supleant, din partea cercului electoral Orăștie. A trecut la cele veșnice în anul 1931, fiind înmormântat la Vaidei.⁴⁰

ZUGRAV Nicolae (greco-catolic): s-a născut în anul 1871, în localitatea Uricani-Hobiceni din Valea Jiului (județul Hunedoara). A urmat cursurile Școlii Grânicerești din Hațeg și ale Liceului Greco-Catolic din Blaj, apoi teologia catolică la Universitatea din Budapesta (1891-1895), fiind angajat, după absolvire, în administrația diecezană de la Lugoj (1895-1896). „Preot-cooperator” în satul timișean Visag (1896-1897), a fost transferat apoi, ca preot-paroh, în localitatea natală (1897-1912), unde a zidit casa parohială și localul școlii. Vrednicia i-a fost răsplătită prin transferarea în parohia Lupeni și prin ridicarea sa la treapta de protopop al Jiului (1912-1939), calitate în care a întemeiat o școală confesională și s-a îngrijit de construcția „Casei Culturale” și a două case parohiale. La 16 august 1916 a fost arestat de către autoritățile maghiare și închis în tabăra de concentrare a deținuților politici din Hațeg, fiind eliberat după trei zile, dar cu interdicția de a mai reveni la domiciliu; s-a refugiat, ca atare, în localitatea Comloșu Mare (județul Timiș), unde a slujit, ca preot, timp de patru luni și jumătate. Reîntorcându-se acasă, a fost arestat din nou. Vicepreședinte al Consiliului Național Român din Lupeni, a

Hunedoarei, Lunca Cernii și implicațiile ei politice”, în *Corviniana. Acta Musei Corviniensis*, an I, număr 1, 1995, pp. 141-142; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, pp. 45-46.

³⁹ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1903-1942, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 163; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 34.

⁴⁰ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1881-1931, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 154; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 87; Tiron Basarab, Ioan Petica, *Monografia satului Vaidei de Orăștie, județul Hunedoara*, ediția a II-a, Târgu-Jiu, Editura Măiastra, 2015, pp. 124-126, 134.

participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Hațeg. Canonic onorar al Episcopiei Lugojului (1921) și senator, în două mandate (1919 și 1926), în Parlamentul României Mari, a fost decorat cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de ofițer și cu medalia „Răsplata Muncii”. A trecut la cele veșnice la 29 iunie 1940, fiind înmormântat la Lupeni.⁴¹

MOȚA Ioan (ortodox): s-a născut la 15 decembrie 1868, în satul Nojaș (județul Hunedoara), într-o familie preoțească. După absolvirea gimnaziilor românești din Brad (1879-1883) și Beiuș (1883-1887), a urmat cursurile Institutului Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1887-1888; 1892-1894). Preot-paroh (1899-1940) și apoi protopop al Orăștiei (1932-1940), a fost ridicat la treapta de iconom stavrofor (1940). Ca păstor sufletesc în Orăștie, a inițiat și a îndrumat construcția monumentalei biserici-catedrale „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” (1936-1943) și s-a implicat în activitatea ASTREI și a altor asociații cultural-naționale și bisericești locale. Priceput gazetar, a fost redactor al cunoscutelor publicații contemporane „Foaia Poporului” din Sibiu (1893-1895), „Revista Orăștiei” din Orăștie (1895-1898), „Telegraful Român” (1898-1899) din Sibiu și „Bunul Econom” din Orăștie (1899-1901). De asemenea, a fost întemeietor, redactor și apoi director al gazetei „poporale” săptămânale din Orăștie „Libertatea” (1 ianuarie 1902-ianuarie 1915; ianuarie 1919-ianuarie 1941), cu adaosul ilustrat, intitulat „Foaia Interesantă” (de la 1 decembrie 1905); în anii 1915-1916, ambele foi au apărut la București, iar în 1917, timp de două luni, în Statele Unite ale Americii, la Cleveland. Alte două suplimente ulterioare ale publicației au fost „Tovărășia” (1906-1914), „foaie economică” redactată de Vasile Osvadă, și „Bobârnaci” (1909-1914), „foaie umoristică” redactată de Emil Borcea; din 1919 a apărut un singur supliment: „Plugarul Luminat”, redactat de S. Ordeanu. Pe lângă ziare, a mai redactat *Calendarul Național* (15 volume). Pentru articolele sale național-politice din gazetele menționate, a fost condamnat în cadrul a trei procese de „agitație”. În timpul Primului Război Mondial, la București și la Cleveland, a militat, prin primele două foi, pentru unirea Transilvaniei cu România; în 1917, alături de Vasile Lucaciu și Vasile Stoica, a făcut parte din „Misiunea Patriotică Națională”, trimisă în America, prin Siberia și Japonia, spre a face cunoscute revendicările poporului român; în lunile martie-decembrie ale anului 1918 a lucrat în redacția ziarului „Cuvânt Moldovenesc” din Chișinău, fiind unul dintre susținătorii alipirii Basarabiei la „Patria Mamă”. După Marea Unire, s-a implicat și mai mult în politică, mai întâi ca deputat din partea Partidului Național Român, iar apoi, în trei rânduri, ca senator. În periodicele vremii a publicat mii de articole național-politice și cultural-bisericești,

⁴¹ ***, *Dieceasa Lugojului*, p. 507, 557; Iacob Radu, *Istoria Vicariatului*, pp. 336-337; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, pp. 76-77; Mircea Baron, *Cărbune și societate în Valea Jiului. Perioada interbelică*, Petroșani, Editura Universitas, 1998, passim; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii*, p. 230.

schite, versuri, traduceri din limbile maghiară și germană, cronici etc.; în volum i-au apărut: *Baba iadului. Poveste în versuri* (Sibiu, 1881), *Croitorul și cei trei feciori. Poveste în versuri* (după Ferdinand Schmidt, Sibiu, 1887), *Zâna mărgărelelor. Poveste în versuri* (după Ferdinand Schmidt, Sibiu, 1887), *Doi copii. Poveste* (Sibiu, 1887). A trecut la cele veșnice la 20 noiembrie 1940, în București, fiind înmormântat la Orăștie, cu funeralii naționale.⁴² Deși aflat departe de casă în momentul proclamării solemne la Alba-Iulia, în 1 Decembrie 1918, a unirii Ardealului, a Banatului, a Crișanei și a Maramureșului cu „Patria Mumă”, Ioan Moța este personalitatea ecleziastică hunedoreană care a luptat cel mai mult în acei ani pentru realizarea marelui deziderat național, motiv pentru care medalionul său biografic a și fost inclus în rândurile de față.

La preoții amintiți se adaugă și alți clerici ortodocși, hunedoreni după naștere, dar păstorind, la momentul 1918, obști parohiale din afara județului actual; după același tipar prezentăm și medalioanele biografice ale acestora.

BRÂNZEU Nicolae (greco-catolic): s-a născut la 17 august 1883, în localitatea minieră Vulcan (județul Hunedoara). A studiat la Liceul de Stat din Orăștie, apoi la universitățile din Budapesta și Viena, obținând doctoratul în teologie în anul 1908. Preot-capelan în Petroșani (1908-1910), preot-paroh în Vulcan (1910-1917), protopop în Comloșu Mare, județul Timiș (1917-1920), secretar (1920) și apoi canonic al Episcopiei Greco-Catolice a Lugojului (1921-1948), în paralel a fost redactor al periodicelor național-politice și bisericești „Cuvântul Adevărului” (Mănăstirea Prislop, 1913-1916; Mănăstirea Bixad, 1927-1930), „Calea Vieții” (Vulcan, 1916; Comloșu Mare, 1917-1918), „Drapelul” (Lugoj, 1919-1920), „Albina” (București, 1921-1922), „Sionul Românesc” (Lugoj, 1920-1927) și „Păstorul Sufletesc” (Lugoj, 1929-1931). A cunoscut temnițele politice a două regimuri, fiind arestat întâia oară în timpul Primului Război Mondial (timp de șase luni), apoi în perioada comunistă (în octombrie 1948, în lotul ierarhilor greco-catolici, fixându-i-se domiciliul forțat la mănăstirile Neamț și Căldărușani, iar ulterior la Aiud, între anii 1952-1956); după eliberare a urmat o nouă reclusiune la Căldărușani și Lugoj (1956-1962). A publicat mai multe volume teologice: *Chestii contemporane* (Petroșani, 1910), *Pocății. Cuvântări bisericești asupra așa-*

⁴² Grigore N. Popescu, *Preoțimea română*, pp. 130-134; Ioan I. Șerban, Horea Rotche, „Considerații privind rolul presei românești din Orăștie la lupta pentru eliberarea națională (1895-1918)”, în *Apulum*, număr XXII, 1985, pp. 249-264; Valentin Orga, *Moța. Pașini de viață, file de istorie*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 1999, 232 p.; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a, Sibiu, Editura Andreiana, 2016, p. 426; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, pp. 352-353; Gabriel Basa, *Presa românească din Orăștie și rolul ei la realizarea unității naționale*, Deva, Editura Casa Corpului Didactic, 2007, passim; Florin Dobrei, *Istoria vieții bisericești*, pp. 645-646.

numiților „pocăiți” (*advențiști, nazarieni*) (Petroșani, 1913), *Noțiuni de istorie, liturgică și constituție* (Lugoj, 1921; ediția a II-a, Lugoj, 1927), *Culte în România* (Lugoj, 1925), *Maslul, Căsătoria, Sf. Scriptură și Tradițiunea* (Lugoj, 1925; ediția a II-a, Lugoj, 1930), *Sfintele Taine: Botezul, Mirul, Pocăința* (Lugoj, 1926; ediția a II-a, 1933), *Păstorul și turma (Hodegetica)* (Lugoj, 1930), *Semănătorul I. Catehética* (Lugoj, 1936), *Semănătorul II. Omiletica modernă* (Lugoj, 1944), *Catehism pentru cl. III de Liceu și Școli normale* (Sighișoara, f.a.); la acestea se adaugă numeroase studii și articole, precum și volumul postum de memorialistică *Jurnalul unui preot bătrân*. A trecut la cele veșnice în anul 1962, fiind înmormântat la Lugoj. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Lugoj.⁴³

DRAGOMIR Silviu (ortodox): s-a născut la 13 martie 1888, în satul Gurasada (județul Hunedoara). După studii temeinice, făcute la gimnaziile din Blaj (1897-1903) și din Novi Sad-Serbia (1903-1905), la Facultatea de Teologie din Cernăuți (1905-1909), cu doctoratul în 1910, respectiv specializări la Universitatea din Viena (1909-1910), la Academia Spirituală și la Universitatea din Moscova (1910-1911), coroborate cu cercetări în arhivele din Karlowitz, Belgrad, Viena și Moscova, a fost numit profesor suplinitor (1911-1912), provizoriu (1912-1913) și apoi definitiv (1913-1919), de istoria bisericească, limba și literatura română etc., la Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (în anul universitar 1916/1917 a fost detașat la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad), respectiv profesor suplinitor (1919-1923) și titular (1923-1947) de istoria sud-estului Europei la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj (în anii 1940-1945 refugiată la Sibiu); în paralel, a îndeplinit funcțiile de decan (1925/26) și prodecan (1926/27), respectiv de director al Seminarului de Studii Sud-Est Europene din Cluj, al Centrului de Studii și Cercetări din Sibiu și al publicației „Revue de Transylvanie” (pe care a și fondat-o) din Cluj. Ca o recunoaștere a întregii sale activități, în 1916 a fost primit, ca membru corespondent, în Academia Română; în 1928 a devenit membru activ al înaltului for cultural, în locul lui Vasile Pârvan. Din punct de vedere național-politic, merită amintită implicarea sa în demersurile efectuate pentru unirea Transilvaniei cu România, redactând în 1918, împreună cu Nicolae Bălan și Ioan Broșu, „Gazeta Poporului” din Sibiu, promoare a realizării acestui vis milenar al românilor ardeleni. Secretar al Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, ministru secretar de stat (1937-1938) și ministru al

⁴³ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 98; Ioan Bota, Cicerone Ionițoiu, *Martiri și mărturisitori ai bisericii din România (1948-1989)*. *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică. Biserica Romano-Catolică*, ediția a II-a, volum II, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 1998, pp. 35-36; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 89; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, p. 76; Nicolae Brânzeu, *Jurnalul unui preot bătrân*, ediție, prefață și note de Pia Brânzeu și Luminița Wallner-Bărbulescu, Timișoara, Editura Eurostampa, 2011, 783 p.; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, pp. 36-37.

minorităților (1938-1940), în „Consiliul de Coroană” din 30 august 1940 s-a numărat printre cei care s-au împotrivit odiosului „Diktat” de la Viena. Pe plan bisericesc, a fost membru în Adunarea Eparhială a Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului și în Congresul Național Bisericesc. Pentru activitatea sa politică anterioară, în timpul regimului comunist, a fost arestat câțiva ani la Caransebeș (1949-1950) și Sighet (1950-1955). Din vasta sa operă, consemnăm doar următoarele lucrări cu caracter istoric (unele re/editate postum): *Corespondența episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului român în anul 1791* (Sibiu, 1911), *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVIII-lea* (București, 1912), *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII* (Sibiu, 1914), *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene* (Sibiu, 1917), *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII* (volum I-II, Sibiu, 1920-1930), *Avram Iancu* (București, 1924), *Vlahii și morlacii. Studii din istoria românismului balcanic* (Cluj, 1925), *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat* (Cluj, 1925), *The ethnical minorities in Transylvania* (Génève, 1927), *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848-1849* (București, 1928), *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu* (București, 1929), *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques* (București, 1934), *Les Roumains de Transylvanie à la veille du mouvement de résurrection nationale* (București, 1938), *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne* (Sibiu, 1943), *Vingt-cinq ans après la réunion de la Transylvanie à la Roumanie* (București, 1943), *Le Banat roumain. Esquisse historiques* (Sibiu, 1944), *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849* (volum I-V, Sibiu/Cluj, 1944-1947), *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu* (București, 1959), *Studii privind istoria Revoluției române de la 1848* (Cluj-Napoca, 1989), *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei* (Cluj-Napoca, 1990), *Studii de istorie medievală* (Cluj-Napoca, 1998) etc. A trecut la cele veșnice la 23 februarie 1962, în București; este înmormântat la Cluj-Napoca.⁴⁴

⁴⁴ Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 98; Mircea Păcurariu, „O sută de ani de la nașterea istoricului Silviu Dragomir”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXIII, număr 2, 1988, pp. 109-122; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 217-219; Nicolae Stoicescu, „O sută de ani de la nașterea istoricului Silviu Dragomir”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXIII, număr 3, 1988, pp. 98-105; Alexandru M. Ioniță, „Prof. dr. acad. Silviu Dragomir. 30 de ani de la moartea sa”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an CX, număr 1-3, 1992, pp. 63-68; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir-istoric al unirii religioase*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2002, 440 p.; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, pp. 166-169; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române, 1866-2003. Dicționar*, ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, 2003, pp. 270-271; Emanuil Rus, *Silviu Dragomir și raporturile româno-slave*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, 326 p.; Idem, „Silviu Dragomir-Exeget al Unirii”, studiu introductiv la Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, volum I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, pp. 13-56; Liviu Pleșa, „Dosarul de Securitate al istoricului Silviu Dragomir”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, an IX, număr 1, 2005, pp. 217-228; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, pp. 549-551.

GROZA Adam (ortodox): s-a născut la 24 decembrie 1859, în satul Totia (județul Hunedoara), într-o familie preoțească; este tatăl avocatului și omului politic Petru Groza (1884-1958). A urmat cursurile Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1878-1881), fiind hirotonit preot de mitropolitul Miron Romanul al Ardealului, pe seama parohiei hunedorene Băcia (1885-1891); ulterior a păstorit obștea parohială timișeană din Coșteiu Mare (1891-1932). Implicat în mod activ în viața politică atât înainte, cât și după 1918, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Lugoj. A trecut la cele veșnice la 10 aprilie 1932, fiind înmormântat la Băcia.⁴⁵

OLARIU Sebastian (ortodox): s-a născut la 10 august 1858, în satul Tătăraști (județul Hunedoara), într-o familie preoțească. A absolvit cursurile Liceului de Stat din Orăștie, studiind apoi teologia la Institutul Teologic-Pedagogic „Andreian” din Sibiu (1879-1882), respectiv filosofia la Viena. Hirotonit preot, a păstorit obștea credincioșilor din parohia Făget (județul Timiș) vreme de șase decenii (1888-1948); în perioada anilor 1888-1926 a deținut și demnitatea de protopop al Făgetului, numărându-se printre fondatorii băncilor românești „Făgețeană” și „Gloria”, ai „Societății Române de Lectură”, ai „Societății pentru Fond de Teatru Român”, ai Despărțământului ASTRA Făget etc. De asemenea, a coordonat lucrările de construcție ale bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din localitate (1889-1891), precum și a unei clădiri spațioase, în care erau găzduite oficiul parohial și cel protopopes, școala confesională și casa parohială. În plan politic, a fost unul dintre membrii marcanți ai Partidului Național Român, ajungând senator în cel dintâi Parlament al României întregite. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru de drept, din partea cercului electoral Făget. A trecut la cele veșnice la 13 septembrie 1948, fiind înmormântat la Făget.⁴⁶

STANCA Sebastian (ortodox): s-a născut la 17 octombrie 1878, în orașul minier Petroșani (județul Hunedoara), într-o veche familie preoțească. A urmat studiile secundare la Gimnaziul Evanghelic din Sebeș (1890-1893) și la Liceul Ortodox „Andrei Șaguna” din Brașov (1893-1898), iar pe cele superioare la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu (1898-1901) și la Facultatea de Litere a Universității din Budapesta (1901-1905), cu doctoratul în 1910. A fost președintele Societății Literare „Petru Maior” din Budapesta, iar în 1902 s-a numărat printre cei 12 studenți români care au pus bazele revistei „Lucașul” din capitala Ungariei; a activat, pe tărâm național-politic, ca redactor al ziarelor „Poporul Român” (1901-

⁴⁵ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1885-1891, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 156; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 98.

⁴⁶ Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 156; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 99; Bujor Păcurariu, Ion Cipu, Dumitru Tomoni, *Monografia Protopopiatului Ortodox Român al Făgetului*, Timișoara, Editura Partoș, 2017, passim; Dumitru Tomoni, Ion Căliman, *Monografia Făgetului*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2017, pp. 363-364.

1906 și 1907) și „Lupta” (1907) din Budapesta, respectiv „Telegraful Român” din Sibiu (1906). Preot în localitățile Vulcan (1907-1911) și Sebeș (1911-1919), a îndeplinit apoi funcțiile de asesor referent școlar în cadrul Consistoriului Ortodox din Cluj (1919-1921), apoi în reînființata Episcopie a Vadului, Feleacului și Clujului (1921-1922), respectiv consilier al secției bisericești (1922-1940); în cea din urmă calitate, a redactat foaia eparhială „Renașterea” (din 1923) și a organizat muzeul eparhial. A fost hirotosit protopop, apoi iconom stavrofor, fiind membru în Adunarea Eparhială din Cluj și în Congresul Național Bisericesc, respectiv în secția istorică a ASTREI. A publicat numeroase lucrări teologice și de istorie bisericească locală, nuvele, schițe, amintiri, traduceri și prelucrări: *Cipariu Timotheus* (Petroșani, 1910; teza de doctorat în filologie), *Pocăiții. Studiu pentru combaterea sectei pocăiților* (Sibiu, 1913), *Pâinea vieții. Carte de rugăciuni pentru toți creștinii* (Cluj, 1931), *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)* (Cluj, 1925), *Carmen saeculare. Preoțimea română din Ardeal în slujba idealului național* (Cluj, 1927), *Biserica ortodoxă din Sebeș* (Cluj, 1928), *Episcopia ortodoxă română a Vadului, Feleacului și Clujului. 1919-1929* (Cluj, 1930), *Mănăstirea de la Râpa Râmetului* (Cluj, 1936), *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga. 1774-1845* (Cluj, 1939; teza de doctorat în istorie), *Biserica ortodoxă din Cluj-o pagină din trecutul ei* (Cluj, f. a.); postum: *Monografia istorico-geografică a localității Petroșani* (Petroșani, 1996). În domeniul literar amintim: *Pribeții. Comedie din viața meseriașilor, în două acte*, prelucrare după I. Nestroy (Sibiu, 1910), *Bucătăreasa. Comedie într-un act*, prelucrare după Teodor Abt (Brașov, 1911), *Lazăr diacul. O întâmplare adevărată* (București, 1923), *Fiul cantonierului și alte povești* (București, 1925), *Greva și alte povești* (Arad, 1926), *Sergentul. Episod din luptele de lângă Jiu în pasul Surduc la începutul lui septembrie 1916. Dramă într-un act*, prelucrare după I. Korner (Arad, 1926), *Lege nouă. Comedie într-un act* (Sibiu, 1933), *Apis și Este*, traducere după Bruno Brehm (București, 1942). În manuscris au rămas mai multe piese de teatru și traduceri din Schiller, Goethe, Uhland, Heine etc.; amintim și o serie de conferințe despre Mihai Viteazul, George Dima, Gheorghe Lazăr, Ciprian Porumbescu etc., toate tipărite, respectiv numeroase studii istorico-teologice. A trecut la cele veșnice la 9 noiembrie 1947, în Sibiu. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia în calitate de membru ales, din partea cercului electoral Sebeș.⁴⁷

⁴⁷ *Calendarul Bunului Creștin*, Sibiu, 1907-1919, passim; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului*, p. 163; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire*, p. 99; Ioan Bândeian, „Prot. stavr. dr. Sebastian Stanca (1878-1947). Contribuția sa la cunoașterea istoriei Bisericii transilvane și la reînființarea Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXXI, număr 5, 1986, pp. 59-68; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 605-606; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, pp. 523-524; Florin Dobrei, „Protopop Stavrofor Dr. Sebastian Stanca-micromonografie”, în *Revista Teologică*, an XVI, număr 1, 2006, pp. 131-143; Florin Dobrei, Maria Razba, „Religie. Teologie”, pp. 75-76; Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, 234 p.

Întrucât, după o mărturie a vremii, la Alba-Iulia fusese prezent, în acea măreață zi, „*fiecare sat cu delegații lui, cu table pe care scria numele satului, cu frunțașii comunei în frunte, preoți și învățători, fiecare cu un imens drapel tricolor care fâlfâia în vânt*”,⁴⁸ presupunem că o bună parte dintre păstorii sufletești hunedoreni-îndeosebi cei din vechiul scaun sășesc al Orăștiei și cei de pe Valea Geoagiului (zone învecinate cu actualul județ Alba), vor fi participat, cu mult entuziasm la evenimentele organizate în Cetatea Unirii; cum documentele păstrate sunt însă insuficiente în a reconstitui cu exactitate numărul și numele participanților, ne-am limitat în a prezenta în studiul de față, așa cum s-a și specificat, doar micro-biografiile clericilor delegați în chip oficial, fie în calitate de membri de drept, fie în cea de membri aleși sau supleanți. Așadar, biserica românească hunedoreană, Ortodoxă și Greco-Catolică deopotrivă, și-a adus propriul ei prinos de jertfă la realizarea mărețului act național de la 1 Decembrie 1918, participând astfel la scrierea unei pagini de strălucită biruință în istoria neamului românesc.

**Priests from Hunedoara County
at Alba-Iulia in 1st of December 1918**

(Abstract)

In the difficult years of the First World War, the Orthodox and Greek-Catholic Church of Hunedoara also made its own sacrifice: slaughtered and destroyed churches, priests deported, enrolled on the front or forced to leave wandering beyond the Carpathians. But the great day of the Union came! On 1st of December 1918, about 20.000 peoples from Hunedora County, headed by their priests, cried out to Alba-Iulia in one voice: „*We want to unite with the Romanian Kingdom!*”. Without claiming exhaustiveness, the present approach aims to present, in alphabetical order and in the form of medallions, the biographies of the Orthodox and Greek-Catholic priest from Hunedoara participant at the Great Assembly from Alba-Iulia, as officials.

Keywords: Transylvania, Hunedoara County, priests, delegates, Great Union.

⁴⁸ Viorel Lupu, *Școala hunedoreană și Marea Unire. Valențe educaționale în perioada 1860-1918 și contribuții ale slujitorilor școlii la realizarea Unirii Transilvaniei cu România*, Cluj-Napoca, 2008, p. 163.

PREOȚI DIN COMITATUL TURDA-ARIEȘ LA MAREA UNIRE

Dr. Răzvan-Mihai Neagu
Colegiul Tehnic Turda

În societatea transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, preotul reprezenta un personaj important și un factor de coeziune. Activitatea clericului cuprindea o paletă largă de domenii: religios, politic, economic, social, cultural, educațional, național (până la Marea Unire din 1918). Preotul era personalitatea vizibilă a comunității românești, atât în biserică, unde îndeplinea serviciul liturgic, cât și în societate, unde era perceput ca un reper și un model comportamental demn de urmat. Prin pregătirea sa intelectuală, preotul român transilvănean reprezenta o componentă esențială a elitei românești. Unii clerici aveau, pe lângă pregătirea intelectuală de factură teologică dobândită la Blaj, Sibiu, Caransebeș sau Arad, și stagii de formare la Budapesta, Viena, Roma, Cernăuți sau chiar urmau cursurile unei facultăți cum ar fi dreptul. Pentru o lungă perioadă de timp, preotul a fost singurul lider al comunității românești din Transilvania. Într-o celebră și importantă carte, Nicole Iorga a definit Transilvania, ca o istorie de sate și preoți.¹

Orașul Turda a fost în secolul al XIX-lea un loc important pentru Biserica Ortodoxă din Transilvania, în Biserica „Între Români” fiind aleși doi ierarhi Vasile Moga (19 septembrie 1810)² și Andrei Șaguna (2 decembrie 1847).³ Pe de altă parte, comitatul Turda (Turda-Arieș) a fost o adevărată pepinieră de clerici români remarcabili, amintindu-i pe episcopul greco-catolic de Oradea, Moise Dragoș (1726-1787), născut la Turda,⁴ pe canonicul, istoricul, teologul și filologul greco-

¹ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, ediție critică de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2007, p. 27.

² Mihai-Octavian Groza, „Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)”, în *Astra Sabesiensis, Supliment număr 1, 2017: Un episcop și epoca sa. Vasile Moga (1774-1845)*, 2017, p. 13.

³ Eusebiu Roșca, *Monografia mitropoliei ortodoxe române a Ardealului începând dela repausarea arhiepiscopului-mitropolit Andreiu baron de Șaguna până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, pp. 8-9.

⁴ Tiberiu Alexandru Ciorba, „Procesul canonic al primului episcop greco-catolic de Oradea Moise Dragoș (1777-1787)”, în *Crisia*, număr XLVI, 2016, p. 117.

catolic, Ioan Micu Moldovan (1833-1915), născut la Varfalău, azi Moldovenești⁵ sau pe episcopul ortodox al Romanului, Lucian Triteanu (1872-1953), născut la Feldioara-Războieni.⁶ Pe de altă parte, în comitatul Turda au funcționat o serie de clerici renumiți, cum a fost corifeul Școlii Ardelene, Petru Maior. La începutul lucrării sale *Didahii*, el își etala titlul: „*Petru Maior de Dicio Sămărtin. Paroh Sas-Reghinului și Protopop Gurghiului în Ardeal*”.⁷ Precizăm că în acea perioadă orașul Reghin făcea parte din comitatul Turda.

Din punct de vedere confesional, comunitatea românească din comitatul Turda-Arieș era divizată în ortodocși și greco-catolici. În cele ce urmează vom analiza structura celor două biserici românești din această unitate administrativ-teritorială. Referindu-ne la Biserica Română Unită cu Roma, ea era organizată, înainte de Primul Război Mondial, în patru districte protopopești, care erau cuprinse în integralitatea lor în granițele comitatului: al Arieșului, al Indolului (azi Deleni, sat în comuna Petrești de Jos), al Murăș-Ludoșului (azi Luduș, județul Mureș) și al Turzii.⁸ Toate acestea erau părți componente ale Arhiepiscopiei de Alba-Iulia și Făgăraș.

Biserica Ortodoxă din comitatul Turda-Arieș era organizată în două districte protopopești: al Turzii și al Lupșei, cu sediul la Baia de Arieș (acesta din urmă cuprinzând și localități din comitatul Alba de Jos).⁹ Cele două tracte protopopești depindeau canonic de Arhiepiscopia Sibiului.

În perioada antebelică pe teritoriul orașului Turda existau trei biserici românești: Biserica „Șovagăilor” (sau a tăietorilor de sare), Biserica „Rățeștilor” (ambele greco-catolice) și Biserica „Între Români” (ortodoxă).

Cele două comunități confesionale românești din Turda au avut relații pașnice, normale, depunând eforturi pentru bunăstarea generală a conașionalilor. Ambele au fost active pe plan social și mai ales național. Momentele de conlucrare și ajutor reciproc au fost numeroase. Dintre acestea vom prezenta două. Astfel, corul înființat de protopopul ortodox Iovian Mureșan cânta alternativ săptămânal atât la biserica ortodoxă, cât și la cea greco-catolică, stare de fapt care s-a perpetuat până la începutul perioadei interbelice. În timpul Primului Război Mondial, cele

⁵ Mirela Popa-Andrei (coordonator), *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 245; Mircea Păcurariu, Dorina N. Rusu, *Teologi români și străini membri ai Academiei Române*, Sibiu, Editura Andreiana, 2016, p. 183.

⁶ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 461.

⁷ Petru Maior, *Scrieri, volum 1, Procanon, Propovedanii, Didahii, Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976, p. 59.

⁸ *Șematismul venerabilului cler al Arhiepiscopiei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1911*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, p. 45, 132, 138, 229.

⁹ „Șematismul bisericii ortodoxe-orientale române din Ungaria și Transilvania pe anul 1918”, în *Calendar pe anul comun dela Christos 1918*, an LXVII, Sibiu, Editura și Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale, p. 173, 192.

două comunități românești și-au unit eforturile pentru a veni în sprijinul celor răniți aflați la tratament în cele patru spitale turdene, organizând evenimente culturale și caritabile la marile sărbători creștine (Nașterea Domnului, Învierea Domnului) și distribuind produse alimentare și material sanitar. De aceste acțiuni au beneficiat toți răniții, indiferent de naționalitate sau confesiune.

În ceea ce privește comunitatea ortodoxă turdeană la momentul 1918, ea era păstorită încă din anul 1901 de protopopul Iovian Mureșan, fără îndoială, cea mai importantă personalitate ecleziastică a Turzii. Ilustrul cleric originar din părțile Sălajului a avut o activitate plurivalentă, remarcându-se prin activitatea sa pastorală, națională, culturală, economică, politică, edilitară, educațională. Protopopiatul Lușei era condus de Vasile Gan. Comunitatea greco-catolică turdeană era păstorită de protopopul Iosif Costin, ajutat de viceprotopopul Nicolae Portos Rațiu, paroh la parohia Turda Veche. Protopopiatul Arieșului era condus de Gavril Pop, Protopopiatul Indolului de Ioan Bucur, iar Protopopiatul de Murăș-Ludoș de Enea Pop Bota.

Preoții care au reprezentat comitatul Turda-Arieș la Marea Unire

La sfârșitul anului 1918, în contextul destrămării Austro-Ungariei și a sfârșitului Primului Război Mondial, românii din comitatul Turda-Arieș încep să se organizeze din punct de vedere politic, având două scopuri majore: preluarea puterii politice de la autoritățile maghiare și participarea la Marea Adunare de la Alba-Iulia, unde urma să aibă loc unirea Transilvaniei cu România. Filiala locală a Consiliului Național Român și a gărzii naționale au fost primele instituții de conducere românești în orașul Turda și comitatul Turda-Arieș. Ele au avut ca scop asigurarea conducerii politice și menținerea ordinii publice până la instalarea noii administrații românești după 1 Decembrie 1918. Consiliul Național Român a fost condus de avocatul Iuliu Popescu, iar Garda Națională Română de avocatul Mihai Moldovan.

Constituirea filialei Turda a Consiliului Național Român din Turda, dar și a Gărzii Naționale Române, a avut loc pe data de 5/18 noiembrie 1918. Un moment important în organizarea românilor din Turda, a avut loc la 11/24 noiembrie 1918, când în adunarea electorală a cercului electoral Turda prezidată de avocatul Iuliu Popescu și desfășurată la Hotelul Elisabeta, au fost votați delegații pentru Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 din Alba-Iulia. Comitatul Turda-Arieș a fost împărțit în patru cercuri electorale: Turda, Murăș-Ludoș, Trascău (azi Rimetea, județul Alba) și Vințul de Sus (azi Unirea, județul Alba).

În rândul delegaților aleși pentru a reprezenta oficial comitatul Turda-Arieș la adunarea de la Alba-Iulia s-au numărat și 11 preoți: opt greco-catolici și trei ortodocși. În cele ce urmează ne propunem să realizăm o scurtă biografie a fiecărui

preot din comitatul Turda-Arieș, care a contribuit la unirea Transilvaniei cu România, optând pentru prezentarea lor în ordine alfabetică.

Protopopiatul Greco-Catolic al Indolului a fost reprezentat la Marea Unire de la Alba-Iulia de protopopul **Ioan Bucur** (1864-?). El s-a născut la Lăscud (azi județul Mureș), tatăl său George fiind magistrat. Tânărul Ioan Bucur și-a finalizat studiile medii la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj, iar apoi a ales să studieze teologia, inițial la Universitatea Regală Maghiară din Budapesta (1885-1886), iar apoi la Seminarul Teologic din Blaj (1886-1888). A fost hirotonit preot de mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa la 9 decembrie 1890. Ioan Bucur a avut o carieră clericală impresionantă. El i-a păstorit, între anii 1890-1895, pe credincioșii din Bord (sat în comuna Cucerdea, județul Mureș) și, începând din 1900, pe cei din Sângeorgiu de Câmpie (sat în comuna Sânpetru de Câmpie, județul Mureș), iar apoi a fost protopop al Indolului și protopop de Aiud (din 1923).¹⁰ Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor, datele noastre despre protopopul amintit sunt foarte sumare.

Octavian Bugner (1885-?) a fost ales delegat supleant al cercului electoral Murăș-Ludoș. Era preot greco-catolic. S-a născut în 25 decembrie 1885, la Trittenii de Jos (azi județul Cluj), tatăl său, Ioan Bugner (1847-1912) fiind preot, și a studiat în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj. Ulterior, a optat pentru studiul teologiei în același oraș în cadrul Seminarului (1906-1910). În timpul studiilor blăjene, Bugner a făcut parte din „Societatea de lectură Inocențiu Micu Klein a teologilor din Blaj”. Inițial, el a fost membru al comisiei literare, iar apoi vicepreședinte (1908) și chiar președinte (ales în 1909).¹¹ Octavian Bugner a fost sfințit preot de mitropolitul Victor Mihaly de Apsa la 9 martie 1913¹² și a fost numit paroh în localitatea natală, păstorindu-i pe credincioșii uniți de acolo până în anul 1919. Activitatea sa până la Marea Unire s-a înscris pe coordonatele mișcării naționale românești din Transilvania. Astfel, el a făcut parte din Partidul Național Român, iar presa vremii îl atestă ca fiind unul dintre organizatorii adunării membrilor acestei formațiuni politice desfășurată la Luduș în 8 octombrie 1911.¹³ Octavian Bugner a fost un apropiat al „Reuniunii femeilor române din Turda”. Astfel, el a susținut două conferințe pe teme literare organizate de această asociație

¹⁰ *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire* 200, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopesc, pp. 685-686; *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1932*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, p. 46; Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Profeții Blajului (1806-1948)*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2007, p. 194, număr 1235.

¹¹ *Unirea*, an XVI, număr 42, 13 octombrie 1906, p. 331; *Ibidem*, an XVIII, număr 42, 24 octombrie 1908, p. 353; *Ibidem*, an XIX, număr 41, 23 octombrie 1909, p. 355.

¹² Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică*, p. 224, număr 1537.

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, an LXXIV, număr 199, 11 (24) septembrie 1911, p. 1.

(2 februarie 1913: „Viața și scrierile lui Augustin Bunea”; 16 februarie 1913: „Scrierile lui Mihai Sadoveanu”).¹⁴ În calitate de paroh, Bugner i-a organizat pe locuitorii români din Tritenii de Jos în contextul Marii Uniri și a fost ales să reprezinte ca supleant cercul electoral Murăș-Ludoș din comitatul Turda-Arieș la adunarea de la Alba-Iulia. În perioada interbelică a fost profesor de matematică la Liceul „Regele Ferdinand” din Turda (azi Colegiul Național „Mihai Viteazul”).¹⁵ Bugner a făcut parte din „Societatea de Științe Pure și Aplicate din Cluj” (începând cu 1920).¹⁶ În același timp, Bugner s-a apropiat de viața politică. A fost deputat în Parlamentul României între anii 1920-1922 din partea Partidului Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu, reprezentând circumscripția Mureș-Ludoș din județul Turda-Arieș.¹⁷ În stadiul actual al cercetărilor, detaliile biografice despre acest preot se opresc aici.

Iuliu Căpâlneanu (1885-1951) a fost un distins cleric greco-catolic, din păcate mai puțin cunoscut. El a reprezentat la Alba-Iulia, ca titular, cercul electoral Vințul de Sus din comitatul Turda-Arieș. Provenea dintr-o familie simplă de agricultori și s-a născut la 29 iulie 1885 în localitatea Turdaș (azi sat în comuna Hopârta, județul Alba). A studiat la Aiud, precum și în cadrul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj, obținând la această instituție diploma de bacalaureat. Tânărul Căpâlneanu a studiat teologia în cadrul Seminarului Teologic din Blaj (1905-1909).¹⁸ Încă din perioada studiilor teologice blăjene, Căpâlneanu a avut o intensă implicare socială, fiind membru al „Societății de lectură Inocențiu Micu Klein a teologilor din Blaj”. În primul an de studii a fost ales vice-bibliotecar al acestei societăți,¹⁹ iar în anii următori a fost membru al comisiei literare.²⁰ El și-a închinat toată viața și activitatea slujirii altarului. A fost sfințit ipodiacon la 29 iulie 1909, iar preot la 1 august 1909 de către mitropolitul Blajului, Victor Mihaly de Apșa. Căpâlneanu și-a început pastorația în localitatea Beclean pe Olt (azi în județul Brașov).²¹ Ulterior, el a fost administrator parohial în Sânmiclăuș (sat în comuna Șona, județul Alba), de unde în 1910 este adus și numit paroh în Vereșmort (azi Unirea II, localitate înglobată în Unirea, județul Alba) între anii

¹⁴ *Ibidem*, an LXXV, număr 285, 29 decembrie 1912, p. 2.

¹⁵ Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, Cluj-Napoca, Bibliotheca Mvsei Napocensis XVII, 1998, pp. 83-84.

¹⁶ *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, tom 1, număr 1, 1921, p. 8.

¹⁷ *Universul*, an XXXVIII, număr 139, 7 iunie 1920, p. 2.

¹⁸ Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 223, număr 1521.

¹⁹ *Rănașul*, an III, număr 41, 14 octombrie 1905, p. 167.

²⁰ *Unirea*, an XVII, număr 27, 13 iulie 1906, p. 244; *Ibidem*, an XVIII, număr 42, 24 octombrie 1908, p. 353.

²¹ Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 223, număr 1521.

1910-1939.²² Această parohie era inclusă în tractul protopopesc al Arieșului. Ulterior, a fost protopop de Ocna Mureș (1939-1948).²³

La finalizarea studiilor teologice, Iuliu Căpâlneanu s-a căsătorit la 12 iulie 1909 cu Elena Moga, ceremonia având loc în Ocna Mureș.²⁴ Pe plan cultural, încă din perioada antebelică, tânărul Căpâlneanu a făcut parte din Asociațiunea ASTRA (începând cu anul 1909),²⁵ activând inițial în cercul Uioara, apoi în cercul Măhaciu, în cadrul căruia figura, în 1915, ca membru pe viață,²⁶ iar ulterior în cercul Vințu de Sus (în perioada interbelică). A susținut numeroase conferințe în cadrul ASTRA, atât înainte de Primul Război Mondial, cât și în perioada interbelică. A colaborat cu publicațiile blăjene, „Unirea” și „Cultura Creștină”. Preotul Iuliu Căpâlneanu a avut ocazia să participe la cel mai mare eveniment al istoriei românilor. La 11/24 noiembrie 1918, în cadrul adunării electorale a cercului electoral Vințu de Sus desfășurată la Măhaciu (azi Măhăceni, județul Alba), el a fost ales delegat al acestei comunități la Marea Adunarea Națională de la Alba-Iulia de la 1 Decembrie 1918, unde s-a decis unirea Transilvaniei cu România.²⁷

Iuliu Căpâlneanu s-a implicat în viața politică, fiind membru al Partidului Național Român, care l-a desemnat drept candidat pentru cercul electoral Vințu de Sus (Unirea) din județul Turda-Arieș, la alegerile din anul 1919. El și-a adjudecat victoria și astfel, a reprezentat comunitatea românească din județul Turda-Arieș în primul Parlament al României Mari. În perioada interbelică, în paralel cu slujirea la altar, Căpâlneanu și-a intensificat activitatea politică, iar ca membru al Partidului Național Român, iar apoi al Partidului Național Țărănesc a reprezentat județul Turda-Arieș în Parlamentul României atât ca deputat, cât și ca senator. Fidel Bisericii Române Unită cu Roma, Iuliu Căpâlneanu a donat 5000 lei pentru Institutul Recunoștinței de la Blaj²⁸ și a fost membru al „Asociației Generale a Românilor Uniți” (AGRU), figurând chiar în comitetul central al acestei asociații.

²² *Șematism 1911*, p. 49; *Șematismul clerului Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1929*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, p. 22; *Șematismul provinciei mitropolitane române-unite de Alba Iulia și Făgăraș conținând datele până la 10 octombrie 1938*, editat de gazeta „Unirea Poporului” de la Blaj, Diciosânmărtin, Tipografia Gheorghe Pușcaș, 1938, p. 149; *Unirea*, an XX, număr 18, 30 aprilie 1910, p. 162.

²³ Alexandru Florin Biriș, *Monografia Bisericii Române Unită cu Roma Greco-Catolică din Ocna Mureș; sediul Parohiei și al Protopopiatului Ocna Mureș. Spiritualitate, istorie și cultură*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2010, p. 72, 139.

²⁴ *Unirea*, an XIX, număr 27, 10 iulie 1909, p. 237.

²⁵ *Transilvania*, an XL, număr IV, octombrie-decembrie 1909, p. 358.

²⁶ *Ibidem*, an XLVI, număr 7-12, 1 decembrie 1915, p. 195.

²⁷ *1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918*, volum IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 466-467; Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)*, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 1996, pp. 419-420.

²⁸ *Unirea*, an XXXIV, număr 27, 5 iulie 1924, p. 1.

În anul 1924, datorită activității sale pe multiple planuri, Iuliu Căpâlneanu a fost numit protopop onorar.²⁹

Unul dintre cei mai remarcabili clerici greco-catolici, care au participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a fost **Vasile Cerghizan** (1885-1968). El a fost reprezentatul cercului electoral Murăș-Ludoș din comitatul Turda-Arieș. S-a născut în 27 ianuarie 1885 la Chirileu (azi sat în comuna Sânpaul, județul Mureș) într-o familie simplă de agricultori, Izidor și Maria Cerghizan. A studiat în satul natal și la Târgu-Mureș, finalizând ciclul superior liceal la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj. Încă din vremea studiilor liceale, Cerghizan s-a afirmat ca un elev silitor și cu dragoste de carte. Astfel, în 1903 el a câștigat secțiunea de istorie a unui concurs pentru elevi organizat la Blaj de corpul profesoral. Menționăm că Cerghizan s-a aflat într-o companie selectă, secțiunea de limbă latină a respectivului concurs a fost câștigată de Iuliu Hossu (viitorul cardinal), iar cea de limbă greacă de Iuliu Hațieganu (viitorul renumit medic).³⁰ Vasile Cerghizan a avut o pregătire educațională deosebită. Inițial, el a optat să studieze teologia în cadrul Seminarului Teologic din Blaj (1904-1908).³¹ În timpul studiilor teologice blăjene a făcut parte din „Societatea de lectură Inocențiu Micu Klein a teologilor din Blaj”. Între 1912-1914, Cerghizan a studiat științele juridice în cadrul Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității din Cluj, unde a obținut și un doctorat în drept canonic în anul 1914.³² A primit hirotonirea ca preot la 8 noiembrie 1908 din partea mitropolitului Victor Mihaly de Apșa. Vasile Cerghizan a optat inițial pentru cariera clericală, iar între anii 1908-1915 a funcționat ca paroh în satul Corpadea (azi sat în comuna Apahida, județul Cluj). Ulterior, a slujit în satul Coc (azi Pădureni, sat în comuna Tritenii de Jos, județul Cluj) între 1915-1919. În această calitate, în preajma Marii Uniri, preotul Cerghizan a desfășurat o vie propagandă națională românească în zona Tăureni, Tritenii de Jos și Tritenii de Sus. Distinsul cleric a fost ales să reprezinte ca titular cercul electoral Murăș-Ludoș la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, unde s-a decis unirea Transilvaniei cu România.³³ Vasile Cerghizan a avut și o intensă activitate publicistică, colaborând cu ziarul „Unirea” de la Blaj, în care a scris mai multe articole. El a făcut parte din Asociațiunea ASTRA, despărțământul Turda. În perioada interbelică, începând cu anul 1919,³⁴ Vasile Cerghizan a funcționat ca profesor de religie la Liceul „Regele Ferdinand” din Turda, pensionându-se în anul

²⁹ *Ibidem*, an XXXIV, număr 6, 9 februarie 1924, p. 3.

³⁰ Ana Tatai, Cornel Tatai-Baltă, *Anuarul Liceului de Băieți Greco-Catolic din Blaj 1853-1945*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2017, p. 161.

³¹ Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 221, număr 1502.

³² Idem, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania, Banat și Crișana în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 518, număr 3701.

³³ Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, p. 83.

³⁴ *Unirea*, an XXIX, număr 247, 18 noiembrie 1919, p. 2.

1944. A murit la Braşov în anul 1968 și conform ultimei sale dorințe a fost înmormântat la Turda.³⁵

Protopopul ortodox al Lupșei, **Vasile Gan** (1859-1934) a reprezentat, în calitate de delegat supleant, cercul electoral Turda, la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia. El s-a născut la 26 aprilie 1859 în satul Runc (azi județul Alba). A început școala în localitatea natală, continuând apoi la Trascău (azi Rimetea, județul Alba), iar ulterior între anii 1873-1882 studiază la Cluj în cadrul Școlii Normale și a Gimnaziului Romano-Catolic, unde în 1882 își susține cu succes examenul de maturitate. Optează pentru o carieră clericală și urmează cursurile Seminarului Andreian din Sibiu, cea mai prestigioasă școală clericală ortodoxă din Transilvania, între anii 1882-1885. Pentru scurt timp a funcționat ca învățător la Baia de Arieș (1885-1887), iar apoi a fost atât preot, cât și învățător în aceeași localitate (1888-1894). Din anul 1895, Gan a fost preot la Sălciua de Sus. Calitățile sale teologice, morale și administrative l-au propulsat în oficiul de protopop, astfel că la 5 martie 1901 este numit administrator protopresbiterial al tractului Lupșa (cu sediul la Baia de Arieș), iar la 2 februarie 1902 este ales protopop titular, fapt întărit în ședința Consistoriului eparhial de la Sibiu din 1 aprilie 1902. A deținut această demnitate ecleziastică până la moarte. A fost un stâlp de susținere al vieții naționale, spirituale și educaționale a comunității moșilor din Munții Apuseni. Preotul Gan a fost un apropiat al Asociațiunii ASTRA, manifestând o preocupare constantă pentru ridicarea culturală a moșilor. Astfel, a susținut mai multe conferințe în cadrul ASTRA, cum a fost cea din 1908 de la Baia de Arieș intitulată, „Computul economic”. S-a implicat, la nivel local, în evenimentele care au precedat Marea Unire, numărându-se printre corifeii care au susținut-o în zona Munților Apuseni. Astfel, el a fost membru al adunării electorale a cercului electoral Turda care, la 11/24 noiembrie 1918, a stabilit delegații locali pentru Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (1 Decembrie 1918), fiind caracterizat ca „bărbat de încredere”.³⁶ La alegerile din 1919, alegătorii l-au desemnat să reprezinte județul Turda-Arieș, în calitate de senator, în primul Parlament al României Mari.

Vasile Gan a susținut școala românească pentru moși chiar în anul de dinaintea morții sale. La începutul anului 1933 a făcut demersuri pe lângă episcopul de la Cluj, Nicolae Ivan, pentru salvarea de la desființare a Gimnaziului de Stat din Baia de Arieș. S-a stins din viață la Baia de Arieș în 22 ianuarie 1934, fiind condus pe ultimul drum de un impresionat sobor preoțesc condus de trimisul episcopului Vadului, Feleacului și Clujului, Sebastian Stanca, printre participanți amintindu-i pe prefectul județului Turda-Arieș, Remus Pașca și pe protopopul Câmpenilor, Iosif Furdui. Vasile Gan a fost un preot cărturar, elaborând o istorie a Protopopiatului

³⁵ Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, p. 83.

³⁶ *1918 la Români*, volum IX, p. 464.

Lupșa intitulată: *Cronica protopopiatului Lupșa sau Cartea de Aur carea cuprinde în sine istoria protopresbiteriatului Lupșa și însemnarea tuturor evenimentelor remarcabile.*³⁷

Tânărul și energicul teolog greco-catolic **George Mărie** (1893-1981) a fost delegat titular al cercului electoral Turda. El s-a născut în 30 aprilie 1893 la Măgura Ierii (comitatul Turda-Arieș) și era de confesiune greco-catolică, provenind dintr-o familie simplă, de agricultori. El și-a făcut studiile la Iara, iar apoi la Gimnaziul Piarist din Cluj, pe care îl va absolvi în anul 1911. Alege să studieze teologia și urmează cursurile Seminarului din Blaj între anii 1911-1914. La 5 aprilie 1914, George Mărie primește tunsura din partea mitropolitului Victor Mihaly de Apșa. Până la 1918 cariera sa este legată de pastorație, iar ulterior de domeniul didactic. În timpul Primului Război Mondial, respectiv între 1917-1918, George Mărie urmează, timp de două semestre, cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul Universității din Cluj.³⁸ Tânărul teolog a fost implicat în evenimentele care au precedat Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. Astfel, în adunarea electorală a cercului electoral Turda, desfășurată la 11/24 noiembrie 1918, la Hotelul Elisabeta din Turda, sub președinția lui Iuliu Popescu, Mărie caracterizat ca „teolog din Măgura”, a fost ales delegat la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia.³⁹ În adunarea de la Turda, Mărie a fost delegat din partea localității Măgura (azi Măgura Ierii, județul Cluj) la 10/23 noiembrie 1918.⁴⁰ Ulterior, el s-a implicat în viața politică și a candidat pentru un post de deputat în cadrul circumscripției Iara din județul Turda-Arieș, din postura de independent, reușind să-l învingă pe Zenovie Păclișanu, reprezentantul Partidului Național Român. Astfel, Mărie a făcut parte din primul Parlament al României Mari. În perioada interbelică, George Mărie a funcționat ca profesor la Liceul „Regele Ferdinand” din Turda, cea mai prestigioasă instituție de învățământ din urbea de pe Arieș, contribuind decisiv la integrarea acestei școli în sistemul de învățământ românesc. George Mărie și-a completat studiile în cadrul Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, instituție pe care a absolvit-o în anul 1922. În același timp, Mărie a avut o carieră politică impresionantă: a fost parlamentar între 1919-1927, 1932-1933, remarcându-se ca membru al Partidului Național Țărănesc, consilier

³⁷ 1918 la Români, volum X, pp. 78-79; *Renașterea*, an XI, număr 9, 5 martie 1933, p. 6; *Ibidem*, an XII, număr 5, 4 februarie 1934, p. 2; Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic-Pedagogic „Andreian” al Arhiepiscopiei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale, 1911, p. 157; Ioana Rustoiu, Dana Alexandra Zecheru, „O istorie „prin cei mici”; Cronica protopopului Lupșei, Vasile Gan (1902)”, în *Apulum*, număr L, 2013, pp. 484-485; „Sematismul bisericii ortodoxe-orientale române din Ungaria și Transilvania pe anul 1904”, în *Calendariu pe anul nisect dela Christos 1904*, an LIII, Sibiu, Editura și Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, 1904, p. 73; *Transilvania*, număr IV, octombrie-decembrie 1909, p. 271.

³⁸ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității*, p. 528, număr 3894.

³⁹ 1918 la Români, volum IX, p. 464.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 457-458.

județean la Turda între 1930-1931, consilier local 1933-1938. Cea mai importantă demnitate pe care a deținut-o a fost cea de primar al Turzii (iunie-noiembrie 1933) din partea Partidului Național Țărănesc.⁴¹ A fost un factor activ al vieții sociale din Turda în perioada interbelică, iar o fațetă a implicării sale a fost susținerea de conferințe publice în cadrele „Reuniunii meseriașilor români”.⁴² Presa vremii îl prezintă printre participanții la adunarea antirevizionistă desfășurată în 11 decembrie 1932 la Turda. El a ținut un discurs, în care a subliniat: „[...] *Nu ne pasă de ungerii din Ungaria. Câteva regimente de moși le vor arăta cum știu românii să-și apere țara și libertatea. Cu ungerii din Ardeal n-avem nimic. Așteptăm de la ei să fie cetățeni credincioși ai statului român*”.⁴³

George Mărie a fost o victimă a regimului comunist, fiind arestat și încarcerat. Nu deținem prea multe informații despre această perioadă din viața acestei personalități, dar știm că a fost eliberat abia în anul 1964 odată cu amnistia generală a deținuților politici. Despre situația sa în anii stalinismului aflăm unele informații de la marele om politic turdean Ion Rațiu, care afirmă în jurnalul său următoarele: „[...] *Prof. Gheorghe Mărie, care a avut o atitudine proverbial curajoasă și demnă în toată această perioadă tulbură, din 1940 încoace, a făcut șapte ani de pușcărie și este acum exilat la Iara*”.⁴⁴ În ultimii ani ai vieții, George Mărie s-a stabilit la Timișoara, unde s-a stins din viață la 3 mai 1981. Bogata sa activitate a fost răsplătită de statul român, fiind decorat cu Ordinul „Coroana României”, în grad de ofițer (1922), Ordinul Parlamentar „Vulturul României”, în grad de ofițer (1933) și Medalia Comemorativă „Peleş” (1933).⁴⁵

Personalitatea protopopului ortodox al Turzii, **Iovian Mureșan** (1865-1939) a intrat în preocupările noastre științifice anterior elaborării acestui studiu.⁴⁶ El a reprezentat, la 1 Decembrie 1918, Protopopiatul Ortodox al Turzii. Iovian

⁴¹ *Arieșul*, an VIII, număr 6, 31 mai 1933, p. 1.

⁴² Daniela Comșa, Maria Magdalena Jude, „Reuniunea meseriașilor români din Turda în slujba idealului național”, în *Acta Musei Napocensis*, număr 35-3/II, 1999, p. 146.

⁴³ *Arieșul*, an VII, număr 12, 25 decembrie 1932, p. 3.

⁴⁴ Ion Rațiu, *Jurnal, volum 2, Printre spioni și trădători de țară (1955-1962)*, București, Editura Corint Books, 2017, p. 504.

⁴⁵ *Arieșul*, an VIII, număr 6, 31 mai 1933, p. 1; Daniela Comșa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, p. 77; Gheorghe Iancu, „Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series historia*, fascicula 1, 1974, 1974, p. 118; *Monitorul Oficial*, număr 171, 18 noiembrie 1919, p. 9642; Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 238, număr 1691; Valentin Vișinescu, *Turdenii la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2008, p. 95; Valentin Vișinescu, Vasile Miclăuș, Tudor Ștefanie, *Dicționar de personalități turdene*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2006, pp. 84-85.

⁴⁶ Răzvan Mihai Neagu, „Considerații privind viața și activitatea protopopului ortodox al Turzii Iovian Mureșan, ctitorul catedralei”, în Răzvan Mihai Neagu, Grigore Marchiș, Gheorghe Gotea, *Catedrala Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Turda 80 de ani de la sfințire 1935-2015*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană/Editura Mega, 2015, pp. 9-41.

Mureșan s-a născut la 25 aprilie 1865, la Sântă Măria, comitatul Cojocna (azi județul Sălaj). A studiat la Zalău și la Seminarul Andreian din Sibiu (1888-1891), dedicându-și întreaga viață slujirii altarului. Inițial, Iovian Mureșan a fost preot în localitatea Trăznea (azi județul Sălaj), unde a păstorit între anii 1893-1901, remarcându-se printr-o bogată activitate. În anul 1901 a devenit protopop ortodox al Turzii, demnitate pe care a deținut-o timp de 38 de ani. Iovian Mureșan a fost un sprijinitor al vieții spirituale și sociale românești din Turda, având ca realizări inițiale: mutarea sediului protopopiatului de la Vișoara la Turda (1901) și înființarea primei școli confesionale ortodoxe din orașul de pe Arieș (1904). În perioada antebelică, activitatea sa a avut un pronunțat caracter național, energicul protopop fiind un apărător neînfricat al intereselor românești în cadrul Congregației generale a comitatului Turda-Arieș. Iovian Mureșan a promovat relații deosebit de bune cu credincioșii greco-catolici din Turda, atitudine care i-a caracterizat întreaga activitate. A fost bun prieten cu parohul unit de Turda Veche, Nicolae Portos Rațiu. Personalitate exponențială a comunității românești din Turda, Iovian Mureșan a avut ocazia să participe la 1 Decembrie 1918 la Alba-Iulia, la marele moment al unirii Transilvaniei cu România, reprezentând Protopopiatul Ortodox al Turzii. Cea mai importantă realizare a sa, căreia i-a dedicat cea mai mare parte a vieții sale, este construirea Catedralei Ortodoxe „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din centrul orașului, sfințită la 3 noiembrie 1935 de către episcopul Romanului, Lucian Triteanu. Iovian Mureșan s-a implicat în viața politică fiind senator liberal din partea județului Turda-Arieș în perioada 1922-1926. În perioada interbelică, protopopul Turzii a fost un personaj important la nivelul eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului (nou creată), aducându-și contribuția la buna funcționare a acestei unități bisericești. Pentru bogata sa activitate a fost decorat cu Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer, Medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică”, clasa I. În anul 1935 i s-a conferit titlul de cetățean de onoare al Turzii, precum și rangul preoțesc de iconom-stavrofor. A fost căsătorit cu Lucreția Mureșan, cea care a fost pentru multă vreme președinta „Reuniunii Femeilor Române din Turda”. Distinsul protopop s-a remarcat și prin activitatea culturală pe care a desfășurat-o, mai ales în cadrul despărțământului local al Asociațiunii ASTRA. Iovian Mureșan s-a stins din viață la Turda în 23 februarie 1939.

Preotul ortodox **Grigore Nicola** (1879-1939) a reprezentat la Marea Unire cercul electoral al Trascăului. El s-a născut la Vidra (azi județul Alba) într-o familie preoțească de confesiune ortodoxă, tatăl său fiind preotul Petru Nicola, iar mama sa Elisabeta Iancu, verișoara marelui luptător pașoptist, Avram Iancu. Petru Nicola a fost paroh la Vidra între anii 1885-1912. Tânărul Grigore a studiat teologia în cadrul Seminarului Andreian din Sibiu între anii 1899-1902.⁴⁷ Ulterior, i-a păstorit

⁴⁷ Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial*, p. 163.

pe credincioșii ortodocși din satul natal, inițial ca preot coslujitor alături de tatăl său între 1903-1912, apoi succedându-i acestuia în calitate de paroh în localitatea natală, între anii 1912-1939. În cadrul adunării naționale de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, Grigore Nicola a fost delegat titular al cercului electoral Trascău din comitatul Turda-Arieș. În perioada interbelică, preotul Nicola a donat, pentru muzeul din Casa Memorială „Avram Iancu”, pipa mareului erou național.⁴⁸ De asemenea, preotul a fost un animator cultural al Țării Moșilor, conducând în calitate de președinte agentura din Vidra de Sus a despărțământului Abrud-Câmpeni a ASTRA.⁴⁹

Protopopul greco-catolic al Arieșului, **Gavril Pop** (1865-?) a fost reprezentantul tractului protopresbiterial pe care-l conducea la Marea Unire de la Alba-Iulia. Datele noastre despre acesta sunt destul de sumare. El s-a născut la 5 noiembrie 1865 la Feleacu (azi județul Cluj), într-o familie modestă, tatăl său, Iosif, fiind agricultor și a urmat cursurile Gimnaziului Superior Romano-Catolic din Cluj, iar apoi a studiat teologia la Seminarul din Blaj (1888-1892). Înainte să devină preot, el a funcționat ca învățător la Ormeniș (azi sat în comuna Miraslău, județul Alba) între anii 1892-1895. Din partea mitropolitului Victor Mihaly de Apșa, tânărul Gavril Pop a primit darul preoției la 15 septembrie 1895. Inițial, a fost preot la Măhăceni (azi sat în comuna Unirea, județul Alba), iar apoi devine paroh în localitatea Luna (azi județul Cluj) și protopop al Arieșului, calitate în care participă la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.⁵⁰

Protopopiatul Greco-Catolic de Luduș a fost reprezentat la Marea Unire de protopopul **Enea Pop Bota** (1875-1954). S-a născut la Năsăud în 22 martie 1875, în familia notarului Nicolae Pop Bota și a absolvit cursurile Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj. A ales să studieze teologia în cadrul Seminarului din Blaj între anii 1893-1897. Enea Pop Bota a fost hirotonit preot la 20 septembrie 1898 de către mitropolitul Victor Mihaly de Apșa.⁵¹ Clericul năsăudean și-a început activitatea pastorală în localitatea Șard (azi sat în comuna Ighiu, județul Alba), unde a fost paroh între anii 1898-1913. Cariera sa clericală a atins apogeul odată cu desemnarea sa ca protopop de Luduș, demnitate în care a fost instalat la 1/14 ianuarie 1914.⁵² Enea Pop Bota a deținut această demnitate ecleziastică pe toată durata perioadei interbelice.⁵³ În contextul Marii Uniri, protopopul de Luduș a reprezentat instituția ecleziastică pe care o conducea la mărșălugă act al unirii

⁴⁸ Ionela Simona Mircea, „Aniversări în memoria lui Avram Iancu”, în *Muzeul Național*, volum XXVI, 2014, p. 102.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 103.

⁵⁰ *Șematism 1900*, p. 747; *Șematism 1932*, p. 64; Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 197, număr 1259.

⁵¹ Cornel Sigmirean, *Intellectualitatea ecleziastică*, p. 204, număr 1332.

⁵² *Unirea*, an XXIV, număr 6, 24 ianuarie 1914, p. 3.

⁵³ *Șematism 1929*, p. 43; *Șematism 1932*, p. 118; *Șematism 1938*, p. 142.

Transilvaniei cu România.⁵⁴ Enea Pop Bota a fost un iubitor și culegător de folclor românesc, mai ales de pe Valea Mureșului.⁵⁵ A colaborat cu mai multe publicații greco-catolice din Transilvania, inclusiv cu profil literar, precum „Calendarul Unirii” și „Filomela” (ambele din Blaj) sau „Revista ilustrată” a lui Ion Pop Reteganul (Șoimuș și Reteag).⁵⁶ În plan politic, protopopul Ludușului a fost în perioada interbelică membru al Partidului Național Țărănesc, organizația județeană Turda-Arieș.

Protopopiatul Greco-Catolic de Turda a fost reprezentat de **Nicolae Portos Rațiu** (1856-1932), cea mai reprezentativă figură a comunității unite turdene. La fel ca în cazul protopopului ortodox, Iovian Mureșan și personalitatea lui Rațiu a făcut obiectul unui amănunțit studiu publicat de noi, cu puțin timp în urmă.⁵⁷ În cele ce urmează ne vom mărgini la a prezenta aspectele principale ale vieții și activității acestui ilustru cleric. Provenea din ilustra familie nobiliară românească Rațiu de Nagylak și s-a născut în 29 octombrie anul 1856 la Turda. Nicolae Rațiu a învățat în orașul natal, precum și la Aiud și la Blaj. A studiat teologia în cadrul Seminarului din Blaj între anii 1879-1883, dedicându-și întreaga viață bisericii și neamului din care a făcut parte. Inițial, el a fost preot paroh în câteva sate din apropierea Turzii, precum și la Cluj. Astfel, i-a păstorit pe credincioșii greco-catolici din Petreștii de Sus (1883-1891), apoi a fost transferat în calitate de capelan la Cluj (1891-1897), de unde ajunge la Tritenii de Sus (1897-1903). În anul 1903, Nicolae Rațiu revine în orașul natal, fiind numit paroh de Turda Veche și funcționând în biserica construită de înaintașii săi, Biserica „Răzeștilor”, de care este legată cea mai mare parte a activității sale pastorale. Între anii 1903-1906 a condus Protopopiatul Greco-Catolic de Turda în calitate de administrator. A sprijinit mișcarea națională a românilor din comitatul Turda-Arieș și a desfășurat o bogată activitate caritabilă. S-a remarcat ca un membru activ al despărțământului Turda al ASTRA, susținând mai multe conferințe. Pe plan politic, el a fost membru al Partidului Național Român. Nicolae Portos Rațiu a avut o strânsă relație de amiciție cu protopopul ortodox, Iovian Mureșan. În timpul Primului Război Mondial (1914-1918), ambii clerici s-au remarcat prin activitatea de ajutorare a răniților aflați la tratament în cele patru spitale turdene. Nicolae Rațiu a participat la Marea Unire într-un mod fortuit, deoarece protopopul

⁵⁴ Ștefan Pascu, Nicolae Josan, „Mărturie inedite privitoare la participarea maselor la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918”, în *Apulum*, număr XXV, 1988, p. 518.

⁵⁵ Ovidiu Bârlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 197.

⁵⁶ Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 157, 218; Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 114.

⁵⁷ Răzvan Mihai Neagu, „Considerații privind personalitatea și activitatea protopopilor greco-catolici de Turda (1700-1948)”, în *Idem, Momente din istoria orașului Turda. Personalități, evenimente, instituții (secolele XIV-XX)*, Cluj-Napoca, Editura Mega/Editura Școala Ardeleană, 2017, pp. 70-79.

greco-catolic titular, Iosif Costin, era bolnav. Așadar, Nicolae Rațiu a reprezentat la 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia, Protopopiatul Greco-Catolic de Turda. În perioada interbelică a continuat să se implice în viața politică, fiind în continuare membru al Partidului Național Român, iar din 1926 al Partidului Național Țărănesc și a fost președinte al Biroului Consiliului Județean Turda. Cu sprijinul său s-a înființat la Turda „Asociația Generală a Românilor Uniți” (AGRU) și „Reuniunea Mariană”, cele mai importante asociații laice al Bisericii Unite. Pentru întreaga sa activitate pastorală, Nicolae Portos Rațiu a fost numit viceprotopop onorific (1906), mai apoi protopop onorific (1927), iar statul român la decorat cu Medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică”, clasa I și cu Ordinul „Steaua României”, în grad de ofițer. S-a stins din viață la 1 octombrie 1932 la Turda.

Elita clericală a comitatului Turda-Arieș s-a aflat în primele rânduri în lupta pentru unitatea națională realizată la 1 Decembrie 1918. Fiecare dintre cele patru delegații ale comitatului aveau în componența lor și un cleric, delegat titular: din cercul electoral Vințul de Sus pe Iuliu Căpâlneanu; din cercul electoral Murăș-Ludoș pe Vasile Cerghizan; din cercul electoral Turda pe George Mărie; din cercul electoral Trascău pe Grigore Nicola. Lor li s-au adăugat reprezentanții protopopiatelor românești din comitat: Protopopiatul Ortodox Turda (Iovian Mureșan); Protopopiatul Greco-Catolic Turda (Nicolae Portos Rațiu); Protopopiatul Greco-Catolic Murăș-Ludoș (Enea Pop Bota); Protopopiatul Greco-Catolic al Arieșului (Gavril Pop); Protopopiatul Greco-Catolic al Indolului (Ioan Bucur). Lista clericilor era întregită de delegații supleanți: Octavian Bugner (din partea cercului electoral Murăș-Ludoș) și Vasile Gan (din partea cercului electoral Turda).

Priests from Turda-Arieș County at the Great Union

(Abstract)

In the Romanian society from Transylvania in the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, the priest embodied an important character and a cohesive factor. The activity of the clergy involved a large spectrum of fields: religious, political, economical, social, cultural, educational, national (until the Great Union from 1918). The priest was a noticeable personality of the Romanian community, both within the church, where he was serving, but also in the society, where he was always seen as a guide and a behavior role-model to be followed. By his intellectual preparation, the Romanian priest from Transylvania, represented an essential part of the Romanian elite. Some clerics had, besides the intellectual theological formation acquired in Blaj, Sibiu, Caransebeș or Arad, formation stages at Budapest, Vienna, Rome, Cernăuți or even followed the courses of faculties such as Law. This paper aims to introduce the priests from Turda-Arieș County, who were officially elected to represent their communities at the Great Union. Eleven priests participated at Alba-Iulia, out of whom eight were Greek-Catholic and three Orthodox.

Keywords: Great Union, Alba-Iulia, Transylvania, cleric, election.

ÎN TRE DORINȚA DE UNITATE NAȚIONALĂ ȘI REALITĂȚILE POLITICE INTERNAȚIONALE. ÎMPPLICAREA BISERICII ORTODOXE ÎN PROBLEMELE BANATULUI ISTORIC LA CUMPĂNA ANILOR 1918 ȘI 1919

Lect. univ. dr. Daniel Aron Alic
Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița

Conform Convenției de Armistițiu încheiată în 13 noiembrie 1918 la Belgrad între Antanta și Ungaria, Banatul urma să fie ocupat de trupe aliate până la încheierea tratatelor de pace.¹ Primele armate care au sosit în Banat au fost cele sârbești, grăbite de dorința de a lua în stăpânire întreg teritoriul provinciei. Deși au fost primiți ca prieteni, în scurt timp, sârbii au început persecuții asupra românilor.² La Caransebeș și la Lugoj trupele sârbești au ajuns în 14/27 noiembrie, în timpul pregătirilor pentru Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. Comportându-se ca armată de ocupație, au împiedicat populația românească să plece spre Alba-Iulia și doar insistența și neînfricarea gărzilor naționale românești au făcut posibil drumul delegaților români spre cetatea Marii Uniri.³ Argumentul invocat de ostașii sârbi era simplu: „Nu se știe încă ce va fi cu Banatul”.⁴ Acest aspect a nemulțumit populația românească, iar fruntașii bănățeni, într-o consfătuire organizată la Arad, și-au exprimat în mod ferm dorința de a se uni cu România.⁵

Pretențiile sârbilor asupra Banatului s-au văzut cel mai limpede din acțiunile pe care le-au întreprins în administrarea provinciei. Chiar din luna decembrie a anului 1918, comanda militară sârbească din Lugoj a interzis ca în biserici să se pomenească regele Ferdinand I al României, așa cum s-a statornicit prin ordinele episcopilor ortodocși români.⁶ Ca urmare a acestei decizii, în unele localități din eparhie, sârbii au emis pretenția ca în bisericile de confesiune ortodoxă română să

¹ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari (1867-1919)*, Caransebeș, Editura Dalami, 2007, p. 25.

² Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire (1895-1919)*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 136.

³ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 26.

⁴ Gheorghe Neamțu, *Activitatea C. N. R. din Caransebeș*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1927, p. 84.

⁵ Ioan Munteanu (coordonator), *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene (1914-1919)*, București, 1983, p. 179.

⁶ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 27.

fie pomenit la slujbe regele Petru al Serbiei,⁷ iar în unele locuri, această pretenție a fost impusă prin forța militară.⁸ Pentru că au îndrăznit să se opună acestei decizii, dar și pentru alte motive de ordin național, mulți români din Vârșeț sau din împrejurimi au fost închiși de autoritățile sârbești.⁹

Rapoartele preoților adresate Consistoriului de la Caransebeș dovedesc că mai ales în partea de sud și sud-vest a Episcopiei Caransebeșului preoții și credincioșii au avut multe de îndurat din pricina ocupației militare sârbești. Preotul Aureliu Iana din Maidan a adus la cunoștința episcopului diecezan că ordinul de a-l pomeni pe regele Petru I al Serbiei este respectat de unele biserici din Oravița și Moldova Nouă, iar autoritățile pretoriale au distribuit parohiilor circulare cu privire la respectarea ordinului sârbesc.¹⁰ Alte rapoarte pomenesc de faptul că forțele de ocupație, sub presiunea armelor, a obligat preoții din Orșova și Cebza să modifice ritualul bisericesc.¹¹ Plugarii români erau luați de lângă familiile lor, surghiuniți în Serbia și obligați să muncească pământul.¹²

Urmare acestor evenimente, populația eparhiei s-a manifestat cu îngrijorare față de soarta Banatului. Episcopul Miron Cristea a încercat să liniștească poporul printr-un cuvânt publicat în „Foaia Diecezană”, adresat cititorilor și poporului din eparhie. Acesta arăta că, în urma unei discuții avute cu forurile competente, preoții și toți credincioșii „[...] să aibă încredere, că dorințele se vor împlini, schimbări în cele rituale să nu se facă, ci să poștească pe cei ce ar cere să se adreseze episcopului. Să fie corecți, să nu vatem pe nimeni, să-și păstreze demnitatea... Numai lașii s-au supus imediat. Durere, internările etc., se fac pe baza unor denunțări false de la <<de-ai noștri>>”.¹³ Unii reprezentanți ai Consiliului Național Român din Caransebeș, amenințați cu moartea de comandantul soldaților sârbi, Panta Țvejici, pentru sentimentele de loialitate manifestate față Regatul României, au fost nevoiți să se refugieze la Sibiu.¹⁴

Între cei arestați se numărau și preoții din Domașnea, absolventul de teologie Iosif Ieremia din Călnic și preotul George Frățilă din Glimboca. Episcopia Caransebeșului a încercat să intervină pentru stoparea acestor abuzuri și pentru eliberarea preoților și credincioșilor, dar fără niciun rezultat.¹⁵

⁷ Arhiva Episcopiei Caransebeșului, *Protocolul ședințelor bisericești pe 1919*, 4 februarie 1919, 29/199 (în continuare A. E. C.).

⁸ *Ibidem*, 23 februarie 1919, 5.

⁹ *Ibidem*, *Fond Bisericesc (III)*, dosar 243/1918, număr 6686/22 decembrie 1918.

¹⁰ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 27.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ioan Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Revistei „Societatea de Măine”, 1926, p. 161

¹³ *Foaia Diecezană*, an XXXIV, număr 3, 1919, pp. 3-4.

¹⁴ Gheorghe Neamțu, *Activitatea C. N. R. din Caransebeș*, pp. 88-91.

¹⁵ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 27.

Pentru a prelua controlul și în privința susținerii materiale a Bisericii din Banat, Consiliul Național Sârbesc din Novisad a cerut Consistoriului Diecezan un conspect cu ajutoarele de care au beneficiat preoții, comunele bisericești și instituțiile Episcopiei Caransebeșului de la guvernul maghiar, pentru a trimite același ajutor din partea statului sârb. Consistoriul de la Caransebeș a refuzat să trimită documentele, nerecunoscând autoritatea Consiliul Național Sârbesc în problemele românilor din Banat.¹⁶

La începutul lunii ianuarie a anului 1919, Consistoriul din Caransebeș a trimis un memoriu către Narodna Uprava în care a cerut respectarea cercului de competență al Bisericii. Răspunsul sârbilor a evidențiat că deciziile în privința instituțiilor din Banat vin în urma hotărârii din Novisad, care a decis ruperea Banatului de Ungaria și alăturarea lui la Regatul Sârbo-Croato-Sloven, hotărâre recunoscută și de clironomul Alexandru prin proclamația sa.¹⁷ Consistoriul a atras atenția consiliului de la Novisad că poporul român, mai înainte de această hotărâre a enunțat la Adunarea Națională de la Alba-Iulia anexarea Banatului la Regatul României, iar regele Ferdinand I al României, printr-un decret-lege a confirmat dorința românilor și a declarat Banatul anexat la Regatul României.¹⁸

La afirmația sârbilor că decizia de anexare a Banatului s-a făcut și în urma votului a 24 de deputați din teritoriul românesc, Consistoriul a răspuns că acest fapt nu poate judeca în mod definitiv hotărârile Regatului Sârbo-Croato-Sloven, pentru că nu toți factorii competenți au recunoscut hotărârea de la Novisad. Dovada cea mai clară era, în viziunea Consistoriului, faptul că armata sârbească se considera numai armată de ocupație pentru asigurarea liniștii, ca și armata franceză, prezentă în Banat, iar Conferința de Pace de la Paris avea ca obiect de discuție teritoriul Banatului.¹⁹ Având în vedere aceste considerații, Consistoriul nu s-a supus deciziilor luate de către Narodna Uprava în privința românilor, din contră, și-a exprimat regretul că autoritățile militare și administrative sârbești au procedat cu nedreptate față de români, unii preoți fiind deținuți, închiși și chiar maltratați pentru crezurile lor naționale și pentru dorința de a se împlini hotărârea de la Alba-Iulia.²⁰

Școlile confessionale au fost și ele vizate de politica de ocupație a sârbilor. Același consiliu, Narodna Uprava din Novisad a înștiințat Consistoriul în data de 24 ianuarie 1919 că secția cultelor și instrucțiunilor publice a generalului poporului din Novisad este nemulțumită că în unele școli care aparțin jurisdicției Episcopiei Caransebeșului nu se țin prelegeri în interesul public și a cerut ca autoritățile școlare

¹⁶ A. E. C., *Protocolul senatului episcopesc pe 1919*, 21 ianuarie, 1/6672-1918.

¹⁷ *Ibidem*, *Protocolul senatului bisericesc pe 1919*, 22 februarie, 4/549.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

locale să fie provocate pentru a începe fără amânare prelegerile.²¹ Eventualele neajunsuri trebuiau raportate guvernului sârb în termen de 14 zile. Totodată, s-a comunicat și ordinul referitor la limba de predare în școlile elementare, care trebuia să fie limba maternă a elevilor. Consistoriul s-a împotrivit acestor decizii, iar episcopul, în ziua următoare, 25 ianuarie 1919, a emis un circular²² către învățătorii eparhiei, în care a protestat contra amestecului ilegal al autorităților de stat sârbești în treburile școlilor confesionale, mai ales că învățătorilor de la aceste școli li s-a cerut să depună un jurământ de fidelitate către statul iugoslav.²³

În urma acestor evenimente, încă din luna decembrie 1918, oamenii politici ai Banatului au înaintat memorii marilor puteri ale Europei pentru retragerea armatelor sârbești și înlocuirea lor cu trupe franceze sau engleze. Armata franceză a sosit în Timișoara în 3 decembrie 1918, apoi în 19 februarie au intrat în Timișoara armatele sârbe sub conducerea generalului Gruici, care a preluat frâiele administrației locale.²⁴ Autoritățile militare sârbe nu au mai recunoscut consiliile naționale românești, încercând să instaureze o administrație sârbească pentru întreg Banatul. Consiliul Național Sârb din Novisad a impus un control strict asupra județului Torontal și a unei părți din județul Timiș, cu pretenția de a ocupa treptat întregul Banat. În acest sens, au numit și un comisar guvernamental, nerecunoscut, însă, de primarul Timișoarei.²⁵

Armata franceză a preluat treptat Banatul estic, în 27 ianuarie 1919 intrând în Lugoj și în Caransebeș. În aceeași zi, de dimineață, au plecat ostașii sârbi, luând cu ei și câțiva țărani români arestați în timpul ocupației.²⁶ Cei 8 ofițeri și 300 de soldați francezi sosiți la Caransebeș au fost întâmpinați la gara orașului de primarul orașului Frederich Pauck și de protopopul Andrei Ghidiu.²⁷ Entuziasmul

²¹ *Ibidem*, *Protocolul senatului școlar pe 1919*, 11 februarie, 12/257.

²² *Foaia Diecezană*, an XXXIV, număr 4, 1919, p. 3: „[...] Mi-a venit la cunoștință că autoritățile administrative și unii inspectori școlari maghiari pretind de la învățătorii de la școlile noastre confesionale să depună jurământ de fidelitate Consiliului popular sârbesc (Uprava Narodna) din Novisad. Învățătorimea noastră conștie de drepturile și datorințele sale în mare parte a rezistat nu numai în conștiință ci și de fapt acestui amestec ilegal în drepturile legale ale Consistoriului, ca autoritate școlară, care singur este chemat să deie atari ordinațiuni. Învățătorimea noastră va respinge deci cu cuvenita demnitate orice cerere ce i-se va face în mod ilegal cu încunjurarea autorităților sale bisericești. Despre actele de violență săvârșite prin închiderea școalelor sau internarea învățătorilor să se facă încoace raport. Autoritățile noastre școlare din comună să ceară cu provocare la ordinațiunea de față, ca acolo unde școala s-a închis pentru că învățătorul a denegat depunerea jurământului, să se deschidă imediat de autoritatea care a închis-o, învățătorii să-și înceapă prelegerile, ca învățământul să nu sufere și anarhia să se curme în comune”.

²³ A. E. C., *Protocolul senatului școlar pe 1919*, 11 februarie, 12/257.

²⁴ Ioan Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, p. 160.

²⁵ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Timișoara, Editura Antib, 1994, p. 260.

²⁶ Gheorghe Neamțu, *Activitatea C. N. R. din Caransebeș*, pp. 94-95.

²⁷ *Drapelul*, an XIX, număr 10, 1919, p. 3.

românilor s-a manifestat în organizarea unui banchet în cinstea „prietenilor sârbi” la care a participat și episcopul Miron Cristea.²⁸

Comanda militară franceză s-a stabilit la Lugoj, sub conducerea generalului Leon Farret. Orașul Lugoj, cu populația lui înstărită, cu deschidere culturală, cu ediția franceză a ziarului „Drapelul” și cu multe alte oportunități a fost pe placul generalului,²⁹ care a hotărât în 28 martie 1919 să creeze o unitate administrativă distinctă, cu capitala la Lugoj, care să cuprindă fostul județ Caraș-Severin, și plășile Buziaș, Recaș și Aradu Nou.³⁰ În acest sens a emis și o ordonanță care stipula că: „[...] *Asupra acestui teritoriu, exercită conducerea generalul francez Leon Farret [...], până la deciziunea finală a Congresului de Pace din Paris, Banatul ocupat aparține și pe mai departe Ungariei [...] Administrația o exercită oficianții civili, care fac de prezent serviciu în numele guvernului maghiar. Generalul comandant francez supraveghează întreaga administrație civilă*”.³¹

Banatul a devenit, așadar, un teritoriu aflat încă sub administrație maghiară, dar împărțit în mod arbitrar de armatele franceze și sârbești, care au avut viziuni diferite asupra misiunii lor de supraveghere. Teritoriile ocupate de sârbi, mult mai întinse ca cele din aria de control a francezilor, au fost supuse în continuare unui tratament de anexare la statul sârb. Secția de culte și instrucțiuni de la Narodna Uprava a trimis Consistoriului, în 11 martie 1919, un act prin care a decis reorganizarea provizorie a grădinițelor de copii, a școlilor elementare, de repetiție, de economie și de ucenici.³² În urma acestui ordin, Consistoriul a trimis Consiliului Dirigent o adresă în care a arătat amestecul autorităților sârbești în problemele de organizare ale școlii românești și faptul că învățătorii români sunt constrânși de armatele sârbești să depună jurământ de credință statului sârb. În același act a cerut o intervenție diplomatică pentru înlăturarea acestor abuzuri.³³

Unele protopopiate au fost divizate prin zonele de influență ale celor două armate de ocupație. Protopopul Bocșei Montane, Mihail Gașpar, a înștiințat Consistoriul că tractul protopopesec al Bocșei a fost împărțit între trupele de ocupație. Comunele Bocșa Română, Bocșa Montană, Ramna, Iersig, Berzovia, Fizeș, Doclin, Biniș, Surduc și Vasiova au fost declarate în zona sârbă și depind administrativ de comanda de la Timișoara, iar celelalte 20 de comune aparțin zonei franceze cu sediul la Lugoj.³⁴ Comunicarea cu oficiile parohiale a fost îngreunată de cenzurile actelor, făcute la Vârșeț, pentru comunele din zona

²⁸ *Foaia Diecezană*, an XXXIV, număr 3, 1919, p. 4.

²⁹ Ioan Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, p. 162.

³⁰ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 26.

³¹ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 150, apud Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 26.

³² A. E. C., *Protocolul senatului școlar pe 1919*, 22 aprilie, 48/871.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud*, p. 236.

sârbească și la Lugoj, pentru localitățile din teritoriul francez. Deplasarea în protopopiat era și ea îngreunată de piedicile puse de militari. La toate aceste probleme s-a adăugat și arestarea la domiciliu a protopopului Mihail Gașpar.³⁵

Ocupația franceză a avut și ea neajunsuri. Odată instalată la Lugoj și la Caransebeș, a acordat încredere jandarmilor maghiari, deși românii nu i-au mai recunoscut ca forțe de ordine după evenimentele din luna noiembrie 1918. Jandarmii erau protejați de generalul Farret, care le-a oferit drepturi depline în asigurarea ordinii publice. Principala lor țintă a fost împiedicarea oricărei legături a bănățenilor cu Ardealul, oprind chiar și schimburile de produse agricole dintre țărani din Banat și cei din zona Hațegului sau Valea Mureșului.³⁶ Tot sub scutul generalului Farret, în localitățile Banatului din zona de influență franceză, mai ales în orașe, s-au înmulțit agitatorii comuniști, adepți ai ideilor bolșevice recent instaurate în Rusia. Aceștia au înființat la Caransebeș un Sfat Muncitoresc și, ajutați de jandarmii maghiari, au plănuțit preluarea puterii de la trupele franceze.³⁷ Pentru a nu apărea conflicte, generalul Farret, simpatizant socialist, a retras pentru o vreme ostașii francezi din Caransebeș, lăsând orașul fără apărare, la discreția jandarmilor și a orgoliilor celor din Sfatul Muncitoresc.³⁸

În aceste condiții, de aparentă libertate, episcopul Miron Cristea și-a continuat activitatea bisericească. În 14/27 februarie a fost prezent la Lugoj unde, în biserica ortodoxă, a rostit un frumos discurs național. A început cu profeticele sale cuvinte din pastorală de la Crăciunul anului 1917 și a rememorat momentul unirii de la Alba-Iulia și de la București și dorința bănățenilor de a se alătura României. În condițiile de incertitudine ce planau asupra viitorului Banatului, discursul său a fost atât de înflăcărat, încât, cu toate că erau în biserică, credincioșii l-au ovaționat.³⁹

Imediat după vizita la Lugoj, episcopul a plecat la Sibiu, pentru a fi prezent la Congresul Preoților din întreaga Mitropolie și din părțile ungurene, desfășurat între 6-8 martie 1919, congres care a discutat probleme de organizarea bisericească.⁴⁰ Obiectivele adunării au fost înființarea unei asociații preoțești, discutarea problemelor de unificare bisericească a tuturor românilor, clarificarea raportului dintre Biserică și Stat, educația clerului, misiunea pastorală și culturală a Bisericii, atitudinea preoțimii față de viața politică și situația materială a clerului.⁴¹ Lucrările congresului au fost prezentate pe larg în „Foaia Diecezană”. Discursul

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Ioan Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, p. 163.

³⁷ Gheorghe Neamțu, *Activitatea C. N. R. din Caransebeș*, pp. 95-96.

³⁸ *Ibidem*, pp. 96-97.

³⁹ *Drapelul*, an XIX, număr 17, 1919, p. 3.

⁴⁰ Antonie Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939. Elie Miron Cristea-Documente și corespondență*, Sibiu, f. ed., 1987, p. 14.

⁴¹ *Foaia Diecezană*, an XXXIV, număr 7, 1919, p. 4.

episcopului Miron Cristea a elogiât activitatea Bisericii din Transilvania și Banat în sprijinul pe care aceasta l-a acordat societății românești de-a lungul timpului. Au luat cuvântul fruntașii preoților din Transilvania, dar și reprezentanții clerului veniți din România.⁴²

După Congres, în 16 martie 1919, la Sibiu a avut loc și Adunarea eparhială, pentru organizarea Bisericii din România. Cu această ocazie, Miron Cristea a ținut o frumoasă cuvântare în care a vorbit despre greutățile prin care a trecut Biserica românească în perioada stăpânirii maghiare. În cuvântare a arătat că adevărata unitate este atunci când sunt toți frații împreună, iar minorităților etnice le-a făgăduit că vor trăi într-o viață cinstită și frățească.⁴³

Aflat la Sibiu, Miron Cristea a purtat o corespondență cu arhimandritul Filaret Musta în problemele generale ale Bisericii din Transilvania și Banat și în mod special asupra situației din Episcopia Caransebeșului. În 18 martie 1919, într-o scrisoare, episcopul s-a arătat îngrijorat față de evenimentele din Caransebeș, unde, jandarmii unguri și socialiștii protejați de generalul Farret, complotau împotriva intereselor românilor: „[...] *Aud că la Caransebeș e tulbure atmosfera. Mi se scrie anonim: să mă feresc, căci plănuiesc jandarmii un atentat contra mea. Nu știu ce-i adevărat. Scriitorul spune, că a asistat la o întreagă discuție cu amănunte. Astfel, sunt îngrijorat cât pentru venirea acasă. De nu voi veni, vom ține sinodul mai târziu. Acum și așa mi se pare imposibil*”.⁴⁴

Din pricina schimbărilor politice și a ruperii contractului cu guvernul maghiar,⁴⁵ Biserica a pierdut sprijinul financiar pe care l-a avut în susținerea parohiilor și a altor activități bisericești și școlare. La acestea s-a adăugat și inflația de după război și astfel, situația financiară a clericilor din conducerea eparhiei s-a înrăutățit. Conștient de aceste scăderi, episcopul Miron Cristea, într-o altă scrisoare adresată lui Filaret Musta, a cerut ca, până la rezolvarea ajutorului de stat, Consistoriul să retribue anticipat angajații Centrului Eparhial: asesorilor consistoriali, secretarului eparhial și angajaților de la contabilitatea eparhială, o anticipație salarială de 2000 coroane; profesorilor de la Teologie și Pedagogie câte 2000 de coroane; celorlalți oficiali câte 1000 de coroane.⁴⁶

⁴² *Ibidem*, an XXXIV, număr 11, 1919, pp. 1-4; număr 12, 1919, pp. 1-4.

⁴³ Arhivele Naționale Române, *Fond Miron Cristea*, dosar 3, f. 4.

⁴⁴ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, volum II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980, p. 1014. O altă scrisoare din 4/17 aprilie 1919 amintește de aceeași situație: „[...] *Unii zic că la Caransebeș e mai bine; alții că-i rău. Eu am simțit că pentru mine în atmosfera atâtor jandarmi maghiari nu poate fi bine. Simțesc o îngrijorare deși firea mea e îndrăzneată, după cum am arătat-o și sârbilor. Cu bolșevicii însă nu-i de glumit. Cred că administrația bisericească nu suferă nimic în absența mea. Dr. Nistor să-și ocupe locul. Referentul școlar încă va avea salariu bun?*” A se vedea: *Ibidem*, p. 1015.

⁴⁵ *Foaia Diecezană*, an XXXIV, număr 4, 1919, p. 2.

⁴⁶ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, volum II, p. 1015.

Consistoriul a votat aceste ajutoare, în plus, avându-se în vedere cheltuielile cu diferitele călătorii făcute de episcopul diecezan în interesul eparhiei, a aprobat din fondul general administrativ ca ajutor de război extraordinar suma de 3000 de coroane, pentru folosința episcopului.⁴⁷ Acest ajutor se impunea, mai ales că episcopul a semnalat lipsurile prin care trecea în Sibiu: „[...] Aici trăiesc rău [...] iar la reședință nu-i nici o rânduială, așa încât e greu de tot. Fac cum pot. Mai ales seara trăiesc ca un student, cu ce am în traistă”;⁴⁸ „[...] Mă gândesc și eu la lipsa celor de acasă căci și aici e scump. Mă costă circa 100 de coroane la zi”.⁴⁹

Correspondența cu vicarul Episcopiei Caransebeșului, arhimandritul Filaret Musta, a vizat și situația politică a Banatului. Aflat într-un permanent contact cu membrii Consiliului Dirigent și cu tratativele duse de diplomația românească, în 4/17 aprilie 1919, episcopul spera la o negociere cât mai fermă în privința Banatului: „[...] Așa se vede, că o parte din Banat (Torontal și ceva fășii la sud vom pierde). Am vorbit mult în cauză cu expertul economic englez pe lângă comisia teritorială din Paris, profesorul Madge, dară Ententa nu îndrăznește a nemulțami pre sârbi total, căci au lipsă și acum pentru bolșevicii maghiari. Lumea judecă așa: <<Ce-i Torontalul pe lângă teritoriul extins ce-l căpătăm>>. Mă doare inima când gândesc la comunele noastre din colțul Tisa-Dunăre. Cum ne vom putea despărți de ei, când se vor trage granițele între noi. Brătianu va mai insista, dară nu cred că poate scoate tot”.⁵⁰

În timpul șederii la Sibiu a episcopului Miron Cristea a avut loc și Sinodul Episcopal al Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat și părțile românești din Ungaria. Lucrările Sinodului s-au desfășurat în ziua de 23 aprilie 1919, hotărârile luate fiind în acord cu dorința exprimată de clerul și credincioșii din mitropolie de a se uni într-o singură Biserică Ortodoxă Română.⁵¹

⁴⁷ A. E. C., *Protocolul senatului episcopesc pe 1919*, 18 februarie, 1/596.

⁴⁸ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, volum II, p. 1014.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1015. În 18 aprilie 1919 tonul episcopului a fost mai optimist: „[...] Situația externă a României s-a îmbunătățit. Orlando amenință a părăsi Conferința de Pace. Cere respectarea contractului Italiei de la Londra, să capete tot ce-i în el. Astfel, Brătianu va cere cu aplomb același lucru. Avem și noi contract în care stă tot Banatul”. A se vedea: *Ibidem*, p. 1016.

⁵¹ Hotărârile formulate sunt următoarele: „I. Biserica Ortodoxă Română din Ardeal, Banat și părțile românești din Ungaria, cuprinsă de o adâncă bucurie, revine din nou în sânul Bisericii Ortodoxe Române, acum din Vechiul Regat Român de la care o rușese vitregia timpurilor și reînnoiește vechile sale legături de unitate cu Mitropolia Ungro-Valahiei, dorim a forma parte integrantă a Bisericii mame din România întregită cu Basarabia și cu Bucovina. II. În scopul acesta, episcopatul nostru roagă cu adâncă smerenie pe Prea Sfințitul Sinod episcopesc central de la București să primească cu frățească dragoste pe episcopii mitropoliei noastre în șirul membrilor Sinodului episcopesc, statorînd împreună locul șederii lor după ordinea ierarhică. III. Sinodul nostru constată necesitatea de a se unificarea organizațiunea Bisericii din întregul regat român, introducându-se fără a abandona caracterul de Biserică dominantă sau de stat o autonomie perfecționată pe baza experiențelor ce le avem noi după o practică de 50 de ani vieții bisericești constituționale, având a se admite și mireni în corporațiunile bisericești de natură administrativă, culturală, financiară, umanitară, socială și electorală și susținându-se drepturile ierarhice ale preoților și episcopilor,

Sfârșitul lunii mai a adus și înlocuirea jandarmilor maghiari cu jandarmi români. În 30 mai 1919, 550 de jandarmi români au ajuns la Lugoj pentru a fi repartizați în întreg județul. În Caransebeș, aceștia au ajuns în 31 mai și au fost întâmpinați la gara orașului de protopopul Andrei Ghidiu și primarul orașului, Friederic Pauck.⁵² În aceleași zile, Consistoriul Diecezan din Caransebeș a primit din partea avocatului George Dobrin, apropiat al Episcopiei Caransebeșului, notificarea numirii sale ca prefect al județului Caraș-Severin întregit cu teritoriul zonei franceze până la Aradul-Nou.⁵³ Consistoriul a felicitat instaurarea unei administrații românești în partea Banatului controlată de armatele franceze, și și-a exprimat încrederea că noua administrație „[...] va fi îndreptată spre înflorirea neamului nostru românesc și în special a poporului nostru”.⁵⁴ Odată cu numirea unei administrații românești, activitatea Episcopiei Caransebeșului a reintrat în normal. „Foaia Diecezană”, neagreată de armatele de ocupație, mai ales de cele sârbești, și-a reluat apariția săptămânală, după ce în primele cinci luni ale anului 1919 a publicat doar 12 numere, majoritatea grupate la începutul anului. Populația Banatului a fost astfel mai bine informată despre eforturile liderilor locali pentru integritatea Banatului.

La Caransebeș, o mare sărbătoare a fost instalarea administrației românești a orașului. Prin vizita prefectului George Dobrin, primpretore a fost numit Valeriu Meda, referent consistorial, iar primar a rămas în continuare Friederic Pauck.⁵⁵ Arborarea steagului național pe liceul de stat a fost un alt exemplu de emulație națională. Au participat elevii liceului, corul Reuniunii de Cântări din Caransebeș, reprezentanții episcopiei și ai administrației locale. Drapelul a fost cumpărat de către elevii de la liceul de stat și, în cadrul unei frumoase ceremonii, a fost sfințit de protopopul Andrei Ghidiu. De la balconul liceului, Cornel Corneanu a vorbit elevilor despre trecutul școlii românești și despre jertfele depuse de generalul Traian Doda pentru ridicarea unui gimnaziu românesc în Caransebeș.⁵⁶ Liceul a fost preluat, apoi, de autoritățile locale românești.⁵⁷

În 11-13 iunie, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace de la Paris a comunicat oficial Regatului României decizia finală în privința graniței dintre România și Ungaria și dintre România și Serbia. Comunicatul prevedea că două treimi din Banat erau atribuite României și o treime revenea Serbiei.

respectiv ale Sinodului episcopesc, ca suprema autoritate conducătoare a Bisericii. IV. Până când se va face o organizare uniformă, Mitropolia noastră își păstrează organizația sa pe temeiului „Statului Organic”, dar ca parte integrantă a Bisericii românești din statul român întregit”.

⁵² Foaia Diecezană, an XXXIV, număr 13, 1919, p. 3.

⁵³ A. E. C., Protocolul senatului bisericesc pe 1919, 30 mai, 2/1313.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Foaia Diecezană, an XXXIV, număr 14, 1919, p. 4.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, an XXXIV, număr 17, 1919, p. 4.

Banatul de vest, în zona revenită României după Conferința de Pace de la Paris, trebuia eliberat de sârbi până la 31 iulie 1919, dar operațiunile de retragere au mai continuat câteva zile. Din păcate, înaintea plecării, sârbii au accentuat jafurile din instituțiile românești. Armatele franceze s-au retras din Banat în perioada 16-22 iulie 1919, fără incidente. În 20 iulie a fost predat autorităților românești orașul Orșova, în 21 iulie Lugojul, iar în 22 iulie Anina și Reșița.⁵⁸

La sfârșitul lunii iulie, armata română a început să ocupe Banatul. Intrarea armatei române în Caransebeș a fost organizată de episcopul Miron Cristea ca o mare sărbătoare românească. Sub președinția episcopului s-a format un „comitet aranjator” care a împodobit gara orașului și drumul pe care avea să-l parcurgă armata română până în piața centrală a orașului, unde s-a programat primirea festivă.⁵⁹ În ziua de 22 iulie 1919, a sosit primul tren cu militari români, sub conducerea generalului Jiteanu. Episcopul a rostit un cuvânt de întâmpinare, la fel și generalul, vizibil emoționat de însemnătatea momentului cu adevărat istoric. Trenul a plecat, apoi, spre Lugoj, orașul unde era stabilit sediul diviziei române.⁶⁰ În Lugoj, protopopul George Popovici i-a întâmpinat pe ostași prin cuvintele: „[...] de o mie de ani v-am așteptat să treceți Carpații și să ne îmbrățișăm ca frați cu frați”.⁶¹ Mai târziu a sosit și trenul cu ostași primului batalion al Regimentului de Infanterie 3 Olt, care avea desemnată reședința în Caransebeș. Generalul Bucur Badescu și colonelul Petru Buică, conducătorii batalionului, au fost primiți de protosinghelul Iosif Badescu, apoi, în procesiune, s-au îndreptat spre piața din fața primăriei. Aici a avut loc primirea solemnă, și cuvântarea episcopului Miron Cristea: „[...] În numele credincioșilor din întinsa mea episcopie, în numele Banatului întreg, Vă salut și Vă binevenitez; și totodată Vă și rog ca-dacă silințele înțelepte ale bărbaților noștri de stat nu vor putea convinge pe tovarășii noștri sârbi, cu cari din toată inima dorim să trăim în bună pace [...] să găsim împreună calea și mijloacele [...] ca tot petecul de pământ românesc să se alipească la patria mamă”.⁶² În ziua următoare, 23 iulie 1919, au sosit la Caransebeș și celelalte două batalioane ale Regimentului de Infanterie 3 Olt, primite de români cu aceeași bucurie. În 3 august 1919, batalioanele românești au intrat și în Timișoara, asigurând întregii regiuni rămase României stabilitate politică.⁶³

După Conferința de Pace de la Paris, problema cea mai delicată în activitatea Episcopiei Caransebeșului și a Episcopiei Aradului, care aveau parohii rămase în teritoriul sârbesc, a devenit conlucrarea statutară cu parohiile românești aflate

⁵⁸ Dan-Simion Grecu, „Armata Franceză în Banat și Arad (1918-1919): aspecte istorice, militare, politice și poștale”, în *Buletinul Cercului de Studii al Istoriei Poștale din Ardeal, Banat și Bucovina*, an XVI, număr 3, 2007, p. 15.

⁵⁹ *Foiaia Diecezană*, an XXXIV, număr 21-22, 1919, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Drapelul*, an XIX, număr 70, 1919, p. 1.

⁶² *Foiaia Diecezană*, an XXXIV, număr 23-24, 1919, pp. 1-2.

⁶³ *Ibidem*, p. 2.

dincolo de linia demarcațională. Consistoriile Diecezane au solicitat Consiliul Dirigent să intervină pe cale diplomatică la guvernul sârbesc, pentru ca autoritățile superioare bisericești să nu fie împiedicate în corespondența cu parohiile de dincolo de graniță.⁶⁴ În cazul în care partea vestică a Banatului urma să fie adjudecată definitiv sârbilor, contactul parohiilor românești cu Episcopiile Aradului și Caransebeșului și cu Mitropolia de la Sibiu trebuiau asigurate de guvernul român pe calea diplomatică.⁶⁵ Consistoriul de la Caransebeș și-a exprimat părerea că, în caz de rămânere definitivă a parohiilor românești în statul sârb, exista varianta înființării, pentru acele parohii, a unei episcopii române de sine stătătoare, aparținătoare Mitropoliei de la Sibiu, sau a unui vicariat aparținător Diecezei Caransebeșului.⁶⁶

Greutățile conlucrării cu parohiile din teritoriul sârbesc s-au văzut în toamna anului 1919, când Consistoriul Mitropolitan a înaintat Consistoriului Diecezan de la Caransebeș dispoziția conform căreia trebuia organizat un nou scrutin de alegeri a deputaților congresuali. În acest context și datorită imposibilității de a convoca colegiile preoțești de pe teritoriul ocupat de sârbi, adică în cercurile electorale Vârșeț, Iam și Biserica-Albă, Consistoriul Diecezan a dispus ca alegerile pentru deputații congresuali să se facă în 26 septembrie, respectiv 29 septembrie, dar colegiile preoțești din Vârșeț, Iam și Biserica-Albă să se reunească la Ferendia, Răcăjdia, respectiv Pojejena-Română. Mai mult, cunoscând că organele sârbești vor îngreuna corespondența oficială cu oficiile protopresbiteriale, Consistoriul Diecezan a trimis adrese de convocare direct oficiilor parohiale. Întrucât exista posibilitatea ca protopopul Traian Oprea să fie împiedicat să părăsească Vârșețul, iar alegerile să rămână nesupravegheate de un oficial, Consistoriul Diecezan a numit comisar supleant pentru cercul Vârșeț pe asesorul consistorial Spiridon Sandru.⁶⁷ Din păcate, situația parohiilor românești rămase în teritoriul sârbesc s-a agravat și mai mult după tratatul de pace încheiat cu Ungaria în 4 iunie 1920, tratat care a reconfirmat granițele Banatului stabilite în vara anului 1919.

Biserica Ortodoxă Română, prin instituțiile ei și prin toate acțiunile întreprinse în perioada ocupației militare străine asupra Banatului, și-a dovedit puternicele valențe naționale. A luptat prin reprezentanții ei cu neajunsurile provocate de armatele de ocupație, a susținut integritatea teritoriului dintre Mureș, Tisa și Dunăre și a păstrat unitatea spirituală a credincioșilor ei chiar dacă vrerea istoriei a despărțit în două entități statale pe românii din eparhie.

⁶⁴ A. E. C., *Protocolul senatului bisericesc pe 1919*, 23 octombrie, 1/2832.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, *Protocolul ședințelor plenare pe 1916-1919*, 28 august 1919, 3/1884.

Between the Desire for National Unity and the International Political Realities. The Involvement of the Romanian Orthodox Church on the Issues from Banat during the Years 1918 and 1919

(Abstract)

Between all the Romanian provinces that have manifested their desire for national unity in 1918, Banat, because of its diverse ethnical composition, had a special destiny. Being revendicated by two states, namely the Serbian and the Romanian one, the space between Danube, Tisa and Mureş, known usually as the historical Banat, up to an international decision, has been occupied by foreign armies. This occupation allowed different forms of manifestation of authorities, Romanian Orthodox Church being the most prominent institution that supported at the local and national level the Romanian interests on Banat.

Keywords: Banat, Church, bishop, persecution, national unity.

Conferință

„TRIBUNA”, TRIBUNIȘTII ȘI MAREA UNIRE¹

Dr. Vasile Crișan
Muzeul Național Brukenthal Sibiu
Direcția Județeană pentru Cultură,
Culte și Patrimoniu Cultural Național Sibiu

Tribunismul reprezintă un concept mereu uzitat de cercetătorii istoriei naționale, aplecați asupra impactului pe care succesivele „Tribune” l-au avut asupra opiniei publice din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea. Dacă în sensul larg, acceptat etimologic, epitetul se referă la persoane care luptă pentru drepturile omului sau, în Transilvania, era acordat unor comandanți de legiune în revoluția românilor ardeleni din 1848/1849, Ioan Slavici, fondatorul „Tribunei” sibiene, a extins sensul expresiei asupra colectivului redacțional și al colaboratorilor cotidianului, într-un eseu, publicat într-o broșură la Orăștie, intitulată *Tribuna și tribuniștii*, în anul 1896. Autorul se referea la efectele produse în opinia publică românească de ideile promovate de cel mai citit ziar al românilor din monarhia austro-ungară în cei doisprezece ani de apariție.

În acel sfârșit de „secol al naționalităților”, cum a fost caracterizat veacul al XIX-lea, ziarul „Tribuna” a fost întemeiat la Sibiu. Primul său director a fost Ioan Slavici, iar primul număr a ieșit de sub teasurile Institutului Tipografic la 14/26 aprilie 1884. Programul cotidianului, formulat în cinci puncte, în chiar primul număr, a fost urmat cu o remarcabilă consecvență. El prevedea combaterea fermă a legislației dualiste, plecând de la premisa Ungariei ca „*stat poliglot*”, afirmarea loialității și atașamentul românilor față de tron și afirmarea națiunii române ca element de ordine și de cultură la hotarele de răsărit ale monarhiei, rezistența pasivă, promovată de programul Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria din 1881 și revendicarea autonomiei Transilvaniei. Sub această cupolă, „Tribuna” a susținut aprige bătălii publicistice, concretizate în plan politic-național prin Mișcarea Memorandistă și Mișcarea Replicei, ambele încheiate cu răsunătoare procese, în care redactorii „Tribunei” au fost, atât printre protagoniști, cât și în boxele acuzaților.

¹ Coordonatele istorice și biografice ale personalităților menționate în cuprinsul textului de față, sunt preluate din lucrarea: Vasile Crișan, *Enciclopedia Tribuna*, volum I și II, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2016.

În istoria de două decenii a „Tribunei” sibiene (1884-1903), distingem două etape. Prima este cuprinsă între momentul apariției și anul 1891, marcat de angrenarea „Tribunei” în mișcările Memorandumului și a Replicei. Este perioada în care cotidianul „Tribuna” s-a definit drept ziar independent. Implicarea „Tribunei” în Mișcarea Memorandistă a fost calea prin care tribuniștii s-au angrenat în viața politică. De la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, purtătorul de cuvânt al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria și director de opinie în domeniul luptei naționale a românilor din monarhia austro-ungară era în cotidianul sibian „Tribuna”, intrat în cea de a doua etapă a existenței sale (1892-1903).

În jurul cotidianului sibian se declanșează cunoscuta „*criză a Tribunei*” care a aprins spiritele la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. În esență, dezbaterile în jurul căilor de urmat în lupta politică s-au soldat cu apariția „Tribunei Poporului” de la Arad și cu procesul de trecere a Partidului Național Român la activismul politic, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și în anii premergători Primului Război Mondial.

„Tribuna Poporului” din Arad (25 decembrie/6 ianuarie 1897-1/13 ianuarie 1897-martie 1912), așează la temelia programului său, alături de componenta antidualistă, activismul politic și satisfacerea pe această cale a revendicărilor națiunii. Contextul istoric al apariției „Tribunei Poporului” este legat de eșecurile suferite de pasivismul memorandist în anii 1892-1894 și de frământările legate de „*criza Tribunei*”, finalizate prin înlăturarea sau demisia vechilor tribuniști (Ioan Slavici, Ioan Russu-Șirianu, Gheorghe Bogdan-Duică, Daniil Popovici Barcianu, Dimitrie Comșa etc.). Ziarul, întemeiat din inițiativa lui Eugen Brote și a grupării din jurul său, l-a avut ca redactor responsabil pe Ioan Russu-Șirianu, iar ca editor și proprietar, pe Aurel Popovici Barcianu. După încetarea apariției surorii mai mari, rămasă la Sibiu, alături de venerabilul președinte al Partidului Național Român, marele memorandist Ioan Rațiu, apărător al „pasivismului politic”, decedat la Sibiu, în 2 decembrie 1902, cotidianul arădean revine la vechea denumire (1903-1912). O nouă generație de ziarști, oameni de cultură și luptători naționali, formați în jurul „Luceafărului”, în frunte cu Octavian Goga, Ioan Lupaș, Ilarie Chendi, Ioan Agârbiceanu etc., vor popula, chemați de Vasile Goldiș, paginile „Tribunei” din Arad. Ei au fost cei care au impus radicalismul „Tribunei” arădene împotriva conducerii Partidului Național Român. Ei vor forma gruparea „tinerilor oțeliți”, sintagmă care cuprinde o aprigă confruntare politică între conducerea Partidului Național și noul val de intelectuali ce băteau la porțile afirmării.

Experiența parlamentarismului românesc din vremea „Tribunei” arădene, eșecul repetat al tratativelor duse de fruntașii Partidului Național cu guvernanții Ungariei dualiste din anii premergători Primului Război Mondial, au determinat diseminarea tribuniștilor. Cei mai mulți, rămași în monarhie, vor continua rezistența românească, cu toate represiunile și constrângerile din anii războiului

izbucnit în vara anului 1914. Unii dintre ei, printre care Octavian Goga, Onisifor Ghibu, Octavian Tăslăuanu, Sever Bocu, Ion Agârbiceanu, trecuți peste munți, vor purta ideile „Tribunei”, de la București, până la Iași, Cernăuți și Chișinău. În anii neutralității României o mână de tribuniști, refugiați la București din calea represiunilor statului dualist, întemeiază „*cea de a treia Tribună*” (20 martie 1915-31 iulie 1916), săptămânal politic și cultural editat la București, care va milita pentru intrarea țării în război de partea Antantei.

Traseul străbătut de istoria tribunismului a fost departe de a fi neted și unitar, reflectând, în bună măsură, complexitatea tabloului politic național. Au fost câțiva, puțini la număr, care au depus armele, alăturându-se stăpânirii și devenind astfel „*trădători ai cauzei naționale*”, așa cum a fost cazul lui Vasile Mangra și, în oarecare măsură, a lui Ioan Slavici.

Ideologia tribunismului

Încă de pe vremea Supplex-ului și a Revoluțiilor de la 1848/1849, episcopii românilor ardeleni erau considerați conducătorii legitimi ai mișcării lor naționale. Odată cu instaurarea dualismului austro-ungar are loc procesul de laicizare a vieții politice românești, concretizată prin înființarea partidelor politice și preluarea conducerii lor de către personalități din sânul intelectualității ardelenene (Vincențiu Babeș, George Barițiu, Gheorghe Pop de Băsești, Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu etc.), fără a se emancipa total de vechile legături și influențe, care le fragiliza opoziția față de guvernele ungurești. Crearea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria în Conferința Națională de la Sibiu din 1881 și adoptarea programului axat pe pasivism politic și revendicarea autonomiei Transilvaniei, a reprezentat un pas înainte în mișcarea națională a românilor. Menținerea în sânul său a grupării Mocioni-Babeș, cu orientare activistă și înființarea, în 1884, de către mitropolitul Ioan Mețianu și Partenie Cosma, a unui partid național pro-guvernamental, nu aveau darul să limpezească lucrurile în sânul mișcării naționale.

La data apariției „Tribunei”, ideologia politică a mișcării naționale a românilor era departe de a fi unitară. Deși formal, cele două partide naționale care luaseră ființă în 1868 s-au unit în 1881, adoptând un program unic axat pe revendicarea autonomiei Transilvaniei, deosebirile de vederi privind strategiile de urmat și elementele de doctrină au rămas. Împotriva acestei politici a „*solidarității naționale*”, caracterizate de Ioan Slavici prin cugetarea: „[...] *Voi să nu faceți nimic fără noi, noi să nu facem nimic fără voi și toți împreună nimic să nu facem*”, se va ridica programatic cotidianul „Tribuna”. Fiecare dintre cele cinci puncte ale programului anunțat în primul ei număr decodifică valențe ideologice, printre care: combaterea adagiului „*Ungaria-stat național unitar*” și înlocuirea lui cu „*Ungaria-stat poliglot*”, cu toate consecințele politice, legislative, culturale ce derivă de aici; așezarea

cotidianului pe poziții critice față de guvernanți, față de structurile statului dualist și susținătorii lor. Susținerea pasivismului politic și revendicarea autonomiei Transilvaniei relevă alinierea ideologică a tribuniștilor la programul adoptat de Partidul Național la Conferința de la Sibiu din 1881.

Iluziile legate de luarea în considerare de către monarhul habsburg a loialității pe care au dovedit-o românii față de tron, în contradicție cu veleitățile de independență ale maghiarilor, erau încetățenite în ideologia fruntașilor politici români din Ardeal. Ele transpar în toate programele lor de la 1848 încoace și vor fi preluate atât de Mișcarea Memorandistă, cât și de proiectele federaliste ale lui Aurel C. Popovici. Programul „Tribunei” formulează cu claritate orientarea pro-habsburgică și antidualistă a publicației. Ioan Slavici explica în *Tribuna și tribuniștii*, la 1896, acest deziderat: „[...] Nu pentru că ne-a iubit, ci pentru că era interesată, Austria ne-a ocrotit când eram slabi, și nu pentru că o iubim, ci pentru că suntem interesați, avem noi românii să ne răzămăm de ea și să-i creștem puterile, pentru ca reazămul nostru să fie tare”. Din perspectiva istoriei, acest punct al programului s-a dovedit un drum care era închis de tranșeele săpate de dualism. „Tribuna” sibiană și-a urmat cu fidelitate timp de un deceniu programul formulat în aprilie 1884. Eșecul Mișcării Memorandumului a condus la destrămarea mitului „bunului împărat” și, implicit, la căutarea altor căi de acțiune politică. Una dintre ele își avea originea în evocarea aceluși „modus vivendi” în cadrele constituționale ale statului dualist.

Federalismul „Tribunei” reprezintă o altă componentă a ideologiei politice a epocii. Instaurarea dualismului austro-ungar la 1867, a anulat autonomia Principatului Transilvaniei, împreună cu drepturile câștigate de români prin Dieta de la Sibiu din 1863/1864. Era firesc ca revendicarea acestei autonomii, care oferise șansa unui cadru propice de dezvoltare și afirmare națională, în condițiile în care românii erau poporul majoritar, copleșind numeric fostele națiuni privilegiate ale principatului, să reprezinte un obiectiv prioritar al fruntașilor politici ai românilor. Dilema căilor de urmat a consumat energiile naționale în deceniile care au urmat; pe de o parte, activiștii, proveniți în mare măsură din rândurile fostului Partid Național Român din Ungaria, dominat de gruparea Mocioni-Vincențiu Babeș, iar pe de altă parte, pasiviștii, majoritari în sânul Partidului Național Român din Ardeal, constituit în Conferința Națională de la Miercurea Sibiului, în 1868. Fuziunea celor două formațiuni politice și constituirea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, în 1881, la Sibiu, a condus la triumful pasivismului politic. Aceasta însemna renunțarea la armele luptei constituționale în cadrele Ungariei dualiste și încercarea de a câștiga drepturile pierdute prin apel la Curtea de la Viena. Argumentele românilor erau legate atât de multele abuzuri ale autorităților împotriva națiunii române, cât și de natură istorică privind tradiționala alipire către tron a românilor. Mișcarea memorandistă a însemnat momentul de vârf al pasivismului. Treptat, oamenii politici și-au dat seama că nici Curtea de la

Viena, nici guvernele ungurești nu vor renunța de bunăvoie la pactul încheiat în 1867.

Nici „Tribuna” sibiană nu a făcut excepție de la invocarea programatică a acestui obiectiv care, odată atins, ar fi însemnat anularea dualismului austro-ungar și revenirea la o monarhie federalizată. Chiar în articolul program din primul număr intitulat „Cătră publicul român”, întemeietorii „Tribunei” afirmă că se vor situa pe poziția revendicării autonomiei Transilvaniei, considerată una dintre formele prin care majoritatea românilor din țările supuse Coroanei Sfântului Ștefan își pot conserva existența națională. Eșecul Mișcării Memorandiste a fost momentul de cotitură al căutărilor de noi proiecte în politica națională. Anul 1892 este, din punctul de vedere al îmbrățișării federalismului de către „Tribuna”, unul decisiv. Un întreg capitol al *Replicei jumirii academice române (Esența cestiunii române în Transilvania și Ungaria)*, sprijinită și promovată de „Tribuna”, propune federalizarea monarhiei habsburgice pe baza principiului național, drept antidot al dualismului oprimator al naționalităților. În acest context, sunt urmărite progresele realizate de federalismul slav în Austria sau pașii făcuți de Irlanda pe drumul obținerii autonomiei, considerată ca un triumf al impunerii principiului federalismului național. În aceeași ordine de idei, se înscriu preocupările ziarului pentru impulsivarea alianței națiunilor oprimate din Ungaria, pentru sprijinirea organizării Congresului Naționalităților (august 1895), încheiat cu adoptarea unui program de esență federalistă.

Treptat, federalismul istoric, de sorginte medievală, lăsa locul proiectelor federaliste impuse de Aurel C. Popovici și de generația Replicei în mișcarea națională. La Institutul Tipografic al „Tribunei”, acesta își tipărea, în 1894, *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, lucrare care lansa proiectul federalizării Ungariei pe baza delimitării națiunilor. „Foița Tribunei”, în două numere consecutive din septembrie 1894 îi dedică o recenzie minuțioasă în termeni elogioși. Tot „Tribuna”, de această dată cea din Arad, este cea mai consecventă apărătoare a controversatei cărți a lui Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der Nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn/Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, apărută la începutul anului 1906, în limba germană, în prestigioasa editură B. Elischer din Leipzig. Proiectul federalist propus de Popovici a dezlănțuit o amplă dezbateră, care a depășit granițele Austro-Ungariei. Toate pozițiile adoptate, de la respingerea indignată a proiectului Austriei Mari de către gazetele și politicienii din Ungaria, până la aprecierile favorabile venite mai ales din partea oamenilor politici și ale gazetelor naționalităților oprimate din imperiu, se regăsesc în paginile „Tribunei” din anii 1906-1907. Într-un editorial al gazetei, intitulat „Ha nem tetszik.../Dacă nu vă place...”, și Ioan Slavici îi ia apărarea lui Aurel C. Popovici în fața valului de injurii ale presei maghiare. La rândul său, Vasile Goldiș

întreprinde cea mai remarcabilă analiză a cărții, în două numere consecutive din „Tribuna”, la începutul lunii martie 1906. Pe linia promovată de acesta din urmă, mișcarea națională a românilor ardeleni va glisa treptat spre abandonarea proiectului federalizării monarhiei și spre îmbrățișarea principiilor wilsoniene ale autodeterminării națiunilor.

Este semnificativ faptul că, deși autorul *Statelor Unite ale Austriei Mari*, după eșecul demersurilor sale pe lângă moștenitorul tronului Austro-Ungariei, Franz Ferdinand, răpus în atentatul de la Sarajevo și declanșarea Primului Război Mondial, a renunțat la proiectul său, Carol al VI-lea, ultimul împărat habsburg, în fața prăbușirii iminente a Imperiului Austro-Ungar, sub povara principiilor autodeterminării națiunilor, căuta cu înfrigurare impunerea federalismului lui Popovici ca soluție de salvare a monarhiei.

Componenta culturală a tribunismului a reprezentat un veritabil creuzet al formării conștiinței naționale. Din această perspectivă, tribunismul poate fi considerat un fenomen general românesc.

Odiseea „Tribunei” sibiene și a urmașelor sale nu poate fi desprinsă și, cu atât mai puțin înțeleasă, în afara contextului istoric, politic, național și socio-cultural în care s-a plămădit și pe care l-a influențat, la rândul-i, în covârșitoare măsură. Slavici urmează drumul de la Siria la Viena, la Iași, București, Sibiu și iar la București, purtând mesajul unității culturale a românilor de pretutindeni. Destinele celorlalți „tribuniști”, printre care: Ioan Russu-Șirianu, George Coșbuc, Gheorghe Bogdan-Duică, Eugen Brote, Septimiu Albini, au fost mai mult sau mai puțin asemănătoare. „Tribuna” a adunat în jurul ideii de propășire națională prin cultură și demnitate cele mai reprezentative condeie ale vremii. „Foița Tribunei”, „Tribuna literară”, urmate de „Luceafărul” și „Tribuna” din Arad, au adus în agora literaturii românești pleiada tinerilor intelectuali al căror spirit critic și credință în libertatea cuvântului vor reprezenta generația de făuritori ai unității naționale.

Chiar în articolul-program al proaspătului cotidian, se specifica faptul că întemeietorii publicației își propuneau să creeze „[...] un centru de lucrare literară”. Obiectivul urma să fie realizat prin „Foița Tribunei” și prin „Biblioteca populară a Tribunei”. După primele opt luni de apariție, obiectivele „Tribunei” se mențin pe aceleași coordonate: „[...] Una dintre cele mai de căpetenie preocupățiuni ale noastre a fost și va fi și pe viitor de a contribui pe cât ne iartă puterile la întărirea vieții noastre literare, intrată în timpul din urmă într-un stadiu de întristătoare stagnațiune. Vom stărui dar și mai departe să facem încetul cu încetul din „Tribuna” un centru de lucrare literară, în care se întâlnesc talentele de la noi, lucrează împreună, se încurajează unele pe altele și stabilesc prin lucrarea lor punctul de plecare al dezvoltării noastre literare, care nu poate să fie decât în poezia noastră populară” („Către publicul român”, an I, număr 201, 1885). În această perioadă, „Foița Tribunei”, aproape număr de număr, publicase informații culturale din spațiul general românesc, creații originale, recenzii, eseuri privind limba și literatura română, culegeri de folclor.

Liniiile directe ale literaturii „Tribunei”, imprimate de Ioan Slavici cotidianului sibian au fost: încurajarea literaturii ardelenne, în toate ipostazele ei; o viziune integratoare privind fenomenul cultural românesc și racordarea lui la valorile culturale europene; introducerea spiritului critic maiorecian în literatura ardeleană și, nu în ultimul rând, aducerea la cunoștința românilor a creațiilor din literatura universală, printr-o generoasă politică de traduceri și localizări. În direcția promovării creațiilor originale ale scriitorilor ardeleni pe linia realismului popular, scrise într-o limbă accesibilă, despovărată de etimologismul tradițional ardelenesc, însuși Slavici oferă modelul de urmat prin publicarea, în primele luni de apariție, a nuvelei „Pădureanca”.

Culegerea și publicarea folclorului, considerat drept oglindă a geniului popular, reprezenta pentru tribuniști nu numai un act de cultură, ci și o etalare a valorilor create în timp de poporul român, prezentat de detractorii săi drept incult, ignorant și primitiv. Preocuparea constantă pentru cultivarea culturii populare, pe linia deja trasată de Russo, Alecsandri, Hașdeu și subliniată de creația poetică eminesciană, își are sorginea în punctul al doilea al programului anunțat de Slavici în aprilie 1884, prin care „Tribuna” își propunea să militeze pentru afirmarea poporului român ca element de ordine și de cultură la hotarele Imperiului Habsburgic. Totodată, interesul „Tribunei” față de creația folclorică era o componentă a realismului popular, cultivat de generația lui Eminescu și Slavici și propus drept un model de urmat de critica literară a tribunistului Gheorghe Bogdan-Duică. În aceeași direcție a filonului folcloric conduceau și preocupările pentru cultivarea limbii și curățirea ei de latinismul exagerat, prin apel la limba poporului român de la țară. Putem afirma că în jurul „Tribunelor” antebelice s-au grupat principalii protagoniști ardeleni care au pus bazele cultural-politice și ideologice ale României Mari.

Tribunismul a reprezentat, în același timp, o adevărată școală jurnalistică. Tinerii redactori ai cotidianului sibian erau solicitați să multiplice modelul „Tribunei” în cele mai neașteptate locuri unde comunitățile românești aspirau spre individualitate. Este cazul lui Ioan Russu-Șirianu care, concediat de la „Tribuna” sibiană, întemeiază, la Arad, „Tribuna Poporului”, al lui Pompiliu Pipoș, urmat de Gheorghe Bogdan-Duică, chemați la Cernăuți, unde li se încredințează conducerea ziarului „Gazeta Bucovinei”, urmăriți de ochii vigilenți ai stăpânirii. Astfel, în 1894, Bogdan-Duică este nevoit să părăsească Bucovina din considerente politice, la fel ca Valeriu Braniște care, în 1897, înființase, la Cernăuți, ziarul „Patria”, ambii intrați în conflict cu autoritățile statului austriac.

Destine tribuniste

Ioan Slavici, scriitor și ziarist; născut la 18 ianuarie 1848, în Șiria, județul Arad-decedat la 17 august 1925, la Crucea de Jos. S-a născut într-o familie de buni

gospodari. Tatăl, Sava Slavici, meseriaș și mama, Elena, născută Borlea, i-au asigurat o copilărie lipsită de griji și acces la învățătură. Primele trei clase ale școlii primare (1854-1857), le-a urmat în satul natal cu învățătorul Avram Voștinar, iar clasa a patra, la Arad. Tot în acest oraș este înscris la Liceul Minorităților, cu limba de predare maghiară, unde parcurge primele cinci clase gimnaziale, până în 1865. De aici, se mută la Liceul Piarist din Timișoara, pentru clasele a VI-a și a VII-a. Clasa a VIII-a o urmează în particular la Liceul Maghiar din Arad, iar bacalaureatul și-l susține la Satu Mare (1868). Concomitent, alături de limbile maghiară și germană, învață singur și franceza. Primul an de studii superioare îl urmează la Facultatea de Drept a Universității din Budapesta (1868-1869). Participă la activitățile Societății Studențești „Petru Maior”. Fiind recrutat, solicită efectuarea stagiului militar la Viena, pentru continuarea studiilor de drept (1869-1874). Aici, intră în contact cu numeroșii studenți români de pe ambele versante ale Carpaților ce studiau în capitala imperiului. Dintre aceștia se detașează Mihai Eminescu, cu care leagă o prietenie ce va dura până la moartea poetului, cu urme de neșters în formarea intelectuală a tânărului Slavici. Aici își cristalizează convingerile privind necesitatea unității culturale a tuturor românilor. Primul pas în vederea înfăptuirii acestui obiectiv a fost întemeierea Societății „România Jună”, la 8 aprilie 1871, prin contopirea „Asociației Studențești” (1860) cu Societatea „România” (1868), adunând în același loc studenții din tot arealul românesc. Scopul societății, consemnat prin statute, prevedea cultivarea reciprocă a membrilor pe terenul literar și național, dezvoltarea spiritului social și ajutorarea membrilor ordinari lipsiți de mijloace. Ioan Slavici a fost ales președinte, Mihai Eminescu-bibliotecar.

Tot din inițiativa lui Slavici și Eminescu sunt organizate, sub semnul unității românești, serbările de la Putna, în august 1871, an în care se împlineau patru sute de ani de la ctitorirea mănăstirii de către Ștefan cel Mare. Prieteniei cu Eminescu i se datorează descoperirea filosofiei germane, în special a lui Kant, Schopenhauer și Fichte, a folclorului și literaturii române, apropierea de „Junimea”, orientarea spre ortografia fonetică și limba literară curățită de latinismul exagerat al lui Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu și August Treboniu Laurian. Tot din perioada vieneză datează și primele încercări literare, sub înrâurirea aceluiși Eminescu. În 1871 debutează în „Convorbiri literare” cu comedia „Fata de birău”. Lipsurile materiale și o inflamație rebelă la mâna stângă, determină prelungirea studiilor universitare, pe care le întrerupe de mai multe ori. În acest răstimp ocupă mai multe funcții, printre care cea de pedagog la un institut din Viena, redactor la revista umoristică „Gura satului”, editată de Mircea B. Stănescu, vicenotar comunal sau cea de arhivar la Consistoriul Ortodox din Oradea. În toamna anului 1874, Ioan Slavici trece Carpații, stabilindu-se la Iași, unde devine redactor la ziarul „Curierul”. Aici participă la ședințele „Junimii”, unde primește aprecieri elogioase pentru nuvela „Popa Tanda”. În decembrie 1874 se stabilește la București, ca secretar al comisiei de redactare a documentelor Hurmuzachi, calitate în care va lucra cu scurte

întreruperi timp de două decenii. Concomitent, a predat filosofia, istoria și limba română la Liceul „Matei Basarab”, la Școala Normală a Societății pentru Învățătura Poporului, la Azilul „Elena Doamna”, la Institutul „Manliu”, la Liceul Francez. Din septembrie 1873, a început să publice în „Telegraful Român” suita de articole „Ilusiuni pierdute”, apreciată de Nicolae Cristea, redactorul-responsabil al ziarului sibian.

La 15 martie 1876 apare ziarul „Timpul”, organ al Partidului Conservator unde, cu sprijinul lui Titu Maiorescu, devine redactor, aducându-i alături pe Mihai Eminescu și pe Ion Luca Caragiale. A căutat să atragă oamenii politici influenți din jurul gazetei pentru cauza românilor ardeleni. În perioada activității de la „Timpul” (1876-1884), participă la ședințele „Junimii”, mutată de la Iași la București, scrie și publică în „Convorbiri literare”, „Timpul”, „Albina Carpaților”, mai multe nuvele pe care le adună în volumul *Novele din popor* (1881). Din august 1877 este colaborator la „Albina Carpaților”, scoasă la Sibiu de Ioan A. Lapedatu și Visarion Roman, pe care îi sprijină în promovarea fonetismului junimist în Ardeal. Pentru articolul „Răsplata”, pe care Slavici îl publică în numărul din 18 octombrie 1883 al „Telegrafului Român”, presărat cu critici la adresa conduitei politice a mitropolitului Miron Romanul, Nicolae Cristea, susținătorul grupării tinerilor adepți ai junimismului, este destituit de la conducerea publicației. Intrarea României în Tripla Alianță, susținută de noua grupare politică liberal-conservatoare, duce la sistarea apariției ziarului „Timpul” (17 martie 1884). Ioan Slavici vine la Sibiu și preia direcțiunea cotidianului „Tribuna”.

Slavici a fost doctrinarul „Tribunei”. S-a înconjurat de oameni competenți, buni profesioniști ai condeiului și ai meseriei de gazetar, predispuși la sacrificii, dar ponderați în exprimare. A poziționat „Tribuna” ca ziar independent, între „Viitorul” de la Budapesta și „Telegraful Român”, văduvit de plecarea tinerilor grupați în jurul asesorului consistorial Nicolae Cristea (Ioan Bechnitz, D. P. Barcianu, D. Comșa etc.), publicații înclinate spre concesiile pe care guvernarea le așteptau de la proaspătul Partid Moderat Român, pro-guvernamental, constituit la conferința de la Budapesta, prezidată de mitropolitul Miron Romanul, pe de o parte și radicalismul „Gazetei Transilvaniei”, devenită și ea cotidian, pe de altă parte. Aceasta presupunea atitudine critică față de guvernele și administrația statului opresor, față de kosuthiștii care revendicau independența Ungariei, precum și găsirea unei platforme care să faciliteze colaborarea cu celelalte naționalități ale Ungariei. În același timp, adoptarea programatică a liniei politice a marelui Andrei Șaguna, presupunea apropierea față de tron, ca scut și contrapondere la agresivitatea guvernanților de la Budapesta, moderație în limbaj, precum și revendicarea autonomiei Transilvaniei în statul „*poliglott*” ungar. Deși nu era de acord cu pasivismul ardelenilor din Partidul Național Român din Transilvania și Ungaria, opoziționist, considerat drept un factor de izolare față de celelalte naționalități din imperiu și o strategie ineficientă pe termen lung, l-a sprijinit

publicistic în condițiile adoptării programului de la 1881 și a rezoluțiilor conferințelor naționale succesive.

Tribuniștii s-au constituit într-o grupare distinctă în cadrul mișcării naționale, caracterizată prin dinamismul tinereții, criticismul de sorginte junimistă și apropierea față de popor, în spiritul tribunilor pașoptiști. Dacă pe planul limbii și culturii au fost receptați cu mare entuziasm, în mediul politic național au fost primiți la început cu reticențe, fiind etichetați chiar „*pasiviști de contrabandă*”, aluzie fină la legăturile lui Slavici și Brote cu oamenii politici din România. Cu tact și tenacitate s-au impus treptat în planul politicii naționale, prin atitudinea critică atât față de „*guvernamentalii*” mitropolitului Miron, cât și față de temporizatorii grupării Babeș-Mocioni. Acesta era cadrul în care tribuniștii au contribuit la promovarea curentului memorandist și la urgentarea elaborării și înaintării la curtea vieneză a Memorandumului.

Lui Slavici îi aparține formularea „[...] *Pentru mine, soarele la București răsare și pulsațiunea culturală de la București pornește*” („Tribuna”, an IV, număr 65, 1887), parafrazată adesea prin maxima „[...] *Soarele pentru toți românii la București răsare*”, a cărei semnificație inițială de unitate culturală s-a extrapolat în idealul de unitate națională și politică, pe măsura creșterii deziluziilor provocate de intransigența guvernanților maghiari față de doleanțele românilor și de slăbiciunile curții vieneze, împotmolită în proiectul dualist.

La „Tribuna” a avut parte de mai multe procese de presă soldate cu închisoare și amenzi, și s-a lovit de numeroase dificultăți de natură financiară. A stat la conducerea „Tribunei” timp de șase ani, dintre care unul l-a petrecut în închisoare la Vaț. După terminarea detenției, reîntors la Sibiu, participă la redactarea formei finale a Memorandumului.

Ioan Slavici este liderul grupului de scriitori ai „Tribunei”. Lui i se datorează elaborarea proiectului literar al cotidianului. Profesiunea de credință a directorului publicației, asupra căreia revenim, enunțată din primul număr, este detaliată în numărul 201 din același an: „[...] *Una dintre cele mai de căpetenie preocupățiuni ale noastre a fost și va fi și pe viitor, de a contribui pe cât ne iartă puterile la întărirea vieții noastre literare, intrată în timpul din urmă într-un stadiu de întristătoare stagnațiune. Vom stărui dar și mai departe să facem încetul cu încetul din „Tribuna” un centru de lucrare literară, în care se întâlnesc talentele de la noi, lucrează împreună, se încurajează unele pe altele și stabilesc prin lucrarea lor punctul de plecare al dezvoltării noastre literare, care nu poate să fie decât poezia noastră populară*” („Tribuna”, an I, număr 201, 1884). Aceste coordonate programatice vor fi continuate și după retragerea lui Slavici de la conducerea „Tribunei”, preluate de „Tribuna Poporului” și „Tribuna” din Arad. Deși preocupat de multitudinea treburilor redacționale, publică în primul an de apariție a „Tribunei”, nuvela „Pădureanca”, devenită cap de serie a „Bibliotecii populare a Tribunei”.

La 3 martie 1890, Slavici părăsește Sibiu și revine la București. Explică motivele părăsirii „Tribunei”, prin acuzele care i-au fost aduse de către unii fruntași

ai românilor ardeleni (Vincențiu Babeș și Ioan Rațiu) privind orientarea prea pronunțată filo-habsburgică, precum și dorința de a-și proteja prietenii ardeleni de suspiciunile de lipsă de loialitate față de patria lor. Publică *Românii din regatul ungar și politica maghiară* (1892) și *Ardealul* (1893). Redactor responsabil la „Corespondența română” (1893-1894) și „Vatra” (1894). Publică șase volume de *Nuvele*, dintre care ultimele două au apărut postum. Între 1894 și 1908 este profesor și director de studii la Institutul Oteteleșanu din Turnu-Măgurele, perioadă în care colaborează la „Sămănătorul”, „Lucafărul”, „Convorbiri literare”, „Neamul Românesc”, precum și la „Tribuna Poporului”, urmată de „Tribuna” de la Arad, înființată de Ioan Russu-Șirianu în 1897.

Între 13 decembrie 1908 și 1914 intră în redacția ziarului „Minerva”. În 1909 devine membru al Societății Scriitorilor Români. În perioada confruntărilor dintre gruparea „tinerilor oțeliți” și Comitetul Executiv al Partidului Național Român, declanșate de trădarea lui Vasile Mangra (23 aprilie 1910) și de eșecul înregistrat de candidații naționali la alegerile din 1910, Ioan Slavici și Eugen Brote se solidarizează cu acesta, în virtutea vechilor relații de prietenie. Ziarul „Lupta” îl scoate pe Slavici din rândul colaboratorilor din cauza solidarizării cu Mangra, considerat trădător al cauzei naționale, în timp ce Octavian Goga publică în „Tribuna” din Arad articolul „A murit un om: Ioan Slavici”, un adevărat panegiric al scriitorului ca fost luptător național.

În 1914 devine redactor al gazetei filo-habsburgice „Ziua”, militând pentru menținerea neutralității României la izbucnirea războiului. Atitudinea sa pacifistă este considerată de „Epoca” și „Neamul Românesc” trădare a intereselor naționale. La intrarea României în război de partea Antantei, este reținut și dus sub escortă la prefectura capitalei. A rămas în Bucureștiul ocupat de armatele germane și austro-ungare. În același spirit filo-habsburgic și filo-german colaborează în timpul ocupației la „Gazeta Bucureștilor”. În 1918 este condamnat la cinci ani de închisoare, fiind grațiat după 11 luni de detenție la închisoarea Văcărești. Discreditat de atitudinea lui din timpul războiului, retras din viața publică, moare la 17 august 1925 la Crucea de Jos, în casa lui Gheorghe Gheorghiu, ginerele său. Este înmormântat la Schitul Brazi (Panciu). Pe crucea de la mormânt au fost inscripționate cuvintele lui Gala Galaction: „*Primește Doamne/În rândul dreptilor/Pe dreptul Ioan Slavici/Care a trecut prin viață/Cu rară înțelepciune/Și superioară îngăduință*”.

Sever Bocu, ziarist; născut la 19 noiembrie 1874, în Șiștarovăț-decedat la 21 ianuarie 1951, în închisoarea din Sighet. Fiu al învățătorului Georgiu Bocu, autorul „Doinei lui Lucaci”. Absolvent al Academiei Comerciale și al Școlii „Hautes Études” din Paris. A practicat contabilitatea, apoi a devenit ziarist cu renume.

Se numără printre redactorii „Tribunei Poporului”. Din 1904 este redactor-responsabil al „Tribunei” din Arad până la încetarea apariției în 1912. În această calitate a fost implicat în mai multe procese de presă (1901, 1904, 1906-pentru editorialul „Cine sunt agitatorii?”, semnat „Iunius”), suferind temniță ungrească.

În calitate de *spiritus rector* al „Tribunei”, după dispariția lui Ioan Russu-Șirianu, a fost unul dintre protagoniștii mișcării „tinerilor oțeliți” și principal încasator al loviturilor primite în acest duel jurnalistic. El este cel care semnează capitularea în fața presiunilor conducerii Partidului Național Român și a intervențiilor lui Constantin Stere, trimis să aplaneze dizidența „Tribunei” (martie 1912). În 1914 trece în România și se încadrează în rândul intelectualilor ardeleni care militau pentru ieșirea României din neutralitate și intrarea ei în război alături de Antantă, pentru realizarea idealului național. A fost organizator al prizonierilor români ardeleni din Rusia și aducerea lor ca voluntari în armata română cu scopul de a lupta pentru dezrobirea Ardealului (1917). În 1918 trece la Paris, unde scrie și militează pentru menținerea Banatului în hotarele României Mari, ale cărei granițe urmau să fie consfințite de Conferința de Pace de la Paris. După Marea Unire a fost unul dintre fruntașii Partidului Național Român, apoi ai Partidului Național-Țărănesc. Deputat al Banatului în Parlament în mai multe legislaturi (1919, 1920, 1926, 1928 și 1930). Între 16 noiembrie 1928 și 7 iunie 1930 a fost ministru pentru Banat în guvernul Maniu.

Gheorghe Bogdan-Duică, critic și istoric literar, ziarist; născut la 2 ianuarie 1866, la Brașov-decedat la 21 septembrie 1934, în Brașov. S-a născut într-o familie cu bogate tradiții intelectuale. Era al doilea dintre cei unsprezece frați. Cel mai mare dintre ei a fost Ion Bogdan, fost director al „Convorbirilor literare” și rector al Universității din București. Studii: școala primară și gimnaziul la Brașov, studii universitare la Budapesta, Jena și Viena, unde audiază cursuri de filologie, istorie, filosofie și literatură. La Budapesta a frecventat Societatea Studențească „Petru Maior”, iar la Viena „România Jună”. Licența în litere și-o ia la București. În 1888 revine la Brașov ca profesor suplinitor la liceul în care fusese elev cu câțiva ani înainte.

Activitatea publicistică și-o începe la „Gazeta Transilvaniei”, al cărei director era Aurel Mureșanu, ostil „Tribunei” și tribuniștilor din jurul lui Ioan Slavici. Împotriva convingerilor sale intime, Gheorghe Bogdan-Duică este nevoit să publice în „Gazetă” un articol critic despre „Tribuna”, tradus dintr-o publicație străină, de care se va dezice curând. La revenirea în Brașov în calitate de profesor al Liceului Andreian, publică în „Gazeta Transilvaniei”, sub genericul „Revista literară”, o serie de treisprezece articole de critică literară. Două materiale elogioase la adresa redactorului „Tribunei”, George Coșbuc, pe care A. Mureșanu refuză să i le publice, atrag plecarea lui Gheorghe Bogdan-Duică la Sibiu, unde începe colaborarea la „Tribuna”. Aici va activa, cu o scurtă întrerupere între anii 1893-1894, când este solicitat să conducă „Gazeta Bucovinei”, până la îndepărtarea lui de la ziar, în cunoscuta „*criză a Tribunei*” (1888-1895).

La cotidianul sibian continuă publicarea „Revistei literare”, începând cu cele două materiale dedicate lui George Coșbuc, refuzate de „Gazeta” din Brașov (a XIV-a și a XV-a). În total, „Tribuna” a găzduit alte treisprezece „Reviste literare”,

elaborate de Bogdan-Duică cu deplină libertate a opiniilor. Spiritul critic, adesea virulent, îl înscrie pe linia maioresciană a „Junimii” și a „Convorbirilor literare”. La fel cum procedase Maiorescu, caută să curețe ogorul încă proaspăt al literaturii ardeleni de scriitori lipsiți de har, de veleitari și de imitatorii unor modele depășite de evoluția literaturii. În vizorul său intrau și publicațiile cantonate într-o limbă vetustă, neaccesibilă oamenilor din popor. Filipicele sale s-au îndreptat atât împotriva unor poeți de notorietate din vremea sa (Iosif Vulcan, V. Ranta Buticescu, Teodor V. Păcățianu, Th. Alexi etc.), cât și a unor iluștri predecesori a căror operă poetică, încă în vogă, nu a scăpat criticii lui Gheorghe Bogdan-Duică. Este cazul lui Andrei Mureșianu, pe care îl consideră autorul unei singure poezii adevărate: „Un răsunset”. Poezia „națională”, abundentă la epigonii lui Mureșianu, a fost în mare măsură compromisă de nechemăți care vulgarizau sentimente nobile în esența lor. La rândul ei, poezia de dragoste a poezilor ardeleni, era marcată de cel mai îngust și ridicol provincialism, lipsită de adevărat sentiment și plină de multă paragină intelectuală, considera Bogdan-Duică. Deși nu nega valabilitatea unor modele vrednice de urmat, care în concepția criticului sunt scriitorii mari din România, precum Alecsandri sau Eminescu, Ioan Slavici, Andrei Bârseanu sau Coșbuc, din Ardeal, precum și literatura populară, condamna imitația servilă a lui Eminescu într-o întreagă „revistă literară” (a XVIII-a). La „Tribuna” publică și culegeri de folclor literar, precum și contribuții teoretice în domeniu.

O altă coordonată a activității criticului la „Tribuna” viza promovarea valorilor autentice ale literaturii românești, atât în paginile cotidianului sibian, cât și în conștiința contemporanilor. Este cazul lui George Coșbuc, care se afirma prin publicarea poeziilor sale în același ziar.

Tot lui Gheorghe Bogdan-Duică i se datorează orientarea „Tribunei” spre dezbaterăa unor probleme de estetică literară. Opiniile criticului se refereau atât la valorile estetice ale clasicismului și romantismului (Lessing, *Lacoon sau despre granițele picturii și ale poeziei*, tradus în limba română de Lucreția Suciu), cât și relevarea noilor curente de gândire privind judecarea unei producții literare după criteriile lui H. Taine (1828-1893). În acest sens este revelatoare intenția sa de a traduce *Filosofia artei* a lui Taine, din care publică o parte în „Tribuna” („Tribuna”, an V, număr 213, 1888). Rememorând perioada sa sibiană, ca redactor al „Tribunei”, Gheorghe Bogdan-Duică scria în revista „Societatea de mâine”, în anul 1925: „[...] *Aici era societate, aici se da pilda unei influențări reciproce a scrisului și a vieții; era lumea ca lume; vedeam lume, în sfârșit, lume românească model*”. Aici se împrietenește cu George Coșbuc și își întărește admirația față de Ioan Slavici.

Notorietatea câștigată prin scrisul său aspru și avântat i-a determinat pe românii bucovineni să-i solicite sprijinul. La Cernăuți preia conducerea „Gazetei Bucovinei” (4 mai 1893-5 iulie 1894), unde aplică modelul „Tribunei”. În 1894 este nevoit să părăsească Bucovina din considerente politice, la fel ca Valeriu Braniște.

Se întoarce la Sibiu, unde revine în redacția „Tribunei”. În această etapă, marcată de procesul Memorandumului, articolele sale sunt preponderent politice, cu trimitere directă la istoria și aspirațiile națiunii sale: „Principiul naționalității”, „Alianțele noastre” (1894); „Bucovina”, „Notițe politice asupra situației”, „Trei ani istorici”, „Un răspuns istoric la un articol politic”, „Românii și catolicismul” (1895). În „*criza Tribunei*” s-a situat, principal, alături de Ioan Russu-Șirianu, D. P. Barcianu, D. Comșa, Eugen Brote și Ioan Slavici, atrăgându-și ostilitatea grupării pasiviste din jurul lui Ioan Rațiu, revenit din închisoare datorită amnistiei acordate de împărat în septembrie 1895. La 15-17 noiembrie 1895 Ioan Rațiu convoacă în ședință, la Sibiu, pe membrii Comitetului Executiv și pe cei din „Comitetul Substituit”. Din 19 participanți, 17 au votat pentru preluarea Institutului Tipografic de către Comitetul Executiv al Partidului Național, cu toată opoziția lui D. P. Barcianu și D. Comșa. Gheorghe Bogdan-Duică va cutreiera Transilvania pentru a-i organiza pe partizanii lui Brote în vederea unei acțiuni energice împotriva vechii conduceri a partidului, în frunte cu Ioan Rațiu, în timp ce Eugen Brote pregătea organizarea dizidenților pentru reformarea partidului și trecerea la activismul politic. În fața acestor semne de sciziune, Ioan Rațiu îi concediază din redacția „Tribunei” pe Ioan Russu-Șirianu și pe Gheorghe Bogdan-Duică. Ioan Russu-Șirianu va înființa „Tribuna Poporului”, preluând promovarea orientării spre activism politic, în timp ce Gheorghe Bogdan-Duică, trece din nou Carpații, la începutul anului 1896. După scurte popasuri la Focșani și Galați, se stabilește la București. Aici devine profesor la Liceul „Dimitrie Cantemir” și, mai apoi, director la Liceul „Mihai Viteazul”. Colaborează în continuare, regulat, la „Tribuna”, care inaugurează pentru el rubrica intitulată „Corespondență din București”. Aici publică relatări despre viața culturală din țară, spectacole de teatru, apariții editoriale, evocă figuri uitate, într-un ton moderat și pozitiv. S-a numărat printre întemeietorii Ligii Culturale, în cadrele căreia a desfășurat o intensă activitate, ajungând secretarul ei în preajma războiului.

Valeriu Braniște, ziarist, profesor; născut la 10/22 ianuarie 1869, în Cincu Mare-decedat la 1 ianuarie 1928, în Lugoj. Studii: școala primară în satul natal și la Săliște, județul Sibiu. Liceul la Sibiu și Universitatea din Budapesta, unde obține doctoratul cu o teză despre Andrei Mureșianu. Din 1891 este profesor la Gimnaziul Românesc din Brașov. De aici va colabora cu Aurel C. Popovici, pe atunci student la Graz, cu Septimiu Albini, redactor la „Tribuna” și cu alți mulți tineri studenți și intelectuali români la redactarea *Replicei junimii academice române*. În 1893, Ioan Rațiu îl cheamă de la Brașov și îl numește, pentru scurt timp, director al „Tribunei”. La 3/16 decembrie 1893, guvernul maghiar interzice apariția ziarului.

Deși a urmat, ulterior, un alt traseu publicistic, Valeriu Braniște îi recunoaște „Tribunei” meritele pe plan literar: „[...] *În locul frazelor lungi, complicate, greoaie la înțeles, cugetate nemțește și cu vorbe compuse tot pentru nuanțarea cugetării germane, care ne stăpâneau cugetătorii și scriitorii acelor vremuri, a introdus Slavici propoziția scurtă, clar construită,*

*cu vorbe simple pline de aroma vieții românești de la sate. El venise de la București unde lucrase mult-după cum spunea-cu Eminescu împreună. Mult rău ne-a făcut Slavici-abia târziu am început a-l înțelege-dar are și meritul că ne-a învățat să scriem ușor românește, ne-a aerisit limba, tocmai cum mai târziu ne-a deschis Iorga tezaurul istoriei românești, eliberându-ne de falsurile și ticluielele ocazionale, care ne țineau ochii legați. Și apoi era „Tribuna” primul nostru cotidian. Avea format mare, încăpător-mai mare decât al cotidianelor germane din Sibiu, hârtie bună, litere frumoase, aranjament cu gust. În foileton începuse fermecătoarea nuvelă „Pădureanca”, cu acel miros de țară, pe vremea secerișului și al adumatului de fân, cu figuri din viața sătească românească, cu vorbe așa cum trăiesc în gura țăranelor, simple dar deslușite și nu arareori cu profund înțeles, aproape mistice” (Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 114)*

În 1894, Corneliu Diaconovici înființează, la Timișoara, „Rumänische Jahrbücher”, avându-l ca redactor responsabil pe Valeriu Braniște. Tot în acest oraș, este redactor responsabil al cotidianului „Dreptatea”, editat de același Corneliu Diaconovici, în finanțarea lui Alexandru Mocioni. De la 1 noiembrie 1894, devine director al publicației, până în martie 1895, când pentru procese de presă este condamnat la 2 ani de temniță de stat și 1300 coroane amendă. Amnistiat în iunie 1896, revine ca profesor la Brașov. În 1897 înființează la Cernăuți ziarul „Patria”. Intră și aici în conflict cu autoritățile statului austriac și este nevoit să revină în Ardeal. În 1900 devine director al ziarului „Drapelul” din Lugoj, pe care îl conduce timp de 18 ani. În februarie 1918 este acuzat de înaltă trădare și întemnițat la Seghedin. După 1 Decembrie 1918 este ales membru în Marele Sfat Național și director al Resortului Culte și Instrucțiune Publică al Consiliului Dirigent, calitate în care organizează din temelii învățământul primar, gimnazial și pe cel superior în limba română din Ardeal. Membru onorific al Academiei Române.

Eugen Brote, economist, agronom, om politic, fruntaș al Partidului Național Român, ziarist; născut la 29 noiembrie/11 decembrie 1850, în Rășinari, județul Sibiu-decedat la 5/18 decembrie 1912, în Brașov. Fiul lui Ioan Brote (1819-1878), învățător și director al școlii din Rășinari și al Anei, sora preotului Sava Popovici-Barcianu (1814-1879). Studii: școala primară în Rășinari; primele patru clase gimnaziale la Liceul Evanghelic din Sibiu, urmate de Gimnaziul de Stat, actualul colegiu „Gheorghe Lazăr”, din Sibiu. Examen de bacalaureat în 1868. Urmează Academia de Agricultură din Magyaróvár (1868), continuată cu alte studii în domeniul agronomiei în Austria și Germania și stagii de documentare în Franța, Elveția și Italia.

Debut publicistic la „Economul”, din Blaj cu o serie de „Epistole către țărani agricultori”, în 1873. Promovează în publicistica sa cunoștințe științifice în domeniile agriculturii, pe care le va aplica în practică la Rășinari, unde înființează o fermă model de vite de rasă, a cărei producție de lapte o va prelucra într-o mică întreprindere înființată la Sibiu. Continuă activitatea publicistică în „Foișoara

Telegrafului Român”, condusă de asesorul consistorial Nicolae Cristea. Aici se încadrează în programul de înnoiri în cultura și viața politică a românilor transilvăneni. Printre acestea, se înscrie, la loc de frunte, prîmenirea limbii scrise și vorbite de etimologismul exagerat al școlii latiniste, direcție promovată de Ioan Bechnitz. Aria preocupărilor publicistice a lui Eugen Brote se lărgește prin abordarea critică a problematicii Asociațiunii ASTRA, în spiritul criticismului junimist. După contopirea „Foișoarei” cu „Telegraful Român”, Eugen Brote va continua și aici activitatea publicistică. Aptitudinile sale economice și financiare îl propulsează în comitetul Asociațiunii, pe care o criticase acid în paginile „Foișoarei”, contribuind la redresarea ei financiară. Ales în Comitetul Executiv al ASTRA (1877), reales în 1880. Asesor consistorial în 1879. Înființează „Reuniunea Română de Agricultură din Comitatul Sibiului”, împreună cu Daniil Popovici-Barcianu, Ilarion Pușcariu și Dimitrie Comșa, în cadrul căreia publică mai multe lucrări de popularizare și încurajează prelucrarea locală a produselor agriculturii și zootehniei. În aceleași scopuri, de emancipare a țaranului român, întemeiază săptămânalul „Foaia poporului” (1892), editează la prețuri modice calendare-almanah, scrise într-un limbaj accesibil.

Un alt plan al preocupărilor sale este cel al politicii naționale. În 1878 este ales în Comitetul Central Electoral al Partidului Național Român din Transilvania. În această calitate participă la Conferința Națională de la Sibiu din 1881, care a consfințit unificarea celor două partide românești, ducând la formarea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, la adoptarea programului noului partid, care proclama drept obiectiv autonomia Transilvaniei și ca tactică de luptă-pasivismul politic. Eugen Brote, care se manifestase în favoarea activismului, nu mai face parte din noul Comitet Executiv ales. În condițiile în care mitropolitul Miron Romanul îl înlătură pe Nicolae Cristea de la conducerea „Telegrafului Român”, în urma publicării unui articol critic la adresa guvernului Tisza, scris de Ioan Slavici, Eugen Brote ia inițiativa fondării unui nou organ de presă în care tinerii de la „Foișoara Telegrafului Român” să se poată exprima în voie. Tratatul duse de Eugen Brote cu Aurel Mureșianu, pentru mutarea redacției „Gazetei Transilvaniei” și trecerea tinerilor solidari cu Nicolae Cristea în redacția ei nu au dus la niciun rezultat. În aceste condiții se hotărăște înființarea „Tribunei”, a cărei prim număr apare la 14/26 aprilie 1884. Rolul lui Eugen Brote în organizarea și înzestrarea Institutului Tipografic, a activității redacționale, precum și în orientarea programatică a ziarului este de netăgăduit. „Tribuna” îl va propulsa, la rândul ei, în elita de conducere a Partidului Național Român. În 1890 este ales vicepreședinte al partidului, calitate în care, alături de tribuniști, participă la elaborarea și difuzarea Memorandumului (1892) și a Replicii. A fost implicat în 1893 și în 1894, în cele două mari procese politice, instrumentate de justiția statului ca procese de presă. Se sustrage condamnărilor și se stabilește în România. I se retrage cetățenia austro-ungară și pe cale de consecință pierde drepturile de proprietate asupra „Tribunei”

și a Institutului Tipografic. Este protagonist al conflictelor iscate în jurul lor, în cunoscuta „*criză a Tribunei*”. Tot în această vreme, acționează, împreună cu Aurel C. Popovici, Vasile Mangra și alți tribuniști în direcția constituirii alianței naționalităților oprimate de dualismul austro-ungar. În toamna anului 1892 Eugen Brote, ca delegat al Comitetului Executiv al Partidului Național Român, face un adevărat turneu prin teritoriile locuite de slavii din Ungaria în vederea înfăptuirii alianței preconizate. În primele zile ale lunii octombrie are mai multe întâlniri cu Paul Mudron, Svetozar Harban Vejanský, Matuș Dula și alți fruntași naționaliști slovaci la Turčansky Sv. Martin. De aici pleacă la Zagreb, apoi la Novi Sad, unde tratează tema organizării unui congres al naționalităților cu croații și sârbii. Proiectul se va finaliza abia la 10 august 1895, când are loc la Budapesta Congresul Naționalităților. Eugen Brote, cel mai fervent susținător al proiectului, nu a putut participa, fiind indezirabil pe teritoriul Ungariei.

În 1895, cu sprijinul financiar al fruntașului liberal D. A. Sturdza, publică volumul *Die Rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine Politische Denkschrift*, în 1895, lucrare de referință în bibliografia problemei naționale românești în Transilvania și Ungaria. În același an, cartea apare și în limba română cu titlul *Un memoriu politic. Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*. Lucrarea, temeinic elaborată și însoțită de 445 pagini de documente, a fost premiată de Academia Română, în baza raportului redactat de Grigore G. Tocilescu, beneficiind de o largă difuzare în străinătate. În anul 1896 apare și o ediție în limba italiană la Torino, iar ziare și reviste franceze și germane consideră oportună recenzarea ei, în condițiile în care în opinia publică europeană nu se stinseseră ecourile proceselor Memorandumului și al Replicii.

Este promotorul înființării „Tribunei Poporului” de la Arad, la 25 decembrie/6 ianuarie 1897, avându-l ca redactor responsabil pe Ioan Russu-Șirianu și a orientării gazetei spre activism politic.

A fost mai mulți ani administrator al moșiei lui D. A. Sturza de la Găiceana-Vaslui, modernizând-o și ușurând pe această cale viața țăranilor, astfel încât pârjolul răscoalei din 1907 să nu o atingă. În 1910, noul guvern Tisza îi redă cetățenia. Reîntors în Ardeal, cu imaginea erodată de campaniile de presă duse împotriva sa de Aurel C. Popovici și alți sprijinitori ai lui Ioan Rațiu, în dezbaterile legate de strategiile politice ale Partidului Național, se stabilește la Brașov. În decembrie 1912 moare pe neașteptate și este înhumat în cavoul familiei la Rășinari.

Constantin Bucșan, avocat și om politic; născut în 1883, la Sibiel, județul Sibiu-decedat în 1946. Studii generale în satul natal, liceul la Sibiu, urmat de studii de drept la Budapesta. Doctor în drept. Colaborator al „Luceafărului”, „Tribunei” și al „Românului”. A făcut parte din gruparea „tinerilor oțeliți”. La izbucnirea războiului mondial, împreună cu alți intelectuali români din Ardeal, trece munții și se încadrează în rândul militanților pentru ieșirea României din neutralitate și intrarea în război de partea Antantei. Împreună cu Onisifor Ghibu și Ghiță Popp,

editează la București săptămânalul „Tribuna”, revistă politică și culturală, care va apare între 20 martie 1915 și 31 iulie 1916.

După 1918, se va angaja alături de Octavian Goga, care îi devenise cumnat, în viața politică, sub sigla Partidului Poporului. Subsecretar de stat la interne în 1926-1927.

Ilarie Chendi, scriitor, ziarist, născut la 14 noiembrie 1871, în Dârlos, județul Sibiu-decedat la 25 iunie 1913, în București. Unic fiu al preotului Vasile Chendi și al Elizei, născută Hodoș, în Bandul de Câmpie, verișoară cu Alexandru Hodoș (Ion Gorun). Studii: școala generală în Band, Liceul German din Sighișoara, Seminarul Teologic din Sibiu (1891-1894). Studii de filosofie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta (1894-1897). Căsătorit cu Anna Rusu, a cărei mamă, Cornelia, era soră cu Alexandru Papiu-Ilarian. Încă de pe băncile liceului colaborează la revista-manuscris „Musa română”, apoi la „Telegraful Român” din Sibiu. Redactor la revista „Familia” (1897-1898) și „Tribuna poporului” (1898). În același an trece munții prin „vama cucului” și se stabilește la București. Ajutor de bibliotecar la Biblioteca Academiei Române (1898-1913), secretar de redacție la „Viața literară” (1906). Redactează, împreună cu Mihail Sadoveanu și Ștefan Octavian Iosif, revista „Cumpăna”. Colaborează la „Anuarul pentru fond de teatru român”, „Bunul econom”, „Calendarul Minervei”, „Convorbiri literare”, „Cosânzeana”, „Curiosul”, „Curierul literar”, „Familia”, „Foaia literară”, „Floare albastră”, „Libertatea”, „Luceafărul”, „Minerva literară și artistică”, „Musa”, „Noua revistă română”, „Pagini literare”, „Revista bibliografică”, „Revista Oraștier”, „România jună”, „Sămănătorul”, „Telegraful Român”, „Tribuna”, „Tribuna Poporului”, „Țara Noastră”, „Viața literară și artistică”, „Voința națională” etc.

Naționalist și tradiționalist, polemist de temut, a promovat orientarea spre literatura populară și valorificarea filonului național. Ilarie Chendi lansează îndemnuri pentru adunarea și colecționarea creațiilor populare. Erau avute în vedere cântece lirice, strigături, colinde, legende din Transilvania și Banat. Avea convingerea că literatura viitorului nu poate fi decât cea inspirată de popor și folclorul său.

Roman Ciorogariu, episcop ortodox al Oradiei, profesor, publicist; născut în 1852 la Pecica, Arad-decedat la 22 ianuarie 1936. Studii: școala primară din Pecica; Liceul Maghiar de Stat din Arad; studii teologice la Seminarul Teologic Ortodox din Arad. Continuă studiile superioare, câte un an la universitățile din Leipzig și Bonn.

În 1888 este numit profesor de teologie la Seminarul Teologic Ortodox din Arad. Între 1901 și 1917 a funcționat ca director al Institutului Teologic-Pedagogic arădean. Numit în 1917 vicar episcopal al Oradiei, îndură cu eroism, în fruntea credincioșilor săi, regimul bolșevic al lui Béla Kun. A fost unul dintre fruntașii naționali care au promovat activismul politic, numărându-se de la început printre

remarcabili publiciști ai „Tribunei Poporului” și ai „Tribunei” arădene. În 1920 devine episcop al Oradiei. A fost organizatorul noii episcopii, întemeind Academia Teologică și construind Palatul Episcopal. La Arad a condus revista „Biserica și Școala” (1902), iar la Oradea, publicația „Legea Românească”.

Membru al Senatului din partea Partidului Național, este rănit în atentatul cu bombă din vara anului 1921. Membru onorific al Academiei Române (1921).

Alexandru Ciura, scriitor și publicist; născut la 15 noiembrie 1876, în Abrud, județul Alba-decedat la 28 martie 1936, la Cluj. Fiu de preot. Studii: școala primară la Abrud, studii liceale la Sibiu și Blaj unde își ia bacalaureatul în 1893. La Universitatea din Budapesta și-a luat licența în teologie după trei ani de studii, apoi, între 1898 și 1902, a urmat literele și filosofia (lucrarea de licență, *Eminescu și Coșbuc. Note comparative*-1902). Aici, împreună cu Octavian Goga, Ioan Lupaș, Octavian Tăslăuanu și cu alți studenți români, pune bazele revistei „Luceafărul”, fiind primul ei director. Profesor la Blaj, începând din 1902. Aici conduce ziarul „Unirea”. A scris proză, fiind unul dintre scriitorii care s-au apropiat de literatura populară, la început emul, iar mai târziu situându-se în sija lui Ion Agârbiceanu.

După Marea Unire se mută la Cluj, unde întemeiază, în 1919, primul liceu românesc, „George Barițiu”, al cărui director a fost până la moarte. A colaborat la „Cosânzeana”, „Dreptatea”, „Familia”, „Gând Românesc”, „Luceafărul”, „Lupta” (Budapesta), „Pagini literare”, „Revista politică și literară”, „Societatea de mâine” (Cluj), „Țara Noastră”, „Unirea”.

Aron Cotruș, poet și publicist; născut la 2 ianuarie 1891, în Hașag, județul Sibiu-decedat în Torrance, S. U. A., la 1 noiembrie 1961. Studii: primele clase la școala primară evanghelică din satul natal. Continuă la școlile din Blaj, la Liceul „Sfântul Vasile”, până în clasa a VI-a (anul școlar 1908/1909), când s-a transferat la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov. Revine la Blaj pentru încheierea studiilor liceale. Între 1911 și 1913 urmează Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Viena. Se retrage din cauza lipsurilor financiare după doi ani și îmbrățișează cariera ziaristică. Intră în redacția ziarului „Românul” din Arad (1913-1915), în virtutea vechilor colaborări la „Tribuna”. Trece apoi la „Gazeta Transilvaniei” din Brașov, unde este redactor-șef (1915-1916).

A debutat, abrupt, în 1908, pe vremea când era elev la Blaj, în revista „Ramuri” din Craiova, cu poezia „Tisa”, un protest juvenil înflăcărat împotriva opresorilor neamului său, care a stat la originea mutării sale la liceul din Brașov. Aici este coleg de școală cu Lucian Blaga, de care-l va lega o lungă prietenie. Din 1909, începe să publice în „Tribuna” arădeană. În 1910, împreună cu foștii colegi brașoveni, face o croazieră pe Marea Neagră și Marea Egee, cu escale la Constantinopol și Atena, cu ecouri în poezia sa.

În 1916 este concentrat și trimis pe frontul italian, unde este rănit și luat prizonier, alături de mulți soldați și ofițeri români. Participă la organizarea Legiunii Române din Italia. A fost cooptat în „Comisia Interaliată de Propagandă” de pe

lângă Cartierul General al armatei italiene. La Padova, redactează gazeta săptămânală „Neamul Românesc”, răspândită printre prizonierii și soldații români de pe frontul italian. Cu regimentul „Horea” al legiunii participă la asigurarea buneii desfășurări a Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia. În 1920, reia munca la „Românul” din Arad. Din același an este membru al Societății Scriitorilor. Între 1927-1928 este director al revistei „Banatul” din Timișoara și președinte al Sindicatului Presei din Transilvania și Banat.

La 1 ianuarie 1929 este numit atașat de presă la Milano apoi, din ianuarie 1931, este mutat la Varșovia (1831-1937). Până în 1939 lucrează în țară la Direcția Presei. Cu începere de la 1 mai 1939 este numit șef al serviciilor de presă de pe lângă legațiile României la Madrid și Lisabona până la 1 noiembrie 1944. După această dată, Aron Cotruș ia drumul exilului. Până în 1956 a fost unul dintre personalitățile de vază a românilor din Spania. Din 10 august 1956 trece Atlanticul în Statele Unite ale Americii, unde este sărbătorit de comunitățile românești din America. Se stinge din viață la Spitalul „General Harbor” din Torrance, în dimineața zilei de 1 noiembrie 1961.

Onisifor Ghibu, profesor, pedagog, publicist; născut la 31 mai 1883, în Săliște, județul Sibiu-decedat la 31 octombrie 1972, la Sibiu. Era cel de al optulea copil într-o familie de cococari. Studii: primele patru clase primare în satul natal (1890-1894). După ce repetă clasa a IV-a primară la Școala Romano-Catolică din Sibiu în vederea învățării limbii maghiare, între 1894 și 1900, urmează primele șase clase gimnaziale la Liceul de Stat Maghiar din același oraș. Urmând exemplul consăteanului său Ioan Lupaș și al lui Octavian Goga, care cu câțiva ani înainte părăseau Liceul Maghiar din Sibiu în urma unui conflict cu profesorul de istorie, trece la liceul românesc din Brașov, unde își susține bacalaureatul (1900-1902). Între 1904 și 1906 urmează și absolvă Seminarul Teologic-Pedagogic Andreian din Sibiu. Între 1905 și 1906 urmează cursuri de istorie, filologie și filosofie la Universitatea din București. Aici leagă prietenii durabile cu Emil Gârleanu, Ștefan Octavian Iosif, Ilarie Chendi, Mihail Sadoveanu etc. Urmează, apoi, un stagiu de pregătire la Universitatea din Budapesta în domeniile filosofiei și filologiei. La universitățile din Strassbourg și Jena urmează cursuri de filosofie, pedagogie, filologie și istorie universală. Doctorat în pedagogie la Jena, cu lucrarea *Utracivismul modern sau bilingvismul în școala populară*. Între 1910 și 1914 devine inspector școlar pentru rețeaua școlilor subordonate Mitropoliei Ardealului. Se înscrie în galeria luptătorilor pentru apărarea învățământului românesc din Ardeal supus legislației școlare deznaționalizatoare a lui Apponyi. La izbucnirea Primului Război Mondial, în vara anului 1914, se refugiază în România. Stabilit la București, se integrează în grupul românilor ardeleni care militau pentru abandonarea neutralității și intrarea României în război de partea Antantei. În acest scop caută reînnoirea firului întrerupt al „Tribunei”. Astfel, apare la București, în 20 martie 1915 „Tribuna”, revistă politică și culturală. Publicația, cu frecvență săptămânală, se va tipări până la

31 iulie 1916, în preajma intrării României în război. Onisifor Ghibu colaborează încă din primul număr sub pseudonimul „Gh. Sima”. De la 3 mai 1915 semnează cu propriul nume. Cu începere din 17 ianuarie 1916, publicația apare sub îngrijirea lui Constantin Bucșan, Onisifor Ghibu și Ghiță Popp, cu toții tribuniști. Între 11 și 17 septembrie 1916, ia ființă „Gazeta Ostașilor”, unde Onisifor Ghibu este cooptat în comitetul de redacție, alături de Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Ion Minulescu. Viața publicației va fi foarte scurtă, apărând abia două numere. Refugiat în Moldova în fața ofensivei armatelor Puterilor Centrale, în martie 1917, trece în Rusia cuprinsă de flăcările revoluției. La Chișinău desfășoară o intensă propagandă pro-românească, de ridicare a nivelului de cultură și a conștiinței naționale a populației. Editează „Școala Moldovenească” (iunie 1917) și săptămânalul „Ardealul” (octombrie 1917), devenit, din 24 ianuarie 1918, cotidian sub denumirea „România Nouă”, organ de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor. După 1 Decembrie 1918 este secretar general al Resortului de Instrucție Publică din Consiliul Dirigent, calitate în care coordonează reorganizarea învățământul primar, secundar și superior din Transilvania. Profesor de pedagogie și istoria pedagogiei la Universitatea din Cluj (1919-1945). Din 5 iunie 1919, membru corespondent al Academiei Române. În 1945 este epurat din Universitatea din Cluj, refugiată la Sibiu după Dictatul de la Viena. După un scurt stagiul de deținut politic în lagărul de la Caracal și o altă privare de libertate (decembrie 1956-ianuarie 1958), grațiat în urma intervenției lui Petru Groza, moare în Sibiu la 31 octombrie 1972.

Debutul publicistic și-l face în vremea studenției de la Sibiu, cu articole de istorie și critică literar-artistică în „Telegraful Român” (1903). În vremea studiilor de la Budapesta intră, încă de la primul număr, în redacția ziarului „Lupta”, oficios al Partidului Național Român din Transilvania (1907), unde publică articole critice la adresa legii Apponyi și pe teme naționale. După venirea la Sibiu, devine secretar al secției școlare a ASTREI și membru al comitetelor redacționale de la „Luceafărul”, „Românul” și „Transilvania”. Colaborează cu articole și editoriale și la alte periodice din Transilvania, din București, Galați, Iași și Cernăuți.

Bazele colaborării la „Tribuna” le pune în 1909, la întoarcerea de la studii, când poposește câteva zile la Arad, unde este găzduit de Ghiță Popp, redactor al ziarului, fost coleg de studii la liceul românesc din Brașov și la Universitatea din Budapesta. Din vara aceluiași an, Onisifor Ghibu va deveni un fidel colaborator al „Tribunei” arădene pe teme școlare și culturale până la dispariția publicației, unele dintre contribuțiile sale devenind articole de fond.

Octavian Goga, poet, ziarist, om politic, născut la 1 aprilie 1881, în Rășinari, județul Sibiu-decedat la 7 mai 1938, la București. Studii: școala primară în Rășinari, urmată de Gimnaziul de Stat din Sibiu (1891-1899). Aici locuia în casa din Piața Armelor, număr 1. Ultima clasă de gimnaziu și susținerea bacalaureatului au loc la liceul românesc din Brașov, unde se transferă, împreună cu prietenul și

colegul de bancă Ioan Lupaș, în urma unui conflict cu profesorul de istorie. Studii superioare la Universitatea din Budapesta, Facultatea de Litere și Filosofie (1900-1904). După un scurt stagiul la Universitatea din Berlin (1904-1905), întreprinde o lungă călătorie de studii în Italia, la Milano, Florența, Bologna.

Născut într-o familie de cărturari, începe să scrie poezii încă din fragedă tinerețe. Debutul și-l face în „Tribuna” din Sibiu cu poezia „Atunci și acum”, semnată „Tavi” (1897), pe vremea când era elev la Liceul Unguresc de Stat. Au urmat poezii publicate în „Revista ilustrată”, în „Familia”. În timpul studenției, Octavian Goga, alături de Alexandru Ciura, Ion Montani, Dionisie Stoica, Ioan Lapedatu, Vasile E. Moldovan, Sebastian Stanca și George Zărea, întemeia la Budapesta, la 1 iulie 1900, revista „Lucafașul”. Aici publică cele mai multe dintre poeziile care vor forma volumul *Poezii* (Budapesta, 1905). După terminarea studiilor se stabilește la Sibiu unde, la 16 decembrie 1905, este numit secretar II al ASTRA. La 21 septembrie 1906, devine secretar literar, în locul lui Corneliu Diaconovici, iar din decembrie 1908 preia și funcția de bibliotecar. La 21 martie 1906, la propunerea lui Titu Maiorescu, Academia Română îi acordă premiul „Năsturel Herescu” pentru primul volum de poezii. La 1 ianuarie 1907 apare primul număr din „Țara Noastră”, sub conducerea lui Octavian Goga. Din luna decembrie a anului 1908, Octavian Goga, secretar literar al ASTRA, primește și funcția de bibliotecar. În august 1909, devine membru al comitetului de conducere a nou-înființatei Societăți a Scriitorilor Români, alături de Mihail Sadoveanu-președinte, D. Anghel, Emil Gârleanu, Ștefan Octavian Iosif, Cincinat Pavelescu, Ilarie Chendi, Ion Minulescu și Zaharia Bârsan. Este membru fondator și președinte al primului sindicat al ziariștilor profesioniști români din Transilvania și Ungaria, întemeiat în 1909 (vicepreședinte-Sever Bocu).

În 1910 candidează, fără succes, din partea Partidului Național Român, pentru Parlamentul Ungariei în circumscripția Chișineu-Criș (Arad). Începe, alături de gruparea „tinerilor oțeliți”, campania de presă susținută de „Tribuna” din Arad, împotriva Comitetului Executiv al Partidului Național, învinovățindu-l de eșecul electoral din acel an. În ultima lună a anului 1911 tirul dezlănțuit de Aurel C. Popovici, aproape număr de număr al ziarului „Românul”, se concentrează asupra lui Octavian Goga, liderul de opinie al tinerei generații. Înverșunarea împotriva lui Goga a fost pricinuită de apariția volumului *Însemnările unui trecător. Crâmpoie din sbuciumările de la noi*, care cuprindea articolele critice ale poetului publicate în ziarul „Tribuna”. Într-o serie de zece pamflete Aurel C. Popovici îl atacă pe Octavian Goga, acuzându-l de cronicizarea crizei din sânul mișcării naționale și de dezertare de la linia oficială a Partidului Național Român. Pentru articolele sale critice la adresa guvernărilor în anii 1907-1912 suferă mai multe condamnări în procese de presă. În primăvara anului 1911, în urma unui astfel de proces, execută o condamnare de o lună la închisoarea din Seghedin. Aici este vizitat de Ion Luca Caragiale.

În anii premergători izbucnirii războiului mondial, face parte din delegația fruntașilor naționaliști români din Transilvania care au dus tratative cu Tisza István, prim-ministrul Ungariei dualiste. După experiența tratativelor eșuate din vara anului 1913 se stabilește în România. La 29 mai 1914 este ales membru corespondent, iar la 4 iunie 1919 devine membru deplin al Academiei Române, pe locul rămas vacant prin moartea lui George Coșbuc. La 14 februarie 1914 are loc premiera piesei „Domnul notar”, la Teatrul Național din București.

În perioada neutralității României, alături de Onisifor Ghibu, Octavian C. Tăslăuanu și alți ardeleni stabiliți la București, susține o amplă campanie publicistică pentru intrarea României în război de partea Antantei. Face parte din comitetul Ligii Culturale. Ziarul „Epoca” îi deschide coloanele sale, unde în cadrul rubricii „Ardealul vorbește”, transmite același mesaj. La intrarea României în război este mobilizat la Biroul de Propagandă al Armatei. Aici editează ziarul de front „România”, organ al apărării naționale. Face parte din Comitetul Național al Românilor emigrați din Austro-Ungaria, înființat la Iași, alături de Vasile Lucaciu. Participă la Londra și Paris, alături de Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Traian Vuia și alți români la înființarea Consiliului Național Român (6 septembrie 1918) și la inițierea mișcării de sprijin diplomatic a revendicărilor României.

După 1 Decembrie 1918 este numit membru al Consiliului Dirigent și desemnat în fruntea Resortului de Propagandă. Reactivează revistele „Lucefărul” la București (1919) și „Țara Noastră” la Cluj (1922). În 1924 primește premiul național de poezie. Cu prilejul împlinirii vârstei de 50 de ani, pe tot parcursul anului 1931, este sărbătorit în Parlament, la Societatea Scriitorilor, la Academia Română. Universitatea din Cluj îi acordă titlul de *doctor honoris causa*. Pe măsura angajării în tumultul politic al României interbelice, creația literară este tot mai diminuată, lăsând locul polemicilor cu adversarii și trudniciei, adesea zadarnice, a guvernării. Traseul politic al lui Goga a fost destul de sinuos. În decembrie 1919 este numit ministru al cultelor și instrucțiunii publice în guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod, din partea Partidului Național Român. Foarte repede, în februarie 1920, se detașează de linia oficială a Partidului Național Român și demisionează din Consiliul Dirigent, considerându-i misiunea încheiată. A fost printre primii fruntași ardeleni care au părăsit Partidul Național Român, aderând la nou-înființatul Partid al Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu, alături de Octavian C. Tăslăuanu. În primăvara anului 1926, în cadrul celui de al doilea guvern Averescu (30 martie 1926-3 iunie 1927), este numit ministru de interne, alături de vechii tribuniști Vasile Goldiș, Ioan Lupaș, Ioan I. Lapedatu. În 1932 Octavian Goga, împreună cu o importantă grupare, în care se regăsesc vechii prieteni politici Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, întemeiază Partidul Național-Agrar care, la 14 iulie 1935, se transformă în Partidul Național-Creștin, cu o ideologie de dreapta, prin fuziunea cu Liga Național-Creștină a lui A. C. Cuza. Carol al II-lea, în urma alegerilor din 20 decembrie 1937, îl desemnează pentru scurt timp prim-minstru (28 decembrie

1937-9 februarie 1938). La scurt timp de la demiterea guvernului Goga-Cuza, în 7 mai 1938, survine decesul poetului la București.

Vasile Goldiș, profesor, ziarist, om politic; născut la 12 noiembrie 1862, în satul Mocirla (azi Lunca Teuzului), județul Arad-decedat la 10 februarie 1934, în Arad. Fiul preotului Isaia Goldiș și al Floarei Goldiș, familie cu șapte copii. Studii: prima clasă la Școala Primară Românească din Cernei (1869/1870), a doua la Școala Romano-Catolică din aceeași localitate, în limba maghiară (1870/1871), a treia, anul școlar 1871/1872, la Școala Germană din Panatul Nou (azi Horea), clasa a patra la Școala Românească din Arad. Liceul Maghiar din Arad. Cele opt clase de liceu le termină în 1881 ca șef de promoție. Studii universitare la facultățile de litere și filosofie din Budapesta (1881/1882), Viena (1882/1884) și iar Budapesta (1884/1886). Diplomă universitară în specialitățile istorie și limba latină, în 1886. La Budapesta era membru al Societății Studențești „Petru Maior”, iar la Viena este membru al Societății „România Jună”. Din 1886 până în 1889 este profesor la Preparandia din Caransebeș. Între 1889 și 1901, profesor de istorie, latină și română la Liceul Ortodox Românesc din Brașov. Printre colegi, Virgil Onițiu, Valeriu Braniște, Axente Banciu, iar printre elevi, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Sextil Pușcariu, Ioan Lapedatu. Secretar al Societății pentru Crearea unui Fond de Teatru Român (1895-1901). În 1901 se pensionează de boală și se stabilește la Arad, unde va continua să activeze pe tărâm școlar, bisericesc și cultural-național. Este secretar consistorial al Episcopiei Aradului în vremea episcopului Ignatie Papp, profesor și director al Școlii Superioare de Fete din Arad (1901-1905). În plan politic, a fost unul dintre militanții pentru activism politic și printre cei care considerau necesară revizuirea programului și strategiei politice a partidului la începutul secolului al XX-lea, inclusiv în domeniul conceptului autonomiei. La fel ca la majoritatea activiștilor, acțiunea sa politică se va plasa pe coordonatele criticii dualismului cu legislația sa deznaționalizatoare și a promotorilor ei, a revendicării autonomiei naționale pe linia programului pașoptist. Apoi, pe măsura adâncirii crizei dualismului, constatăm radicalizarea discursului politic prin îmbrățișarea conceptului autodeterminării națiunii române până la desprinderea de Ungaria și unirea cu țara. Vasile Goldiș se detașează treptat de pasivism și se orientează spre gruparea neoactivistă creată în jurul lui Eugen Brode, încă de pe vremea profesoratului de la Brașov și a crizei „Tribunei” sibiene (1895-1896). Promotor al înființării „Tribunei Poporului” de la Arad și colaborator al publicației (1897-1903). După apariția „Tribunei” arădene continuă și aici activitatea publicistică. Se menține rezervat față de atacurile „tinerilor” oțeliți la adresa conducerii Partidului Național în anii 1909-1912, găzduite de „Tribuna” arădeană, cu atât mai mult cu cât între 1906 și 1910 este ales deputat de Radna în Parlamentul Ungariei. Ziarul era organ oficial al Partidului Național, așa încât, dizidența lui nu putea fi trecută cu vederea. După mai multe încercări de reconciliere eșuate și de aducere la ordine a tinerilor răzvrățiți, Comitetul Național,

în ședința din 19 decembrie 1910, hotărăște disocierea de gruparea tribunaiștilor, retragerea calității de oficios al partidului ziarului „Tribuna” și înlocuirea acestuia cu un nou organ de presă. Acesta este actul de naștere al ziarului „Românul” (1/14 ianuarie 1911-10 martie 1916), pus sub direcțiunea lui Vasile Goldiș, fost membru în redacția „Tribunei”. În această calitate, coordonează campania de presă îndreptată împotriva dizidenței „Tribunei” arădene, care se soldează, la 5 martie 1912, cu sistarea apariției și fuziunea acesteia cu „Românul” într-un singur organ de presă al Partidului Național. În 7 noiembrie 1918, „Românul” își reia apariția, iar Vasile Goldiș, devenit membru al Consiliului Național Român Central, cu sediul la Arad, va contribui la procesul revoluționar de desprindere a teritoriilor locuite de românii din Transilvania și Ungaria și unirea lor cu România, pe baza principiilor autodeterminării națiunilor.

La 1 Decembrie 1918 a ținut discursul solemn și a prezentat Rezoluția prin care se declara Marea Unire. La Alba-Iulia este ales în Marele Sfat Național și șef al Resortului Culte și Instrucțiune Publică al Consiliului Dirigent (decembrie 1918-martie 1919).

Deputat în primul Parlament al României Mari (1919). Ministru pentru problemele Ardealului în guvernul Văitoianu (1919). Ministru de stat la arte și culte în guvernul Averescu (1920). În anii care urmează se delimitează treptat de Iuliu Maniu, președintele Partidului Național, formând un grup disident, împreună cu Ioan Lupaș, Ioan Lapedatu, Aurel Lazăr, Silviu Dragomir și Sever Bocu. În martie 1926, Vasile Goldiș se retrage din Partidul Național și trece în Partidul Poporului, condus de Alexandru Averescu, unde devine din nou ministru fără portofoliu al artelor și cultelor. După moartea lui Andrei Bârseanu, în august 1922, la proxima Adunare Generală de la Timișoara, la propunerea lui Ioan Lupaș, este aclamat președinte al Asociațiunii ASTRA, în august 1923, pe care o conduce, trecând peste toate valorile greutăților, a vârstei înaintate și a bolilor bătrâneții, până la moartea sa, survenită la 10 ianuarie 1934.

Vasile Lucaci, preot, scriitor și om politic; născut la 21 ianuarie 1852, în Apa, județul Satu Mare. Studii de teologie și filosofie la Roma, între 1868 și 1874. Doctor în filosofie la Roma. Reîntors în țară, devine paroh în Sâncraiu, apoi, în 1878, profesor la gimnaziul din Satu-Mare și la Gimnaziul de Stat din Loșonț. În 1885 renunță la cariera de dascăl și devine preot paroh în Șișești. Se integrează în mișcarea națională a românilor din Ardeal.

A condus periodical „Revista Catolică” de la Baia Mare, cu apariție bilunară. A militat pentru emanciparea economică, socială și spirituală a românilor ardeleni. Este semnatul „Apelului” pentru înființarea Institutului de Credit și Economii „Sătmăreana” din Satu Mare, publicat în „Tribuna” la începutul anului 1891.

S-a implicat în polemicile dintre studenții naționaliști maghiari și cei români, cunoscute prin sintagma „*duelul memoriilor*”, care au precedat Mișcarea Replicei, la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. S-a situat alături de tribunaiști în

efortul depus pentru radicalizarea mișcării naționale și promovarea Memorandumului din 1892. În 1890 este ales în consiliul de direcție al Institutului Tipografic al „Tribunei”, alături de Iuliu Coroianu și Nicolae Oncu.

Participant, în calitate de secretar general al Partidului Național, ales în Conferința Națională din 1892 de la Sibiu, la Mișcarea Memorandumului. După eșecul mișcării și ieșirea din închisoare, Vasile Lucaciu se detașează treptat de pasivismul tradițional și se orientează spre gruparea tribunistă, adeptă a schimbării tacticii partidului și orientarea spre activism politic. Așa se explică prezența sa încă din primul număr al „Tribunei Poporului” de la Arad. În 1905 este ales deputat în Parlamentul Ungariei, în cercul electoral al Beiușului, cu o mare majoritate. S-a afirmat ca redevabil orator în apărarea școlilor românești, în dezbaterile parlamentare pe marginea legii Apponyi. Atitudinea sa intransigentă i-a adus numeroase procese și condamnări. „Tribuna” i-a fost mereu alături. După Marea Unire devine ministru fără portofoliu în Consiliul Dirigent și este ales deputat din partea Partidului Național în primul Parlament al României întregite. În 1920 trece în Partidul Poporului condus de generalul Averescu. Moare la 29 noiembrie 1922. A fost înmormântat cu funeralii naționale la Șișești.

Ioan Lupaș, istoric, profesor universitar, publicist, academician; născut la 9 august 1880, în Săliștea Sibiului într-o familie de oieri mărgineni-decedat la 3 iulie 1967, în București. Studii: școala primară în comuna natală, astăzi oraș, (1887-1891), Gimnaziul de Stat din Sibiu (1891-1899). Ultima clasă de gimnaziu și susținerea bacalaureatului-la liceul românesc din Brașov, unde se transferă, împreună cu prietenul și colegul de bancă Octavian Goga, în urma unui conflict cu profesorul de istorie. Studii superioare la Universitatea din Budapesta, Facultatea de Litere și Filosofie, ca bursier al Fundației Gojdu (1900-1904). Doctor în istorie și latină la aceeași universitate (1904). Audiază cursuri la Universitatea din Berlin și efectuează călătorii de studiu, împreună cu același Octavian Goga, în Bavaria, Tirol, Milano, Florența, Bologna (1904-1905). Profesor la Seminarul Andreian din Sibiu (1905-1909). Protopop în Săliște (1909-1919). În fruntea enoriașilor săi, participă la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. A fost ales membru în Consiliul Dirigent, secretar general al Resortului de Culte și Instrucțiune Publică, Sibiu (1918-1919). Din toamna anului 1919 și până la epurarea lui din universitate, în primăvara anului 1945, a fost profesor titular al catedrei de istorie modernă a României și de istorie a Transilvaniei la Universitatea din Cluj. Întemeietor și director al Institutului de Istorie Națională din Cluj, pe care l-a condus între 1920 și 1946, împreună cu Alexandru Lapedatu. Membru corespondent (1914), apoi membru plin al Academiei Române (începând din mai 1916) și președinte al Secțiunii Istorice (1923-1935). Vicepreședinte și președinte al Secției Istorice a Asociațiunii ASTRA și membru al Comitetului ei Central (1908-1947). A fost ales deputat în Parlamentul României (1919-1920, 1922-1926, 1926-1927). Ministru al sănătății și ocrotirilor sociale în guvernul Averescu (1926-1927) și ministru al

culturii și artelor în guvernul Goga-Cuza (decembrie 1937-martie 1938). Deputat în Congresul Național Bisericesc din București, în Congresul Mitropolitan din Sibiu și în „*comisia celor 15*”, care a elaborat legislația unificării bisericești după formarea României Mari. Membru în Comisia Monumentelor Istorice, Secțiunea Transilvania (1929). A fost membru al Comitetului Central al Ligii Antirevizioniste Române încă de la înființarea sa, în 15 decembrie 1933 și președinte al Comitetului Județean Cluj al L. A. R. În aprilie 1945 este epurat din rândul corpului profesoral al universității clujene, iar în 6 mai 1950 este arestat și închis la Sighet, alături de majoritatea demnitarilor și a oamenilor politici din perioada interbelică. A fost eliberat la 5 iulie 1955. Se stabilește la Sibiu, apoi în ultima parte a vieții, după decesul soției, în București, îngrijit de cele două fiice Hortensia și Marina, până la moartea sa survenită la 3 iulie 1967.

Vasile Mangra, profesor, vicar al Episcopiei Oradiei, episcop, arhiepiscop și mitropolit al Ardealului; născut în 1852, în Budurasa, Bihor-decedat la 1 octombrie 1918 în Budapesta. Studii gimnaziale la Beiuș; a urmat teologia la Arad și dreptul la Oradea. Profesor de drept canonic la Institutul Teologic din Arad. Pentru atitudine naționalistă este suspendat din motive politice, la cererea guvernului maghiar. A condus „*comitetul național substituit*” în perioada detenției membrilor Comitetului Național inculpați în procesul Memorandumului (1894-1895). A fost unul dintre organizatorii Congresului Naționalităților de la Budapesta (10 august 1895). În 1900 era protosinghel al Episcopiei Aradului și profesor seminarial. A condus campania de alegere a lui Iosif Goldiș ca episcop al eparhiei Aradului (1898). Acesta îl numește redactor al foii diecezane „Biserica și Școala”. Este ales, în 5 mai 1900, vicar al Episcopiei Oradea Mare. A militat, alături de Eugen Brote, Ioan Slavici, Ioan Russu-Șirianu etc., pentru activism politic. Concesiile făcute guvernanților Ungariei dualiste în anii premergători Primului Război Mondial, răsplătite cu promovarea în scaunul Mitropoliei Ardealului, i-au stîrbit iremediabil popularitatea, devenind un renegat în ochii contemporanilor. Pentru contribuțiile sale în domeniul valorificării documentelor istorice și studiile de istorie bisericească și literară, este ales membru al Academiei Române. A fost unul dintre susținătorii și colaboratorii „Tribunei Poporului” și „Tribunei” din Arad.

Iuliu Maniu, fruntaș politic al românilor ardeleni; om de stat în România Mare; născut la 8 ianuarie 1873, în Bădăcin, județul Sălaj-decedat la 5 februarie 1953, în Sighet. Studii primare la Blaj și liceale la Zalău. Studii de drept la Cluj, Budapesta și Viena. Doctor în drept (1896). Avocat la Blaj. În 1915 este recrutat în armata austro-ungară. Participant la Primul Război Mondial, la luptele de pe frontul rusesc și de pe cel italian.

Personalitate marcantă a Partidului Național Român. În vremea studenției participă la Mișcarea Replicii. Adept al activismului politic, este ales deputat în Parlamentul Ungariei (1906), remarcându-se prin combativitate în apărarea cauzei

alegătorilor săi. În noiembrie-decembrie 1918 a fost unul dintre protagoniștii evenimentelor care au condus la unirea Transilvaniei cu România. Președinte al Consiliului Dirigent ales la Alba-Iulia. În perioada interbelică a fost președintele Partidului Național Român, devenit din 1926 Partidul Național-Tărănesc. În anii 1928-1930 și 1932-1933 a fost prim-ministru al României. În urma unui răsunător proces politic (1947) a fost condamnat la închisoare pe viață. Moare în detenție la Sighet.

Aurel C. Popovici, publicist; născut la 4/16 octombrie 1863, în Lugoj-decedat la 10 februarie 1917, în Geneva. Era al doilea copil al cojocarului Constantin Popovici și al soției sale Maria. Studii: Școala Primară Confesională din Lugoj (1869-1873); primele două clase ale Liceului Maghiar din același oraș iar ultimele trei clase gimnaziale le urmează la liceul românesc din Brașov. Bacalaureatul și-l dă la liceul românesc din Beiuș, în 1884; studii universitare în medicină la Viena și Graz (1885-1892) ca bursier al Fundației Gojdu. La Viena a activat în „România Jună” unde, în calitate de vicepreședinte, editează al doilea almanah al societății. Îmbrățișează ideologia „Junimii”, sub a cărei influență se plasează debutul său publicistic cu esul „Forme și fond în cultură”, publicat în mai multe numere din 1886 ale revistei „Familia” din Oradea, condusă de Iosif Vulcan. Nu apucă să-și finalizeze studiile, nici să obțină doctoratul la care lucra în toamna anului 1892, din cauza implicării totale în elaborarea *Repicii junimii academice române*, urmată de procesul de la Cluj și de exilul protagonistului ei. A făcut parte din comitetul executiv al Partidului Național Român, ales la Conferința de la Sibiu, în ianuarie 1892, alături de tribuniștii Eugen Brote, Septimiu Albini, Daniil Popovici-Barcianu, Dimitrie Comșa etc., mandatat să definitiveze Memorandumul. Împreună cu Eugen Brote și Septimiu Albini, pregătește drumul memorandiștilor la Viena, în primăvara anului 1892 și tot alături de tribuniști este inculpat în procesul Memorandumului. Plecarea în România, cu acordul conducerii partidului, îl ferește de iminenta condamnare, cu costul exilului pe viață și a numeroaselor privațiuni.

La București colaborează la noul ziar „Corespondența Română”, alături de Ioan Slavici, reîntors și el la București, după experiența sibiană a „Tribunei”, de Eugen Brote, Zamfir C. Arbore, Ștefan Basarabescu etc.

Dar cele mai importante proiecte editoriale pe care le-a inițiat Aurel C. Popovici în România au fost întemeierea Institutului de Arte Grafice „Minerva” și a ziarului „România Jună” (1899-1910). Director al revistei „Sămănătorul” (1908-1909). Profesor de limba germană și autor de manuale școlare. A fost un aprig critic al dualismului austro-ungar și promotor de talie europeană al federalizării monarhiei austro-ungare pe baza criteriului național. Moare sărac la Geneva, înainte de a-și vedea idealurile emancipării națiunii sale realizate la 1 Decembrie 1918.

Ghiță Pop, avocat, ziarist și profesor, născut în 1883 în Poiana Sărată, județul Covasna-decedat în 1967. Studii: liceul românesc din Brașov. Studii de drept la universitățile din Budapesta și Viena.

Își începe activitatea jurnalistică la „Românul” (Budapesta) și „Tribuna” din Arad unde, ca redactor, învață abecedarul muncii de ziarist sub îndrumarea lui Sever Bocu, redactorul șef al publicației (1904-1912). În iunie 1907 devine corespondentul „Tribunei” din Arad, la Budapesta, în locul lui Sever Dan, detașat la Viena. În luna august a aceluiași an, împreună cu Onisifor Ghibu, era corespondent al „Tribunei” în cercul electoral al Beiușului, sprijinind campania electorală a lui Vasile Lucaciu pentru alegerile parlamentare. Coordonatele tematice ale articolelor sale sunt critica sistemului dualist, a legislației sale și a efectelor acesteia asupra națiunii române din monarhie; primejdiile împăcării cu guvernele ungurești; contribuții la ideologia grupării „tinerilor oțeliți” prin critici la adresa Comitetului Executiv al Partidului Național; analize privind evoluția situației internaționale privitoare la soarta României și a românilor din afara granițelor Austro-Ungariei.

S-a numărat printre ideologii grupării „tinerilor oțeliți”, alături de Octavian Goga, Ilarie Chendi, Ion Agârbiceanu, Onisifor Ghibu, Ștefan Octavian Iosif, Octavian C. Tăslăuanu, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, Zaharia Bârsan, Tiberiu Brediceanu, Silviu Dragomir, Vasile C. Osvadă, Sebastian Stanca. Membru în comitetul de conducere al primului sindicat al ziaristilor români din Transilvania și Ungaria (1909, președinte-Octavian Goga, vicepreședinte-Sever Bocu).

Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial trece în România. Aici editează, împreună cu Constantin Bucșan și Onisifor Ghibu, săptămânalul „Tribuna”, revistă politică și culturală, între 20 martie 1915 și 31 iulie 1916. Colaborator la cotidianul „Epoca” din București. După intrarea României în război, în august 1916, în vremea retragerii din Moldova, Ghiță Popp este trimis la Kiev ca redactor al ziarului „România Mare”, al cărui redactor-șef era Sever Bocu, militând în publicistica sa pentru cauza românilor ardeleni și pentru idealul unității naționale (1917-1918). După Marea Unire este avocat și profesor în București, deputat și senator al Partidului Național, devenit Partidul Național-Țărănesc (1919, 1922-1926, 1926-1927, 1928-1931, 1932-1933 și 1934). Ministru al cultelor și artelor în guvernul Rădescu. După mai mulți ani de închisoare în vremea regimului comunist, moare în 1967.

Ioan Russu-Șirianu, ziarist și scriitor, născut la 22 iunie 1864, în Șiria, județul Arad-decedat la 12 decembrie 1909, la București. Tatăl, Ioan Rusu era plugar căsătorit cu Măria, sora mai mare a lui Ioan Slavici. Studii: școala generală o urmează în Șiria, unde era coleg și tovarăș de joacă cu I. T. Mera. Urmează apoi Școala Normală de Stat din Arad. La absolvirea ei, în 1884, se stabilește în București. Pedagog la Școala de Institutori și profesor la Institutul Particular „E. Bălțeanu”. Redactor al ziarului „Românul”, condus de Vintilă Rosetti, fiul lui C. A.

Rosetti, unde își începe cariera de ziarist. Colaborează și la „Voința Națională”. Aici își însușește cunoștințe de limba franceză, pe care le va folosi mai târziu în calitate de traducător din literatura universală. Începând din 1886, colaborează la „Familia” cu nuvele și traduceri. Alte colaborări la „Calendarul Poporului”, „Foaia Poporului”, „Lumina pentru toți” (1881), „Observatorul” (1896), „Tribuna” și „Tribuna Poporului”.

În vara anului 1891 se mută la Sibiu, unde devine redactor-responsabil al gazetei „Foaia Poporului”, oficios al Partidului Național Român și redactor al „Tribunei”. În această calitate face numeroase călătorii în România și prin Ardeal în vederea creșterii numărului de abonați, a adunării de fonduri și materiale publicistice pentru cele două gazete sibiene. Prin stăruință și talent devine un respectat membru al echipei redacționale de la „Tribuna” și „Foaia Poporului”. Colegii îi pusese ră porecla „Muscalul”, inspirată de numele său. Publică frecvent în paginile gazetei sibiene, la rubrica „Foița Tribunei”, nuvele originale, traduceri, cu predilecție din literatura franceză, cronici muzicale, precum și articole de fond care, de regulă, nu erau semnate de redactori din pricina cenzurii. În 17 martie 1893, la curtea cu jurați de la Cluj, este apărătorul redactorului-responsabil al „Tribunei”, Andrei Balteș și al editorului Ioan Popa-Necșa, inculpați pentru articolul „Cu aceleași arme”, publicat de „Tribuna” cu un an în urmă, în numărul din 26 martie 1892. Pledoaria sa a avut un larg ecou în presa vremii. A relatat pe larg cititorilor „Tribunei” procesul Replicei, desfășurat în 30 august 1893. În toamna aceluiași an, marcat de procesele intentate Comitetului Executiv al Partidului Național Român, cunoscute în istoria luptelor politice ale românilor din monarhia dualistă drept procesul Memorandumului și de procesul Replicei, ajunge el însuși acuzat, alături de întreaga redacție a „Tribunei” (Eugen Brote, stabilit la acea dată în România, Andrei Balteș, Septimiu Albini și Alexandru Dordea), pentru articolul „Repriviri politice”, apărut în numărul din 10 decembrie 1892. Este condamnat la două luni închisoare, pe care o ispășește la Seghedin, începând din 13 noiembrie 1893. În timp ce era la închisoare este inculpat în alte două procese de presă, în calitate de redactor-responsabil al „Foi Poporului” și condamnat la încă patru luni și două săptămâni de închisoare de stat. În aceeași vreme se derulează seria de evenimente cunoscute sub sintagma de „*criza Tribunei*”. Iese din închisoare la 22 mai 1894 și se îndreaptă spre Cluj, unde avea loc procesul Memorandumului. De aici, trimite corespondențele legate de eveniment. În vara aceluiași an este apărătorul colegilor de redacție în cel de al treilea proces de presă al „Foi Poporului”. Cuvântul său este publicat de „Tribuna”, în numărul din 17 august 1894. În martie 1895 este, din nou, la curtea cu jurați de la Cluj ca apărător al celor 17 români acuzați pentru scrisori de sprijin în susținerea inculpaților dintr-un alt proces politic, cel al Replicei. În vara anului 1895, cu prilejul participării la conferința interparlamentară de la Bruxelles în calitate de corespondent al „Tribunei”, trimite ample rapoarte,

precum și impresii de călătorie din Anglia, Franța, Elveția și Italia. Rapoartele sale speciale au apărut în „Tribuna”, la 18 și 20 august 1895.

În vremea acutizării neînțelegerilor dintre Ioan Rațiu și ceilalți membri ai Comitetului Executiv al Partidului Național Român din Sibiu, pe de o parte și tribuniștii Ioan Slavici, Eugen Brote, Septimiu Albini, stabiliți în București, situarea sa alături de aceștia din urmă îi atrage aprehensiunile conducerii partidului și, în cele din urmă, înlăturarea sa de la „Tribuna”, în decembrie 1895. La 25 decembrie/6 ianuarie 1897 întemeiază, la Orăștie, „Tribuna Poporului”, mutată ulterior la Arad, cotidian al cărui redactor-responsabil a devenit până în 1903. Prin editorialele sale s-a dovedit un promotor al schimbării strategiei politice a mișcării naționale a românilor din Ungaria dualistă.

În condițiile trecerii Partidului Național Român la activismul politic este ales deputat în parlamentul de la Budapesta în circumscripția Arad (1905-1906). Târât în numeroase procese de presă, soldate cu amenzi și închisoare, cu sănătatea zdruncinată, în toamna anului 1909, pleacă în România, unde se stinge la scurt timp din viață, la 12 decembrie 1909. Crucea de pe mormântul său a fost ridicată prin colectă publică.

Ioan Rațiu, avocat și om politic; născut la 19 august 1828 în Turda-decedat la 4 decembrie 1902 în Sibiu. Începe studiile generale la Turda. În 1839, la vârsta de 11 ani, continuă studiile la Gimnaziul Românesc Greco-Catolic din Blaj, unde unchiul său, Basiliu Rațiu, era canonic. Din 1842 continuă studiile gimnaziale la Școala Piarștilor din Cluj, pentru însușirea limbii maghiare. După absolvire, revine la Blaj, în 1847, unde se înscrie la Seminarul Teologic. La scurtă vreme, episcopul Leményi, apreciind calitățile tânărului Rațiu, îl trimite la Seminarul Central din Budapesta. Aici îl găesc evenimentele revoluționare din 1848/1849. Înterupându-și studiile, revine în Turda. Aici, în toamna anului 1848, împreună cu N. Murășan și Alexandru Árpády, înființează legiunea comitatului Turda, participând la luptele din zona Alba-Iuliei și din Munții Apuseni. După revoluție, urmează studii de drept la Viena și Budapesta, unde își ia doctoratul în drept. După practica avocațială la Budapesta și la Cluj, în 1860 se stabilește la Alba-Iulia, după care se reîntoarce la Turda (1861). În mai 1861, este ales vice-comite al Turzii. Este deputat în Dieta de la Sibiu (1863-1864), ales de cercul Gurghiului, apoi este unul dintre conducătorii protestelor românilor ardeleni împotriva instaurării dualismului. Este, alături de Ilie Măcelariu, fondator al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria în Conferința de la Miercurea, numărându-se printre artizanii pasivității. A fost unul dintre cei mai reprezentativi fruntași ai Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ales în fruntea Comitetului Național al partidului de Conferința de la Sibiu din ianuarie 1892, a condus acțiunea memorandistă și a avut o atitudine pilduitoare în procesul de la Cluj, din mai 1894, în care a fost condamnat la doi ani de temniță. Până la moarte sa a participat la luptele politice de pe pozițiile

pasivismului, tot mai șubrezit de eșecul Memorandumului și de criticile vechilor tribuniști, grupați în jurul „Tribunei Poporului” și a „Tribunei” de la Arad, cu care se coalizează noile generații de intelectuali români („generația Replicei” și cea a „tinerilor oțeliști”).

Deși nu s-a numărat printre condeerii „Tribunei”, a fost unul dintre artizanii destinelor ei, începând cu anul 1892, când ajuge în fruntea Partidului Național, iar cotidianul sibian, oficios al partidului. În septembrie 1893 îl aduce pe Valeriu Braniște în funcția de „director provizoriu” al publicației, de unde acesta este nevoit să demisioneze în decembrie, din cauza unor disensiuni în sânul Comitetului Național și a suspendării gazetei. Este printre principalii protagoniști ai „*crizei Tribunei*”, încheiată cu aducerea în fruntea ei a lui Andrei Balteș, apoi a lui Elie Dăianu, director al cotidianului vreme de patru ani de decadență treptată (1896-1900). De altfel, „Tribuna” sibiană nu i-a supraviețuit multă vreme, încetându-și apariția în primăvara anului 1903.

Atât de mare a fost impactul „Tribunei” în epocă, încât o generație întreagă de intelectuali români ardeleni, cărturari, publiciști și oameni politici ai vremii nu au avut putința să facă abstracție de ea. În funcție de opțiunile politice, unii au dezavuat-o, alții i-au împărtășit necondiționat mesajele. Iar atunci când între tribuniști au apărut divergențe de vederi, nu atât în ce privește idealurile națiunii, cât, mai ales, în alegerea căilor de urmat, alte tribune luau ființă, fără a arunca anateme asupra „Tribunei”-mamă. Așa se explică dănuirea denumirii sale până în zilele noastre, iar apelativul de „tribunist” a căpătat în conștiința publică rezonanță de noblețe a cuvântului scris, de verticalitate națională și de respect al valorii.

Prin contribuția pe care „tribunele” succesive au adus-o la înfăptuirea unității spirituale și la susținerea rezistenței națiunii române împotriva silnicilor vremii, tribuniștii au netezit calea către actul de la 1 Decembrie 1918. Gloanțele de la Sarajevo și principiile wilsoniene ale autodeterminării națiunilor au făcut restul.

„Tribuna” Newspaper, the Tribunists and the Great Union

(Abstract)

„Tribunism” is a concept always used by the researchers of modern history of Transylvania, who investigated the impact that the different newspapers who had the name „Tribuna” had over the public opinion from the last two decades of the XIXth century and first ones of the XXth one. Founded in Sibiu, in 1884, „Tribuna” newspaper was the publication which coagulated near it all the Romanian political elites and militated against the Latinist exaggerations from the Romanian Language, but also for the collection and publication of Romanian popular creations. The text of

this conference aim is to realize an incursion in the history of this Transylvanian publication, which, for a while, was the official journal of the Romanian National Party from Transylvania. This information is filled by presenting the bio-bibliographical profile of the personalities who, during the time, have identified their destinies with „Tribuna” (like Ioan Slavici, Ioan Lupăș, Octavian Goga, Onisifor Ghibu etc.). All these, to show that „Tribuna” newspaper, through its articles published and the activity of its editors, have offered the cultural, political and ideological bases of the realization of Great Union from 1918.

Keywords: newspaper, editor, article, nationalism, Great Union.

Recenzii

Răzvan-Mihai Neagu, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană/Editura Mega, 2018, 697 p.:

Celebrarea centenarului Marii Uniri a generat o adevărată „explozie” a proiectelor editoriale dedicate atât Primului Război Mondial, cât și evenimentelor care au condus spre desăvârșirea unității naționale a poporului român. De cele mai multe ori, cei care s-au aplecat asupra acestor aspecte au făcut-o fie în mod neavizat și neprofesionist, fie din interese materiale (a se vedea, în aceste sens, inițiativa editurii ieșene TipoMoldova, editură acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice, de republicare, într-o formulă anastatică, de cele mai multe ori fără acordul prealabil al autorilor/editorilor, a principalelor lucrări dedicate Marii Uniri). La polul opus se află cercetătorii conștanți ai evenimentelor consumate între anii 1914-1918, aplecați asupra studierii surselor arhivistice, materialelor publicate în presa vremii sau memorialisticii. În ultima categorie se înscrie, cu succes, și istoricul Răzvan-Mihai Neagu care, prin lucrarea *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)*, ne prezintă etapele formării intelectuale a generațiilor care au înfăptuit Marea Unire sau au contribuit la consolidarea acesteia în perioada interbelică.

Autorul volumului avut în vedere, Răzvan-Mihai Neagu este absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, cu un doctorat obținut din partea Academiei Române, sub îndrumarea regretatului istoric și academician Nicolae Edroiu. Cadru didactic titular al Colegiului Tehnic din Turda, cercetător neobosit, Răzvan-Mihai Neagu este autorul sau coautorul unor volume privind istoria medievală a Transilvaniei (*Dicționar general al Evului Mediu românesc*, 2013; *Politica beneficală a papalității de la Avignon în Transilvania (1305-1378)*, 2013; *Episcopi și episcopii în estul Ungariei medievale: tipologii episcopale în diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad în Evul Mediu: studii*, 2016), formarea intelectualității transilvănene sau istoria urbei natale (*Formarea intelectualității din Turda. Studenți din Turda la marile universități europene (1377-1918)*, 2015; *Catedrala Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil din Turda. 80 de ani de la sfințire (1935-2015)*, 2015; *Momente din istoria orașului Turda. Personalități, evenimente, instituții*

(secolele XV-XX), 2017). Pe lângă cele evocate, domnia sa este unul dintre colaboratorii permanenți ai principalelor publicații periodice transilvănene, participanți activi ai manifestărilor științifice regionale și naționale, dovedindu-se un cercetător competent, prodigios, o prezență în peisajul cultural-științific autohton.

Înființată în anul 1875, Universitatea din Cernăuți a fost, până la sfârșitul Primului Război Mondial, singura instituție de învățământ superior din monarhia austro-ungară în cadrul căreia funcționa o facultate de teologie ortodoxă. Cel mai recent volum semnat Răzvan-Mihai Neagu, așezat în continuarea unor cercetări mai vechi, tratează problematica formării studenților din Transilvania, Banat și Crișana sub cupola acestei facultăți de teologie (a doua instituție de acest gen, după Seminarul Teologico-Pedagogic „Andreian” din Sibiu, frecventată de români).

Din punct de vedere structural, lucrarea este împărțită în două părți, precedate de o prefață (semnată de regretatul profesor și academician Nicolae Edroiu), un cuvânt înainte (semnat de istoricul Cornel Sigmirean), însoțite de abstractele în limbi de circulație internațională, de o bogată listă bibliografică, de o anexă conținând un repertoriu al studenților români care s-au format la Cernăuți, de un indice de nume și un indice topografic, precum și de o serie de ilustrații care întregesc informațiile redatăe.

În prima parte a lucrării, istoricul Răzvan-Mihai Neagu s-a aplecat asupra trasării principalelor coordonate privind istoriografia problemei, metodologia de lucru și sursele istorice utilizate, demers continuat cu prezentarea aspectelor legate de istoria Universității din Cernăuți, studenții români formați sub cupola acesteia și contribuția acestora la realizarea Marii Uniri. Sunt trecute în revistă aspectele legate de vârsta și apartenența socială a studenților Facultății de Teologie, bursele accesate de aceștia, viața studentescă și implicarea studenților români în activitățile unor societăți culturale (precum „Junimea”), desăvârșirea studiilor prin obținerea titlului de doctor în cadrul aceleiași Universități din Cernăuți, relațiile întreținute de unii absolvenți cu Academia Română etc. Extrem de interesant este ultimul subcapitol, dedicat implicării foștilor studenți români ai Facultății de Teologie în Primul Război Mondial și evenimentele care au precedat actul de la 1 Decembrie 1918. O parte a acestora sunt regăsiți ca preoți militari în structurile armatei austro-ungare, ca victime ale măsurilor restrictive adoptate începând cu toamna anului 1916 (înstituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea în vestul Ungariei), ca personaje cheie în activitatea unor organisme naționale românești înființate la sfârșitul Primului Război Mondial (a se vedea cazul preotului Ilie Hociotă, implicat în activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena). Însă, pe cei mai mulți îi găsim implicați în acțiunea de constituire a consiliilor și gărzilor naționale românești, delegați la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, membrii ai Marelui Sfat Național Român, precum și în

viața culturală, politică, ecleziastică interbelică, parte a procesului de consolidare a actului Marii Uniri.

Cea de-a doua parte a lucrării este dedicată reconstituirii biografiilor celor 65 de absolvenți ai Facultății de Teologie din cadrul Universității din Cernăuți. Inegale ca întindere, cele 65 de biografii ne relevă originea socială a studenților români, formarea intelectuală până în momentul alegerii Cernăuțului pentru desăvârșirea studiilor, parcursul profesional după absolvirea facultății, precum și contribuțiile aduse de aceștia la realizarea Marii Uniri.

Din rândurile acestor studenți ai Facultății de Teologie s-au ridicat o serie de personalități implicate activ în mișcarea națională românească, participanți direcți sau indirecti la Primul Război Mondial, parte a evenimentelor care au culminat cu realizarea actului de la 1 Decembrie 1918. Dintre acestea, figura cea mai proeminentă a fost aceea a viitorului mitropolit al Ardealului, Nicolae Bălan, implicat în activitatea Consiliului Național Român Central (având misiunea menținerii legăturilor acestui organism cu satele românești din Transilvania și Banat). Din această calitate, Nicolae Bălan a fost trimis la Iași cu misiunea informării factorilor politici în legătură cu evenimentele din Transilvania, fiind primit de regele Ferdinand, prim-ministrul Constantin Coandă, generalul Constantin Prezan, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga etc. Deși nu a participat efectiv la lucrările Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia (fusesse desemnat delegat al cercului electoral Nocrich, însă a ajuns de abia în seara zilei de 1 decembrie 1918), în urma acesteia a fost ales membru al Marelui Sfat Național Român.

Lucrarea este completată, într-un mod fericit, de un repertoriu al studenților români care au studiat la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți, originari din Transilvania, Banat și Crișana (pp. 627-649). Acesta cuprinde atât numele și prenumele studenților, precum și localitatea de baștină, condiția socială, studiile anterioare și cariera ulterioară absolvirii Facultății de Teologie; într-un anumit mod, repertoriul realizat de istoricul Răzvan-Mihai Neagu sintetizează, în doar 22 de pagini, întregul cuprins al lucrării.

Un punct în plus al lucrării este acela că aceasta beneficiază de un indice de nume și un indice topografic (chiar dacă selectiv), instrument absolut necesar unei lucrări științifice riguroase care ușurează munca unui cititor interesat doar de un anumit personaj.

La acestea se adaugă și faptul că lucrarea istoricului Răzvan-Mihai Neagu nu este o lucrare pur științifică, rigidă, ci o lucrare elaborată într-un stil accesibil oricărui cititor, care se remarcă prin claritatea discursului, prin originalitatea interpretărilor și care ne oferă o veritabilă călătorie în timp, prin istoria formării intelectuale a generațiilor care au înlăptuit actul de la 1 Decembrie 1918.

Publicată într-o ediție de lux, de zile mari, lucrarea istoricului Răzvan-Mihai Neagu constituie o veritabilă contribuție în domeniul cercetării formării

intelectuale a românilor transilvăneni. Pentru toate aspectele prezentate mai sus, în încheiere, nu ne rămâne decât să felicităm eforturile depuse de autor pentru apariția acestei lucrări și să stăruim pentru continuarea cercetărilor în acest domeniu.

Mihai-Octavian GROZA

Harald Heppner (Hg.), *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg (Siebenbürgisches Archiv, Band 44), Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, 2017, 440 p.:*

Primul Război Mondial a marcat Transilvania și pe locuitorii ei în mod fundamental, schimbând decisiv cursul istoriei acestei regiuni prin desprinderea din statul austro-ungar și unirea cu România în conformitate cu opțiunea populației majoritare, exprimată democratic în toamna anului 1918. În ultimii ani s-au desfășurat mai multe conferințe și s-a publicat o serie întreagă de studii, volume colective și individuale care au discutat din perspective diverse și pluridisciplinare impactul războiului asupra regiunii și a populației acesteia, precum și a felului în care contemporanii au reținut și au povestit ceea ce au trăit în acei ani cumplii. Așadar, un nou volum dedicat tematicii războiului nu mai constituie în aparență o noutate care să surprindă fluxul historiografic și opinia publică din acest areal geografic. Și totuși, prin abordare și conținut, tomul pe care-l supun acum atenției reprezintă o noutate ce înfățișează într-o lumină diferită Transilvania și locuitorii ei înainte, în timpul și după Primul Război Mondial. Coordonat de reputatul profesor emerit al Universității „Karl-Franzens” din Graz (Austria), Harald Heppner, cunoscut specialist al istoriei Europei Centrale și de Sud-Est, volumul suscită atenția dintru început prin titlul pe care-l poartă *Schimbare de scenă cu zgomot de luptă. Transilvania și Primul Război Mondial*, publicat la prestigioasa editură academică germană Böhlau în seria „Arhiva transilvană”, volumul 44, editată de „Asociația de Studii Transilvane” (întemeiată de sași la Sibiu, în anul 1843), cu sprijinul secretariatului pentru cultură și media al guvernului federal german.

Volumul reunește o parte din lucrările conferinței organizate de „Asociația de Studii Transilvane” la Universitatea din Graz, între 5 și 6 septembrie 2014, sub motto-ul „Primul Război Mondial”, având o structură tripartită: „Transilvania înainte de Primul Război Mondial”, care reunește cinci studii; „Transilvania în timpul Primului Război Mondial”, constituită din opt studii; și „Transilvania după Primul Război Mondial”, care cuprinde alte cinci studii. Tomul se deschide cu un

„Cuvânt înainte” al profesorului Harald Heppner, care reliefează noutatea prezentului volum tocmai prin structura sa și subliniază cei doi factori ai conflagrației care au marcat fundamental Transilvania, și anume teatrul de război care a cuprins regiunea în anul 1916 și evenimentele de la sfârșitul anului 1918 care au produs o „[...] *schimbare scenică fundamentală, ce i-a copleșit pe aproape toți cei implicați*”, sfârșindu-se cu două rezumate în limbile română și maghiară, urmate de o listă descriptivă a autorilor (germani, maghiari, români și austrieci), un indice de nume și unul de localități.

Primele două studii ale părții întâi reflectă perspectiva diplomatică și militară a statului austro-ungar ca întreg asupra Transilvaniei. Gerald Volkmer (Institutul Federal pentru Cultura și Istoria Germanilor din Europa de Est de la Oldenburg) se apleacă asupra unei teme căreia i-a dedicat în anii 2000 o teză de doctorat: influența problemei Transilvaniei asupra relațiilor diplomatice dintre Germania, Austro-Ungaria și România în primii doi ani de război, iar renumitul istoric militar Manfred Rauchensteiner (profesor emerit al Universității din Viena) abordează rolul atribuit Transilvaniei, provincie ereditară a coroanei austriece, cu zeci de ani înainte de 1914 în căutarea unei linii clare de strategii militare ale armatei cezaro-craiești. Urmează analiza amplă a lui Zsolt K. Lengyel (Institutul Maghiar de la Regensburg) pe marginea proiectelor de reformă și strategiilor guvernului maghiar pentru Transilvania de dinainte, din timpul și de la sfârșitul războiului mondial, când cabinetul de la Budapesta a dispus de un spațiu de manevră din ce în ce mai restrâns ca urmare a revendicărilor românești și a contextului internațional. Ultimele două contribuții, semnate de Stephanie Danneberg și Enikő Dác de la Institutul pentru Cultura și Istoria Germanilor din Europa de Sud-Est de la München, discută relația dintre sașii și românii ardeleni între 1910-1916, devenită tot mai încordată după adoptarea programului politic activist al Partidului Național Român în 1905, respectiv comportamentul și discursurile parlamentarilor ardeleni, sași, unguri și români, în Parlamentul de la Budapesta în timpul războiului arătând că prelungirea acestuia a dus la o confruntare tot mai accentuată a pozițiilor.

„*Zgomotul de luptă*” pe care-l evocă titlul, vizând Transilvania în timpul conflagrației, se reverberează în cuprinsul celor opt materiale ale părții a doua unde se urmăresc mai degrabă fațetele lumii oamenilor simpli (soldați, femei de acasă, doctori și preoți militari) implicați în diverse feluri în desfășurarea războiului. Primele două studii, semnate de Harald Roth (Forumul Cultural German al Europei de Est din Potsdam) și Ulrich A. Wien (profesor al Institutului de Teologie Evanghelică a Universității din Koblenz-Landau), sunt dedicate, pe de o parte, vieții orașelor transilvănene între 1914-1918, privite ca arene de luptă și puncte de comandă ale organizării dintre organele militare și cele civile, iar, pe de altă parte, vieții și activității Bisericii Evanghelice C. A. săsești din Transilvania atât la nivel central (episcopie), cât și regional (decanate) și local (parohii), în zonele afectate de linia frontului sau din apropierea acestuia. Ingrid Schiel (Institutul

Transilvan de la Gundelsheim) deschide noi perspective atât asupra contribuției săsoaicelor la mersul războiului între 1914-1918 și 1918-1919, când lipsa bărbaților a produs mutații serioase în economia gospodărească tradițională, dar și în cea industrială și urbană modernă, femeile fiind obligate să suplinească lipsa acestora, cât și a impactului frontului transilvan și a revoluției din toamna lui 1918 asupra vieții femeilor. Următoarele două studii, semnate de Irmgard și Werner Sedler (funcționari în Kornwestheim), respectiv Frank M. Schuster (profesor al Facultății de Filologie din cadrul Academiei de Științe Umaniste și Economice din Łódź-Polonia) tratează subiectul comun al evenimentelor și experiențelor (aventură, solidaritate, frică, îngrijorare) sașilor din localitățile Veseud și Cisnădie în anii Marelui Război, respectiv în toamna anului 1916 prin ofensiva armatei regale române în sudul Transilvaniei. Sursa primară comună a ambelor contribuții este memorialistica săsească a războiului, fructificată, de altfel, și în cadrul celorlalte studii din această parte secundă a volumului. Următoarele trei materiale se axează asupra destinului colectiv și individual a două categorii social-vocaționale care au jucat un rol determinant în ceea ce privește asistența acordată combatanților pe fronturile de luptă: medicii și clerul militar. În timp ce Hansgeorg von Killyen (inspector școlar superior în Lahr/Pădurea Neagră) se ocupă de medicii sași sibiieni în vremea războiului, ilustrând, în mod deosebit, provocările la care au fost nevoiți să răspundă, Erika și Eckbert Schneider (profesori în Rastatt) reconstruiesc soarta medicului sas Hermann Breckner (1892-1976) pe baza memoriilor inedite și a 63 de cărți poștale și scrisori ale acestuia, aflate în patrimoniul privat al descendenților săi. Experiențele doctorului Breckner în vremea războiului prim mondial ne dezvăluie că, aidoma multor altor confrăți și combatanți transilvăneni, perioada de rădăcinării din patrie a însemnat nu numai participarea în spitalele de campanie și pe câmpul de luptă, ci și o vreme îndelungată petrecută în captivitate, în cazul său în prizonierat rusesc, „amintirile de război” desfășurându-se pe durata a șase ani și jumătate, din care cinci ani și două luni petrecuți în prizonieratul din Rusia siberiană. Cel din urmă material al acestei secțiuni, semnat de Ionela Zaharia (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), prezintă pe scurt un subiect căruia tânăra cercetătoarea i-a dedicat o lucrare de doctorat, susținută public în anul 2016 la Facultatea de Istorie și Filosofie, și anume: activitatea clerului militar român ortodox și greco-catolic din Transilvania în timpul războiului. Accesând și fructificând sursele primare conservate în Arhiva de Război de la Viena, Ionela Zaharia ilustrează, mai întâi, organizarea serviciului spiritual în armata K. u. K. pe durata războiului, prezentând apoi misiunea și grija pastorală manifestată de preoți față de soldații români de pe front, din spatele acestuia și din spitale.

Partea a treia cuprinde cinci studii care surprind evoluțiile de după război și din perioada interbelică. Primele două materiale supun atenției activitatea politică a doi transilvăneni: cea a bănățeanului social-democrat Koloman Müller din anii 1918-1919, zugrăvită pe baza memoriilor acestuia de către universitarul Rudolf

Gräf (prorector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca) și cea a lui Iuliu Maniu, ilustrată în mare parte pe baza presei românești („Ardealul”, „Gazeta Ardealului”) de către Florian Kühner-Wielach (director al Institutului pentru Cultura și Istoria Germanilor din Europa de Sud-Est de la München), care și-a propus să arate „dezamăgirea” profundă trăită de Maniu și de politicienii români ardeleni la câțiva ani după realizarea României Mari, realizând această abordare într-o cheie pe care nu o întâlnim în istoriografia română. Următoarele trei materiale oferă perspective culturale și de istorie culturală. Franz Sz. Horváth (consilier școlar în Rüsselheim) schițează două aspecte interconectate, pe de o parte raporturile ungarilor ardeleni cu românii și sașii în vremea războiului, iar pe de altă parte cultul eroilor și memorialistica de război a ungarilor din România între anii 1918-1940, respectiv a ungarilor din nordul Ardealului între anii 1940-1944. Bernhard Böttcher (profesor la Universitatea din Paderborn) cercetează cultura memoriei referitoare la Marele Război la sașii ardeleni și la șvabii bănățeni în perioada interbelică prezentând, cu exemplificări evocatoare, modul și felul în care sașii și șvabii s-au îngrijit de mormintele, plăcile și edificiile comemorative ale eroilor lor căzuți pe câmpurile de luptă. În final, Markus Lörz (Muzeul Transilvan din Gundelsheim) comentează grafica de război a filatelistului și artistului Ludwig Hesshaimer, născut la Brașov în anul 1872, dar insuficient cunoscut în regiunea sa de baștină.

Volumul *Schimbare de scenă cu zgomot de luptă. Transilvania și Primul Război Mondial* introduce în fluxul istoriografic european rezultatele celor mai noi cercetări dedicate Marelui Război din zona intracarpatică, oferind, totodată, perspective edificatoare despre situația de dinaintea conflagrației și despre evoluțiile ulterioare. Pe de altă parte, materialele conținute întregesc, îmbogățesc și nuanțază contribuțiile cercetătorilor români din ultimii ani, arătând că reprezentanții diferitelor națiuni sau etnii care au locuit și locuiesc în binecuvântatul pământ al Transilvaniei, deși continuă să aibă propriile lor viziuni asupra istoriei acesteia și a strămoșilor lor, sunt capabili să stabilească punți de dialog și să construiască proiecte comune.

Mircea-Gheorghe ABRUDAN

Mihai-Octavian Groza, *Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2018, 234 p.:

Cercetător cunoscut peisajului cultural local, celui național și chiar și celui internațional datorită volumelor, studiilor, articolelor și recenziilor pe care le-a publicat deja, dar și a bogatei activități editoriale și culturale desfășurate (din anul 2014 membru fondator și președinte al Despărțământului ASTRA „Vasile Moga” Sebeș, din anul 2013 membru fondator, din anul 2014 redactor-șef al revistei „Astra Salvensis”, iar din anul 2015 director al anuarului „Astra Sabesiensis”, publicații indexate în cele mai prestigioase baze de date internaționale și incluse în colecțiile marilor biblioteci universitare din țară și străinătate), Mihai-Octavian Groza vine de această dată în fața cititorilor, cu un important și necesar volum dedicat memorialisticii Primului Război Mondial din urbea Sebeșului.

Rod al unor strădanii de documentare susținute, întreprinse vreme de mai mulți ani, acesta apare într-un moment cum nu se poate mai potrivit, în momentul în care România aniversează un secol de la Marea Unire. De altfel, cu acest prilej, s-a scris foarte mult, atât cu privire la evenimentul pomenit în sine, cât și la cele din anii care l-au precedat și care, pe căi ce, în anumite clipe, nu erau lesne de anticipat, au condus la el. Dacă însă, mulți dintre cercetători au preferat să planeze cu autosuficiență în sfera publicisticii de popularizare, să emită sau să editeze texte în mod neprofesionist, sau să scrie lucrări ce nu beneficiază de o abordare obiectivă, fapt care scade mult din valoarea lor, istoricul sebeșean pe care-l avem în vedere, a reușit să realizeze aici câteva valoroase restituții documentare, oferind în același timp și texte cu vădită valoare istoriografică, sau reevaluări critice ale anumitor surse, în lumina descoperirilor mai noi, sau a unor analize întreprinse cu profesionalism și minuțiozitate.

Bazându-se pe experiența editorială anterioară, dar și pe competența pe care a dobândit-o atât ca student, masterand și doctorand al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, și ca apropiat și ucenic al celui care a fost regretatul profesor și istoric Nicolae Bocșan, dânsul oferă aici o frumoasă abordare de istorie locală. Una ce nu se rezumă însă la evidențierea unor fapte și evenimente în mod trunciat, nu prezintă în chip arid informații ci, folosindu-se de un veșmânt narativ de bună calitate, oferă cititorului date privitoare la modul în care au perceput românii din Sebeș conflagrația și urmările ei. În plus, corelează evenimentele locale și biografiile personalităților aduse în atenție cu spațiul internațional, evidențind atât contextul în care s-au petrecut anumite

lucruri, cât și modul în care, interacțiunea cu oameni din alte spații sau cu alte concepții, i-a influențat pe autorii sebeșeni în redactarea memoriilor lor.

Segmentată în șase părți mari și acompaniată, după „metehnele” științifice ale vremii, de un argument, rezumate în mai multe limbi de circulație internațională, o listă bibliografică amplă, anexe fotografice (care se constituie într-o altă contribuție valoroasă a lucrării), dar și indici de nume, întocmiți spre a facilita lectura unui cititor grăbit, interesat doar de o anume personalitate evocată și contribuția ei, lucrarea îi aduce în atenția celor care se apleacă asupra ei pe Lucian Blaga, Ilie Stricatu, Sebastian Stanca, Dorin Pavel și Ioan Guția. Înainte de a prezenta modul în care se reflectă imaginea conflagrației în textele memorialistice ale fiecăruia dintre ei, dânsul oferă însă o prezentare panoramică a memorialisticii sebeșene și a modului în care se regăsește imaginea conflagrației în textele subsumate acestora. În plus, pentru a ajuta un eventual cercetător care nu este într-un tot familiarizat cu contextul local, sau cu anumite aspecte ce țin de tradiție, dânsul oferă, în cadrul aparatului subsidiar, scurte biografii ale fiecăruia dintre cei menționați, dar și explicații ale unor cuvinte devenite arhaisme, regionalisme, sau ale unor termeni de specialitate.

Datorită ținutei științifice de zile mari, a designului plăcut, a perspectivei multiple pe care o oferă asupra conflagrației (și de pe mai multe flancuri, căci, în timp ce locotenentul Guția a luptat sub flamura Imperiului Austro-Ungar, căpitanul Ilie Stricatu a avut experiența ambelor fronturi, Lucian Blaga și Dorin Pavel au observat evoluția lucrurilor din afara câmpului de bătălie, cel dintâi fiind student, iar cel de-al doilea elev de liceu, iar părintele Sebastian Stanca a cunoscut evenimentele cu precădere prin prisma informațiilor care-i parveneau în lagăr), și a vastului material documentar pe care nu doar că îl aduce în atenție, dar îl și analizează critic, comparându-l fie cu puțina istoriografie existentă, fie cu alte surse convergente, lucrarea domnului Mihai-Octavian Groza se constituie, așadar, într-o valoroasă contribuție istoriografică, nu doar pentru Sebeș, ci și pentru cercetarea românească dedicată subiectului abordat. Își va găsi cu certitudine locul atât în bibliotecile cunoscătorilor și a pasionaților de istorie, cât și în cele ale cercetătorilor, dar și în lucrările de specialitate, unde va fi de bună seamă citată între contribuțiile de seamă. Ar fi, de bună seamă necesar, să slujească drept model unor întreprinderi viitoare cu caracter similar!

Având în vedere toate cele evidențiate, salutăm apariția acestui volum, pe care-l recomandăm călduros atât celor care doresc să afle mai multe despre istoria Sebeșului și cea a primei conflagrații mondiale, cât și localnicilor din Sebeș, care sunt curioși să afle lucruri interesante cu privire la istoria melegurilor lor natale.

Iuliu-Marius MORARIU

Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar: 1917-1918*, cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea Dona, ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Editura Humanitas, 2018, 310 p.:

În ultimii ani, odată cu marcarea unui secol scurs de la Primul Război Mondial, tot mai mulți istorici și-au îndreptat atenția asupra analizării, editării și valorificării izvoarelor narative privitoare la acest sângeros război. În acest context se înscrie și lucrarea medicului Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar: 1917-1918*, editată recent de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, pe care ne propunem să o recenzăm.

Volumul este deschis de un „Cuvânt înainte”, intitulat „Povestea caietului negru”, în care este prezentat contextul în care a fost identificat acest valoros jurnal din timpul Primului Război Mondial, în biblioteca Milicescu, o bibliotecă care a avut și ea o istorie zbuciumată în ultimii ani, după ce apartamentul acestei familii a trebuit evacuat în iarna anului 2009. Lucrarea se continuă cu o interesantă „Prefață”, în care Iulia Vladimirov creionează medalioanele biografice ale medicului Raul Dona, soției sale, Niculina Delavrancea Dona, și fratelui său, Iosif Dona. De asemenea, Iulia Vladimirov evidențiază importanța acestui izvor narativ pentru istoria familiei Dona, în special, și pentru istoria primei conflagrații mondiale, în general. Urmează, apoi, o consistentă „Notă asupra ediției” în care editorii au prezentat normele care au stat la baza editării acestui jurnal.

În prima parte a jurnalului, medicul Raul Dona prezintă viața din spatele frontului din Moldova începând cu iarna anului 1917. El descrie, amănunțit, lipsurile materiale și alimentare cu care s-a confruntat atât familia sa, cât și ceilalți refugiați în Moldova, precum și condițiile meteorologice extrem de grele care au agravat și mai mult situația refugiaților. Un loc special în această primă parte a jurnalului medicului Raul Dona, îl ocupă prezentarea condițiilor mizerabile din spitale, neîncălzite, obiectele sanitare lipsind cu desăvârșire.

Relatările medicului Raul Dona din luna martie a anului 1917 se concentrează pe descrierea epidemiei de tifos care a lovit Vasluiul și pe aglomerația și lipsurile spitalicești cu care s-a confruntat. De asemenea, redă liste întregi cu numele medicilor care au murit de tifos. Între aceștia îi amintim pe Ion Vereanu, Haralambie Botescu, Celu Ștefan etc. Și însemnările lunii aprilie se concentrează pe descrierea epidemiei de tifos și pe neajunsurile spitalicești, însă medicul Raul Dona acordă un spațiu considerabil prezentării modului în care fratele său Iosif s-a îmbolnăvit de tifos. Însemnările din luna mai a anului 1917 nu se diferențiază cu mult de cele din lunile martie și aprilie, el descriind, în continuare, condițiile grele

din spitale și lipsurile alimentare cu care se confruntau majoritatea refugiaților din Moldova.

Extrem de interesante sunt însemnările lunii iunie, în care medicul ne prezintă vizita reginei Maria în spitalele din Vaslui și bucuria cu care o primeau bolnavi. Plecarea medicului Raul Dona și a familiei sale de la Vaslui, la Iași, este de asemenea foarte frumos prezentată în jurnal, medicul descriind amănunțit împrejurările în care a fost transferat la Iași, dar și mizeria și lipsurile materiale pe care le-au găsit aici.

Relatările din luna august sunt, de asemenea, emoționante și pline de suspans, întrucât medicul Raul Dona descrie amănunțit cauzele pentru care a fost mutat pe o ambulanță ce a mers pe frontul de la Mărășești (pălmuirea unui rănit ușor foarte obraznic) și peripețiile prin care a trecut pe linia frontului. Jurnalul continuă cu descrierea întâmplărilor prin care a trecut în luna septembrie, punând un accent deosebit pe îmbolnăvirea soției sale și a sa, dar și pe condițiile dificile în care trebuia să-și desfășoare activitatea în spitalul improvizat de sub Cetățuie. În paginile de jurnal din luna octombrie acesta se plânge de lipsurile specialiștilor medicali și de lipsurile alimentare, însă acordă un spațiu consistent încheierii păcii de la Brest Litovsk, întrebându-se ce va face România în acest context. Dezordinea și încercările soldaților ruși ce se retrăgeau de pe front de a distruge Iașiul sunt extrem de bine surprinse de memorialist în paginile de jurnal din luna decembrie a anului 1917. El prezintă aici și lipsurile alimentare și incertitudinea în care trăiau oamenii de rând ca urmare a ieșirii Rusiei din război.

În paginile de jurnal din luna ianuarie a anului 1918, este descrisă decăderea femeilor, care au ajuns să practice cea mai veche meserie din lume, prostituția, în special cu soldații ruși, fapt ce a dus la un val de îmbolnăviri de sifilis. De asemenea, surprinde foarte bine dezarmarea soldaților ruși și efectele demisiei guvernului Brătianu în rândurile oamenilor de rând din Moldova.

În relatările lunii februarie 1918, medicul Raul Dona ne prezintă felul în care medicii și alte persoane din Iași vedeau condițiile impuse de Germania și opiniile lor în legătură cu o posibilă continuare a războiului. Bucuria adusă de decorarea cu Crucea „Maria” pentru îngrijirea răniților în anii 1916-1917 și pentru avansarea sa la gradul de colonel sunt reținute ca două momente importante ale parcursului său belic. În paginile de jurnal ale lunii martie, sunt descrise incertitudinea în care se trăia din cauza faptului că se prelungeau tratativele de pace, dar și lipsurile și specula cu alimente și articole de îmbrăcăminte care era tot mai mare în capitala Moldovei. Tot în aceste pagini de jurnal ne descrie și bucuria cauzată de unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918.

Relatările din luna aprilie ale anului 1918 au o tentă familiară întrucât Raul Dona descrie amănunțit îmbolnăvirea și suferința socrului său, Barbu Ștefănescu Delavrancea, precum și trecerea acestuia în lumea celor drepte și durerea pe care a lăsat-o în inimile celor dragi. În mormântarea lui Barbu Ștefănescu Delavrancea

este descrisă în paginile de jurnal ale lunii mai a anului 1918, precum și lipsurile materiale și specula la care recurgeau tot mai mulți locuitori din Iași.

În paginile de jurnal din lunile iunie-august 1918, medicul Raul Dona ne descrie viața liniștită pe care a dus-o la mănăstirea Agapia, punând un accent deosebit pe lipsurile materiale și alimentare cu care s-a confruntat și aici.

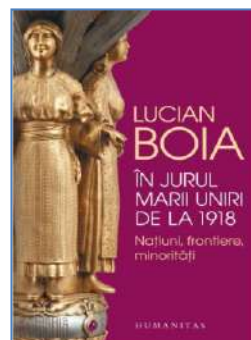
Jurnalul medicului Raul Dona se încheie cu descrierea ajungerii în București, cu peripețiile prin care a trecut pe drumul de întoarcere, dar și cu retragerea în dezordine a nemților din capitală care au lăsat multă dezordine în urma lor. De asemenea, pe tot parcursul jurnalului un loc aparte, memorialistul l-a dedicat descrierii creșterii și năzdrăvăniilor fiicei sale, care l-a momentul retragerii în Moldova avea doar câteva luni.

Prin urmare, jurnalul medicului Raul Dona este un important izvor pentru cunoașterea vieții și suferințelor oamenilor din spatele frontului. În încheiere, nu ne rămâne decât să-i îndemnăm atât pe istorici, cât și pe pasionații de istorie, să purcedă la lecturarea acestui jurnal întrucât este o veritabilă operă care condamnă războiul ca experiență umană.

Nicolae DUMBRĂVESCU

Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, București, Editura Humanitas, 2017, 129 p.:

Cartea de față, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, este publicată în condițiile aniversării centenarului Marii Uniri din 1918, proces în urma căruia provinciile Basarabia, Bucovina și Transilvania s-au unit cu Regatul României. Marea Unire reprezintă un eveniment simbolic pentru istoria națională, dar este, totodată, un moment cu o puternică încărcătură emoțională în contextul actual, când frustrările și neîmplinirile istorice contemporane sunt refulate prin raportarea la un trecut idealizat și edulcorat de imaginea unei Români fericite și prospere. Însuși Lucian Boia, într-una din cărțile sale, justifică această orientare spre momentul 1918 din două motive: pe de o parte, reprezintă apogeul națiunii române, „*visul de veacuri*” al unificării naționale este în sfârșit realizat, iar pe de altă parte, anul Marii Uniri marchează debutul perioadei interbelice, o „*Epocă de Aur*” a unei Români întregite. După Revoluția din 1989, oamenii se plasează, în imaginar, în paradigma României interbelice, văzută ca o contrapondere la perioada comunistă. Așadar, orice vătămare intelectuală a imaginarului interbelic este percepută negativ de către opinia publică românească, fiind asemuită unei distrugerii voite a „*icoanei democrației*” ce se cerea a fi refăcută ca urmare a Revoluției

din 1989. Reconstrucția sistemului politic se voia a fi organică și coerentă, motiv pentru care puntea de legătură între democrația interbelică și cea post-comunistă se construia, preponderent, din idealizări și mistificări istorico-politice.

Destul de previzibil, eseul de față a fost scris cu intenția de a demitiza și deconstrui procesul idealizat al înfăptuirii unirii, actualitatea sa fiind de necontestat. Însăși lucrarea vine în întâmpinarea aniversării centenarului, care se preconizează a fi un prilej politic de manipulare al electoratului prin apel la sensibilitate și idealism eroic, printr-o dublă invitație: aceea de a îndepărta prejudecățile și de a îmbrățișa spiritul critic, dar și de a privi actul unirii ca o particularitate a unui întreg proces european, ca parte a unui ansamblu, nu ca pe un eveniment izolat de restul lumii, unde singurul merit le revine oamenilor politici și armatei române.

În această lucrare, Lucian Boia reiterează o serie de informații din cărțile sale anterioare: *Istorie și mit în conștiința românească*, *De ce este România altfel?*, *România, țara de frontieră a Europei*, *Tragedia Germaniei. 1914-1945*, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. Motivul pentru care profesorul Boia recurge câteodată la aceleași informații pe care le-a mai folosit în lucrările anterioare poate fi justificat atât prin postulatul conform căruia statisticile istorice nu se schimbă decât în cazuri excepționale-ele sunt exacte sau parțial exacte (știm că numărul unei anumite minorități, dintr-o anumită regiune, este fix, așadar ori de câte ori este abordată această temă, procentajele și numărul populației vor trebui redade ca atare), dar și pentru a sedimenta respectivele date în mințile cititorilor, care probabil nu au lecturat cărțile anterioare ale profesorului Boia.

În ceea ce privește autorii străini citați în cartea de față, amintim pe: Patrick Leigh Fermor, *Drum intrerupt* (București, 2016), Andre Sellier, *Atlas des peuples d'Europe centrale* (Paris, 1991), Oszkár Jászi, Paul Lendvai, Victor Berard, Norman Davies, Alphonse Muzet, ce tratează istoriile locale ale popoarelor balcanice sau central-sud-est europene. La acestea se adaugă numeroase date statistice (*Brockhaus' Konversation Lexicon*, Leipzig, 1901-1903), date privitoare la populația provinciilor sau țărilor ce fac obiectul analizei de față (Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Serbia etc.), tabele cu rezultatele recensămintelor din Cehoslovacia și România (de exemplu, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*).

Titlul cărții, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, poate fi interpretat în diferite feluri. El poate fi asociat cu o prezentare generală a cadrului românesc în care s-a înfăptuit unirea sau cu o creionare succintă a acțiunilor preliminare acesteia, înfăptuite de elita politică. Luând, însă, în considerare conținutul cărții și aspectele tratate în fiecare capitol, titlul ar putea semnifica exact contrariul: o detașare de spațiul românesc și o prezentare a situației țărilor din jurul României aflate în ajunul Tratatului de la Versailles.

Cartea se împarte în cinci capitole aproximativ egale ca întindere: capitolul I, care joacă rol de introducere, poartă titlul „Uniți, mereu?”, capitolul II se numește „Etnii și națiuni”, capitolul III „Țări și frontiere”, capitolul IV „Minorități”, iar

capitolul V, ca epilog, se cheamă „1 Decembrie vs. Trianon”. Capitolele de față nu se împart în subcapitole. Eseul conține și anexe, mai exact 15 hărți ce oferă reprezentări din epocă ale întregii Europe, ale Europei de sud-est, ale Austro-Ungariei, ale Balcanilor, ale României, Dobrogei, Cehoslovaciei, Banatului, și chiar și ale Daciei. Ele au un rol instructiv-orientativ, corespunzând informațiilor istorice oferite de autor în paginile proxime fiecărei hărți.

Primul capitol introduce cititorul într-un univers istoric românesc dominat de imperativul construcției naționale, după vorbele autorului, ca și cum unica menire a istoriei ar fi justificarea României Mari. Ideologia națională, excesiv uzitată în devenirea istorică, a dat naștere unor analogii iluzorii între statul național modern și, spre exemplu, regatul Daciei sau unirea efemeră a lui Mihai Viteazul. Aceste exagerări sunt previzibile dacă istoria se reduce numai la funcția ei justificativă-ea se dinamizează subiectiv și devine militantă, ceea ce îi afectează spiritul critic. Paradoxal, mitul unității și uniformității românești a fost ridicat la rang de dogmă de către național-comunism, iar această moștenire mentalitară s-a conservat, poate într-o măsură puțin mai redusă, până în prezent. România este absentă din dezbaterile historiografică europeană, iar pe piața ideilor ea nu există. Centenarul Marii Uniri ar trebui să stimuleze, după părerea autorului, cercetări înnoitoare, nu să se rezume la un mănunch de afirmații comune care riscă să devină axiome istorice. Deși se poate obiecta că un anumit reducționism istoric este permis atunci când cercetătorii vor să se adreseze publicului larg, cartea profesorului Boia îi vizează pe cei ce interpretează istoria-*Apelul* patriotic al Academiei Române, care își asumă monopolul asupra înțelegerii identității românești, este considerat un act superficial de către autor.

Un prim aspect mitologic tratat de autor este acela al intrării României în Primul Război Mondial cu idealul creării unității sale complete. În primul rând, intrarea țării în război a presupus o alegere între două obiective: Basarabia sau Transilvania (și implicit Bucovina), fiind preferată varianta din urmă. În mod logic, alipirea Transilvaniei mergea mână în mână cu o Rusie victorioasă. Dezmembrarea Imperiului Rus a oferit prilejul unirii cu Basarabia, provincie care nu figura în proiectul inițial de construcție națională. Apoi, înfrângerea Germaniei și a Austro-Ungariei a determinat eșecul Puterilor Centrale și i-a oferit României prilejul unificării cu provinciile Bucovina și Transilvania, ceea ce autorul afirmă că a reprezentat o „șansă istorică”. Profesorul Boia subliniază cum procesul unificării nu a fost natural și nici implacabil, nu a fost „ceva ce trebuia să se întâmple”, dând ca exemplu germanofilia intelectualilor anilor respectivi, la care se adăugau numeroși neutraliști. După expresia lui Churchill, „*pântecul moale al Europei*” s-a aflat sub dubla amenințare a Rusiei din est și a Germaniei din Vest. Când cele două puteri și-au re consolidat forța militară și economică, construcția central-europeană s-a prăbușit complet. Au urmat ororile celui de-al Doilea Război Mondial și experimentul comunist. Așadar, dacă privim izolat crearea României Mari riscăm să facem

abstracție de evoluțiile globale și să privim acest moment ca pe unul ideal sau chiar teleologic. Interogația lui Lucian Boia atrage atenția asupra viitoarei orânduiri a lumii: vor mai fi state-națiuni? Să nu mai fie nimic după națiuni? Pentru autor, o federație europeană va intensifica amestecul de populație, iar în acest caz culturile vor fuziona între ele.

Al doilea capitol, „Etnii și națiuni”, debutează cu o incursiune medievală și modernă timpurie în istoria etniilor: germanii sunt colonizați în Transilvania, în secolele XII-XIII, în Letonia și Estonia, Banat, Voivodina (șvabi), ruși în Hanatul Tătar al Crimeii și Basarabia; evreii sunt expulzați din Spania în 1492 și se refugiază în Imperiul Otoman, alții se deplasează în Polonia, astfel încât peste 8 milioane de evrei trăiau în Europa central-răsăriteană în perioada interbelică. Rusia avea, în 1900, o populație evreiască ce se ridica la 5 milioane de persoane. Evreii se stabiliseră la orașe, unde atingeau deseori procente mari-la Varșovia, în 1900, comunitatea evreiască reprezenta 32% din totalul de 630.000 de locuitori. La Iași, spre 1900, ajung să fie majoritari, depășind cu puțin procentul de 50% din 78.000 de locuitori.

În Austro-Ungaria, germanii nu reprezentau decât 36% din totalul populației, în Boemia și Moravia exista o majoritate cehă, în Galiția una poloneză, în Bucovina erau 38% ucrainieni și 34% români. Aristocrația polonă și cehă se bucurau de o influență considerabilă întrucât li s-au oferit bune condiții de afirmare națională și de promovare a propriei culturi. În jumătatea de imperiu care le-a revenit, maghiarii nu reprezentau decât 44%, Croația avea majoritate croată de 87%, Transilvania avea 55% populație românească și 34% maghiară. Procentele sunt grăitoare, dar felul în care acestea se materializau merită atenție: recensămintele austro-ungare înregistrau limba maternă, nu naționalitatea, deoarece era un calcul care îi avantaja pe maghiari, adăugându-le procentajul evreilor, vorbitori de maghiară. Se poate spune că interpretarea maghiară a națiunii o imită pe cea franceză (cu excepția voluntarismului), adică 6 naționalități erau reunite într-o singură națiune. Budapesta a fost la început germană, la mijlocul secolului al XIX-lea germanii reprezentau aproximativ trei sferturi din populația orașului, urmând ca în 1910 să rămână doar 9%.

Rusia, la rândul ei, cuprindea un număr încă și mai mare de grupuri etnice decât Austro-Ungaria: 142 în total. Potrivit recensământului din 1897, în partea europeană a imperiului se numărau 48,5 milioane de ruși, 20 milioane de ucraineni și 6 milioane de bieloruși. Polonezi erau aproape 8 milioane, evreii 5 milioane, germanii un milion. Cel mai cosmopolit oraș din sudul Rusiei rămânea Odessa, cu 450.000 de locuitori în 1900, ruși sunt majoritari, dar alături de aceștia se întâlnesc italieni, evrei, greci, francezi, români, bulgari etc. Elementul românesc este diminuat considerabil ca urmare a politicii de rusificare în Basarabia, scăzând la 47%.

În România, excepția cea mare o reprezenta Dobrogea. După spusele profesorului Boia, România nu avea niciun drept asupra acestui ținut și nici nu l-a revendicat vreodată, el fiind o simplă monedă de schimb oferită românilor de către ruși, care și-au realipit sudul Basarabiei în 1878. Dobrogea avea să fie integrată ulterior în istoria românească, cu accent pe stăpânirea de trei decenii asupra acestui ținut de către Mircea cel Bătrân. După 1878, turcii dobrogeni părăsesc regiunea, iar elementul românesc crește repede prin colonizare, în mare parte cu români din Mărginimea Sibiului și cu aromâni. În 1912, Dobrogea avea 380.000 de locuitori, dintre care 56% erau români, 13% bulgari, 9% tătari, 5% turci.

La sud, idealul unei Bulgarii Mari, ce ar fi cuprins întreaga Macedonie și aproape întreaga Tracie, alături de diversitatea inerentă cuprinsă în aceste regiuni, a fost ruinat de Congresul de la Berlin din 1878, care a creat o Bulgaria mică, fără Tracia și fără Macedonia, dar și fără teritoriul de la sud de Balcani, organizat ca principat autonom, sub numele de Rumelia Orientală. În urma celui de-al doilea război balcanic din 1913, Bulgaria este înfrântă, Serbia și Grecia și-au împărțit Macedonia, iar România obține Cadrilaterul (justificat deseori ca și o compensație la pierderea aromânilor din Balcani). De altfel, elementul românesc din Cadrilater s-a consolidat preponderent cu aromâni.

Capitolul al III-lea, „Țări și frontiere”, tratează felul în care au fost trasate granițele dintre state în cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1919. Criteriul de bază a fost apartenența etnică, simplificat la expresia sa lingvistică. Alături de acest drept etnic se manifestă concomitent și dreptul istoric, care foarte adesea nu corespundea deloc configurației etnice. Pentru ca lucrurile să se complice și mai tare, pe lângă dreptul istoric și cel etnic au intervenit și considerente de ordin geografic și geostrategic, care nu țineau seama de vreo regulă, ci pur și simplu de raporturile de forță dintre învingători și învinși. Austria pierde Tirolul de Sud în favoarea Italiei, Germania pierde orașul-port Danzig, incontestabil german. Germanii sudeți sunt integrați în Cehoslovacia fără drept de contestare. Polonia reapare pe harta Europei în granițele sale de la 1772, în urma tratatului de la Riga din 1920, integrând și provincii locuite majoritar de ucraineni și bieloruși. Polonia anexează și Vilnius, capitala istorică a Lituaniei, cu 47% iudei și 34% catolici. Cehoslovacia era și mai eterogenă: la 1910, în provinciile cehe (Boemia și Moravia) erau 63% cehi și 35% germani. În partea slovacă, slovacii reprezentau 57% din populație, iar maghiarii 30%. Iugoslavia părea mai coerentă decât vecinii săi, din populația totală de 15 milioane de locuitori, circa 13% era reprezentată de minorități. Existau, totuși, disensiuni religioase și lingvistice între sârbi, croați, sloveni, muntenegreni, macedoneni, bosniaci. În cazul Transilvaniei, maghiarii invocau dreptul istoric, în timp ce românii aduceau ca argument vechimea lor istorică, faptul că în Antichitate stăpâniseră dacii alături de romani. Maghiarii replicau prin teza imigraționistă, potrivit căreia românii se infiltraseră în Transilvania mai târziu, după formarea Regatului Ungar. Convenția încheiată cu

Antanta în 1916, în urma căreia România a intrat în război prevedea extinderea graniței românești până la Tisa și preluarea întregului Banat, inclusiv a jumătății sârbești. Până la urmă, sârbii și-au păstrat Voivodina și ungurii își mențin controlul asupra zonei Tisei. România avea, în 1930, 18 milioane de locuitori, dintre care 72% erau români. Românii erau minoritari în orașele din Transilvania, Bucovina și Basarabia. În Transilvania erau maghiari și sași, în Basarabia erau ruși și ucraineni, în Dobrogea erau turci și bulgari, astfel încât minoritarii erau majoritari în 10 din cele 90 de județe ale României Mari.

Capitolul al IV-lea se intitulează „Minorități”. În general, statul-națiune nu s-a dovedit a fi o gazdă prea primitoare pentru minorități. Logica acestuia împinge spre omogenizare, de preferat până în punctul în care statul însuși se confundă cu națiunea. Balcanii au dat din primul moment exemplul unei radicale ofensive antiminoritare fiindcă amestecul de populație a atins aici cote maxime, iar intoleranța era inerentă unei ordini sociale eteroclite, alcătuită din numeroase grupări cu aspirații naționale proprii, ce intrau în contradicție unele cu altele. În urma Convenției de la Lausanne din 1923, au fost transferați în Turcia 350.000 de turci și aproximativ 1.350.000 de greci în Grecia. Din Dobrogea aveau să plece 50.000 de musulmani, germanii au dispărut cu totul, urmând ca în 1940 să se realizeze schimbul de populație între România și Bulgaria, ca urmare a cedării Cadrilaterului: 60.000 de bulgari au părăsit Dobrogea și 100.000 de români au fost retrași din Cadrilater. Exemplele de acest fel continuă pe parcursul capitolului IV, însă toate gravitează în jurul celui de-al Doilea Război Mondial și a perioadei imediat următoare acestuia. Minoritatea evreiască a avut cel mai mult de suferit sub acțiunile soluției finale naziste, fapt pentru care comunitățile evreiești din România, Ungaria, Grecia, Polonia au fost dislocate sau împrăștiate până la dispariție. În urma războiului, numai pentru vina de a fi germani, aceștia au fost deportați, evacuați sau siliți să plece din regiunea sudetă a Cehoslovaciei, din Polonia și URSS, estimându-se cifra de 11 milioane. Putem observa cum această evoluție istorică ostilă minorităților și animată de idealul națiunii omogene a avut drept consecință o „purificare” națională, în sensul debarasării de elementele alterității etnice. A contribuit la erodarea minorităților și procesul masiv de industrializare și urbanizare, prin care țărani au devenit muncitori industriali, populația multor orașe crescând de câteva ori, alimentată de rezervorul rural românesc.

În concluzie, se poate anticipa, într-o anumită măsură, dar și cu o doză accentuată de optimism, că în viitorul apropiat conceptele de „națiune” și „minoritate” vor cădea în desuetudine. Asta dacă integrarea europeană va merge până la capăt. Utopia Uniunii Europene, aceea a unei singure națiuni europene, alcătuită numai din minorități, pare a fi departe de a se împlini, cu atât mai mult cu cât problema imigrației generează tocmai opusul unității, și anume închiderea în sine, ca expresie a instinctului de autoconservare identitară. Viziunea autorului referitoare la idealul european este, de altfel, o perspectivă împărtășită de stânga

europeană. Dreapta, pe de altă parte, concepe o Europă unită, dar în frontierele sale actuale și fără dorința de a crea un multiculturalism artificial doar de dragul existenței sale. Pentru conservatori, multiculturalismul (sau monoculturalismul, în funcție de regiune) este natural, organic, iar diversitatea nu presupune un amestec irațional de popoare după dorința decidenților politici.

Lucian Boia încheie printr-o critică rațională la adresa naționaliștilor români care își hrănesc temerile din teorii ale conspirației istorice: Transilvania nu va fi împinsă spre Ungaria de o minoritate de patru ori mai puțin numeroasă. De asemenea, nici Bucureștiul nu este „cucerit” de maghiari, așa cum afirma un jurnalist, care susținea că în capitala României s-ar afla circa 250.000 de unguri. Dimpotrivă, conform ultimului recensământ, numărul maghiarilor din București ajunge numai la 3400 de persoane. Istoria înseamnă schimbare, iar țelul Uniunii Europene este de a fi în egală măsură primitoare pentru toți locuitorii săi.

Aș dori să facem o judecată de valoare asupra acestei cărți: punctele sale forte rezidă în exactitatea datelor folosite și în meritul de a crea cu adevărat o imagine de ansamblu asupra condițiilor de manifestare națională a popoarelor-granițele antebelice, frontierele etnice, barierele lingvistice și configurația minorităților nu pot fi reduse sub nicio formă la o formulă istorică simplificată. E nevoie de o înțelegere completă a acestora, iar eseul de față realizează acest lucru cu succes. În al doilea rând, cartea profesorului Boia este foarte utilă novicilor, celor care încă nu sunt capabili să pătrundă esența cărților sau articolelor de specialitate și au nevoie de un impuls informațional inițial. Felul plăcut de a prezenta interacțiunile istorice, utilizând un limbaj accesibil cititorului de rând, face din *În jurul Marii Uniri de la 1918* o lectură dacă nu obligatorie, măcar necesară. Este un punct zero al cercetării, o lucrare de la care se pornește în documentare, dată fiind vastitatea scenariului expus în numai 120 de pagini.

Pe de altă parte, cu îngăduința de a fi subiectiv în unele puncte, lucrarea nu se ridică la nivelul aparițiilor anterioare. Cărți precum *Mitul democrației*, *Omul și clima*, *Capcanele istoriei* sau *Germanofili*, ca să citez câteva din preferatele mele, sunt mult mai bine documentate și mult mai meticolos expuse. În cazul de față, cartea nu are o dinamică internă, nu are un fir pe care să îl urmărească progresiv și pe baza căruia să alcătuiască o pledoarie istorică în favoarea diversității. Interminabilele statistici și procente dau impresia unei transpuneri matematice seci într-un limbaj literar și istoric. Procentele nu au fost, de-a lungul istoriei, adevăruri date, așa cum le considerăm noi în prezent-ele erau surclasate de dreptul istoric al cuceritorului sau de dreptul istoric al vechimii, de configurația geografică și geopolitică etc.

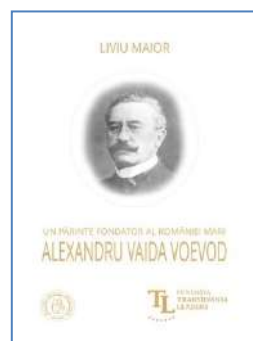
Mai mult, introducerea și încheierea nu justifică demersul autorului, nu menționează ce se urmărește și unde vrea să se ajungă: eseul caută fie să minimalizeze naționalismul, fie să observe pur și simplu eterogenitatea națională a Balcanilor, fie să ofere un îndreptar la înțelegerea defectuoasă a procesului unirii. Fără o motivație mentalitară, culturală sau istorică, cartea profesorului Boia riscă să

devină o înșiruire anostă de numere și regiuni, un tabel statistic literarizat, o istorie de suprafață care neglijează fluxul istoric al evenimentelor ce au determinat raporturile respective. Deși trece în revistă o serie de evoluții pre-moderne ale statelor răsăritene, ele nu sunt tratate îndeajuns. Finalul cărții lasă cititorul cu o serie de întrebări esențiale: care este concluzia lucrării, ce a vrut să transmită autorul? Cum putem adopta măsurile cele mai puțin restrictive pe viitor, după ce întreaga pledoarie a explicat cât de mult a afectat naționalismul diversitatea etnică a statelor? Ar fi fost de preferat, pentru instruirea opiniei publice, ca finalul să sugereze o modalitate de redresare sau cel puțin o cale de vindecare a rănilor trecutului. Epilogul rămâne deschis și echivoc: „*Miza, pentru noi toți, nu e trecutul ci viitorul*”. Este o invitație la moderație, echilibru și profesionalism.

Andrei DĂLĂLĂU

Liviu Maior, *Un părinte fondator al României Mari: Alexandru Vaida-Voevod*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018, 256 p.:

Implicarea românilor din Transilvania în Primul Război Mondial și realizarea Marii Uniri reprezintă subiecte de actualitate, de interes major pentru publicul și mediile științifice autohtone, cu atât mai mult cu cât în acest an este celebrat Centenarul. Nu sunt puține noutățile editoriale dedicate acestei tematici, însă doar câteva dintre acestea cuprind informații substanțiale despre elitele politice, intelectuale și ecleziastice ale vremii. Cu toate că perspectivele s-au diversificat și editarea izvoarelor a înregistrat un progres notabil, încă nu cunoaștem diverse detalii din viața personalităților care au condus destinele ardelenilor în perioada de disoluție a Imperiului Austro-Ungar și de formare a României Mari. Alexandru Vaida Voevod (1872-1950) a fost una dintre cele mai influente figuri ale Transilvaniei, având o contribuție aparte în acei ani de intense convulsii sociale și ideologice.

Liviu Maior s-a născut în 1940 la Beclean și a fost profesor universitar titular în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. A reînființat Centrul de Studii Transilvane, devenind directorul acestei instituții. În 1996 s-a transferat la Facultatea de Istorie a Universității din București. În perioada 1992-1996 a fost ministrul educației și a ocupat funcția de președinte al Comisiei Naționale UNESCO. A întreprins vizite de documentare și specializare în Austria și Ungaria, fiind totodată profesor asociat în Statele Unite ale Americii. Munca lui de cercetare s-a axat în special pe problematicile legate de mișcarea națională a românilor din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-

lea. Dintre lucrările publicate, amintim: *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, 1993; *1848-1849: români și unguri în revoluție*, 1998; *Românii în armata habsburgică: soldați și ofițeri uitați*, 2004; *Habsburgi și români: de la loialitatea dinastică la identitatea națională*, 2006; *Alexandru Vaida-Voevod. Putere și defăimare*, 2010; *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914-1916*, 2016. Este evident interesul constant pentru activitatea liderului român, dar și pentru viața politică a Transilvaniei. Volumul de față înglobează și completează investigațiile anterioare, desfășurate pe durata mai multor ani.

Autorul utilizează preponderent memoriile și corespondența acestuia, precum și presa vremii, mărturiile actorilor mai importanți și câteva fonduri arhivistice (Fondul *Alexandru Vaida Voevod* din cadrul Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București, Arhiva Operativă a Securității etc.). Intenția acestuia nu este aceea de a scrie o monografie de mari dimensiuni, astfel că numărul izvoarelor nu este prea mare. Printre lucrările consultate se numără cele din istoriografiile occidentale, inclusiv studiile unor specialiști germani și austrieci. Merită apreciat interesul acordat articolelor publicate în țară în ultimii ani, unele dintre ele fiind semnate de tineri cercetători.

Așa cum indică titlul volumului, în centrul analizei se află perioada de întemeiere a României Mari și acțiunile politice ale politicianului ardelean. Autorul și-a propus să analizeze cele mai importante evenimente din biografia acestuia, relevând în special opiniile sale politice și aportul lui la apărarea drepturilor și intereselor românilor din Transilvania înainte de 1918. Cunoștea foarte bine care sunt dezideratele populației din această regiune și a știut să acționeze în acest sens.

Cu predilecție trebuie semnalate descrierile consacrate relațiilor pe care le-a avut printre cercurile de politicieni din Europa Centrală, inclusiv cu Franz Ferdinand, Karl Kraus, Karl Renner și Milan Hodža. Comparațiile cu alte personaje de prim rang ale epocii sunt utile pentru înțelegerea carierei diplomatice și anvergura europeană a viziunii sale politice. Sunt prezentate concepțiile liderului din Olpret despre procesul de integrare a Transilvaniei în sistemul administrativ al Regatului României, acesta fiind un susținător al descentralizării.

În cuprinsul volumului găsim informații despre raporturile lui Vaida-Voevod cu Teodor Mihali, Iuliu Maniu, Aurel C. Popovici și alți conducători din Transilvania. S-a întâlnit la Dej cu unii lideri români, orașul devenind un important centru politic în perioada de pregătire a secesiunii de Ungaria (p. 183, 187). Sunt investigate deciziile adoptate în cadrul Consiliului Dirigent și în timpul mandatelor de prim-ministru al României. Din păcate, este doar amintită atitudinea antisemită din perioada interbelică și comparată cu a altor conducători din Europa Centrală și de Est.

Sunt recunoscute calitățile excelente ale politicianului român, portretizat astfel: „[...] *dinamic și tenace, avea un instinct acut în perceperea evoluțiilor cotidiene, atât la nivel guvernamental, cât și în societatea românească din Transilvania și România*” (p. 43). Abil

diplomat și negociator, cunoștea foarte bine regulile jocurilor din culise: „[...] *Vaida nu a fost un teoretician, un politolog. În schimb, era un om de acțiune, curajos, consecvent în deciziile de natură politico-națională*” (p. 185). Rareori sunt criticate inițiativele lui. Sunt marcate momentele în care a luat decizii controversate și felul în care reputația lui a fost compromisă de colaborarea cu regele Carol al II-lea. Este evidentă dorința de a reabilita figura lui Vaida-Voevod, în condițiile în care a avut loc un fenomen de distorsionare a cunoașterii istorice în timpul regimului comunist. Astfel, se produce o schimbare a opticii, a percepției noastre asupra unui subiect ideologizat și instrumentat politic în ultimele decenii.

Liviu Maior este un bun cunoscător al gândirii politice de la începutul secolului al XX-lea, reușind să articuleze un discurs istoric convingător și stimulat. Merită remarcate eforturile de prezentare a culturii politice a vremii, afectată în mod radical de tranziția dificilă de la un imperiu multinațional la regat național. A sintetizat cu acribie, respectând deontologia scrisului istoric și stabilind etapele cele mai importante din viața lui Vaida-Voevod.

Winston Churchill spunea: „[...] *Politica este aproape la fel de captivantă ca războiul și la fel de periculoasă. În război nu poți fi ucis decât o dată, dar în politică de multe ori*”. Aceste cuvinte ilustrează disputele politice în care a fost angrenat liderul ardelean, pe parcursul mai multor decenii. Cu toate calitățile și defectele lui, figura celui care a avut un rol fundamental în procesul de formare a României Mari trebuie readusă în atenția publicului și investigată conform normelor obiectivității științifice. Fără cosmetizări și excese naționaliste. Trecutul poate fi cunoscut și apreciat pe deplin prin respectarea adevărului, conform practicilor unei istoriografii mature și performante.

Marian HORVAT

LISTA AUTORILOR

Mircea-Gheorghe ABRUDAN, Doctor în istorie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; Academia Română, Filiala Cluj-Napoca-Institutul de Istorie Națională „George Barițiu”;
e-mail: mirceapadre@yahoo.com.

Daniel Aron ALIC, Lector Universitar Doctor, Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița;
e-mail: alic_daniel@yahoo.com.

Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, Doctor în istorie, Liceul „Atanasie Marienescu” Lipova;
e-mail: sbunghez@gmail.com.

Cristian CONSTANTIN, Doctor în istorie, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România;
e-mail: cristian.constantin@hotmail.com.

Vasile CRIȘAN, Doctor în Istorie, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Sibiu;
e-mail: bjastrasibiu@gmail.com.

Daniela CURELEA, Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu; Societatea de Științe Istorice din România-filiala Sibiu;
e-mail: dana_cdana1@yahoo.com.

Dragoș Lucian CURELEA, Doctorand, Liceul Tehnologic „Avram Iancu” Sibiu; Școala Gimnazială „Radu Selejan” Sibiu; Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba-Iulia, Societatea de Științe Istorice din România-filiala Sibiu;
e-mail: c_drg@yahoo.com.

Andrei DĂLĂLĂU, Student, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: andei.dalalau@yahoo.com.

Florin DOBREI, Profesor Universitar Doctor, Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița;
e-mail: f.dobrei78@gmail.com.

Nicolae DUMBRĂVESCU, Doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba-Iulia; Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș;
e-mail: ndumbravescu@yahoo.com.

Mihai-Octavian GROZA, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș;
e-mail: grozamihai@ymail.com.

Marian HORVAT, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Dr. Teodor Mihali” Dej;
e-mail: marian_horvat5@yahoo.com.

Iuliu-Marius MORARIU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș;
e-mail: morariu_iuliumarius@yahoo.com.

Răzvan-Mihai NEAGU, Doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda;
e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

Maria Alexandra PANTEA, Doctor în istorie, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, Centrul de Studii Istorice și Culturale „Vasile Goldiș” Arad;
e-mail: mariapantea82@gmail.com.

Dan PRISĂCARU, Doctor în istorie, director Filiala „Ștefan cel Mare” Iași a Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” București, profesor asociat Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu” Sibiu;
e-mail: dan.prisacaru@yahoo.com.

Ionel SIGARTEU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: sigarteu_io@yahoo.com.

Valeria SOROȘTINEANU, Conferențiar Universitar Doctor, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu;
e-mail: valeria.sorostineanu@ulbsibiu.ro.